МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА НАН УКРАЇНИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ "ФЕМІДА"
ЦЕНТР ПРАВОВОЇ ОСВІТИ І НАУКИ

ОДИНАДЦЯТІ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ

Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи

Матеріали міжнародної наукової конференції

21-22 травня 2015 року, м. Київ, Україна

До 180-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова

КИЇВ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2015

УДК 340(477)(063)
ББК 67.9(4Укр)я431
О 42

Друкується за рішенням Вченої ради
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 10 від 24 травня 2015 року)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П. – член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, доктор філософських наук, професор, ректор НПУ імені М. П. Драгоманова (співголова Редакційної колегії);
Шемшученко Ю. С. – академік НАН України, доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, (співголова Редакційної колегії);
Андрусишин Б. І. – доктор історичних наук, професор, академік УАІН (заступник голови Редакційної колегії);
Акуленко В. І. – доктор юридичних наук, професор;
Андрійко О. Ф. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;
Бабкін В. Д. – доктор юридичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкіна О. В. – доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Білозьоров Є. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Булда А. А. – доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВШУ;
Бучма О. В. – кандидат філософських наук, доцент (відповідальний секретар);
Горбатенко В. П. – доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Костенко О. М. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
Оніщенко Н. М. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;
Пархоменко Н. М. – доктор юридичних наук, професор, вчений секретар Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України;
Пилипчук В. Г. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;
Салтовський І. О. – кандидат філософських наук, доцент;
Шимон С. І. – кандидат юридичних наук, доцент.

О 42 Одинадцяті юридичні читання. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи : матеріали Міжнародної наукової конференції, 21-22 травня 2015 року / ред. кол. : В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко, Б. І. Андрусишин [та ін.]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – 317 с.

У збірнику вміщені статті, в яких розглядаються актуальні проблеми наукових досліджень викладачів, докторантів, аспірантів, студентів навчальних закладів та наукових установ України, які працюють в галузі юридичних наук.

© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015
© Редакційна колегія, 2015
© Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2015
© Автори статей, 2015

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Андрущенко В. П.
ректор НПУ імені М. П. Драгоманова,
член-кореспондент НАН України, академік НАПН України,
завідувач кафедри соціальної філософії та філософії освіти,
доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА СТАБІЛЬНОСТІ І ПРОЦВІТАННЯ УКРАЇНИ

Шановні учасники і гості конференції, надзвичайно радий привітати вас у стінах нашого Університету на Міжнародній науковій конференції "ОДИНАДЦЯТІ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи". Прийміть мою щиру вдячність за те, що у такий неспокійний, навіть буремний, період ви знайшли час взяти участь у нашій конференції.

Цьогорічні "Юридичні читання" є знаковими, оскільки знаменують початок уже другого десятку унікальних наукових, науково-методологічних, організаційних і виховних заходів започаткованих одинадцять років тому. Всі ці роки в конференції брали участь провідні вчені-юристи, теоретики і практики, політологи і політичні діячі, кращі з представників професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів України і світу. Наукові результати кожної з конференцій стали потужною теоретичною основою для подальшого розвитку вітчизняної і світової правової науки. І сьогодні, коли беззаконня і безправ'я наступає на українську державність, наукові результати, що народяться під час наукової дискусії, яка, я впевнений, буде творчою і плідною, мають колосальне значення для майбутнього України як держави.

Нині Україна переживає важкі, але визначні часи становлення національної державності, відстоюючи свою незалежність у протистоянні зовнішній агресії та ідучи тернистим шляхом реформ. У цьому контексті, одним з найгостріших питань правової науки на сьогоднішній день є безперечно не лише формально-юридичне визначення форми держави в Україні, а і реально-практичне впровадження її в життя. Сучасна

правова наука виділяє особливе місце вивченню форми держави як ключового елементу для розуміння такого складного соціального інституту, як держава.

Для визначення форми держави, розкриття її ролі в політичних процесах надзвичайно важливого значення набуває підхід до форми як до організації змісту, сукупності правових основ і принципів на яких має ґрунтуватися форма держави в Україні.

Основою для вдосконалення форми держави в Україні має стати розуміння того, що український народ, як єдине джерело влади в Україні, реалізуючи своє право на здійснення влади, безпосередньо, на Революції Гідності і через законних представників, обравши Президента і більшість депутатів Верховної Ради України проєвропейського спрямування, визначив євроінтеграційний вектор розвитку України як держави. Саме тому визначення і реформування форми сучасної української національної держави має засновуватися, в першу чергу, на європейських цінностях. Тому є закономірним, що народовладдя і утвердження демократичних інститутів має бути основою для розбудови України як держави і лише воля українського народу в найближчому майбутньому має лежати в основі форми держави в Україні. Адже якщо воля народу веде нас до європейських цінностей то саме цим шляхом ми повинні йти.

Перш за все в основі Європейського Союзу лежить повага до прав і свобод людини і це є головною з європейських цінностей. У статті другій Маастрихтського Договору, який також називають Договором про утворення Європейського Союзу, “Цінності Союзу” – цінностями, на яких заснований Європейський Союз, є повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенство закону і повага до прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для усіх держав-членів. Законодавство цих держав характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю і рівністю між жінками та чоловіками.

Наступною з європейських цінностей, задекларованих у Маастрихтському договорі 1992 р., є єдність і соборність, що надзвичайно актуально для України у часи військової агресії з боку Російської Федерації, яку вона прикриває ширмою сепаратизму, намагаючись розколоти українське суспільство. Зокрема у контексті єдності, як європейської цінності, договір передбачає запровадження єдність фінансової системи через запровадження спільної валюти “євро” та засновану на положеннях Лісабонського договору структуру ЄС. Європейський Союз об’єднав Європейські спільноти також через дві інші підвалини політичної співпраці: спільну зовнішню та безпекову політику і співпрацю у сфері правосуддя та внутрішніх справ. Також договором запроваджувалися посади європейського омбудсмена, європейського інспектора з захисту даних, Комітет регіонів, узгоджувалась процедура спільного ухвалювання рішень, а також розширювалась сфера застосування процедури голосування кваліфікованою більшістю. Єдність європейських країн у бажанні спільно

будувати своє майбутнє повинна стати зразком, прикладом того як ми повинні працювати заради спільної мети.

Особливо гострим для України на сьогоднішній день стоїть питання підвищення ефективності державного управління у поєднанні з розширенням прав місцевого самоврядування. Основою для реформування у галузі управління, тобто для впровадження такої очікуваної адміністративної реформи має стати досвід європейського співтовариства, а саме досвід поєднання принципів захисту прав меншин з принципом ефективного державного управління, що заснований на трьохступеневій системі управління, що складається з наднаціонального, національного і регіонального рівнів. Крім того, вкрай важливим є вивчення досвіду сусідства і співіснування найрізноманітніших систем державного устрою у межах одного Європейського співтовариства за для визначення найбільш прийнятної для нашої держави форми державного устрою як одного з ключових елементів форми держави. Європейський досвід мирного і високоцивілізованого співіснування найрізноманітніших форм держав, правових моделей і культур має стати прикладом, і основою внутрішньо національного взаєморозуміння і примирення, і, нарешті, як шлях до побудови високоефективної системи місцевого самоврядування.

І, звичайно, особливе місце слід виділити принципу суверенності і цілісності влади в державах – членах Європейського Союзу. У ці важкі часи, коли наші хоробрі воїни-захисники зі зброєю в руках відстоюють незалежність і територіальну цілісність України, її суверенітет, цілісність і неподільність влади є особливо актуальними. Важливо розуміти, що Європейський Союз – об'єднанням вільних, суверенних і незалежних держав, спільнота рівних, де голос кожного однаково важливий і його гаслом не дарма проголошено "Єдність у багатоманітності". І тому сьогодні, ще більш важливим стає збереження і утвердження суверенітету України як повноцінної незалежної держави, а також цілісність і неподільність її влади як однієї з основ української національної державності. Саме цей основоположний європейський принцип повинен бути дороговказом при розбудові України як держави.

Маю глибоке переконання, що результати нашої роботи у межах конференції будуть корисними для розбудови і укріплення української державності. Як казав Сократ: "У діалозі народжується істина", – і маю надію, у нашому науковому діалозі ми станемо ближчими до цієї істини і своїм науковим здобутком посильно допоможемо розбудові нашої держави. Тому бажаю усім учасникам конференції натхнення, творчої наснаги і усіляких успіхів у науковій та професійній діяльності, а також плідної роботи, яка принесе користь нашій державі на її шляху до європейського майбутнього.

Оніщенко Н. М.
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
академік НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

ФОРМА ДЕРЖАВИ ЯК ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

В сучасних умовах питання форми держави суттєво актуалізується. Форма держави повинна забезпечувати різним прошарком суспільства активну участь в належному урядуванні, а, отже, – контролі за державно-політичним життям. Втім, в сучасному правовому полі України можна послатися лише на декілька робіт, присвячених цій доленосній проблемі; майже всі вони присвячені – виключно формі правління (С. К. Бостан [7], С. Г. Сєрьогіна [5]). Слід зазначити, що в сучасному розумінні форма держави – це організація державної влади, її устрій та способи реалізації. По-перше – це певний порядок утворення і організації органів державної влади і управління, по-друге – це спосіб територіального устрою держави, певний порядок взаємовідносин центральної, регіональної і місцевої влад, по-третє – це прийоми і методи здійснення політичної влади. Проте, слід зазначити, що з цього приводу існує декілька точок зору, зокрема, прибічники одного напряму (О. Копиленко, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петрішин) вважають, що поняття форми держави складають: форма правління, форма державного устрою, політичний режим. Прибічники іншого напряму вважають, що форма держави може розглядатися у вузькому і широкому змістах (А. Дінісов). Слід зазначити, що в вузькому сенсі під формою держави розуміють тільки форму правління. Оригінальною точкою зору слід вважати пропозицію включення до характеристики форми держави "політичної динаміки" (Ф. Бурлацький). При цьому політичний режим в даному випадку розуміється тільки як сукупність прийомів і методів здійснення державної влади. Проте ряд вчених заперечують цьому, вважаючи, що прийоми і методи здійснення влади не стільки характеристика форми держави, скільки її змісту. Також можна знайти погляди згідно з якими політичний режим визначається як конкретна форма політичної системи. Разом з тим, зрозуміло, що поняття політичного режиму тільки як методів здійснення влади не розкриває змісту цієї категорії. У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що у державознавстві все більшого розповсюдження одержують ідеї щодо запровадження і популяризації поняття "державний режим". В даному контексті політичний режим щодо останнього – більш широка категорія.

Політичний режим являє собою певний порядок забезпечення ефективного функціонування політичної системи суспільства і охоплює системи правових і не

правових засобів по створенню сприятливих умов для успішної діяльності суспільно-політичних інститутів. Отже політичний режим в концентрованому вигляді відображає функціональну сторону політичної системи. Державний режим – це функціональна сторона державної організації, державного механізму, він тісно пов'язаний із сутністю держави, характеризує її внутрішній зміст. Отже державний режим може розглядатися як один із елементів форми держави поряд з формою правління і формою державного устрою.

Європейський розвиток України, формування громадянського суспільства, удосконалення інститутів правової держави ще раз підкреслюють через необхідність переосмислення ролі і значення категорії "форма" держави. Ще у мислителів стародавньої Греції знаходимо уявлення про державу як специфічну форму суспільства, об'єднання, асоціації людей, обумовлених процесом соціального улаштування. Зокрема Платон [3] і Арістотель [1] досліджували розвиток двох протилежних начал – демократії і олігархії, зробивши висновок про їх недосконаліть, вбачали ідеал у змішаній формі правління.

Невипадковим є інтерес до античних теорій демократії і олігархії, що простежується в італійських державах епохи Відродження, де їх нове осмислення було запропоновано у вченнях Махіавеллі, країнах західної Європи, англійської і французької буржуазних революцій і, нарешті, в наш час – в період активних процесів державоутворення і розвитку громадянського суспільства в Україні.

Слід зазначити одну важливу обставину, що всі вище перераховані мислителі надаючи класифікацію форм правління не виробили універсального поняття форми держави, не говорячи вже про державний устрій і політичний режим. Проте з їх вчень можна зробити висновок, що монархія, аристократія, демократія можуть бути гіршими або кращими залежно від того, наскільки в них дотримуються закону або ігнорують його, наскільки досконалими є принципи організації влади в державі.

У цьому контексті не можна не навести думку Шарля Монтеск'є, який займаючись проблемою розподілу влад, уникає визначення форми держави. Його більше цікавить організаційно-правова складова розподілу влад, ніж сама форма, зокрема - система стримувань і противаг.

Слід підкреслити, що в сучасному суспільстві, де існують різні прошарки населення з різними інтересами, єдність форми держави не може бути досягнута шляхом встановлення диктатури якого-небудь одного класу. В суспільствах з протилежними інтересами єдність внутрішньої і зовнішньої форми держави (під внутрішньою формою держави розуміють організаційно-політичні принципи здійснення влади і іманентні даному історичному типу держави, а під зовнішньою – організацію верховних органів влади, правові способи їх зв'язку між собою і населенням) є результатом консенсусу всіх суспільних сил. При чому форма держави повинна забезпечувати її роль як соціального арбітру, "улаштовувача справ багатьох". Безумовно "сама форма держави не стає арбітром", проте не можна відкидати точку

зору, що саме вона виконує функцію соціально-політичного арбітра в певних суспільних відносинах. В такий спосіб підсумуємо:

1. Загально-соціальна основа форми держави сприяє подоланню протиріч, виступає як засіб досягнення суспільного компромісу, стабілізації громадських зв'язків. Така форма держави примушує відмовитися від використання виключно методів насильства і примусу. Держава звертається до авторитету загальнодемократичних, гуманістичних інститутів і ідей, наприклад, верховенства права, захисту прав, свобод і законних інтересів людини, полілогу держави, суспільства і особи.

2. Престиж форми держави, підтримка населенням безпосередньо залежать від демократичного змісту, вміння вивчати і підтримувати багатоманітні групові, національно-етнічні, інші соціальні інтереси і загальнолюдські цінності, що дає можливість уникати гострих соціальних конфліктів.

3. У формі держави юридично закріплюються і реалізуються конкретні соціально-політичні принципи і цінності, що складають основу для співробітництва (зовнішнього і внутрішнього), досягнення консенсусу і політичної стабільності.

4. Не можна сьогодні відкидати наявну відмінність між різними формами держави. Проте непересічного значення набуває той факт, що сьогодні як ніколи є важливим право народу на належне урядування, а, отже, право на формування органів державної влади. Це право знаходить вираз в Конституції та чинному законодавстві держави.

Отже, форма держави сьогодні повинна відповідати наступним критеріям:

1. Якісному вирішенню покладених на неї завдань.

2. Веденню загальних справ в такий спосіб, щоб не було зловживання владою.

3. Здійсненню контроля за діями державних органів.

4. Здатності уникати та\або сприяти подоланню гострих соціальних конфліктів.

Декілька міркувань щодо форми та організації влади в сучасній Україні. Пошук порядку завжди супроводжувався пошуком влади, як стверджував філософ В. Соловйов [6]. Сьогодні в Україні непересічного значення набувають проблеми забезпечення соціального і, особливо, правового порядку. Отже для України як нам видається, актуалізується проблема як форми держави, так і, можливо більше, – системне вивчення сутності і змісту принципів організації та функціонування органів державної влади з метою виявлення проблемних питань, надання відповідних рекомендацій доктринального змісту. Не слід переконувати в тому, що набагато більшого значення сьогодні для розбудови громадянського суспільства набуває зміст влади, ніж форми її організації. Крім того слід погодитись, що близькість і в певному значенні подібність таких явищ, як держава, державна влада, форми держави, державний механізм не дають підстав для їх ототожнення.

Щодо розгляду принципів організації і функціонування державної влади. Базовим принципом організації та функціонування держаної влади в правовому

суспільстві є принцип верховенства права (правового закону). Прийнято вважати, що цей принцип вимагає організації влади в державі та діяльності її органів, посадовців на основі закону і відповідно до нього. При цьому самий закон має бути правовим, тобто ті положення, які в ньому містяться, повинні відповідати природним правам людини [4, с. 6].

Принцип верховенства права має свої міжнародно-правові і конституційні основи.

Він пов'язаний з розумінням права не просто як сукупності правових норм, а як системи правил належного і справедливого, правил поведінки, які визнані та легітимують ся суспільством.

Другим за важливістю принципом, що визначає характер організації і функціонування органів державної влади в правовому громадянському суспільстві, є принцип єдності і розподілу влади. Цей принцип організації органів державної влади в різних джерелах трактується неоднозначно. Наприклад, на думку деяких авторів, єдність влади – організаційний принцип і раціональна схема організаційної структури, в якій кожен працівник підкоряється лише одному вищому адміністратору. У такому контексті єдність виступає організаційним принципом діяльності конкретного державного органу.

Принцип єдності влади не заперечує, а навпаки, передбачає її розподіл на окремі гілки: законодавчу, виконавчу та судову. При цьому слід зазначити, що йдеться не про механічне розділення влади, а про розподіл владних функцій між державними органами. Державна влада ж залишається єдиною як за джерелом формування, так і за механізмом функціонування. Основні напрями діяльності органів державної влади (законодавчі, виконавчі, судові, нагляду і контролю) чітко розподіляються між спеціалізованими системами органів – різновидами влади. Завдяки цьому створюється механізм, що протидіє свавіллю, порушенню законності з боку органів державної влади.

Отже, цей принцип передбачає розподіл повноважень і компетенції між державними органами, які є носіями єдиної влади; закріплення відносної самостійності кожного органу влади під час здійснення своїх повноважень; надання кожній гілці влади відповідної компетенції під час здійснення своїх повноважень; надання кожній гілці влади можливості контролювати інші гілки. У національній політико-правовій практиці система стримувань і противаг простежується зокрема, в таких інститутах, як право законодавчої ініціативи, вимога несумісності посад, можливість розпуску парламенту за певних обставин, праві вето, незалежності судового корпусу [2, с. 44].

Наступним принципом організації органів державної влади є принцип цілісного функціонування права і влади. Проблема співвідношення права і влади є однією з ключових у юриспруденції.

У юридичній науці сформована точка зору про нерозривний зв'язок права і влади, втім таке співвідношення необхідно розглядати і з позиції взаємовпливу [8, с. 150].

Важливими принципами, що визначають характер функціонування органів державної влади є принципи обмеження і прорегатив органів державної влади. Обмеження державної влади класифікується за різними підставами. Зокрема: загально правові та галузеві обмеження; обмеження у формі зобов'язань і у формі заборон; обмеження внутрішньодержавні і зовнішні; обмеження адресовані, владі в цілому та окремим її гілкам тощо. Можна припустити, що ці обмеження розподілені на дві групи: правові та силові. Перші діють у сфері права, другі – у сфері владних відносин.

В юридичній літературі визначають важливість таких принципів, як демократизм (право народу на належне урядування, гуманізм тощо).

Насамкінець хотілося б підкреслити, що серед означених принципів важливе значення належить комунікативному принципу, – без розвитку і удосконалення якого неможливий полілог держави, влади, громадянського суспільства і особистості.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Аристотель.* Политика. 1297а. Соч. В 4-х т. – Т. 4. – М., 1984. – С. 491.
2. *Мартиненко І. В.* Принцип організації та функціонування державного апарату Текст / І. В. Мартиненко // Теорія та історія держави і права. – 2009. – № 1. – С. 44.
3. *Платон.* Соч. В 3-х т. – Т. 3. Ч. 1. – М., 1971. – С. 106-107.
4. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія у двох книгах / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – Книга перша : Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Видавництво "Юридична думка", 2008. – С. 6. [344].
5. *Серьогіна С. Г.* Форма правління як базова категорія державного будівництва. – Випуск 6. – 2003. – С. 16-26.
6. *Соловьев В. С.* Сочинения : в 15-ти т. / В. С. Соловьев ; отв. ред. А. А. Носов ; сост. Н. В. Котрелев, А. А. Носов]. – Т. 1: 1873–1876. – М. : Наука, 2000. – 391 с.
7. *Бостан С. К.* Форма правління сучасної держави. Проблеми історії, теорії, практики : монографія. – Запоріжжя : Юридичний ін-т, 2005. – 540 с.
8. Суспільство, людина, право: сучасні дослідження актуальних проблем : монографія / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін. – Харків : Право. 2014. – С. 150 [392].

Андрусишин Б. І.
проректор з навчально-методичної роботи
гуманітарних інститутів
НПУ імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Набуття чинності закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення” № 213–VIII, торкнулися значної частини діячів науки, викладачів вищих навчальних закладів, які мають право на отримання так званої наукової пенсії.

Нововведення, які вводяться у пенсійне забезпечення, мають за підрахунками Мінсоцполітики зекономити 3,9 млрд. грн. Але чи реальною є обіцянка поновлення попереднього рівня пенсій у 2016 р., адже зобов’язання держави перед різними пенсійними програмами (доплата до надбавок та підвищень, передбачених різними законами України) становить 61,8 млрд. грн., а дефіцит Бюджету Пенсійного фонду України визначено у розмірі 15,1 млрд. грн. [1].

Відомо, що основною передумовою забезпечення стабільності соціальних виплат є реальний сектор економіки, її нормальний розвиток. Вже з 1 грудня 2015 р. урядом України, як результат реалізації реформ, закладено 13-відсоткове підвищення зарплат і пенсій. Тож зростання невід’ємно пов’язано з реалізацією і розвитком реальних економічних реформ, перш за все створення умов для ведення вільного бізнесу, боротьба з корупцією, рейдерством.

Головним мотивом відміни спецпенсій з точки зору авторів пенсійної реформи є встановлення соціальної справедливості і пошук нових джерел наповнення Пенсійного фонду. На думку міністра Мінсоцполітики Розенка, яку він озвучив в прямому ефірі Радіо “ЕРА” 31 березня 2015 р., не можуть бути різні нарахування у простої людини 15 відсотків, а у суддів та інших 90 відсотків. Тому Пенсійним фондом і готується проект закону про єдиний спосіб нарахування пенсій за єдиною для всіх формулою згідно закону України “Про єдине загальне пенсійне страхування”.

У зазначеному контексті, однак, треба не забувати про “заморожену” протягом багатьох років ст. 57 закону України “Про освіту”, яка передбачає пенсію для освітян не нижчою, ніж середня по промисловості, за активізацію якої увесь цей час мляво нагадували профспілки. То чи вдасться досягнути заявленої соціальної справедливості при завідомо нерівних стартових умовах спецпенсіонерів у першу чергу науково-педагогічних працівників.

На наш погляд на загальнотеоретичному рівні на увагу і реалізацію заслуговує практика передових європейських країн, яка себе виправдала у житті. Мова іде про поступове введення поряд із солідарною системою пенсійного забезпечення для теперішніх пенсіонерів та людей передпенсійного віку, яка вичерпала себе, накопичувальної системи, старт якої намічено з 1 січня 2017 р., як інструменту для молодих людей для формування свого майбутнього. До цього на запровадження накопичувальної системи не зважувався жоден український уряд.

Ще раз наголосимо, що будь-яка реформа, в тому числі пенсійна можлива лише на тлі зростання, а не падіння економіки. Важливим завданням влади є системна законотворча і правотворча робота, кодифікація в тому числі пенсійного законодавства.

Пенсіонери – "науковці", які працюють на "спецпосадах", зберігають за собою право отримувати 85 відсотків належної їм пенсії, обчисленої за загальним правилами.

На теперішній час фахівці Міністерства соціальної політики України, Пенсійного фонду, інших зацікавлених відомств ведеться робота щодо напрацювання проекту змін, спрямованих на уніфікацію норм пенсійного законодавства. Залишається сподіватися на виваженість рішень Верховної Ради.

До спецпенсіонерів за нашим законодавством віднесено і діячів науки, викладачів вищих навчальних закладів, які мають право на отримання так званої наукової пенсії. На відміну від інших категорій спецпенсіонерів, науковцям і викладачам, які працюють на посадах, що дають право на призначення спецпенсії, виплату спецпенсії замінили на виплату в повному розмірі пенсії, обрахованої на загальних підставах. Діятиме така виплата протягом усього часу роботи пенсіонера на зазначеній вище посаді. А от якщо науковий пенсіонер працюватиме на інших посадах/роботах (які не дають право на отримання спецпенсії), то виплата його діючої спецпенсії (нарахованої до 1 квітня 2015 р.) буде обмежена 85 відсотками. Виплата такої урізаної спецпенсії діятиме лише з 1 квітня по 31 грудня 2015 р. або до звільнення з роботи. З 1 січня 2016 р. виплата наукової пенсії має бути поновлена в повному обсязі, незалежно від категорії посади працюючого пенсіонера. Між іншим, положення про поновлення виплати в повному обсязі спецпенсії з 1 січня 2016 р. стосується також працюючих пенсіонерів, яким пенсію було нараховано за Законом України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", пенсіонерів із числа колишніх військовослужбовців, а також пенсіонерів, які вийшли на пенсію за віком на пільгових умовах, за вислугою років, що передбачено Законом України "Про пенсійне забезпечення" (працівники, зайняті на підземних роботах та особливо шкідливих (шкідливих) роботах, роботах з особливо важкими (важкими) умовами паці, наприклад, шахтарі, трактористи, доярки, водії пасажирського транспорту (списки № 1 і № 2), працівники льотного і льотно-випробного складу, управління повітряним рухом, бортпровідники, працівники експедицій, робітники локомотивних бригад тощо).

Варто відзначити, що новий закон встановив поступове збільшення пенсійного віку для жінок, яким призначають пенсії за віком на пільгових умовах або пенсії за вислугу років.

Для призначення зазначених пенсій також збільшено страховий стаж на 5 років як для жінок, так і для чоловіків (це стосується і збільшення на 5 років для окремих категорій вислуги років) [2].

Чи на всі категорії спец пенсіонерів, що працюють, поширюватиметься обмеження щодо виплати пенсій, зокрема, щодо пенсій, призначених за законами "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб"?

– пенсія науковому (науково-педагогічному) працівнику у період роботи:

на посадах, які дають право на призначення пенсій відповідно до законів України "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про державну службу, "Про статус народного депутата України", "Про прокуратуру", "Про судоустрій та статус суддів", виплачується у розмірі, обчисленому відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування";

на інших роботах, розмір яких перевищує 150 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність (1423,5 грн.), виплачуватиметься у розмірі 85 відсотків призначеної пенсії, але не менше 150 відсотків розміру прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

– пенсія особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, які працюють:

Кабінет Міністрів України зобов'язаний подати до 1 червня 2015 р. на розгляд Верховної Ради України проект закону щодо призначення всіх пенсій, у тому числі спеціальних, на загальних підставах. У разі неподання в зазначений термін відповідного проекту закону з 1 червня 2015 р. скасовуються норми щодо пенсійного забезпечення осіб, яким пенсії призначені відповідно до законів України "Про державну службу", "Про прокуратуру", "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про судоустрій та статус суддів" та ін. Що означатиме це для пенсіонерів, які отримують спецпенсії? Чи стосуватиметься скасування виплат спец пенсій лише майбутніх пенсіонерів чи й тих осіб, яким уже призначено пенсію? Якщо це стосуватиметься вже призначених пенсій, то яким чином відбуватиметься скасування пенсій та їх розрахунок на загальних підставах (виходячи з яких показників, коефіцієнтів заробітної плати за які роки?).

Мінсоцполітики наразі доопрацьовує проект закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення пенсій різним категоріям осіб за єдиним законом". І це стосуватиметься лише майбутніх пенсіонерів,

оскільки закон не має зворотної дії, в частині зменшення розміру призначеної пенсії [3].

Згідно проекту закону, розробленого Мінсоцполітики і внесеного урядом до Верховної Ради передбачено наведення порядку у солідарній системі, запровадження єдиних принципів нарахування пенсій (спец-пенсій) і трирівневої пенсійної системи, а саме: солідарної, накопичувальної та недержавного пенсійного страхування. Виникає питання про подальший розвиток пенсійної реформи за умови несхвалення Верховною Радою пенсійної реформи. Очевидно, наступному уряду доведеться, крім покриття зобов'язань Пенсійного фонду у розмірі 250 млрд. грн. в солідарній системі, також іти на підвищення пенсійного віку, інші непопулярні кроки.

Не треба скидувати з рахунку також фактор війни в Україні.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Голос України. – 2015. – 31 березня.
2. *Демський С.* Додатковий підробіток "з'їсть" заслужену пенсію / С. Демський // Голос України. – 2015. – 17 березня.
3. Пенсія: кому що належить … // Голос України. – 2015. – 31 березня.

Горбатенко В. П.
заступник директора Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор політичних наук, професор

ВИЗНАЧАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРЕХІДНОГО СТАНУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Соціально-гуманітарні науки, в тому числі й правознавство, на сьогодні належним чином ще не освоїли всієї багатоманітності державно-правового розвитку перехідного періоду. Хоча на Заході та останнім часом і в нас поряд з теоріями модернізації, глобалізації, постіндустріального, інформаційного суспільства оформилась і утверджується нова галузь знань "транзитологія". Найвагоміші досягнення в її формуванні належать С. Хантінгтону, А. Пшеворському, Ф. Шміттеру, А. Лейпхарту. Українські політологи теж поступово долучаються до цієї важливої галузі знань. Йдеться про праці О. Фісуна, М. Шаповаленко, О. Новакової, А. Романюка та ін.

В контексті розвитку вітчизняної транзитології важливо особливу увагу звернути на визначальні характеристики перехідного стану загалом і сучасної української держави зокрема.

До таких характеристик варто, зокрема, віднести типологічне визначення перехідної державності. Отже, чи можна вважати перехідну державу самостійним типом? Зважаючи на деякі основоположні підстави, – можна. Про що йдеться?

По-перше. Перехідний стан нерідко займає довгий період і навіть може скласти цілу епоху, як це було скажімо при переході від Середньовіччя до Нового часу.

По-друге. Перехідний стан передбачає не тільки зміну влади, форми держави, державно-правових інститутів, але й зміну цінностей суспільства, його якісного стану, громадських структур, соціальних зв'язків і відносин.

Таких перехідних періодів, який переживає Україна разом з іншими пострадянськими державами, ще не знала світова історія. Ми одночасно здійснюємо цілий ряд транзитних процесів: від тоталітаризму до демократії; від командної до ринкової економіки; від людини-гвинтика до активного творця власної долі; від класових до загальнолюдських цінностей; від об'єкта до суб'єкта геополітики.

По-третє. Перехідна держава є явищем конкретно-історичним, яке володіє національно-культурною орієнтацією і відображає накопичені конкретним народом цінності. А це означає, що кожна перехідна держава має значно більше, ніж усталені типи, неповторних ознак. і її типологічну специфіку слід виводити з урахуванням конкретно-історичних обставин.

З огляду на останнє, важливо з'ясувати специфічні ознаки, що засвідчують виникнення і функціонування перехідного періоду.

Однією з таких ознак є радикальний злам ціннісної основи існування попереднього суспільства. В цьому аспекті ми є свідками того, що українським громадянам на сьогодні бракує глибокого усвідомлення своєї належності як до спільнот (малої історії), так і до суспільства (великої історії). Це надзвичайно ускладнює колективну діяльність із захисту людьми своїх інтересів. За спостереженнями вчених, соціальні групи, наявні в українському суспільстві, виявляють активність і здатність до групової, колективної діяльності лише при стійкому незадоволенні потреби в реалізації права на життя чи за наявності визначених і відчутних загроз власним інтересам. Могутність елітних груп і слабкість громадських зумовили появу в Україні небезпечного варіанту вітчизняного неокорпоративізму з претензією на монопольне представництво інтересів усього суспільства, що значною мірою зумовило спотворення принципу представництва й домінування на його основі примітивних політичних оборудок, продиктованих корпоративними інтересами.

Наступною ознакою перехідного періоду є невідповідність форми і змісту у практиці державотворення, що породжує різного роду симуляції діяльності, латентні явища і процеси, такі як корупція, хабарництво, зрощування влади і бізнесу, тіньове управління та ін. До цього слід додати: невідповідність між юридичним і фактичним змістом права (тобто між наявністю правових норм та їх реальною дією); невиправдано низький рівень спадкоємності політики, державної стратегії;

домінування суб'єктивних чинників у державотворчому процесі (у наших умовах йдеться насамперед про персоніфікацію влади, поляризацію групових інтересів); відсутність середнього класу як впливової економічної і громадсько-політичної верстви.

В зазначеному контексті одним із найнебезпечніших явищ в умовах незалежної України постав так званий "уявний конституціоналізм" – явище, про яке попереджав ще Макс Вебер. Основні причини виникнення уявного конституціоналізму в Україні:

1) наявність у попередньому розвитку системи соціалізації населення, орієнтованої на формальне сприйняття конституції натомість реального виконання її приписів.

2) низький рівень взаємодії держави й суспільства, недостатній розвиток стійких елементів громадянського суспільства;

3) відсутність у системі влади консолідованої групи активних реформаторів-однодумців, здатних проводити демократичні перетворення;

В Україні виразно виявляється системний характер кризових явищ, який, за висновками більшості теоретиків, можна вважати об'єктивним. Звичайно, найоптимальнішим шляхом подолання перехідного періоду є еволюційний. Однак зазвичай він супроводжується різного роду пастками, провалами, відкатами назад.

Основні чинники, які зумовили та поглиблюють системну кризу в Україні чи не найточніше були сформульовані ще в 1998 році провідним фахівцем у галузі теорії державного управління В. В. Цвєтковим. До таких чинників він, зокрема, відносить:

1) хаотичний підхід реформаторів до здійснення реформ; відірваний від суспільних потреб характер соціальних перетворень;

2) розчарування ходом реформ широкого загалу, небажання основної маси населення активно включатися у процес їхнього здійснення;

3) некомпетентність державних органів і осіб, що посідають місця на горі управлінської піраміди, відсутність чітко окресленої, зрозумілої для народу мети, нових моделей суспільного розвитку, суб'єктивізм та імпровізація в управлінні;

4) відсутність ідеології управління державою, калькування західних моделей управління, низький рівень ефективності суспільної праці та управлінської діяльності;

5) стихійний, несистемний характер формування державного апарату, часті зміни керівних кадрів у вищих ешелонах влади, неконтрольоване розростання бюрократичного апарату та його претензії на особливу роль у постсоціалістичному розвитку.

Системним явищем, яке виникає в перехідних умовах і яке в Україні постало наслідком вищезазначених чинників, є так званий кризовий синдром модернізації, що включає п'ять основних криз: 1) кризу легітимності; 2) кризу ідентичності (сьогодні в Україні йдеться про загрозу регіональної ідентичності, про що кілька років назад попереджала політолог Л. Нагорна); 3) кризу участі; 4) кризу проникнення (це коли

демократичні інститути, привнесені з практики демократичних держав не виконують належним чином свого призначення); кризу розподілу.

Криза розподілу є чи не найнебезпечнішою. Ще відомий російський мислитель Іван Ільїн висловив одну з аксіом, яка проголошує, що будь-яка влада з необхідністю пов'язує себе розподільною справедливістю. В нашій ситуації псевдо реформатори не врахували цієї аксіоми.

Розподільна справедливість повинна максимально враховувати інтереси насамперед тих, хто створює певні матеріальні чи духовні блага. Натомість у нас є неадекватними система нарахування пенсій і система оподаткування доходів. Так, у нас людина, яка прагне працювати довше, щоб отримати більший прибуток, змушена жертвувати своїм часом, призначеним для відпочинку. Цього зовсім не враховує наша податкова система. Виходячи із зазначеного, з точки зору справедливості вона постає рівноцінною примусовій праці.

Для глибокого розуміння перехідного періоду важливо з'ясувати критерії його поетапної оцінки. В цьому відношенні можна виділити три основні етапи: 1) етап інституціонального оформлення нової влади; 2) етап конституювання нового ладу до рівня досягнення громадянської згоди; 3) етап стійкого функціонування держави і забезпечення стабільності суспільних відносин.

На сьогодні з упевненістю можна сказати, що ми у процесі модернізації пройшли лише перший етап, та й то значною мірою формально.

Для подальшого руху вперед життєво важливо визначити критерії успіху державно-правового розвитку перехідного періоду. Такі критерії слід виводити шляхом порівняльного аналізу з досвіду демократизації країн, які пережили у своєму розвитку перехідний стан. Ось лише основні з цих критеріїв.

1. Здійснювані перетворення повинні мати загальнонаціональний характер.

2. Правотворчість перехідного періоду має набути консенсуального, компромісного характеру.

3. У процесі консолідації суспільства треба прагнути всебічного узгодження соціальних інтересів.

4. Нормотворча діяльність передбачає налагодження процесу адекватного співвіднесення правових норм з реальними суспільними відносинами.

5. Надмірна лібералізація для перехідного суспільства є небезпечною, вона повинна бути поступовою і спиратися на активне використання з боку держави трьох функцій: інтеграційної, стабілізаційної і регулятивної. Це дозволить державі повернути авторитет, який об'єктивно понижується в умовах перехідного періоду.

6. Зміцнення державності не може бути самоціллю й носити довготривалий характер. Відтак, логічною є поступова переорієнтація права на людину, її корінні інтереси і потреби.

Таким чином, можливість подолання перехідного стану суспільного і державного розвитку України пов'язана з необхідністю налагодження гармонійної

взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою, що дозволить поступово (поетапно) обмежити державне втручання в економічне і соціокультурне життя громадян. Таким чином розростання держави буде з часом зведене до мінімуму і дозволить останній зайняти належне їй в умовах сучасного розвитку місце – бути лише функцією суспільства під його постійним і всебічним контролем.

Пархоменко Н. М.
старший науковий співробітник,
вчений секретар Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

РОЗВИНЕНЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОЗНАКА ПРАВОВОЇ І ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Суспільство, відмінне від держави, існувало завжди, проте не завжди воно було громадянським. Останнє виникає у процесі і в результаті відокремлення від держави соціальних структур, виокремлення держави як відносно самостійної сфери суспільного життя, і, водночас, роздержавлення ряду суспільних відносин, забезпечення рівноправ'я громадян [1, с. 63-65].

За роки незалежності в Україні склалась мережа інститутів громадянського суспільства: громадські організації, рухи, фонди, благодійні фонди, профспілки, політичні партії, адвокатура, нотаріат, релігійні організації та ін., завдяки яким суспільне життя набуло певних рис громадянського суспільства. За даними місцевих органів юстиції на кінець 2014 року зареєстровано 61090 центральних органів громадських організацій (з них 701 – із всеукраїнським статусом), громадських спілок – 718, професійних спілок – 4143, об'єднань профспілок – 1130 та благодійних організацій – 9799. Крім того, на кінець 2014 року в Україні зареєстровано 235 політичних партій [2]. Щоправда, більшість зареєстрованих організацій є ситуативними, малоактивними або навіть віртуальними проектами, часто створеними під конкретні завдання короткого проміжку часу і згідно з експертними оцінками у кращому разі лише десята частина зареєстрованих організацій є активними і діючими [3, с. 122]. Традиційною сферою діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні є політична, пов'язана насамперед з виборами до органів державної влади і місцевого самоврядування або, останнім часом, вибором зовнішньополітичних пріоритетів. На відміну від цього у західному суспільстві пріоритетами громадської діяльності є сфера навколишнього середовища, охорони здоров'я, соціального забезпечення, культури та ін.

Визначення у Конституції України людини найвищою соціальною цінністю, проведення людиноцентриської політики активізувало політичні і наукові дискусії навколо сутності, змісту, механізмів функціонування громадянського суспільства. З огляду на те, що громадянське суспільство не є інституційним феноменом поряд з такими однопорядковими суспільними інститутами як держава, партія, громадська організація, воно, насамперед, є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, дотримання і реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання людьми (як громадянами) своїх політичних обов'язків як носіїв суверенітету, як джерела влади, як свідомих суб'єктів політичної діяльності, як відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє всього суспільства [4, с. 124]. Відповідно можна говорити лише про ступінь розвиненості громадянського суспільства, який залежить від багатьох чинників: просторові і часові характеристики (певні стани, етапи становлення, країна), показники рівня політичної участі (активне, пасивне громадянське суспільство) і нарешті ступеня забезпечення прав і свобод людини і громадянина (розвинене, нерозвинене), адекватності суспільним завданням, цивілізаційним викликам, здатності до саморозвитку тощо [4, с. 128]. Громадянське суспільство можна також розглядати як сукупність відносин між громадянами, їх об'єднаннями та державою, щодо реалізації та захисту прав і свобод громадян.

Проблема формування сильного громадянського суспільства, співвідношення прав, свобод та інтересів окремої особи, суспільства і держави в аспекті взаємодії громадянського суспільства і держави завжди була предметом наукових дискусій філософів, істориків, правознавців. Це, насамперед, обумовлено їх спільною метою – забезпечення безконфліктного співіснування та взаємодії суб'єктів суспільних відносин. Ключовими для визначення сутності громадянського суспільства і держави є такі поняття, як: "людина", "громадянин", "влада". Всі ці суб'єкти існують і діють в межах певного суспільства, а за умови повного або часткового збігу інтересів та цілей між ними налагоджується співробітництво, а при більшому чи меншому їх розходженні – конфлікт, боротьба [5, с. 68].

Основними завданнями інститутів громадянського суспільства є представлення інтересів громадян в органах державної влади, здійснення контролю за їх діяльністю, організація участі громадян у вирішенні державних справ та забезпеченні прозорості цих процесів, сприяння встановленню суспільної злагоди шляхом конструктивного діалогу з органами влади, представниками різних політичних сил, національних груп; документування порушень; пошуку засобів захисту прав для жертв таких порушень шляхом надання правової, психологічної, медичної або іншої підтримки; боротьба з безкарністю, яка сприяє систематичним і постійним порушенням прав та основоположних свобод людини; участь в санкціонованих та несанкціонованих протестних акціях; популяризація прав людини та поширення інформації про захисників прав людини на національному, регіональному й міжнародному рівнях.

За результатами дослідження, проведеного у травні 2013 р. Фондом "Демократичні ініціативи" та соціологічною службою Центру Разумкова, серед опитаних громадян 57,4 % вважають, що громадські організації насамперед мають займатися захистом соціально вразливих груп, 49,7 % – надавати людям юридичну та іншу допомогу в обстоюванні своїх прав, 45,5 % – контролювати діяльність влади тощо [6]. При цьому рівень довіри громадян України до громадських організацій у 2013 році виглядає таким чином: 14% зовсім не довіряють, 5,4 – довіряють, 33 – переважно довіряють, 26 – важко сказати, 21, 4 – переважно не довіряють [7]. У разі порушення власних прав люди насамперед покладаються на їх захист членами сімї та родичами (38,7%), далі на знайомих і колег (25,3%), міжнародний суд та міжнародні організації (19, 7%) і на суд (18,2%). Явище довіри стає одним із визначальних для участі у діяльності громадських організацій: загальна зневіра у власних можливостях захистити свої права та інтереси (30% опитаних) є другим чинником того, що заважає участі людей у діяльності громадських організацій, об'єднань або громадських ініціативах, після байдужості, пасивності людей до суспільного життя (48,7%) [8, с. 111]. Починаючи з розпаду СРСР і до кінця 2013 року можна було спостерігати низький рівень громадянської активності. У 2013 році тільки 14,7% дорослого населення України брали участь у одному із громадсько-політичних заходів [8, с. 111]. Сьогодні найбільше громадська активність проявляється у мережі Інтернет. Переважно громадяни обирають непротестну активність (наприклад переконання друзів у своїх політичних поглядах, контакти з офіційними представниками влади, участь у роботі громадських організацій тощо) порівняно з протестною (наприклад участь у мітингах, голодуванні, пікетуваннях тощо) [9, с. 114].

Останнім часом дедалі частіше виникають ситуації перешкоджання (тиск, побиття, вбивство та ін.) діяльності громадських активістів, журналістів, які привертають увагу громадськості та позиція яких суперечить інтересам окремих представників політичних еліт, органів влади, приватних бізнесових груп. З іншого боку, інколи інституції громадянського суспільства в своїй діяльності шкодять інтересам суспільства. Так, "перенасичення" контентом кримінального змісту в більшості ЗМІ, створює додатковий фон напруги в суспільстві. Натомість мінімально приділяється увага висвітленню інформації, яка може допомогти громадянам у захисті своїх прав та інтересів, інформації щодо успішної правозахисної діяльності. За всі роки здійснення моніторингу з 1994 року, у 2014 році виникла ситуація, коли рівень недовіри до медіа перевищує рівень довіри. Так, у 2014 році щодо зміни ситуації у регіонах у політичному сенсі після революції 2013-2014 років, ЗМІ (телебаченню, радіо, пресі) цілком або переважно довіряють лише 25%, а цілком або переважно не довіряють 45% дорослого населення України. Водночас ще рік тому, ці показники становили 37% і 29% відповідно (без урахування жителів Криму) [10].

Загалом, наявність мережі громадських організацій свідчить про ступінь зрілості громадянського суспільства, рівень його розвитку, здатність до

саморегулювання та самоврядування громадян та їх об'єднань у цілях забезпечення прав і свобод усіх членів суспільства.

Сьогодні можна спостерігати активніше залучення представників громадянського суспільства, експертного середовища в спільних робочих групах, консультативно-дорадчих органах, громадських радах, їх комісіях, які опікуються проблемами захисту прав людини, що є необхідною умовою ефективності та легітимності їх функціонування. Втім, потенціал результативності використання цих механізмів в правозахисній площині не використаний, з огляду на часто формальний підхід до таких інституційних форм співпраці як з боку органів державної влади, так і з боку громадського сектору [11]. Крім того, членство в громадських організаціях, об'єднаннях та рухах є найменш представленим видом громадської активності. Згідно з даними Інституту соціології НАН України переважна більшість респондентів (понад 85%) не належать до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів [12, с. 121].

Проте, в Україні створені і діють спільні консультативно-дорадчі органи, громадські ради при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Міністерстві внутрішніх справ, Міністерстві юстиції, Міністерстві оборони.

Однією з останніх 17.04.2015 р. була утворена Громадська рада з питань люстрації при Міністерстві юстиції України як колегіальний консультативно-дорадчий орган для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійсненні громадського контролю за процесом очищення влади (люстрації), налагодження ефективної взаємодії Міністерства юстиції України з громадськістю, врахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики, проведення аналізу взаємодії державних органів (їх посадових та/або службових осіб) з громадськістю в процесі здійснення очищення влади (люстрації); сприяння науково-методичному та інформаційному забезпеченню роботи Мін'юсту, спрямованої на очищення влади (люстрацію); здійснення моніторингу та аналізу інформації, у тому числі яка надходить від фізичних та юридичних осіб на поштову та електронну адреси Ради, щодо поширення на осіб заборон, передбачених Законом України "Про очищення влади"; підготовка пропозицій до проектів нормативно-правових актів з питань, пов'язаних з реалізацією положень Закону України "Про очищення влади" [13].

До прикладу, серед здобутків цієї Ради задоволення суддями Конституційного суду України клопотання про перенесення слухання справи щодо конституційності окремих пунктів Закону про очищення влади, а також залучення до її розгляду додаткових експертів та представників Громадської ради з люстрації при Мін'юсті.

Негативним чином впливає на діяльність інститутів громадянського суспільства у сфері забезпечення прав і свобод громадян соціально-економічна нестабільність суспільства, що особливо загострилася в умовах ведення у країні антитерористичної операції; зубожіння широких верств населення та скорочення чисельності середнього

класу – основи розвиненого громадянського суспільства, недосконаліть чинного законодавства у сфері захисту прав колективних суб'єктів громадянського суспільства та окремих громадян в суді, порядку їх реєстрації та контролю за їх діяльністю та ін. Крім того ускладнює ситуацію низький рівень правосвідомості і правової культури пересічних громадян, занижена самооцінка, низький професійний рівень державних службовців та ін.

З іншого боку, недосконаліть чинного законодавства створює штучні бар'єри для утворення та діяльності інститутів громадянського суспільства; механізми участі громадськості у формуванні та здійсненні державної політики належним чином не реалізовуються; податкове навантаження не стимулює діяльність і розвиток інститутів громадянського суспільства та їх підтримку вітчизняними благодійними організаціями; більшість інститутів громадянського суспільства не має доступу до державної фінансової підтримки та вітчизняної благодійної підтримки; потенціал інститутів громадянського суспільства щодо надання соціальних послуг населенню не використовується [14].

Тому фактично конституційно закріплені можливості впливу громадянського суспільства на процес реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина залишаються декларативними.

У цьому контексті, одним з найактуальніших завдань, які постали перед Україною щодо практичного забезпечення прав і свобод людини, є процес вдосконалення законодавства, розробка і прийняття низки нормативно-правових актів, які повинні гарантувати можливість впливу інститутів громадянського суспільства на реалізацію прав і свобод громадян, чітко закріпити конституційні здобутки та завершити процес формування юридичних основ системного забезпечення прав людини в Україні. Потрібен комплекс заходів, спрямованих передусім на створення робочих місць, зростання зайнятості населення, створення гідних умов праці, об'єктивне визначення прожиткового мінімуму та інших соціальних стандартів, утвердження гендерної рівності, реальні зміни в оплаті праці.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Тимченко С. М.* Громадянське суспільство і правова держава в Україні : монографія / С. М. Тимченко. – Запоріжжя : Юридичний ін.-т МВС України, 2002. – С. 63-65.
2. Кількість зареєстрованих громадських об'єднань, професійних спілок, політичних партій та благодійних організацій в Україні за 2014 рік – Державна служба статистики України ЕКСПРЕС–ВИПУСК //http://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/mp.htm
3. *Степаненко В.* Громадські організації у патерналістському суспільстві / В. Степаненко // Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 122. – 566 с. – http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php
4. *Скрипнюк О. В.* Західна та вітчизняна правова і політична думка про особливості становлення і розвитку громадянського суспільства // Держава і громадянське суспільсто в

Україні: проблеми взаємодії : монографія / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк та ін. ; за ред. І. О. Кресіної. – К. : Логос, 2007. – С. 124.

5. *Тимченко С. М.* Громадянське суспільство і правова держава в Україні : монографія / С. М. Тимченко. – Запоріжжя : Юридичний ін.-т МВС України, 2002. – С. 68.

6. Громадський сектор і політика: взаємодія, нейтралітет чи боротьба? – загальнонаціональне та експертне опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/gromadskii-sektor-i-politika-vzaemodija_-neitralitet-chi-borotba_---zagalnonacionalne-ta-ekspertne-opituvannja.htm

7. http://infolight.org.ua/charts/riven-doviri-gromadyan-do-socialnih-ta-derzhavnih-institutiv

8. *Нікітіна Т., Любива Т.* Громадянська активність населення України // Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 111. – 566 с. – http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php

9. *Дембіцький С.* Соціологічна діагностика стану громадської активності в Україні // Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 114. – 566 с. – http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php

10. http://www.unian.ua/society/996947-vpershe-za-20-rokiv-riven-nedoviri-do-zmi-v-ukrajini-perevischiv-riven-doviri-sotsiolog.html

11. Про Комітет з питань реформування правоохоронних органів: Указ Президента України від 6 квітня 2012 р. № 252/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/documents/14672.html

12. *Степаненко В.* Громадські організації у патерналістському суспільстві // Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 121. – 566 с. – http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php

13. Наказ Міністерства юстиції України від 04 листопада 2014 року № 1844/5 “Про утворення Громадської ради з питань люстрації при Міністерстві юстиції України” http://minjust.gov.ua/news/46334

14. Указ Президента України від 24 березня 2012 року № 212/2012 Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергових заходах з її реалізації // http://www.president.gov.ua/ru/documents/14621.html

Мікулін В. П.
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор юридичних наук, професор

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

На початку свого виступу, хотілося б висловити підтримку дій Президента України Петра Порошенка щодо його політики у галузі реформування судової системи України, адже нещодавно ним був підписаний Указ № 276 від 20 травня 2015 року,

яким затверджено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, розроблену Радою з питань судової реформи.

Як зазначається у Стратегії, судова система України та суміжні правові інститути існують для захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права.

Серед першочергових реформ, які необхідно впровадити, особлива увага приділяється судовій реформі, метою якої є утвердження такого правопорядку, який грунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення - справедливого їх відновлення в розумні строки.

Метою стратегії є визначення пріоритетів реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів для практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади в Україні.

Завданнями стратегії є визначення кола проблем та визначення їхніх причин, які необхідно усунути шляхом реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів; визначення напрямів, заходів та етапів реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів; забезпечення належного рівня координації та стратегічного планування процесу реформування, визначення орієнтирів для розробки.

Основним завданням реформи є побудова незалежного та справедливого правосуддя, без чого неможливим є утвердження правової та демократичної держави, проведення будь-яких правових, економічних та соціальних реформ.

Проведення судово-правової реформи в Україні має базуватися на наступних концептуальних підходах:

– головною метою проведення судово-правової реформи має стати створення законодавчих та організаційних умов для утвердження незалежної судової влади;

– судово-правова реформа повинна мати комплексний характер і передбачати внесення змін до Конституції України, законодавства з питань судоустрою та статусу суддів, реформування суміжних інститутів (прокуратури, адвокатури, правоохоронних органів);

– основою для проведення судово-правової реформи мають стати загальновизнані міжнародні стандарти, напрацьовані пропозиції щодо вдосконалення судової влади в Україні, які пройшли експертну оцінку Венеціанської комісії.

Пропонується на конституційному і законодавчому рівнях:

– повністю виключити Верховну Раду України, Президента України та органи виконавчої влади у процесами призначення, переведення, притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів;

– передбачити принцип незмінності суддів, призначення на посаду безстроково і, таким чином, відмовитись від п’ятирічного терміну перебування судді на посаді;

– встановити виключно конкурсні засади добору суддів, їх переведення до інших судів, у тому числі, і до вищих судів (судів вищої інстанції);

– закріпити виключну роль зборів суддів у процедурі призначення суддів на адміністративні посади;

– посилити відповідальність, в першу чергу, кримінальну, за незаконний вплив на суд у будь-який спосіб;

– гарантувати фінансову незалежність суддів, підвищити рівень фінансування, зокрема, заробітної плати.

Посилення гарантій незалежності суддів має відбутися з одночасним встановленням дієвих механізмів відповідальності суддів за прийняті неправосудні рішення, встановлення шкали дисциплінарної відповідальності; обмеження імунітету суддів; реформування законодавства про Вищу раду юстиції та ВККСУ; запровадження мирових суддів; розширення повноваження суду присяжних; удосконалення процесуального законодавства має відбутися шляхом його максимального спрощення, введення інформаційних технологій.

Удосконалення організації та діяльності інших органів, що беруть участь у судочинстві – прокуратури, адвокатури, правоохоронних органів.

Таким чином, концептуальні проблеми реформування судової системи України окреслені в Стратегії та у Плані дій, відповідно до якого працює Рада з питань судової реформи.

Як передбачає Стратегія, внаслідок реалізації зазначених заходів судова система України та суміжні правові інститути працюватимуть, керуючись, насамперед, принципом верховенства права, стануть підзвітними громадянам України, вільними від будь-якого політичного впливу та відповідатимуть європейським стандартам і практикам.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ президента України № 276/2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/documents/19452.html.

Огірко Р. С.
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМА ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У "ПАКТАХ І КОНСТИТУЦІЯХ ЗАКОНІВ І ВОЛЬНОСТЕЙ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО" ГЕТЬМАНА ПИЛИПА ОРЛИКА

Досягнення і підтримання єдності нації, суспільства і держави є першочерговим завданням на всіх етапах державотворення. Історія державотворення в Україні, зокрема, козацького періоду свідчить про постійні проблеми у досягненні і збереженні такої єдності. Навіть гірше, в історії держави і права України відомий такий феномен, як "Руїна" – крайня форма нестабільності, розпаду і взаємопоборення окремих частин до того єдиного державного організму.

Тільки у "Пактах і Конституціях законів і вольностей Війська Запорозького" гетьмана Пилипа Орлика [1, с. 24-37] така національна і державна єдність вперше була досягнута і закріплена на найвищому правовому, конституційному рівні і поставлена на практичні правові політичні і міжнародно-договірні основи втілення, а саме: через звільнення України від Московської окупації і конституювання її як незалежної національної демократичної козацької держави, через формування антимосковської міжнародної коаліції сусідніх держав і через встановлення конституційних основ і інституційного механізму функціонування козацької держави. По-суті, це і є головна теза цієї доповіді.

Тут до сказаного доцільно додати два зауваження. По-перше, аналізуючи "Пакти і Конституції…" більшість наукових публікацій цілком підставно підкреслюють саме історичну першість і демократичний характер принципів, норм і інститутів Орликової Конституції, але не помічають і не осмислюють якраз цього фундаментального для державотворення змісту досягнутої національної і державної єдності – основи всієї державної споруди, а також кардинальної зміни статусу української держави – її незалежності. По-друге, вказуючи на той очевидний факт, що "Пакти і Конституції…" були прийняті після нищівної поразки під Полтавою, поза Батьківщиною і в еміграції науковці переважно оцінюють цей документ як випадковий історичний казус спасіння потопальника і виходу із безнадійної ситуації та зводять його значення у кращому випадку до історично і теоретично значимої пам'ятки політичної і правової думки. Наша позиція змістовно інша: Конституція Пилипа Орлика є цілком закономірним і об'єктивно обумовленим конституційним актом, що закріпив основні здобутки української козацької держави з 1648 і по 1709 р., а саме: моральні, релігійні, правові, економічні, політичні розв'язки життєвих проблем, що у своїй сукупності мали закладати основи суспільного і державного ладу козацької

держави (скажемо зразу – дані не всі розв'язки, не системно, не повністю, не своєчасно, не оптимально з точки зору форми і т. п.). Очевидно, що це оцінки з позицій сьогоднішнього дня. Але виходячи із змісту морально-етичної позиції і запропонованих авторами правових і політичних принципів та оцінок Конституції 1710 року – цей акт повністю відповідає сутності і логіці здобутків і тенденцій розвитку національно-визвольної війни і української революції і мав би бути прийнятий ще у 1948–1949 рр. Не випадково науковці відмічають, що завоювання української революції не були закріплені законодавчо. Уряд держави відставав від радикальних змін і свідомості людей та знаходився у полоні стереотипів середньовічної станової організації суспільства [2, с. 95]

Для прийняття такого конституційного акту української революції загальноєвропейського масштабу були всі необхідні підстави, крім одної, загально кажучи, – незрілості тодішньої української козацької і шляхетської еліти. І якщо не розкривати елементів цієї незрілості, а сказати коротко, то це нездатність до національної і державної консолідації. Це, власне, і обумовило весь суперечливий і непослідовний хід самої революції, і Руїну, і нерішучість у державотворенні, і саму поразку та руйнування козацької держави.

Національно-визвольна війна і українська революція на першому етапі її розвитку 1648–1657 рр. привела до корінного перевороту у соціально-економічному і суспільно-політичному житті України. Основи цих докорінних змін забезпечили бойові успіхи української армії.

Якщо оцінити здобутки національно-визвольної війни за перший період її ведення, то вони такі: за короткий час на площі 200 тис. кв. км. української етнічної території була ліквідована вся система польсько-шляхетського панування, селянство звільнилося від кріпацької залежності, земля, як основне багатство держави, перейшла до рук козаків і селян, була сформована потужна козацько-селянська армія, відродилася православна церква. Ці чинники заклали моральні, соціально-економічні, політичні та ідеологічні підвалини козацької держави [3, с. 40].

Питомим зразком для козацької держави Богдана Хмельницького була Запорізька Січ, глибокий демократизм якої був характерною особливістю її самоврядного устрою. Економічні підвалини будувалися на прагненні до соціальної рівності і запереченні кріпацтва. У галузі політики – передбачали право кожного козака брати участь у козацькому самоврядуванні, тобто обиратися і бути обраним до військово-адміністративних органів. Ця національна традиція вела свою тягість із часів віча Київської Русі.

Треба відмітити, що козацька форма державності виникла не тільки на етнічній, але й на своєрідній морально-психологічній основі, коли козаків об'єднувала не лише сила політичної влади чи корпоративна солідарність, а й духовна рідність. Одночасно це була організація, в якій членство означало приналежність до військового чину [4, с. 42]. Отже, устрій Запорізької Січі як прототип української державності був

покладений в основу козацького державотворення після перемоги української революції.

Ліквідація великого феодального землеволодіння магнатів і шляхти, наділення козаків і селян землею, знищення кріпацької неволі, створили необхідні передумови для переходу до ринкової економіки і буржуазного способу виробництва. Здавалось був відкритий простір для успішного і ефективного державотворення розбудови козацького суспільного ладу козацької демократичної держави на основі питомих вітчизняних інститутів і цінностей. Але трапилося навпаки.

Богдан Хмельницький після своєї смерті залишив українську козацьку державу нерозділеною, унітарною, керованою, яка територіально поширювалася на обидва береги Дніпра. В дослідженнях по історії держави і права України щодо змін в державному устрої Гетьманщини у першій половині 60-х років підкреслюється, що зміни сталися внаслідок розкольницьких дій старшини Лівобережжя і Запорозької Січі, через що унітарна держава Богдана Хмельницького розділилася на три державні утворення – Лівобережжя, Правобережжя і Запорізька Січ. І це називають конфедерацією [3, с. 40].

Дуже суперечлива думка, бо конфедерація – це добровільний високоорганізований гармонійний союз незалежних національних держав з ефективним механізмом взаємодії по реалізації спільних цілей. В Україні ж цього періоду окремі її частини під іноземним диригуванням просто себе взаємознищували.

Правда, треба сказати, що Великий Гетьман, спираючись на свій авторитет, діяв дуже рішуче, придушуючи бунт у Запорізькій Січі під орудою Худолія, і залишив там гетьманський гарнізон козаків, обмеживши козацьке самоврядування. Не менш рішуче він придушував селянські бунти, зберігаючи тим самим єдність держави і правопорядок. Але, як правильно підкреслюють науковці, – "проблема залишалася".

Окремо слід наголосити на тому очевидному факті, що доля державної єдності у цей період залежала від позиції Запорізької Січі, яка по смерті Б. Хмельницького відновила своє самоврядування, до того ж встановивши інститут кошового гетьмана. З 1658 р. – це відокремлене державне утворення, що лише формально визнавало владу гетьмана, по-суті проводило незалежну внутрішню і зовнішню політику, а 28 січня 1658 р. почало братовбивчу громадянську війну, повністю діючи в руслі планів і інтриг Москви, байдуже відмовившись від власної державності [2, с. 212-215].

Загарбницька політика Москви – це друга головна причина невдачі зусиль Гетьманату утвердити єдину незалежну національну державу в Україні.

Перебування української держави під зверхністю російського царя закінчилося поділом України і захопленням Києва і Лівобережжя. Для Москви Україна була лише розмінною територією у боротьбі з Річчю Посполитою, що знайшло свій вираз, зокрема, в Андрусівському договорі, а кінцевою метою Москви було повна інкорпорація України під маскою захисту православної віри. Кінець цієї історії відомий.

Відповідаючи на питання чи могла встоятися і перемогти українська держава в XVII ст. в оточенні трьох наймогутніших імперій цього часового періоду, треба згодитися із авторами цитованої праці: “Безперечно Україна з її величезним потенціалом мала величезні шанси для досягнення незалежності. Єдина причина, яка заважала цьому, – внутрішній розбрат, неспроможність об’єднати всі національні сили у єдиний моноліт” [2, с. 29]. Проте слід запитати: Чи можна було зробити це тоді і мирно, і конституційно, як це зробив через півстоліття Пилип Орлик? Відповідь позитивна, але аргументування її виходить за рамки нашої теми.

Головне значення Конституції Пилипа Орлика ми бачимо в тому, що вона зберегла і закріпила величезний здобуток української національної революції XVII ст., що проявився перш за все в козацькому державному і соціальному устрої, який, на жаль, не був повністю зреалізований.

Головний принцип Орликової Конституції – це статус України як незалежної держави: “Україна обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування”. І це стало ключовою ідеєю, що обумовила нарешті національну і державну єдність низового козацтва, і козацької старшини, Запорізької Січі і Гетьманського уряду.

Очевидно, що окремим питанням є дослідження витоків такого морального і політичного прориву в досягненні національної і державної єдності, в ідейному і змістовному наповненні Конституції 1710 року. Але вже зараз зрозуміло: і її задум, і основний правовий і політичний зміст народився і скристалізувався в середовищі козацької еліти в період гетьманування Івана Мазепи, який в своїх державницьких діях виражав не тільки свою волю, але й бажання старшини. В умовах еміграції вона нарешті змогла вільно це висловити і формалізувати.

Якщо йти за змістом Конституції 1710 року, то невипадково в ст. 1 вирішується ключове питання української козацької незалежної держави, а саме про віру православного східного обряду, передану козацькому народові від Константинопольського апостольського престолу. Гетьман повинен дбати про те, “щоб жодна чужинська релігія не запроваджувалася на нашій руській батьківщині”. Для української нації питання християнської віри і обряду – це питання життя або смерті. Замість аргументування покличемося на статтю 1 Орликової Конституції. “Господь дивний і незбагненний у судах своїх милосердний у довготривалій терпеливості, праведний у карі. Господь Бог за численні провини та гріхи піддав багатьом стражданням покараний народ Козацький, принизив його і ледве не знищив дощенту навіки. Однак розгніваний і ще не до кінця відданий порокам вище названий народ Козацький, що доти перебував під тяжким польським ярмом, прагнучи відновити колишню свободу повстав за ревну віру православну, за закони батьківщини і старі вольності, захист яких сам Бог месник беззаконня милостиво підтримував”, як і підтримує відважне повстання на захист від Московського царства недоторканності своїх законів і вольностей. Тому вся історія України, в тому числі і національно-

визвольна війна невипадково проходила і проходить в ореолі християнської віри, яка відігравала, як вважають деякі дослідники, роль ідеологічного чинника цієї війни.

Як видається, це надто звужене розуміння ролі християнської віри в історії України, яка насправді була не стільки ідеологією, скільки сферою питомої народної сакральності, що виражається з особливою емоційністю і сердечністю в переживанні релігійних свят і обрядів, в колядках і звичаях тощо. Звичайно, відроджена православна церква у період Хмельниччини одержала всяку підтримку і захист від держави, відкрилися тисячі приходів, а за монастирями була закріплені землі [2, с. 199].

Встановлення міжнародно-визнаних кордонів для держави, яка веде національно-визвольну війну є великою перемогою, Конституція Орлика закріпила ці кордони, що стало великим вкладом у зміцнення незалежності України. У національній державі природній кордон – це українські етнічні межі. Але з врахуванням геополітичної ситуації автори Конституції зупиняються на варіанті кордонів території держави Богдана Хмельницького [5, с. 106-113].

Ще одна з принципових новел Конституції 1710 року, яка консолідує і стабілізує державу – це зміна столичного міста-держави, якою віднині має бути місто Київ – географічний, національний, політичний, господарський, культурний і сакральний центр України. Тим самим були нарешті виправлені помилкові рішення у визначенні попередніх столичних міст козацької держави.

Нарешті, найважливіший вклад першої у Європі Конституції 1710 року виявився в тому, що вона вперше закріпила системний модельний ряд демократичних принципів, норм та інститутів, які сьогодні, через 300 років вважається класичними і загальноприйнятими. Але вони прийшли у цю Конституцію не із трактатів перекладених із англійської, французької, польської й інших мов, а із майданів Запорізької Січі, із площ міст, містечок і сіл України, де на протязі століть вироблялися і утверджувалися форми вибору, призначення і перевірки кращих і найбільш відповідальних керівників, форми і процедур звичайно із відповідними недоліками, які як відомо, є похідними від наших позитивів. Тобто, ці форми демократичної сутності козацької держави є не запозичені, не привнесені ззовні а свої історичні форми державотворення, що робить договір П. Орлика Конституцією у сучасному власному значенні слова.

На закінчення слід сказати добре слово про гетьмана Пилипа Орлика, який зумів зафіксувати, закріпити і зберегти в історії конституційне оформлення феномену козацької ідеї незалежної української держави. І саме тому вона не зникла із його смертю на чужині, а відродилася через 150 років, але вже в іншій формі, і з іншим змістом.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Слюсареноко А. Г.,Томенко М. В.* Історія української конституції. – К., 1993. Сьогодні є інша редакція перекладу назви Конституції Пилипа Орлика “Договір та Встановлення прав і Вольностей Війська Запорозького та вільного народу Малоросійського”. Див. : О. Палій Історія України. – К, 2015. – С. 398.
2. *Пасічник М. С.* Історія України та її державності / М. С. Пасічник, С. М. Пасічник. – Л., 2014.
3. *Смолій В. А.* Інститут влади у політичній системі України (середина – друга половина XVII ст.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К., 2015.
4. *Шамрай М. Г.* Етапи державності України / М. Г. Шамрай. – Черкаси, 2014.
5. *Гуржій О. І.* Історія козацтва. Держава – військо-битви / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – К., 2015.

Бучма О. В.
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного імені М. П. Драгоманова,
кандидат філософських наук, доцент

РЕЛІГІЯ І ПРАВОВА НОРМОТВОРЧІСТЬ В КОНТЕКСТІ ФОРМОТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

У 1991 році на політичній карті світу з’явилася нова країна – Україна. Здійснилася одвічна мрія українського народу про свою самостійну незалежну державу. З проголошенням незалежності реалізувалося право українського народу на самовизначення, передбачене Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами. Відтак, Україна перейшла від формальної суверенності до реальної міжнародної правосуб’єктності та увійшла в складну систему світового політико-правового простору, окресленого глобалізаційним контуром

Сформульована (визначена) зовнішньополітична доктрина Української держави спрямована на реалізацію, передусім, національних завдань, з одного боку, у міждержавних відносинах, з другого – через участь в універсальних і регіональних міжнародних організаціях в інтересах українського народу – громадян України всіх національностей.

В Декларації про державний суверенітет України, яка була прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року визнається перевага загальнолюдських цінностей над класовими і пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Керуючись цим 1 листопада 1991 року Верховна Рада України прийняла “Декларацію прав національностей України”, в якій з поміж іншого закріплювалося, що “усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну

символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів". Невдовзі, 5 грудня 1991 року Верховна Рада України приймає звернення "До парламентів і народів", в якому формулюється характер держави та визначаються засади міждержавних відносин України і, зокрема, зазначається, що "Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, громадянські, економічні, соціальні та культурні права, свободу релігійних переконань.

28 червня 1996 року Верховна рада України від імені Українського народу "усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями" прийняла основний, головний закон, невід'ємний атрибут держави – Конституцію, яка визначила Україну як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну й правову державу. Нарешті українці стали державною нацією, подолавши долею визначений історичний трагізм на цьому тернистому шляху.

Громадянське суспільство як система суспільних інститутів (сім'я, Церква, система освіти і науки, професійні об'єднання) має забезпечити можливість реалізації потреб і інтересів окремих індивідів і колективів. Таким чином, уможливлюється впровадження "моральної арифметики" Ієремії Бентама ("Найбільше щастя для найбільшої кількості людей"), який розглядав суспільний інтерес як суму індивідуальних інтересів.

Зниження ролі впливу держави, в умовах становлення громадянського суспільства, призводить до зіткнення індивідуальних інтересів (які часто-густо протилежно спрямовані), ескалації соціальних конфліктів та порушень розумного співвідношення свободи, рівності, справедливості тощо.

В такому випадку необхідне відновлення природної рівноваги між силами громадянського суспільства і державної влади. Важливим чинником, що може вплинути на збалансування громадянського суспільства і державної влади є релігія (Церква). Для здійснення цієї функції в Україні, практично в межах правового поля і системи суспільних відносин, створені всі можливості: Церква в суспільстві відокремлена від держави, а школа від Церкви. Тобто, Церква не може контролювати чи примушувати до дій чи бездіяльності громадян, виконувати державні, політичні, адміністративно-правові функції. Ознаками цього є відсутність правових форм союзу держави і Церкви, представництва релігійних організацій в державних органах, права законодавчої ініціативи релігійних організацій, не втручання в систему правосуддя та ін.

З іншого боку, держава не може втручатися у внутрішньо-церковні справи, канонічну діяльність, самоуправління; не може здійснювати державно-правовий контроль, примус у сфері релігійних відносин. Однак, держава забезпечує охорону законної діяльності релігійних організацій та захист прав віруючих, здійснює правову регламентацію діяльності релігійних організацій та контролює дотримання ними

встановлених державою законів. Правовий режим Церкви в Україні визначений Конституцією України і деталізований в інших законодавчих актах української держави.

Власне, сам факт прийняття Конституції України 28 червня 1996 року є актом усвідомлення "відповідальності перед Богом" (КУ, преамбула), що є підтвердженням значимості релігійного чинника не тільки в історії українського державотворення та сучасного її стану, але й його ролі у поступі українського суспільства в майбутнє. Передусім, констатовано, що держава сприяє консолідації і розвиткові релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (КУ, ст. 11). Це є ознакою релігійного плюралізму. Гарантоване право на свободу світогляду і віросповідання та закріплений правовий режим Церкви в Україні: "Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від Церкви " (КУ, ст. 35). Заборонена діяльність політичних партій, що розпалюють релігійну ворожнечу (КУ, ст. 37). Обов'язки держави щодо релігійних організацій та обов'язки релігійних організацій перед державою і суспільством визначені в законі України "Про свободу совісті та релігійні організації". Зв'язковою ланкою між Церквою і державою є Державний орган у справах релігії, який має забезпечувати проведення державної політики щодо релігій і Церкви (КУ, ст. 30).

Задекларована рівність конфесій перед законом чинна лише в державно-правових відносинах. Про рівність релігій у суспільно-політичній сфері можна говорити з певною долею умовності. У суспільстві різні конфесії не завжди отримують однакове визнання серед громадян, адже історично його доля може бути зв'язана з певною конфесією. Так, в історії Україна тісно пов'язана з православною Церквою. Тому не випадково переважна частина населення України релігійно ідентифікують себе з Православ'ям. Значимість цієї конфесії в історії, культурі, державності, моральності, спадкоємності традицій українського суспільства не могла не бути відзначеною і на законодавчому рівні. Так, кодекс законів про працю України визначив такі Православні релігійні свята – Різдво Христове, Пасха (Великдень), Трійця, - як святкові і не робочі дні (ст. 73). Проте, зважаючи на багату палітру, поліконфесійність українського суспільства та проголошений релігійний плюралізм з гарантіями рівності, в цьому ж законодавчому акті закріплено: "за поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництва підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні" (ст. 73).

Законодавцем закріплені і певні переваги релігійної діяльності порівняно з політичною діяльністю. Так, Закон України "Про збройні сили України", обмежуючи політичну діяльність у Збройних Силах України, гарантує кожному військовослужбовцю право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, уможливлює відправляти, одноособово чи колективно, релігійні культи і ритуальні

обряди, вести релігійну діяльність з додержанням вимог Конституції України та законів України (ст. 17). З метою подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і Церкви, Закон України "Про альтернативну (невійськову) службу на основі Конституції України" (ст. 35) визначив організаційно-правові засади альтернативної (невійськової) служби, право на яку "мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечать їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю" (ст. 2).

Світськість української держави підкріплюється законодавчим закріпленням неможливості правового регулювання релігійними організаціями шлюбно–сімейних відносин і реєстрації актів громадського стану. Так, згідно з сімейним законодавством ставлення до релігії не може обмежувати права та встановлювати переваги при одруженні і в сімейних відносинах, а релігійний обряд шлюбу не має правового значення і є особистою справою громадян.

Водночас, релігійні організації наділені низкою переваг (пільг). Зареєстровані релігійні організації, що не займаються підприємницькою діяльністю звільняються від земельного податку (ЗУ "Про плату за землю", с. 12), мають пільги по оподаткуванню (ЗУ "Про оподаткування прибутку підприємств", ст. 7, 13, ЗУ "Про податок на додану вартість", ст. 5) та ін.

Як бачимо, функціональна взаємодія релігії і правової нормотворчості окреслюється чіткими правовими рамками соціально-демократичного устрою. Але релігія, як вже було зазначено, може відновити баланс в системі взаємодії у громадянському суспільстві "Через свої моральні послання, своє критичне ставлення до властей, освітню діяльність у суспільстві й через свій приклад виконання обов'язку робити свій внесок у суспільний розвиток та вдосконалення демократії", – відзначає доповідач Парламентської Асамблеї Ради Європи Луїс Де Пьюг (Див.: Правові основи свободи совісті і релігії та релігійних організацій / упорядник М. Ю. Бабій. – К., 2002. – С. 60-61). При цьому він застерігає від зрощування релігії і політики як суспільних феноменів, – "Релігія не може зайняти місце демократії і не повинна намагатися посісти владні позиції. Відповідно і політичні партії не повинні охоплювати релігійні деномінації. Теократія є не найвищім ступенем демократії, а її запереченням" (там само). Л. Де Пьюг припускає, що "релігії можуть стать головними активними захисниками прав людини та громадських етичних і моральних цінностей" (там само).

І саме засобом виконання цієї соціальної й етичної ролі, або місії, сучасні конфесії України роблять певний внесок у творення соціальної, правової, демократичної держави і громадянського суспільства. (Дивитися, наприклад: Матеріали Всеукраїнського форуму "Плід правди сіється творцями миру". – К., 1998. Відомий богослов о. Іван Шевців підкреслює: "Саме аспект моральний або етичний суспільного питання є насамперед причиною зацікавлення і встрявання Церкви в нього з тим щоб надати цьому питанню етичне спрямування, розв'язати його в

гармонії з правдивою і найвищою метою людини, Божими заповідями і християнськими чеснотами" (Шевців Іван. Християнська Україна. – Київ-Дрогобич, 2003. – С. 74).

Інший церковний діяч кардинал Йозеф Гьофнер підкреслюючи, що самі по собі "політичні партії є "світськими" утвореннями і не підпадають під керівництво Церкви", зауважує, що "в сьогоднішньому суспільстві з плюралістичним світоглядом Церква деколи змушена буде займатися програмами політичних партій, щодо яких вона як берегиня вчення про віру і мораль матиме застереження… християнин має право – мало того він зобов'язаний, згідно з засадами своєї віри, – брати участь у політичній розбудові держави. Суспільства й економіки" (Гьофнер Йьозеф, кардинал. Християнське суспільне вчення. – Львів,2002. – С.266-267).

Проте й демократія має недоліки. На які звертають увагу й богослови (і стають пророками). Так о. Іван Музичка твердить: "Великою хибою демократії є те, що в її нутрі може легко творитися корупція, моральний розклад. В демократії діють люди, а не ангели. Клопіт є не в системах, а в людях, які можуть бути обманщиками і шахраями або, просто, не вміють правити урядами. Лихо не в демократії, в якій обманців проженуть виборці, а в недемократіях, коли обманці й розбійники дістаються до влади. Народ тут вже нічого не може зробити і "вибирає" їх далі собі на сором і лихо … Коли наша тепер демократія в Україні має свої хиби, недоліки…, то лікуймо це опозицією, розумною і творчою критикою, вказівками, порадою за допомогою преси… Не міняймо вартостей, на яких поставлене життя людини, її держава… Оцінюючи ідеології, не піддаваймося емоціям як німці перед Гітлером собі на сором або росіяни перед Леніном, бо ж то буде собі на загибель"(Музичка Іван. Християнство в житті особи і народу. Вибрані твори. – К., 1999. – 151-153). Водночас о. Музичка відзначає, що Церква може співпрацювати з будь-якою системою, яка визнає основні права людини і прийме всякий суспільний лад який цінує людську гідність і "дозволяє людині виконати Божу волю" (Там само. – С.157).

Релігійний чинник (трансформовані релігійні норми) як один з елементів правової культури може бути засобом реалізації правових ідеалів, цінностей, тобто складників правової культури. Релігійні і правові реалії тісно переплетені між собою, і у свідомості людей формують певний тип правової культури. Зміна, формування релігійних переконань в сфері права суттєво змінюють переконання людини щодо суспільних процесів і рішень.

На слушну думку проф. О. В. Бабкіної, "сучасний стан правосвідомості українського суспільства характеризується глибокою внутрішньою суперечливістю, амбівалентністю, девіацією. Це пов'язано з процесами трансформації, що охопили всі виміри буття людини, поставили саму її в екстремальну ситуацію вибору власної позиції, пошуку ідентичних власній особистості цінностей та світоглядних орієнтирів. За короткий історичний період зруйнувалась вся система звичних правових і політичних уявлень, настанов, цінностей, норм і стереотипів, які визначали життя

пересічної людини в попередню епоху. Суперечливість суспільних перетворень, нові економічні реалії разом з політичними технологічними, ідеологічними та інформаційними новаціями викликали певну правову та ціннісну дезорієнтацію в суспільстві, поставили питання політичної ідентифікації та самоідентифікації як суспільства в цілому, так і окремої особистості" (О. В. Бабкіна. Теоретико-методологічні проблеми політичних трансформацій //Політико-правова реформа в Україні: історія, сучасність, перспективи. – К., 2013. – С. 31).

Дослідниця підкреслює, що "право не є всесильним у протистоянні із політикою (її кон'юнктурою, доцільністю, цинізмом), і перебільшені очікування щодо права можуть спричинити кризу довіри до законодавчих, конституційних шляхів розв'язання гострих політичних проблем... Закони самі по собі не можуть автоматично забезпечити добробут громадян, комфортність проживання, якщо відсутні ефективна економіка, належне керівництво соціально-економічними процесами в державі" (Там само) .

На нашу думку в правовому регулюванні суспільно-релігійних відносин в Україні існує низка організаційних, нормативних, процесуальних та інших питань, які потребують комплексного опрацювання, зокрема:

– нормотворча діяльність в релігійній сфері нерідко здійснюється за відсутності загальнодержавної системності, шляхом фрагментарного вирішення наявних проблем в окремих законах та інших правових актах;

– різні правові акти, що регулюють суспільно-релігійні відносини, приймалися впродовж 24 років без достатньої узгодженості понятійно-категоріального апарату і застосовують ряд термінів, які неоднозначно сприймаються суб'єктами суспільних відносин (у тому числі правових і релігійних);

– відсутнє спеціальне законодавче регулювання суспільно-релігійної діяльності, що призводить до правопорушень та соціальних конфліктів у державно-церковних та міжконфесійних відносинах;

– норми законодавства, що стосуються релігійного сегменту суспільної реальності потребують подальшої гармонізації з положеннями відповідних стандартів країн Європейського Союзу, розробки і введення правових механізмів реалізації людиною релігійних прав;

– недостатньо врегульованими є проблеми забезпечення релігійної безпеки, протидії правопорушенням та юридичної відповідальності в релігійній сфері.

Відтак, за цих умов нагальною є проблема кодифікації законодавства України, що стосується регулювання суспільно-релігійних відносин. Особливого звучання це набуває в контексті сучасної суспільної ситуації, що характеризується загостренням проблем національної, державної і духовної безпеки. Адже право і релігія – важливі підсистеми сучасного суспільства, що перебувають у функціональних взаємозв'язках між собою та з іншими суспільними підсистемами і суспільством у цілому. Зумовлення правовими нормами релігійних змін, трансформацій, їх концентроване виявлення у релігії, а з іншого боку зворотній вплив релігії на право (творення

правових норм у відповідь на потреби релігійної сфери суспільного життя) засвідчує важливість і нагальність вирішення окреслених проблем.

Упорядкування і стабілізація культурно-цивілізаційного поступу України на мікрорівні (розбудова демократичної соціально-правової держави, становлення національної свідомості, відродження ідеї національної духовності, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей у масовій свідомості) і входження до нової макроструктури в якості рівно-і повноправного члена світового співтовариства можлива при наявності певного диссипативного чинника.

В умовах руйнації і розпаду монолітної системи взаємозв'язків між соціально-економічними, політичними і соціокультурними структурами в державі роль цього чинника за певних обставин може виконати релігія, яка, охопивши всі сфери людського буття (окрему людину-особистість, сім'ю, економіку, політику, виховання тощо) була б каталізатором створення глобальної системи саморегулювання стосунків людини з навколишнім світом.

Першим кроком і прикладом цього на наш погляд стала Революція Гідності, де виявилися й ознаки творення в Україні громадянської релігії, в якій на думку проф. А. М. Колодного "своєрідно переплітаються національна політична культура і традиції релігій, які існують в країні. В ній має місце… обожнення національних цінностей, видатних національних діячів, національної історії та національних ідеалів…Бог цієї релігії постає скоріше в ролі якогось гаранту суспільного порядку, закону і права, а не милосердної істоти, затурбованої посмертним буттям людини" (А. М. Колодний. Історіософія релігії. – К., 2013. – С. 187).

Проте зауважимо, що сучасну релігійну ситуацію, яка характеризується станами контакту, зіткнення і конфлікту можна вважати кризовою. Кризові процеси у релігійній сфері супроводжуються відтворенням старих усталених стереотипів і догм, нетерпимістю, гіперкритицизмом щодо інших поглядів, вірувань, конфесій тощо, відсутністю самокритичності, месіанством (претензією на абсолютну істину) та фактичним сповідуванням подвійної моралі. Це, в свою чергу, призводить до загострення як між- так і внутріконфесійних відносин, роз'єднення церкви і суспільства, релігії і культури, сприяє суспільній дезінтеграції. Можливою причиною цього явища є об'єктивоване усуспільнення релігійних відносин, що переставали виконувати свої специфічні функції й перетворювались у механічний спотворений придаток суспільних відносин.

Вихід з такого становища можливий становленням міжцерковного діалогу та діалогу між державою і церквою, які будувалися на принципах толерантності, взаємоповаги, порозуміння, дотримання свободи совісті та права вибору. А для цього необхідне створення усталеної світоглядної позиції на засадах релігійного плюралізму, яка орієнтувала б не на феномен релігійної відмінності, а на формування нової цілісності як поліфонії багатоманітності релігії. Лише за таких умов релігія може претендувати на роль рушія суспільно-цивілізаційного розвитку. І тут заключне слово залишається за нормами права і не лише – за Буквою, а й за Духом Закону.

СЕКЦІЯ І
ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; КАНОНІЧНОГО ПРАВА; ФІЛОСОФІЇ ПРАВА; ІСТОРІЇ ПРАВОВИХ І ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ

Акуленко В. І.
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор юридичних наук, професор (м. Київ)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ДЕРЖАВАМ ЇХ ПОХОДЖЕННЯ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР

Після розпаду багатонаціональних держав і утворення на їхній території нових незалежних держав виникає чимало проблем у всіх сферах взаємовідносин (політичній, військовій, економічній, культурній). Типовим прикладом таких претензій між новоутвореними державами після розпаду СРСР – є проблема повернення культурних цінностей країнами їх походження, які були ними втрачені. Країнам СНД потрібно було на підставі міжнародно-правової доктрини розробити і прийняти відповідні міжнародні акти у цій культурній сфері, а також створити міждержавний механізм їх реалізації тощо.

Важливим документом у цьому напрямі стала УГОДА про повернення культурних та історичних цінностей державам їх походження, підписана главами держав Азербайджану, Білорусі і Вірмені, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Російської Федерації, Таджикистану, Туркменістану та України 14.02.1992 у Мінську.

В тексті угоди не давалося визначення, що розуміється під поняттям “культурні та історичні цінності держав їх походження”. Оскільки документ був ухвалений із урахуванням положень Резолюцій Генеральної Асамблеї ООН про повернення або реституцію культурних цінностей країнам їх походження, а також Конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970, то логічно звідси й випливає зміст цієї засадничої дефініції. Для цілей даної Конвенції культурними цінностями вважаються цінності релігійного чи світського характеру, які розглядаються кожною державою як такі, що мають значення для археології, доісторичного періоду, історії,

літератури, мистецтва і науки та які відносяться до перерахованих категорій: від рідкісних колекцій і зразків флори і фауни, мінералогії до поштових марок і меблів більш як 100-літньої давності (ст. 1).

Згідно ст. 4 Конвенції до культурної спадщини кожної держави належать:

– культурні цінності витворені як її громадянами, так і іноземними громадянами або особами без громадянства на території даної держави, які мають для неї важливе значення;

– культурні цінності, знайдені на національній території;

– культурні цінності, набуті археологічними, етнологічними і природо-науковими експедиціями за згодою компетентних властей країни, звідкіля походять ці цінності;

– культурні цінності набуті внаслідок добровільних обмінів;

– культурні цінності отримані як дар або законно куплені за згодою компетентних властей країни, звідкіля походять ці цінності.

Держава, яка володіла такими культурними цінностями, має право на їх повернення згідно міжнародного права, якщо вони незаконно вивезені з її території під час перебування в колоніальній залежності, збройних конфліктів або нелегальним шляхом.

Після входження України до складу Росії у другій половині XVII ст. почалося масове вивезення українських культурних цінностей до Росії. Цілеспрямованого характеру набув цей процес після виходу низки указів Петра I про збирання старовинної зброї, археологічних знахідок, літописів стародруків тощо. З створенням 1859 Імперської Археологічної комісії передача таких цінностей до неї стала обов'язковою. Тенденція і практика переміщення культурних цінностей з національних республік до союзного центра провадилася також в СРСР, аж до його розпаду. У Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1991 – було проголошено право на повернення у власність українського народу культурних та історичних цінностей, що знаходяться за її межами, як важливого чинника національно-культурного відродження і відновлення історичної пам'яті (ст.8).

В свою чергу, російські юристи і державні діячі негативно поставилися до цієї Угоди, яка в офіційних виданнях Російської Федерації взагалі не була опублікована. М. Богуславський назвав її невдалою спробою вирішити проблему повернення культурних цінностей, оскільки "країни-члени СНД, як правило, не мали своєї національної державності, а якщо й мали, то кордони таких держав у милому не співпадали з нинішніми кордонами. Тому визначення країни походження важко обґрунтувати з точки зору історичного походження культурної цінності (досить згадати скіфське золото)".

Подібні суб'єктивні судження суперечать історичним фактам і міжнародному праву. Україна за всіма радянськими конституціями визнавалася державою, була суб'єктом міжнародного права, одним із засновників ООН.

Ігноруються також напрацьовані у радянський період двосторонні нормативні акти і практичний досвід державних структур у цій культурній сфері між Україною і Російською Федерацією.

Реалізація Угоди також не розпочалася через розгорнуту в органах масової інформації Російської Федерації кампанію за її відміну. Як наслідок Державна Дума Російської Федерації підтримала критичні виступи політиків, діячів російської культури і мистецтва, які звинуватили експертів, які підготували текст Угоди, в некомпетентності. 20.05.1992 вона прийняла постанову, яка відмінила на території Російської Федерації чинність цієї Угоди, як такої, що не відповідає законодавству Російської Федерації і міжнародному праву в галузі охорони всесвітньої культурної і природної спадщини.

Відтак, відбулося порушення загальних принципів і норм міжнародного права, в т.ч. Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., що є також чинною для Російської Федерації.

Держави СНД зробили ще одну спробу правовим шляхом вирішити цю актуальну проблему. Зокрема, Міністерство закордонних справ України надіслало протест у зв'язку з такою акцією і заявило, що Україна вважає угоду чинною. Інші держави-учасниці СНД також зайняли позицію подібну до української сторони. Відповідно до ст. 3 з угоди вони заснували національні комісії для складання описів культурних цінностей відповідно змісту цієї норми.

12-13.01.1993 в Мінську відбулося перше засідання Міждержавної експертної комісії з розгляду питань і підготовки рекомендацій щодо повернення культурних цінностей.

Проте Росія відмовилася від участі в роботі цієї комісії, не пояснивши причину своєї відсутності.

02.11.1993 делегація України на 48-й сесії Генеральної Асамблеї ООН підтримала проект Резолюції "Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження" і внесла ряд конструктивних пропозицій. Так, Верховна Рада України 19.02.1997 прийняла постанову "Про порядок ратифікації Угоди між Україною та Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР" в якій доцільність розгляду питання про прийняття Закону України про ратифікацію Цієї угоди між двома країнами ставиться парламентом у залежність від "укладення та набрання чинності Угодою про повернення в Україну цінностей, які є національним, історичним або культурним надбанням українського народу за переліком, визначеним Урядом України".

Нині у цій культурній сфері найгострішим питанням для нашої країни є захист культурної спадщини українського народу в зв'язку з анексією Російською Федерацією Криму і агресією в Донбасі, попередження незаконного переміщення культурних цінностей за кордон. Актуальним є повернення в Україну скіфського

золота виставки “Крим. Золотий острів у Чорному морі”, яка експонувалася у Нідерландах.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах / за ред. Ю. С. Шемшученка та В. І. Акуленка. – К., 1997. – Кн. 2. – С. 531.
2. Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах / за ред. Ю. С. Шемшученка та В. І. Акуленка. – К., 1997. – Кн. 2. – С. 119, 144-222.
3. Московские новости. – 1992. – № 12.
4. Голос України. – 1992. – 9 квітня.
5. *Богуславский М. М.* Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты / М. М. Богуславский. – М., 2005. – С. 80.
6. *Акуленко В. І.* Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. – К., 2013. – С. 358; *Дубровський В.* Історично-культурні заповідники та пам’ятки України. – Х., 1930. – С. 7.
7. Собрание законодательства Российской Федерации. – 1995. – № 19. – Ст. 1721.
8. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога. Україна в міжнародно-правових відносинах / упоряд. В. Л. Чубарєв, А. С. Малько. – К., 1996. – Кн. 1. – С. 30, 41.
9. *Максимов В. В.* Чи повернеться скіфське золото до України / В. В. Максимов // Юридична газета. – 2015. – 17 лютого.

Бернюков А. М.
доцент Хмельницького інституту соціальних технологій
ВМУРОЛ “Україна”, кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький)

ПОЗИТИВНЕ ПРАВО ЯК ОНТОЛОГІЧНА СУБ’ЄКТИВНІСТЬ

На праві, як і будь-який іншій ідеї, що хоче реалізувати суб’єкт через переведення її зі світу належного у суще, вже з самого початку лежить прокляття – бути обтяженим матерією. І в даному випадку така емпіризація виступає у вигляді письмового або усного слова, що наділяється нами силою закону.

Спільне проживання людей у формі співтовариства породило і відомі загальні функції, без яких не може обійтися жодне суспільство. Утворивши нову галузь взаємоуправління соціум взяв на себе роль з вирішення конфліктних ситуацій шляхом визначення владарювання над нами відповідного апарату громадського життєпроживання. Так і виникає держава з її санкціонованою системою позитивних норм.

Саме суспільство виступає середовищем продукування та існування позитивних норм. Робінзону закони не потрібні, він завжди діє за прямим велінням його власної екзистенції у даний момент. Відповідно соціальне буття права постає *в якості*

системи відповідних комунікацій, тобто такої конструкції *відносин,* суб'єкти яких на основі інтерпретацій різноманітних *суспільно-легітимованих текстів нормативно взаємодіють* між собою шляхом реалізації визначених можливостей. Це означає, що людська універсальність примусово та постійно обмежується у своєму екзистенційному вимірі. І у міру прогресу суспільства здійснюване зняття біотичного соціальним обумовлює все більшу несвободу індивідуума, стає щоразу більше штучних заборон для нього. Особливо конфліктно така відсутність усієї повноти волі проявляє себе у поведінці, створюючи рабську залежність від голосу, що йде глибоко з середини власного єства не робити так як це записано в НПА. Попри це, очевидно, що необхідність формального закріплення права в законі об'єктивно обумовлюється гетерономністю людських душ та, відповідно, потребою в примусовому характері доцільної форми підтримання "jus naturale". В цьому сенсі велику роль відіграє мова. В справі гносеологічного переведення ідеї у матерію, вона постає не тільки у вигляді питання юридичної техніки та стилістики, а як конструктивний момент існування самого jus в якості своєрідного феномену соціальної дійсності, його буття у вигляді інституційного явища.

Уся соціальна дійсність пронизана семіозисом, але особливою мірою це стосується саме правової реальності, де НПА, в силу обов'язковості їх виконання, по-суті виступають поліваріантною інтерпретацією. Під час цієї гносеологічної процедури належний зміст "ius naturale" має розчинятися та перероблятися в свідомості (як законодавця, так і правозастосувача) та продукуватися нею у відповідному правилі, віднаходячи себе таким чином в сущому. Це обумовлено насамперед тим, що держава не створює право, а творить лише закони. При цьому, позитивні норми складають "зліпок" з "ius naturale" як результат його пізнання. Внаслідок цього, будь-який НПА в своїй реалізації є текстом, принципово і постійно відкритим для герменевтичного осмислення.

Позитивна норма без врахування "ius naturale" – це лише правове травестування, оскільки закон завжди має бути нормативно закріпленою та реалізованою справедливістю. Чим значніше ступінь втілення юснатуралістського змісту у нормі, тим більше вона справедливіша. Однак, як відомо, хаос соціального буття не дозволяє утвердитись праву як чистому космічному порядку. В зв'язку з цим, співпадіння "ius naturale" та позитивної норми полягає, принаймні, у їх взаємному резонансуванні.

Право, виступаючи в якості основного критерія для судження про цінність та правильну адекватність закону, – це до- та післязаконотворчий комплекс об'єктивних закономірностей, вимог та правил соціально-політичного життя суспільства. Разом з тим, воно діє не само по собі, адже матеріалізовувати його, надаючи сили буттєвої актуалізації у соціальній реальності, покликаний саме закон. При цьому, не право – це наслідок офіційно-владної діяльності, а навпаки, саме останнє – має бути зрілим

плодом “ius naturale”. Тому обов’язковим для виконання є не будь-який закон, а лише правовий.

Норми закону – це рукотворне, штучне створіння, що постають у вигляді власних обмежувальних кордонів, які люди створюють самі собі для забезпечення своєї свободи, тому соціум не може інвектувати створене ним право, – звинувачення мають висуватися лише до себе, як безпосереднього автора. Тінь невдоволення встановленим правопорядком не може падати на природу, – скарга може виражатися лише в тому, що людина не змогла вгледіти відповідну ідею належного, або ж у разі віднайдення – неналежним чином реалізувала її в сущому.

За весь час свого існування людство санкціонувало багато законів, однак не кожний з них був правовим. Лише у справжнього законодавця вустами говорило, насамперед, ius. Не в останню чергу це пояснювалося тим, що, по-суті, НПА виступає як практика формування й узгодження нормативних смислів в релевантній детермінації відповідних соціально-політичних умов. В силу цього, закон, якщо його розглядати лише, як продукт суспільно-історичного розвитку (в еволюції уявлень про необхідні норми співжиття), має більше спільного з мораллю, аніж з правом.

В силу діахронічного процесу, один і той же НПА може вважатися правовим і неправовим на різних етапах соціального розвитку. Попри це, час працює на людство, все більше розкриваючи грані “ius naturale”. В ході невпинного суспільно-історичного прогресу має відбуватися поступове “підтягування” позитивних норм до права, тобто здійснюватися процес все більшого удосконалення образу останнього. Разом з тим, на практиці часто відбувається навпаки: право виводиться із закону! Однак таке зведення перетворює “ius naturale” на більш ніж порожній звук, оскільки тоді взагалі відпадає необхідність у використанні такого поняття. І хоча нормативні акти є необхідною умовою існування суспільства, однак їх не слід вважати результатом діяльності вищого Розуму. Виходячи з цього, до будь-якого створеного суспільством термінологічного апарату права (з його змістами і взаємовідношеннями понять, що склалися) існуючого в конкретний історичний період слід відноситися як до мінливості породженої саме цим часом. Усі НПА завжди залежні від конкретної кон’юнктури державної політики. В зв’язку з цим, важливо наголосити на небезпеці поклоніння та сліпій вірі закону.

Закон, це по-суті інструкція по виживання людини у суспільстві, яка насаджується соціумом, повністю обплутаного численними нормами. Особливо максимальна регламентація суспільних відносин, як відомо, спостерігається при тоталітаризмі. Така держава – це місце несвободи, де особа, фактично, позбавлена можливості користуватися власним вибором. Тут абсолютно централізоване позитивне право є імперативними милицями для розумової діяльності людини.

Розуміння права лише як закону, – це поверхневий, дилетантський погляд в спробі уникнути глибоких пошуків істинної суті. Разом з тим, відомо, що саме на такому ототожненні базується ще донедавна впливова ідеологія юридичного

позитивізму. Для цієї концепції найвищий ідеал – це інтереси держави, причому в безрелевантному, догматичному розумінні. При такому підході для своєї легітимації позитивне право в особі легістського праворозуміння у постмодерністському дусі активно заперечує будь-яку суб'єктивність, що не залежить від волі офіційної влади, оскільки закони трактуються як єдиновірне установлення, що зобов'язує примусом. Тому, як правило, під прикриттям позитивізму законними методами освячується правове ніщо.

Право, без практичного втілення всіх положень, які у ньому містяться, не може здійснити життєдайного, перетворювального впливу на суспільну практику та стан справ у державі. Для того щоб воно могло зреалізувати свої цілі та ідеали, потрібно домагатися максимального втілення "ius naturale" в закони. Законодавство має народжуватися як ноема про природне право. У цьому – основна суть буттєвої гармонії правової реальності. Ідеальне право у своїй послідовній реалізації через розуміння, повинно бути органічно пов'язане з позитивними нормами, оскільки воно принципово відповідає всім запитам наявного життя, інтересам будь-якої особистості і є надійним фундаментом та однією з вирішальних умов встановлення режиму справедливості, її постійного зміцнення. Виключно динамічна, стрімка епоха будівництва нового суспільства настійно вимагає цього.

Білозьоров Є. В.
заступник начальника кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ)

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У СТРУКТУРІ СУЧАСНОГО ПРАВОЗНАВСТВА

Ефективне розв'язання проблем демократичної трансформації українського суспільства, зокрема формування соціальної правової держави, національної системи права і законодавства, об'єктивно зумовило зростання ролі правознавства, яке повинно стати основним інтелектуальним чинником забезпечення державно-правових процесів в Україні. Для правознавства, яке розвивається в період глибинних реформ, корінних перетворень українського суспільства, дослідження методологічних засад формування сучасної правової держави набуває особливого значення.

Реалії нового століття зумовлюють невпинне зростання соціальної значущості юридичної науки. За цих умов наукове обґрунтування стає обов'язковою основою ефективності державних рішень, юридична наука набуває рис соціального інституту, покликанням якого є забезпечення стійкого розвитку суспільства, добробуту та прогресу. Усе це передбачає підвищені вимоги до методологічної оснащеності

наукових досліджень, пошуку оновлених, відповідних виклику сьогодення світоглядних орієнтирів, осмислення сучасних наукових підходів і конкретних способів теоретичних досліджень [1, с. 10].

На нашу думку, сучасний стан юридичної науки не відповідає реаліям сьогодення. Цей кризовий стан зумовлюється антиантропоцентризмом, неспроможністю до прогнозування державно-правових явищ, спекулятивністю, нераціональністю, "засиллям традицій", методологічною слабкістю, ортодоксальністю радянського права.

Розбудова державності України в умовах сьогодення вимагає переосмислення та концептуалізації наукових ідей та поглядів, що торкаються сутності і значення чинників, які впливають на формування правової держави. Розвинена наука, високий рівень освіти та культури, у тому числі й культури управління – це той фундамент, без якого неможливо досягти справжньої незалежності держави [2, с. 1-12].

Тому сучасна юридична практика вимагає від юриспруденції постійного вдосконалення методології. Очевидно, що для сучасної юридичної науки необхідно оновлення інструментарію дослідження. Успіх вирішення будь-якої проблеми залежить від наявності та ступеня розробленості методологічних передумов. За їх відсутності практичні дії виявляються або даремними, або небезпечними, породжуючи неочікувані наслідки, або ж узагалі – протилежні поставленим цілям [3, с. 14]. Результати наукової та практичної діяльності людей є наслідком не лише того, хто діє або на що спрямовано пізнавальну діяльність, а й того, яким методологічним інструментарієм здійснюється сам пізнавальний процес [4, с. 210].

На думку Ю. С. Шемшученка та В. Д. Бабкіна, до фундаментальних проблем юридичної науки під кутом зору демократичної трансформації українського суспільства належить розроблення методології юридичних досліджень, об'єктивне вивчення історичного досвіду в галузі державно-правового будівництва. Істотного оновлення потребує методологія вітчизняного правознавства в напрямі наближення до найбільш вагомих загальновизнаних досягнень європейської та світової наукової думки [5, с. 6].

Нині є всі підстави стверджувати, що найважливішим досягненням у розробці методологічних проблем у правовій науці України є шлях утвердження як світоглядних орієнтирів основних загальнолюдських цінностей – засад демократичної, правової, соціальної держави, соціальної справедливості, гуманізму, поваги до людської гідності, прав і свобод людини та громадянина. У цьому плані постає завдання завершення процесу переходу наукових юридичних досліджень на сучасні методологічні орієнтири, які знайшли своє закріплення в чинній Конституції України.

У створенні сучасних і творчому переосмисленні здобутих у минулому юридичних знань система вітчизняної правової науки має спиратися на міцний методологічний фундамент, розроблення та вдосконалення якого повинні постійно перебувати в центрі уваги як загальної теорії цієї науки, так і теорій галузевих наук,

належати до фундаментальних проблем вітчизняної юридичної науки, осмислення яких має сприяти як внутрішньодержавній стабілізації суспільних відносин, так і демократії взагалі [6, с. 22].

Формування новітньої наукової методології юридичної науки в Україні відбувається такими способами: по-перше, шляхом трансформації вже апробованих методів науки радянського державного права; по-друге, шляхом запозичення позитивно зарекомендованої наукової методології, яка не визнавалася в науці радянського державного права, але практикувалася в зарубіжній юридичній науці; по-третє, шляхом залучення до методологічного апарату юридичної науки методів, що використовуються в інших науках, – соціології, політології, психології, статистиці, кібернетиці, теорії управління, синергетиці [7, с. 109].

Основною складовою, на нашу думку, визначальною за евристичним потенціалом для юридичної науки, є методологічні підходи. У фаховій літературі відмічається, що на відміну від методу науки, розуміння методологічного підходу викладається переважно в методологічних працях, зокрема в контексті студіювання проблематики системного підходу [8, с. 47].

На думку М. М. Тарасова, методологічний підхід у юриспруденції – це бачення певного ракурсу дослідження, шляхом сприйняття відповідних засобів мислення або у формі цілісної системи, або у вигляді окремих конструкцій, дослідницьких рамок і принципів для вирішення власне наукових завдань і проблем; спосіб “помислити” об’єкт [9, с. 234].

У свою чергу С. В. Бобровник стверджує, що методологічний підхід – це сукупність знань про процес наукового дослідження, а метод – це лише сукупність способів і засобів пізнання об’єкта дослідження [10, с. 13-14].

Заслуговує на увагу точка зору О. Ф. Скакун, яка вважає, що методологічний підхід виявляє себе тоді, коли необхідно залучити в юриспруденцію методологічні засоби як філософського та метанаукового рівнів (загальна теорія систем, теорія моделювання, загальна теорія діяльності тощо), так й інших наук, які “працюють” на принципову методологічну орієнтацію наукового дослідження [11, с. 214].

Таким чином, на основі опрацьованого матеріалу та підтримуючи позицію С. Д. Гусарєва та О. Д. Тихомирова, вважаємо, що методологічний підхід є одним із основних компонентів парадигми та розглядається як сукупність взаємозалежних наукових методів. Він об’єднує різноманітні методи, певним чином пов’язані між собою, серед яких одні або кілька є основними, а всі інші підпорядковуються їм та мають допоміжний характер [12, с. 66].

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Таційй В. Я.* Правосвідомість і правова культура в процесі формування правової держави в Україні / В. Я. Таційй, О. В. Петришин // Держава і право суверенної України: проблеми теорії і практики : матеріали наук. конф. до 20-ї річниці незалежності України (Київ,

21 черв. 2011 р.) / ра ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка ; упоряд. : В. П. Горбатенко, І. О. Кресіна. – К. : Юридична думка, 2011. – С. 22-29.

2. *Патон Б.* Наука готова стати фундаментом для побудови справді незалежної держави / Б. Патон // Голос України. – 4 квітня 2014 р. – № 65 (5815). – С. 1-12.

3. *Демидов А .И.* О методологической ситуации в правоведении / А. И. Демидов // Правоведение. – 2001. – № 4. – С. 14 – 22.

4. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2006. – 656 с.

5. *Шемшученко Ю. С.* Юридична наука України на сучасному етапі / Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін // Правова держава. – 2005. – Вип. 16. – С. 5-9.

6. *Серьогін В. О.* Конституційне право України : навч. посіб. / В. О. Серьогін ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2010. – 368 с.

7. *Фесенко Н. С.* Державна культурна політика: закордонний досвід / Н. С. Фесенко // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 25. – С. 414-416.

8. *Юдин Э. Г.* Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки : [монография] / Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1978. – 392 с.

9. *Тарасов Н. Н.* Методологические проблемы юридической науки : [монография] / Н. Н. Тарасов. – Екатеринбург : Изд-во Гуманитар. ун-та, 2001. – 265 с.

10. *Бобровник С. В.* Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : [монографія] / С. В. Бобровник. – К. : Юридична думка, 2011. – 384 с.

11. *Скакун О.* Методологічний підхід і метод у порівняльному правознавстві: їхнє співвідношення / О. Скакун // Про українське право : Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / ра ред. проф. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2009. – Чис. IV. – С. 210-219.

12. *Гусарєв С. Д.* Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С. Д. Гусарєв, О. Д. Тихомиров. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 495 с.

Гавронська Т. В.
здобувач
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Комплексний характер трансформаційних процесів, які на сьогодні відбуваються в політико-правовому житті України, зумовлює необхідність проведення науково-теоретичних студій не лише окремих проблем, пов’язаних з формуванням тих або інших правових і політичних інститутів, удосконаленням окремих галузей вітчизняного законодавства, а й системну розробку питань, які виявляються значущими саме з точки зору свого змісту, в якому переплітаються одразу декілька проблем, що почасти досліджуються відокремлено одна від одної [1, с. 5].

З розвитком України як демократичної, соціальної, правової держави зростає потреба в удосконаленні національних і міжнародних юридичних механізмів утвердження та забезпечення конституційних прав і свобод людини. Закономірно, що саме права та свободи людини, їх гарантії визначають нині гуманістичний вимір поступу Української держави і громадянського суспільства, їх потенційні та реальні перспективи стосовно подальшого розвитку на шляху до утвердження демократії та верховенства права [2, с. 234-235].

Найважливішим чинником забезпечення прав і свобод людини та громадянина, поряд з їх визнанням, дотриманням і повагою, є гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій, що надають усім елементам правового статусу особи справжнього змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення цих прав і свобод, їх охорона від можливих протиправних дій і захист від незаконних посягань. Процес формування правової держави та створення умов для поваги прав і свобод людини – завдання надзвичайно складне, його вирішення можливе лише внаслідок багаторічних зусиль усього суспільства, пов'язаних із подоланням як спадщини минулого, так і тих помилок та прорахунків, що були допущені в останні роки.

Поняття гарантій прав і свобод людини та громадянина – явище історичне, і тому формування уявлень про права людини та їх гарантії розпочалося з найдавніших часів. Людина завжди відстоювала свої права та боролася за їх юридичне закріплення в нормативно-правових актах [3, с. 13].

Необхідно зазначити, що в юридичній літературі представлені різні підходи не лише до трактування поняття гарантій прав і свобод людини та громадянина, а й їх класифікації. Система гарантій прав і свобод особи є досить складною та розгалуженою через існування різних факторів, які забезпечують реальність таких прав і свобод. Систематизація гарантій прав і свобод людини та громадянина здійснюється по-різному, адже існує велика кількість теорій, доктрин, ідей стосовно класифікації останніх. Багатоманітність точок зору зумовлена різними дослідницькими підходами до цього питання, інтересами вчених тощо.

Система гарантій прав і свобод людини та громадянина має специфічні внутрішньосистемні зв'язки між її складовими частинами. Ці зв'язки відображуються в тому, що використання одних гарантій тягне за собою реалізацію інших, і, навпаки – втілення одних гарантій прав і свобод особи може бути підставою для припинення дії інших.

У суспільному житті реалізація прав і свобод забезпечується юридичними (правовими) гарантіями, що являють собою правові засоби, за допомоги яких реалізуються, охороняються, захищаються права й свободи громадян, поновлюються їх порушені права [4, с. 237]. Дотримання правових гарантій є однією з головних умов

забезпечення законності та правопорядку в державі та в усіх сферах суспільного життя.

Ефективність правових гарантій прав і свобод людини залежить від Конституції та чинних нормативно-правових актів, розвитку правових принципів, здійснення конституційного контролю, а також від того, як виконують ці закони державні органи та громадські організації, які повинні створювати умови для реалізації прав і дотримання обов'язків громадянами. Правові гарантії прав і свобод особи, які формуються у громадянському суспільстві, залежать від інститутів демократії, економічного становища держави, рівня правового виховання і культури населення, ефективного функціонування і взаємодії гілок державної влади.

Для того, щоб детальніше з'ясувати призначення правових гарантій забезпечення прав і свобод людини в сучасних реаліях, потрібно проаналізувати погляди вчених-юристів щодо цього виду гарантій.

Юридичні (правові) гарантії – це специфічні засоби забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини та громадянина; першочергового значення вони набувають за практичної реалізації суб'єктивних прав громадянина. Тобто, це передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав та свобод людини і громадянина [5, с. 40].

Правові гарантії поділяються на нормативно-правові й організаційно-правові. До нормативно-правових належать норми-принципи матеріального і процесуального характеру, правового статусу особи тощо. Організаційно-правовими гарантіями прав і свобод людини та громадянина за Конституцією України є Верховна Рада України (ст. 92), Президент України (ст. 102), Кабінет Міністрів України (ст. 116), суди (ст. 55), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (ст. 55), прокуратура (ст. 121), органи місцевого самоврядування (ст. 143), адвокатура (ст. 59), політичні партії і громадські організації (ст. 36), міжнародні судові установи та відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55) [6, с. 41-45].

В юридичній науці існує позиція, що правові гарантії – це зумовлена особливостями економічного і суспільного ладу система умов і засобів, яка закріплена в чинному законодавстві та безпосередньо спрямована на забезпечення законності, безперешкодне здійснення, захист прав і свобод [7, с. 219].

Також до правових гарантій зараховують норми матеріального і процесуального права, які встановлюють організаційні форми діяльності та взаємовідносин органів держави і громадян [8, с. 58].

С. В. Бобровник правові гарантії визначає як: 1) оскарження в суді рішень органів держави та посадових осіб; 2) право на відшкодування збитків, завданих незаконними рішеннями осіб чи органів, що діють від імені держави; 3) право на правову допомогу; 4) можливість отримувати інформацію про зміст прав та обов'язків;

5) принцип презумпції невинуватості; 6) можливість обмеження конституційних прав та свобод [9, с. 107].

В. М. Скобєлкін вважає, що правові гарантії – це правові та організаційно-правові засоби і способи, за допомоги яких забезпечується реалізація прав та виконання обов'язків, передбачених законодавством. Вони являють собою складну систему взаємозалежних елементів, що дають змогу організувати забезпечення, яке охоплює різні стадії реалізації прав та обов'язків, захист від посягань, поновлення порушених юридичних прав [10, с. 78].

Зважаючи на зазначене вище, можна дійти висновку, що правові гарантії забезпечення прав і свобод людини в сучасних реаліях – це правові умови, засоби та способи, які визначають процедуру (матеріальний зміст), за допомоги якої особа може фактично здійснювати свої права і свободи з метою досягнення певного соціального блага у спосіб та за формою (функціональний зміст), що закріплені міжнародно-правовими актами та чинним національним законодавством держави. Правові гарантії забезпечення прав і свобод людини поділяються на дві великі групи: нормативно-правові та організаційно-правові гарантії забезпечення прав і свобод людини.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Пушкіна О. В.* Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення : [монографія] / О. В. Пушкіна. – К. : Логос, 2006. – 416 с.
2. *Погорілко В. Ф.* Конституційне право України : підруч. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко ; за заг. ред. проф. В. Л. Федоренка. – 3-вид., перероб. і доопр. ; передмова проф. В. В. Коваленка. – К. : КНТ ; Видавництво Ліра-К, 2011. – 532 с.
3. *Білозьоров Є. В.* Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : [монографія] / Є. В. Білозьоров. – К. : Аванпост-прим, 2009. – 190 с.
4. *Кушніренко О. Г., Слінько Т. М.* Права і свободи людини та громадянина : навч. посібник. / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х. : "Факт", 2001. – 439 с.
5. *Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І.* Права та свободи людини і громадянина в Україні / В. Ф. Погорілко, В. В. Головченко, М. І. Сірий.– К. : Ін-Юре, 1997. – 52 с.
6. Нова Конституція України: Огляд, коментарі і текст Основного Закону / за ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Правова держава, 1997. – 156 с.
7. *Кельман М. С., Мурашин О. Г.* Загальна теорія права : підручник. – К. : Кондор, 2002. – 353 с.
8. *Сиренко В. Ф.* Реальность прав советских граждан. – К. : Наук. думка, 1983. – 139 с.
9. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
10. *Скобелкин В. Н.* Юридические гарантии трудовых прав наемных работников / В. Н. Скобелкин // Культура, демократия и право. – Новосибирск, 1996. – С. 75-79.

Губань Р. В.
доцент кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ)

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ ПЕРІОДУ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917-1921 РР.)

Зречення російського імператора Миколи II від престолу спричинило звільнення українського народу від присяги, що була ним дана 1654 р. монаршому дому Росії. І, таким чином, як слушно зауважив видатний український юрист С. Шелухін, Україна стала незалежною державою [1]. Невизначеність внутрішньополітичної ситуації в Російській імперії та створення Тимчасового уряду вплинули на нерішучість українських національних сил у процесі державотворення. Лише той хаос, який охопив землі Російської імперії після повалення влади Тимчасового уряду, змусив українські національні політичні сили діяти. В результаті цього 7 листопада 1917 р. Українською Центральною Радою був прийнятий квазіконституційний (саме так можна його назвати з огляду на те, що в ньому були окреслені не лише контури держави, але й державного устрою та місцевого самоврядування. Крім того, в ньому містився і значний католог прав людини, зокрема був проголошений 8 годинний робочий день та скасована смертна кара) акт – Третій Універсал. Адже незважаючи на те, що в ньому говорилося про невіддільність від Росії, в той же час зазначалося, що "до установчих Зборів України "вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству - Генеральному Секретаріятові України" [2].

В цьому документі окреслювались і кордони квазідержавного утворення. Українська Центральна Рада оповіщала, що "до території Народньої Української Республіки належать землі, заселені у більшости Українцями: Київщина, Поділя, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як що до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерен і областей, де більшість населення українське, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів" [2].

Питанням адміністративно-територіального устрою українських земель була присвячена стаття 5 Конституції Української Народної Республіки (Статуту про державний устрій, права і вольності УНР) [3]. В ній було сказано: "Не порушуючи єдиної своєї влади, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, дотримуючись принципу децентралізації" [3]. Натомість у Законах про тимчасовий державний устрій України, 1918 р. затверджений гетьманом Павлом

Скоропадським питання адміністративно-територіального устрою України, не піднімалися [4]. Хоча не можна не сказати, що робота в цьому напрямку не йшла. В червні 1918 р. в Холодному Яру на Чигиринщині в таборі гайдамаків-партизанів доктор права Остап Коцюх, полковий командир і організатор партизанських загонів склав і надіслав державним органам свій "Начерк проекту державного законоладу для Української Трудової Республіки". Згідно з цим проектом УТР мала стати федеративною державою. В документі йшлося: "Великі простори УТР з різноманітними умовами і неоднаковим історичним минулим вимагають для успішного розвою народного життя поділу державної території на окремі самоправні краї [5, с. 112]. Щоправда, в своєму проекті він не вказує, на які краї мала б бути поділена Україна. Натомість вказує, що від 2,5 тисяч до 25 тисяч мали нараховувати волості. Повіти ж мали нараховувати понад 25 тисяч осіб [6].

Своєрідним підсумком конституційного процесу в "другій" УНР став проект "Основного державного закону УНР". Чинності він так і не набув, але сам закон став наслідком певного компромісу в керівних колах УНР та наближених до них фахівців-правників. Територія, на яку мав поширитися суверенітет, пише А. Й. Присяжнюк, була обмеженою. До неї не були залучені деякі українські землі. До складу УНР повинні були входити лише Київщина, Волинь, Поділля, Херсонщина, Таврія, Катеринославщина, Полтавщина, Чернігівщина, Харківщина, Слобожанщина [5, с. 150]. В умовах, коли існував нав'язаний Варшавою договір між УНР і Польщею, за яким західноукраїнські землі відходили до останньої, члени урядової комісії не наважились ввести до конституційного проекту положення про те, що державний суверенітет УНР поширюється і на Західну Україну. Не були включені до її території і деякі південні райони України, які в той час були окуповані білогвардійськими військами. Однак, як пише вчений, це передбачалось проектом в завуальованій формі – в ньому було положення про те, що територію УНР, крім перелічених, становлять також "всі інші землі, що їх в більшості заселяє український народ" [5, с. 150]. І дійсно, важко не погодитися з О. І. Яременком, що при встановленні державних кордонів тактика українського уряду відзначалась обережністю і намаганням приєднати до України її етнічні землі, не наражаючись на міжнародні конфлікти [7, с. 128].

В Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України нами були знайдені "Документи по виробленню проекту Конституції УНР", які датовані 1920 р. Щоправда на цих документах не зазначено хто є автором цього проекту. В зазначеному проекті передбачалося, що Україна буде федерацією, яка має складатися із земель замість губерній. Землі ж мали бути визначені "з великою увагою до особливостей населення, до економічних умов життя і до топографічної конфігурації. Крім земель, адміністративно-територіальний устрій УНР мали складати також повіти та волості. Міста ж залежно від кількості населення, промислового розвитку мали бути віднесені до категорії земля, повіт чи волость [8].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що питання до визначення меж майбутньої держави було достатньо не простим. По-перше, це питання потребує серйозного розгляду, а це, своєю чергою, потребує достатньо часу. По-друге, в умовах дисперсного національного розселення, це було зробити не просто, особливо, якщо врахувати, що губернії в Російській імперії не збігалися з національним розселенням. По-третє, питання про кордони суттєво залежало від політичної ситуації. Що ж до адміністративно-територіального поділу держави, то можна дійти висновку, що спільної, консолідованої думки з цього питання не існувало. Єдине що поєднувало проекти територіального облаштування української держави, так це те, що всі вони передбачали поділ на адміністративно-територіальні одиниці.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Токарчук О. В.* Державно-правові погляди С. П. Шелухіна : монографія / О. В. Токарчук. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 178 с.
2. Третій універсал Української Центральної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://static.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html
3. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/asambleya/konst_unr.php
4. Закони про тимчасовий державний устрій України, 1918 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/asambleya/zakony_pro_tymch_derz_ustrij_1918.php
5. *Присяжнюк А. Й.* Конституційне будівництво в Українській Народній Республіці доби Директорії (листопад 1918 – початок 1921 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. Й. Присяжнюк ; Національна академія внутрішніх справ України. – Х., 2002. – 197 с.
6. ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 2, спр. 101, арк 10.
7. *Яременко О. І.* Державне управління в Україні в період гетьманату (квітень – грудень 1918 р.) : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / О. І. Яременко ; Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 1999. – 207 с. – С. 127.
8. ЦДАВО України, ф. 1065, оп. 2, спр. 293, арк 27.

Давиденко О. В.
аспірант
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ШЛЮБ ТА СІМ'Ю ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 Р.Р. У СУЧАСНІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Серед багатьох історико-правових явищ сьогодні велике значення має дослідження розвитку сімейного законодавства в період українського державотворення 1917–1921 р.р. Актуальність проведення цього дослідження з метою

вирішення проблеми, яка полягає у комплексному аналізі становлення та розвитку сімейного законодавства України у зазначений період, з'ясуванні закономірностей та особливостей його генезису, а також впливу на подальший розвиток законодавства про шлюб та сім'ю зумовлюється кількома причинами.

По-перше, досі відсутні монографічні дослідження, які б відтворювали розвиток сімейного законодавства в період українського державотворення 1917–1921 р.р. По-друге, дане дослідження дає можливість встановити умови, в яких розвивалося сімейне законодавство в досліджуваний період та виявити характер внеску українського народу в еволюцію сімейного права як важливого структурного елементу правової системи України. По-третє, наукове дослідження розвитку законодавства про шлюб та сім'ю в період українського державотворення 1917–1921 р.р. у поєднанні з аналізом тих соціальних умов, у яких виник і діяв конкретний сімейно-правовий інститут, пройшовши через призму завдань, які стоять сьогодні перед нашим суспільством, дозволяє виявити умови подальшого вдосконалення сучасного сімейного законодавства, полегшити прогнозування майбутнього розвитку сімейного законодавства, визначення подальших шляхів його розвитку. Накопичений позитивний досвід повинен критично оцінюватися з позицій дня сьогоднішнього і на цій основі творчо використовуватися.

На передодні Жовтневої революції Росія користувалася досить відсталим законодавством. Аналіз історичних джерел свідчить, що на території України в період українського державотворення 1917–1921 р.р. широко застосовувалися норми сімейного законодавства Тимчасового уряду Росії. І нічого дивного в цьому немає. По-перше, в такий короткий строк і в умовах воєнного часу та відразу створити нове сімейне законодавство було практично неможливо. По-друге, 25 листопада 1917 р. Українська Центральна Рада ухвалила закон, який передбачав, що всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 р., оскільки їх не змінено і не скасовано Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі як закони так і постанови Української Народної Республіки. Фактично цей закон надавав право застосовувати на території України усі закони, в тому числі й сімейні, Російської імперії, які не суперечили проголошеним Універсалами Української Центральної Ради принципам, не були скасовані або змінені діючою в Україні владою. Таким чином, можна зробити висновок, що сімейне законодавство Російської імперії на території України застосовувалося, але не повністю, а лише та його частина, яка не була змінена або скасована українською владою і не суперечила демократичним правовим принципам.

Взагалі, існуючі дослідження розвитку сімейного законодавства присвячені або більш раннім періодам історії сімейного законодавства України (наприклад: періодам Київської Русі, держави Б. Хмельницького), або розвитку сімейного законодавства радянської України, навіть у період 1917–1921 р.р.

Така ситуація склалася насамперед тому, що науковці за часів радянської України не мали доступу до документів, що зберігалися у закритих архівних фондах. Але із здобуттям Україною незалежності та побудовою українським народом суверенної правової держави сучасні дослідники отримали таку можливість.

Щоб заповнити вказану прогалину в нашій науці, слід з'ясувати головні моменти розвитку законодавства про шлюб та сім'ю в період українського державотворення 1917–1921 р.р. А такими, після механічного збирання відповідних матеріалів, можуть бути тільки критична перевірка і встановлення точних фактів з історії сімейного права періоду українського державотворення 1917–1921 р.р., класифікація цих фактів, вивчення того безпосереднього і найближчого впливу, якому воно піддавалося з внутрішньої сторони, і з'ясування головних закономірностей і особливостей процесу розвитку цивільного законодавства цього періоду.

Не виникає сумніву, що на це дослідження очікує цікава наукова доля, адже комплексність і складність порушених питань, змістовність пропонованих рішень, досконала аргументація, роблять його необхідною складовою загального комплексу фундаментальних правових досліджень законодавства про шлюб та сім'ю у добу Української революції 1917–1921 р.р.

Для глибокого усвідомлення і ефективного вирішення завдань, щодо регулювання сімейних відносин у нашій державі, виникла гостра потреба у вивченні, дослідженні й творчому переосмисленні всього кращого, набутого у цій сфері в її минулому розвитку.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Історія держави і права України : навчально-методичний посібник / укл. О. В. Балагура, Т. В. Хутько. – Сімферополь, 2010. – 97 с.
2. Сімейне право України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mego.info
3. Сімейне право України (історія, традиції, сучасність) : навч. посіб. / Б. І. Андрусишин, С. І. Шимон, Л. С. Дубчак [та ін.], за ред. Андрусишина Б. І., Шимон С. І. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 454 с.
4. *Шевченко А. Є., Озель В. І.* Становлення та розвиток основних інститутів українських шлюбно-сімейного права X–XIX ст.ст. : монографія / А. Є. Шевченко, В. І. Озель. – Вінниця, ТОВ "Нілан – АТД", 2015. – 292 с.

Деркачова Н. О.
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКИЙ-БУДАНОВ ЯК РОДОНАЧАЛЬНИК УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Дослідження історії України неможливе без вивчення наукової спадщини Михайла Флегонтовича Владимирського-Буданова. Вчений залишив помітний слід у науці насамперед своїми оригінальними дослідженнями так званого західноруського права – права, що було поширене на українських, білоруських, частково російських та литовських землях упродовж їх входження до складу Великого князівства Литовського і Речі Посполитої (XII – XVII ст.ст.), органічною складовою якого слід вважати і українське право [1, с. 18].

М. Ф. Владимирський-Буданов – видатний вчений, доктор російської історії, ординарний професор кафедри історії руського права, археограф, один із засновників Київської історико-юридичної школи, автор майже 50 наукових праць з історії права України, Литви, Польщі,Росії та Білорусії.

Михайла Флегонтович Владимирський-Буданов народився у 1838 році в селі Бороздин Тульської губернії в родині священика. Його походження з сім'ї священика визначило первинну освіту – спочатку навчався в училищі, а потім – у Тульській семінарії та Київській духовній академії. Тут під впливом талановитих педагогів М. М. Троцького, П. Д. Юркевича, І. І. Малишевського складаються його перші уявлення про наукову роботу та можливу майбутню діяльність. Пізніше навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету.

Вчені, оцінюючи заслуги М. Ф. Владимирського-Буданова в галузі вивчення історії права Київської Русі, називали його одним з "головних будівельників науки історії права Київської Русі" [2, с. 88]. Його магістерська дисертація "Немецкое право в Польше и Литве", яка була захищена у 1869 році, стала результатом плідної праці в київських архівах. Докторська – присвячена темі відносин держави з народною освітою з часів Петра Великого (захистив у 1874 році).

Працюючи професором історії права юридичного факультету Київського університету М. Ф. Владимирський-Буданов багато уваги приділяв питанню правового розвитку України. Він розглядав українське, білоруське, литовське право як складові "литовсько-руського права" Тому його монографії з історії права "Литовсько-Руської держави" можна віднести до історіографії державності та права України" [3, с. 20].

Особливістю поглядів науковця на походження й сутність держави і права є розгляд цих питань у національно-історичній площині. Його цікавив факт виникнення й розвитку держави і права певних націй.

В його працях застосовувався історико-порівняльний метод, який не був характерним ні для слов'янофілів, ні для історичної школи права. Всі його праці і статті пронизані ідеєю закономірності розвитку права, його залежністю від умов розвитку народу. Він будував конструкції національного права, єдиного для Київської держави. Він писав про "загальність характеру у розвитку прав власності у цілому Руському світі". У своїх працях з історії України вчений наголошував на першорядній ролі географічних умов, психічних і фізичних факторів, громадських народно-правових інститутів, спільних форм землеволодіння, договірних засад сімейного права.

В науковій спадщині М. Ф. Владимирського-Буданова значне місце посідають питання про види феодальної земельної власності, категорії земельних власників, заставне володіння, правовідносин між церквою та державою.

Вчений багато уваги приділяв проблемі державності на Україні. Він вважав, що державність українського народу формувалася під час визвольної війни, а пізніше громадянське суспільство складалося за військовим зразком, тобто нагадувало період військової демократії, який був перехідним етапом до оформлення держави" [4, с. 96]. Прихильник еволюційного розвитку суспільства, Владимирський-Буданов негативно оцінював будь-які кровопролитні конфлікти.

М. Ф. Владимирський-Буданов завжди приділяв велику увагу праці з першоджерелами.

В творчості вченого значне місце відведене історії державності та права України. Завдяки багатій джерельній основі праць з історії державних установ, права, соціально-економічних та суспільно-політичних відносин на Україні йому вдалося внести чималий вклад у розвиток історіографії державності та права України.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Бондарук Т. І.* Основоположники київської історико-юридичної школи М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович / Т. І. Бондарук. – К., 1993. – С. 18.
2. *Тарановский Ф.* Памяти М. Ф. Владимирского-Буданова / Ф. Тарановский // Юридический вестник. – 1916, кн. XIV. – М. – С. 88.
3. *Бондарук Т. І.* Наукова концепція західноруського права у працях учених Київського університету / Т. І. Бондарук // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченко. Серія Юридичні науки. – Вип. 39. – 2000. – С. 20.
4. *Владимирський-Буданов М. Ф.* Поместное право в древню епоху Литовско-Русского государства / М. Ф. Владимирський-Буданов // Чтение в историческом обществе Нестора-летописца, кн. 3. – С. 89.

Дубчак М. В.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПИТАННЯ ПОХОДЖЕННЯ ПРАВА У РАННІХ ЦИВІЛІЗАЦІЯХ

Як відомо, походження права вже не одне століття досліджується багатьма науковцями, але деякі аспекти цього питання залишаються ще недостатньо повно осмисленими. Спираючись на багатовіковий досвід та наукові здобутки вчених можна дійти висновку, що одними з найбільш актуальних правових тематик, які сьогодні досліджуються в Україні є: особливості правогенезу, а саме його соціальна природа та розвиток, закономірні причини й умови виникнення права, взаємозв'язок перших, історичних витоків права з релігією, виникнення правової свідомості та практики.

Так, світові історичні джерела свідчать, що практика застосування права існувала ще в древніх цивілізаціях, адже ще в такий ранній період розвитку людства вже була нагальна потреба у появі правових інститутів і правових форм взаємодії громадян та держав стародавнього світу.

Історія розвитку правових систем свідчить про те, що в умовах переходу від первісного до державно-організованого суспільства значення права надавалося індивідуальним, фактичним, повторювальним стосункам. В цей період важливим етапом у формуванні права стало перетворення звичаїв первісного суспільства на правові звичаї, які об'єднали в собі соціальні елементи моралі та релігії. Держава визнає правила, що склалися на основі багаторазового повторення, починає ними користуватися і захищати від порушень, на підставі чого відбувається виокремлення юридичного регулювання та його письмове закріплення. Перші письмові джерела права з'явилися приблизно в III-II тисячоліттях до нової ери в Месопотамії, Єгипті, Індії у формі агрокалендарів та інших спеціальних правил організації і процесу праці та поділу її результатів. Водночас зароджується система переддержавних, а згодом державних органів, яка інформувала про існування таких правил і контролювала їх виконання [1, с. 169].

Розвиток правової практики та поява державних органів в різних народів та у різні епохи пов'язані з "національними", тобто індивідуальними, особливостями кожного народу, проте загальні закономірності значною мірою збігаються з історією більшості народів світу. Перші зародки письмового права невідривно пов'язанні з релігією. До прикладу, природною для хліборобів, особливо в країнах жаркого клімату, стала релігія Сонця, яка відома у всіх найдавніших народів (Месопотамії, Передньої Азії, Індії, долини Нілу, а також у індіанців племен Месоамерики і Гірського Перу). У стародавніх греків і римлян, у слов'янських народів, кельтів і германців, у яких не було розвинене поливне землеробство, сільськогосподарські роботи перебували у віданні сільської громади. Календар природи і поклоніння

Сонцю, дарам землі в основному залишалися як релігійні ритуали і не отримали такого яскравого "одержавлення", але релігійні ритуали підтримувалися першими язичницькими державами цих народів (Стародавня Греція і Рим на честь Діоніса і Вакха, літургія в Афінах). У Стародавній Індії основним джерелом права були в общинному побуті релігійні книги – веди (Рігведа), драхмасутри і драхмашастри (у тому числі закони Ману), створювані брахманами і захищені державою. У розвитку німецьких і слов'янських народів правові звичаї, тісно пов'язані із військовим побутом та збереженням язичництва. Це виявилося в найдавніших пам'ятниках права – "варварськихправдах" (Салическая Правда-у германців, Російська і Польська Щоправда – слов'ян), що виникли як записи правових звичаїв предків.

Велику роль в становленні правових норм грали судові органи. З Давнього Єгипту в XIV столітті до н. е. зберігся міф про Суд Осіріса, зображеного на саркофагах і викладеного в "Книзі мертвих" (Нове царство, XIV–XI столітті до н. е.) в якому зустрічається розуміння і значення "суду", вихідною ідеєю якого є здійснення справедливості в світі. Сама "ідея про замогильний суд – ідея стародавня, як свідчить дослідник історії Давнього Єгипту М. А. Коростовцев, – вона вже в наявності в Стародавньому царстві, та до появи "Книги мертвих" вона не приймає конкретних контурів" [2, с. 189-190].

На практиці суд у Давньому Єгипті, не був відокремлений від адміністрації. Є свідоцтва того, що вищі посадові особи і номархи були одночасно і верховними суддями. Судочинство здійснювалося, як правило, колегіально. У період Нового царства був установлений центральний суд – кенбет, що складається з 30 суддів, які підбиралися із знатних громадян різних міст, але разом з кенбетом були установлені кенбети номів і окремих міст. У 20 номах керівництво правосуддям здійснювалося номархами; існували також і храмові суди, що складалися з жерців. У Давньому Єгипті судова влада була об'єднана і мала чітку ієрархію. Вищою судовою інстанцією був фараон, який призначав головних суддів і міг особисто вирішити будь-яку справу і відмінити будь-яке вирішення судів. Є свідоцтва про те, що вже в епоху Стародавнього царства фараон призначав суддів, але судовий процес вівся колегіально, з веденням протоколу, за винятком таємних справ [3, с. 85-86].

У Месопотамії, яка є батьківщиною правових теоретичних джерел, вихідною ідеєю судів як і в Єгипті була справедливість, що закріплювалась тогочасними законами (кодекс законів царя Уруінімажна з династії Лагаша, 2500–2315 років до н. е. та збірка законів Ур-Намму, царя третьої династії Ура, близько 2112–2094 років до н. е.). В них же можна віднайти принцип Таліону, наявність якого свідчить про формування в такий давній час не тільки права, а й правової свідомості, здатної знаходити "рівновагу", "рівну за рівне".

Так, аналізуючи вищесказане можна стверджувати, що для дослідження питання походження права необхідно звернутись не тільки до загальних правових звичаїв в ранніх цивілізаціях, а й до історичних витоків самих звичаїв, міфології та

давніх релігій, адже саме вони сформували право, правову свідомість, перші державні органи та правову практику у ранніх цивілізаціях, які в свою чергу дали поштовх для розвитку права надалі та в сьогоденні.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
2. Мировая художественная культура. Древний Египет. Скифский мир / сост. И. А. Химик. – СПб. : Лань, 2004. – 800 с.
3. *Шеремет Л. А.* Об'єктивні риси походження права в ранніх цивілізаціях (філософсько-правові аспекти) [Електронний ресурс] / Л. А. Шеремет // Гуманітарні студії. – 2013. – Вип. 19. – С. 83-90.

Дяченко Н. Я.
студентка
Київського університету права НАН України, (м. Київ)

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА: РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Важливого значення сьогодні набуває реформування багатьох сфер суспільного життя, демократизація соціальної, економічної та політичної сфер суспільного розвитку, – усе це потребує застосування інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою, що має на меті побудувати соціальну, правову державу, втілити в сучасне життя принцип взаємної, саме юридичної відповідальності держави та особи.

В особливо загостреній формі проблеми формування і функціонування громадянського суспільства постають у часи суспільного неспокою, зокрема у часи, коли "оголені" практично всі аспекти життєдіяльності громадянського суспільства в Україні: політичні, економічні, соціальні, філософські і, безумовно, правові.

На жаль, можна без перебільшення констатувати, що сучасна наука, у тому числі правова, виявили свою повну нездатність до вирішення тих важливих проблем, які поставило на сучасному етапі розвитку українське суспільство, безпосередньо український народ. Тому одним із найбільш важливих завдань сьогодення є визначення оптимального співвідношення між державою та суспільством, враховуючи нагальну необхідність упровадження, зміцнення і розвитку інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством і особою.

Потрібно констатувати, що за роки незалежності України, юридична відповідальність держави перед громадянським суспільством та особою так і не набула свого реального характеру, а обмежилася лише абстрактними та здебільшого

декларативними правовими нормами, а також численними політичними гаслами і закликами до необхідності якомога скорішого покращення ефективності правового регулювання даної сфери.

Без належної системи юридичної відповідальності право стає безсилим та ненадійним, не виправдовує соціальних очікувань. Правові норми, встановлені на їх підставі, права та обов'язки членів суспільства перетворюються в "благі" наміри, якщо влада не здатна організувати поновлення та захист порушених прав, примус до виконання обов'язків, покарання тих, хто порушує правові заборони. Адже досить багато процесів та напрямів правового розвитку пов'язані із дієвістю права: відчуттям захищеності кожним, гарантованості прав та законних інтересів, протистоянням сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівною дією механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантуванням та забезпеченням системи безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави. Це далеко не повний перелік наших очікувань від сучасного права.

У науковій літературі неодноразово підкреслювалося [2, с. 216], що співіснування індивідів в цивілізованому суспільстві передбачає необхідність виконання ними певних правил та вимог, що забезпечують нормальне функціонування будь-якого суспільства. Ці вимоги знаходять вираз в певних соціальних регуляторах серед яких: норми права, моралі, звичаї, традиції тощо. Є зрозумілим і виправданим, що врахування індивідом в своїй поведінці цих правил стає певним алгоритмом співіснування держави, суспільства та індивіда, а також – підставою сприйняття самим індивідом цих категорій. Як представник певного соціуму будь-який індивід повинен узгоджувати свої інтереси і вчинки з цінностями і стандартами, які загально визнані та прийняті в даному суспільстві. Якщо поведінка буде порушувати певні канони та встановлені правила, це викликатиме в тому чи іншому вигляді відповідальність перед суспільством, державою, представниками соціумів [3, с. 489].

В сучасних умовах швидкими темпами відбувається перерозподіл соціального простору між державою і громадянським суспільством. Цей розподіл залежить від багатьох факторів, в т. ч. від узгодженої координованої дії – держави, влади, громадянського суспільства і особи. Цей полілог сьогодні може стати дієвою складовою розбудовних процесів з одного боку і фактором захисту життя, здоров'я, честі і гідності особи, з іншого.

В цьому контексті прикладно, ілюстративно хотілося б навести міркування щодо контролю представниками громадянського суспільства над законодавством в сфері захисту прав людини. Зокрема обговорення Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", де найбільш деструктивними (не забезпеченими державою) були визнані ст. 2 "Гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", ст. 7 "Забезпечення реалізації прав зареєстрованих

внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту" та ст. 9 "Інші права внутрішньо переміщеної особи та її обов'язки".

Необхідно звернути увагу і на те, що юридична відповідальність, яка настає за порушення норм права, – це різновид соціальної відповідальності, що наступає за порушення різних соціальних норм (права, моралі, звичаїв, корпоративних норм). Оскільки важливішою закономірністю права є відповідність правової форми змісту суспільних відносин, що регулюються, юридична відповідальність за змістом і структурою має відповідати соціальній відповідальності [4, с. 25]. У цьому контексті потрібно зазначити, що дослідження феномену юридичної відповідальності є неможливим без з'ясування змісту її родового поняття – соціальної відповідальності.

Соціальну відповідальність вчені визначають як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну роботу, справу, чиїсь дії, вчинки, слова [1, с. 177]. Також, під соціальною відповідальністю розуміють "соціальне відображення об'єктивних відповідальних залежностей в різних системах соціальної регуляції, як здатність суб'єкта передбачати результат своєї діяльності не лише у своїх інтересах, а й в інтересах суспільства" [5, с. 11].

Співвідношення даних понять – соціальної та юридичної відповідальності – це співвідношення загального та особливого. Соціальна відповідальність являє собою єдність двох складових: 1) відповідальність особи за здійснене діяння перед іншими індивідами, соціальними групами, державою та суспільством в цілому; 2) відповідальність держави та суспільства перед окремою особою чи соціальною групою. Юридична ж відповідальність – засіб боротьби з правопорушеннями, засіб забезпечення правомірної поведінки. Цивілізоване право передбачає цивілізовані засоби, способи здійснення, функції та принципи юридичної відповідальності, відповідної демократичному розвиткові.

Можна зробити висновок, що сьогоднішні обставини потребують посилення контролю української держави, громадянського суспільства та особи за законодавством, яке не тільки регламентує, а й захищає права людини. І тільки після цього нам можна буде очікувати або сподіватися на удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і головний ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 177 с.
2. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : монографія / кол. авторів ; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Видавництво "Юридична думка", 2009. – 216 с.
3. Мухаев Р. Т. Теория государств и права : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / Р. Т. Мухаев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 489 с.

4. *Похмелкин В. В.* Социальная справедливость и уголовная ответственность / В. В. Похмелкин. – Красноярск : Изд-во Красноярского университета, 1990. – 25 с.

5. *Тунгулаг Г.* Проблема социальной ответственности: философский аспект : автореф. дисс. … канд. филос. наук / Г. Тунгулаг. – М., 1989. – 11 с.

Коляда С. В.
Навчально-оздоровчий комплекс
Київського військового ліцею імені Івана Богуна (м. Київ)

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЛІЦЕЇСТІВ ВІЙСЬКОГО ЛІЦЕЮ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ЛІЦЕЮ ІМЕНІ ІВАНА БОГУНА)

Конституція України (ст. 1) проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Саме в сучасний період розвитку нашої держави стає актуальною освіта, яка ставить за мету підготовку юнаків до військової служби. Але потрібно звернути увагу на те, що, навчання і виховання у Київському військовому ліцеї імені Івана Богуна ставить за мету не лише надання загальної середньої освіти, забезпечення набуття навичок з військової та фізичної підготовки, а й виховання у ліцеїстів високих моральних якостей, дисциплінованості, любові до військової служби та професії офіцера на основі військово-професійної орієнтації [1]. Акцент варто зробити на тому, що до військових ліцеїв вступають юнаки віком 12-15 років. А саме в цьому віці активно відбувається процес правової соціалізації особистості, а, відтак і формування правової свідомості та правової культури.

Як зазначають українські вчені-правознавці А. М. Колодій, В. В. Копєйчиков, С. Л. Лисенков та В. П. Пастухов “правова культура – це система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності” [2, с. 140].

В той же час, варто звернути увагу на твердження українських вчених П. В. Квіткіна, О. В. Прудникової, І. В. Дятлової, що правова культура військовослужбовців полягає в характері ставлення до права і системи нормативно-правового регулювання діяльності збройних сил, взаємовідносин суспільства і збройних сил, ступені реалізації правових норм у виконанні військово-професійних обов’язків і повсякденній життєдіяльності [3, с. 240].

Як вбачається із викладеного, основою правової культури особи загалом та військовослужбовця зокрема є не лише знання правових норм, а й усвідомлення їх дотримання та практичне застосування у повсякденному житті. Так, на початковому етапі навчання і несення військової служби кожен ліцеїст має опанувати певні норми

із Статутів Збройних Сил України. Однак, спочатку це сприймається як отримання нових знань, а вже в процесі повсякденного життя ці знання переростають в усвідомлення надзвичайної відповідальності під час несення військової служби.

Протягом вже першого року навчання можна прослідкувати закономірний ланцюг перетворень у процесі формування правової культури: отримані знання поступово перетворюються в усвідомлене поважне відношення до норм права, а потім відбувається трасформація у стійке переконання дотримання цих норм. Зазначене знаходить своє підтвердження у визначенні В. І. Кириленка про те, що головним завданням правового виховання є домогтися того, щоб військовослужбовці знали, завжди і скрізь безперечно і точно дотримувалися Конституції, законів, статутів Збройних Сил України, вимог інших нормативно-правових актів, активно брали участь в їх реалізації в життя [4, с. 335].

Рівень правової культури ліцеїстів військових ліцеїв характеризують психологічні якості та культурні звички, які формуються у безперервному і систематичному процесі виховання та оволодіння навичками та правилами правової поведінки.

Варто наголосити, що система навчання у Київському військовому ліцеї імені Івана Богуна значно відрізняється від системи навчання у загальноосвітній школі і передбачає постійне проживання ліцеїстів у ліцеї, підпорядкування встановленому розпорядку, а також виконання певних, покладених на ліцеїстів військових обов'язків. Сприяє формуванню правової культури ліцеїстів зазначеного ліцею діяльність офіцерів (командири взводів, командир роти, а також керівництво). Вони стають взірцем людяності і вимогливості, відповідальності і безмежній відданості своїй справі, неухильного дотримання норм Конституції України та інших норм права. Постійне спілкування, взаємодія і співпраця ліцеїстів та офіцерів військового ліцею носять характер систематичності та послідовності впливу на правову свідомість. Таким чином виховання правової культури поєднується з позитивним прикладом офіцерів-вихователів військового ліцею щодо свідомого ставлення до власних обов'язків, неухильного дотримання норм і правил поведінки, що закріплені у вітчизняному законодавстві.

В Указі Президента України "Про Національну програму правової освіти населення" визначено за мету підвищення загального рівня правової культури населення, а також набуття громадянами необхідного рівня правових знань і формування у них поваги до права. Зазначена мета має реалізовуватися шляхом проведення правової освіти, а саме викладанням навчальної дисципліни "Правознавство" у загальноосвітніх навчальних закладах. Тож варто наголосити на тому, що положення, закріплені у вище вказаному нормативно-правовому акті в повному обсязі реалізовуються вже в перший рік навчання (8 клас – 1 курс) ще до того, як починається вивчення курсу правознавства.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 квітня 1999 р. № 717 “Про Положення про ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою”.
2. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копєйчиков, С. Л. Лисенков та інші ; за ред. В. В. Копєйчикова. – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
3. *Квіткін П. В., Прудникова О. В., Дятлова І. В.* Правова культура військовослужбовців: теоретико-методологічні основи аналізування / П. В. Квіткін, О. В. Прудникова, І. В. Дятлова // Вісник національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. – 2013. – № 3(17). – С. 240-242.
4. Правова робота в Збройних Силах України : навчальний посібник / за заг. ред. В. І. Кириленка. – К. : РВЦ “Військовий інститут”, 2010. – 408 с.

Іжевська М. Р.
аспірант
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЇ СУВЕРЕНІТЕТУ В АНТИЧНОСТІ

Народний суверенітет як явище починає виникати ще за давніх часів в тих державах, здебільшого античних, де засновувались демократичні правові інститути. Також потрібно зазначити, що основи ідеї народного суверенітету закладені ще до формування римського права. Античні міста-поліси та утворені з них республіки застосовували це поняття “...на практиці інстинктивно, майже не турбуючись про її теоретичне обґрунтування” [4, с. 25].

Як буде аргументовано нижче, ідея суверенітету найбільш проявляється у політичному контексті і з’являється із виникненням держави. В даному випадку покладемось на договірну теорію походження держави.

Люди, поступаючись своєю природною свободою, отримують свободу громадянську і, уклавши суспільний договір, створюють державу і право. Після укладення такого договору особа та її майно поступають під захист спільноти. Індивідуальні права, таким чином, набувають юридичного характеру, оскільки вони забезпечуються взаємною згодою і сукупною силою всіх громадян. В результаті суспільного договору, утворюється асоціація рівних і вільних індивідів або республіка [1, с. 27].

Свобода і рівність учасників договору забезпечують об’єднання народу в єдине ціле – колективну особу, інтереси якої не можуть суперечити інтересам окремої особи.

У Стародавній Греції державність виникла на початку І тисячоліття до н. є. у формі полісів – окремих міст-держав, до складу яких, крім міської території, входили також прилеглі сільські поселення. Головною проблемою, яку вирішував грецький

поліс, була інтеграція всіх громадян у більш-менш гармонійну спільність, консолідація енергії кожного в напрямі розбудови і підтримки міста замість саморуйнування постійною громадянською війною між класами. Прослідковується тенденція в бік певного самоуправління, право на яке мали тільки громадяни поліса – дорослі чоловіки, які володіли землею у прилеглій окрузі. Цим визначалася демократична тенденція у розвитку давньогрецького суспільства – контроль за справами з боку мас. Проте її не слід перебільшувати, оскільки не в кожному полісі вона існувала [3, с. 34].

Історія країн Стародавнього Сходу та Античного Світу також засвідчує існування явища державного суверенітету. Держави цього періоду здійснювали верховенство всередині країни, були незалежними щодо інших держав, мали власну територію, державні кордони, підданих, систему державних органів, збройні сили тощо. Разом із тим, саме поняття державного суверенітету залишилося невідомим Стародавньому світу. Також можна засвідчити, що сучасне поняття "суверенність" не існувало ні як об'єктивно (реально, як явище) в більшості випадків, ні як суб'єктивно. Це пояснювалося реалізацією в країн Стародавнього світу ознак деспотичного політичного режиму. Проте врахуємо думку С. О. Котляревського: "Не менш очевидно, що й в абсолютивній державі суспільний настрій і громадська думка є безсумнівною силою, з якою уряд, навіть тоді, коли він не примушується до цього текстом закону, на ділі рахується. Повна хронічна дисгармонія уряду і народу є однаково неможливою, як в державах Ашантіїв і Дагомеїв, так і в Англії або Франції; найбільш криваві прояви деспотизму не могли бути довгими, якщо б не спиралися на санкцію значної частини народу" [1, с. 33].

Вже давно встановлено той факт, що суверенітет за своєю природою категорія насамперед політична, яка лише потім, з плином часу знайшла своє інституційне відображення в правових актах. З іншого боку, безумовним фактом є те, що історична та філософська складові є невіддільними для розуміння цієї категорії [7, с. 27]. Отже, те, що розуміється під політикою, її природа є необхідним установчим критерієм для визначення суверенітету. Аналіз праць давньогрецьких філософів повністю підтверджує цю тезу.

Не існувало концепції суверенітету в будь-якому її розумінні і в Древньому Римі. Римські юристи фактично створили будівлю права, проте це було приватне право. Онтологічні питання, пов'язані з функціонуванням держави, практично не вирішувались. В усякому випадку до нас вони дійшли фрагментарно. Проте досвід римської цивілізації дозволяє підтримати, чому в античні часи проблема суверенітету так і не знайшла свого вирішення. Для Риму, що символізував собою розквіт античного світу, була характерна відсутність конкуренції верховенства влади в будь-якому сенсі цього слова. Насамперед це стосується зовнішньої конкуренції. Рим віддав перевагу спілкуванню з підкореними народами, які були організовані в квазінезалежні форми державності. Такий тип відносин більше нагадував відносини вассала та

сеньйора. Всередині римської держави, окрім влади імператора або сенату, ніяких інших центрів влади не передбачалось навіть евентуально [6, с. 27].

Також це явище намагались обґрунтувати філософи Стародавнього Сходу. Конфуцій стверджував: "Без довіри народу правитель не встоїть". В його праці "То юй" ("Промови царств") важливе місце відведено народу. Небо порівнюється з народом,предки якого з волі Неба призначили правителів. Вищий предок (верховне божество) захищав і жалів народ, втручався в земні справи, у дії царів. Тому й правителя називали "Сином неба", тобто сином народу [2, с. 35].

Деякі політико-правові роздуми ідеї суверенітету були притаманні й засновнику маоїзму – Мо-цзи. Він сформулював ідею рівності, договірного походження держави, демократичного управління. Основним принципом у системі його поглядів був принцип загальної любові і взаємної користі. Він стверджував, що доступ до влади повинен бути відкритий для всіх здатних і талановитих людей, а не тільки для тих, хто має знатне походження. Якщо правитель буде керувати країною, керуючись принципом загальної любові і користі, то ніколи не буде політичного хаосу. Його зміст складає вміле поєднання "настанов народу з покараннями". Важливе місце у вченні Мо-цзи займає вимога врахування інтересів і думок простого народу в управлінні державою. Він підкреслював – в управлінні країною варто виходити з інтересів простолюдинів.

Осмислення в XIII сторіччі "Політики" Аристотеля (особливо в працях Альберта Великого та Хоми Аквінського), демократичного ладу Давньої Греції та грецьких праць про тиранію, дослідження різноманітних форм правління – усе це й започаткувало в Середньовіччі вчення про договірне походження влади і природний суверенітет. Його суть у тому, що влада імператора, монарха має посадовий характер, довірена йому народом та базується на первісному договорі між ним і народом, тому народ вищий за монарха, має право суду над ним і повалення його [8, с. 93].

На думку дослідників В. Ф. Погорілка та Г. М. Волянської, концепція суверенітету зародилась саме тоді і саме там, де відсутні в Римі фактори одночасно або в певній послідовності починали свою дію.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Брегеда А. Ю.* Основи політології: навч. посібник. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. / А. Ю. Брегеда. – К. : КНЕУ, 2000. – 312 с.
2. *Андрусяк Т. В.* Історія політичних і правових вчень : підручник / Т. В. Андрусяк. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 304 с.
3. *Демиденко Г. Г.* Історія вчень про державу і право : навч. посібник / Г. Г. Демиденко. – Харків : Консум, 2004. – 432 с.
4. Політологія : навч. посібник. / Ф. М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько та ін. ; за ред. Ф. М. Кирилюка. – Харків : Здоров'я, 2004. – 776 с.
5. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.

6. *Жерар Маре.* Принцип суверенітету / Жерар Маре. – Львів : “Кальварія”, 2003. – Ст. 27.

7. *Арістотель.* Політика, VII, 8, – Л. – 2000, – Ст. 190-195.

8. Суверенитет: историческое прошлое и настоящее / Н. Б. Пастухова // Вопросы истории. 2007. – № 8 – С. 92-99.

9. *Волянська Г. М.* Народний суверенітет та форми його реалізації в Україні: конституційно – правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Г. М. Волянська ; Київський національний університет імені Т. Шевченкал. – К., 1995. – 229 с.

10. *Людвік В. Д.* Принцип народного суверенітету в історії політико-правової думки, теорії права та політичній практиці [текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. Д. Людвік ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2009. – 20 с.

11. *Щербанюк О.* Історичні аспекти виникнення поняття народного суверенітету [Текст] / О. Щербанюк // Віче. – 2012. – № 4 – С. 31-32.

Крилова Ю. І.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРИЧИНИ І УМОВИ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ З КАРЛОМ XII

Відносини між українським і шведським народами сягають своїми корінням в далеке історичне минуле, часи Київської Русі та походів вікінгів. Перші відомості про стосунки східних слов’ян з північно-германськими племенами, предками сучасних шведів, датуються VIII–IX ст. Походи норманів-вікінгів сприяли розвиткові торгівлі, зокрема, відомим історичним шляхом “з варягів у греки”, який поєднував північні країни і Київську Русь з Візантією [1].

Укладення союзу зі Швецією прагнув гетьман Б. Хмельницький, який підтримував постійні контакти зі шведськими королями. У 1650 р. він направив до Швеції посольську місію з пропозицією розпочати спільні дії проти Польщі, але цього разу їх відхилила шведська королева Христина (1632–1654 рр.). Порозуміння Б. Хмельницький досяг з наступним королем Швеції Карлом X Густавом (1654–1660 рр.), направивши на переговори у 1654 р. до Стокгольма українське посольство на чолі з ігуменом Данилою.

Гетьман Іван Мазепа, прагнучи визволення України з-під влади російського царя шляхом укладення угоди зі Швецією, добре розумів, що шлях до такої угоди є дуже довгим і нелегким. Коли півстоліття тому Б. Хмельницький та І. Виговський почали домовлятися зі Швецією, українська козацька держава, внаслідок національно-визвольної революції й військової перемоги над Польщею, була незалежною державою, що провадила цілком самостійну зовнішню політику, вістря якої було скероване проти Польщі. Зовсім інша ситуація була на початку XVIII ст. – Україна

була під зверхньою владою московського царя й змушена була воювати проти Швеції на боці Москви. Тим часом і Швеція, і Московщина були в союзі з Польщею: перша – з Польщею Станіслава Лещинського; друга – з Польщею Августа II. Отже, шлях української політики до Швеції йшов через Польщу.

На початку квітня було підписано договір між Карлом XII, Мазепою і Запорозькою Січчю. За Нордбергом, інформація якого не викликає сумнівів, ішлося, власне, про два акти. В першому зазначалося, що гетьман і Запорожжя на чолі з Костем Гордієнком зобов'язуються надавати допомогу одні одним і тісно взаємодіяти. Запорожці заприсягнулися в цьому у головній церкві Великих Будищ, а хворий Мазепа – у себе на квартирі. Другий письмовий акт був, власне, договором між Карлом XII, Мазепою і запорожцями. Вони, як свідчить Нордберг, сформулювали 4 статті цієї угоди, Мазепа передав її Карлу XII, і той затвердив. Українські пропозиції і королівська ухвала – традиційна практика укладення двосторонніх договорів з Польщею та Москвою [1].

Цей акт складався із низки статей загального характеру й кількох з поточних питань. У загальних пунктах йшлося про дотримання шведським королем, Мазепою і Гордієнком та їхніми арміями положень договору. Обидві сторони обіцяли, що мир або перемир'я з царем укладатиметься лише за участю в переговорах України і Запорозької Січі. Угода мала на меті цілковите визволення України та Січі від московського панування; за Україною назавжди зберігалися її споконвічні привілеї.

Наявність цих пунктів у договорі підтверджується свідченнями старшин бендерського періоду, зокрема віднайденим Позняком "Послушним меморіалом Війська Запорозького до священної королівської величності шведів". За коротким викладом Гедерхілма, запорожці зобов'язалися бути стійкими й відданими королю, не складати зброї до кінця війни, до їхнього визволення від Москви і здобуття давніх вольностей. Король обіцяв допомагати в цьому [2].

У пунктах з поточних питань мовилося про стосунки між населенням і шведами. Ця проблема найбільше цікавила короля. Були й двосторонні зобов'язання. Населення мало не вдаватися до ворожих актів, повернутися в рідні місця і постачати армію всім необхідним. Король запевняв, що його військо не порушуватиме дисципліни і під час розміщення й ведення операцій якнайповніше враховуватиме інтереси населення. В заключній статті наголошувалося на добровільному й негайному виступі січових козаків проти ворогів короля.

Прикметно, що в договорі між шведами й Україною (включно із Запорозькою Січчю) і згадки не було про Польщу. Виходячи з цього, професор Д. Дорошенко у статті "Мазепа в історичній літературі і житті" висловив цікаву думку: всі переговори Мазепи із Станіславом про федерацію відігравали роль попередніх комбінацій. Насправді гетьман прагнув повного суверенітету для України. Якщо він спершу й мав на гадці федеративні зв'язки з Польщею чи, може, в такий спосіб хотів прихилити до себе короля, то невдовзі з огляду на його слабкість відкинув цю ідею. Не Станіслав, а

шведський король прибув до України, тож з ним укладався договір, який передбачав цілковиту самостійність України.

Цей висновок важить для нас багато. Мазепа діяв відповідно до обставин. Він мусив підтримувати гасло "федерації", бо через Станіслава налагоджував зв'язки з Карлом XII. Коли ж це було зроблено, він більше не повертався до попереднього проекту чи, можливо, до вже укладених угод. Одначе, гадаю, проблема залишалася. Адже Карл XII якраз через Запорожжя намагався спровадити собі на підмогу війська Станіслава і Крассау, а це знову поставило б на порядок денний питання стосунків з Польщею. В такому разі набули б чинності попередні домовленості. Як повів би себе Мазепа, важко сказати. Знаємо лише, що його наступник Пилип Орлик категорично відмовився визнати зверхність Станіслава, коли Карл XII після невдалого походу в Правобережну Україну в лютому-березні 1711 р. спробував натиснути на нового гетьмана.

Перехід Запорозької Січі на бік Мазепи й шведів відкривав перед союзниками нові перспективи. Шлях на Південь і Південно-Східні землі був вільним, що давало змогу налагодити стосунки з Туреччиною і Кримом, а також, за словами шведського державного секретаря Олафа Гермеліна, завозити вино та прянощі. І, головне, відновлювалося перерване сполучення зі Станіславом і Крассау, щоправда, кружним шляхом – через Молдавське та Валаське князівства. Але ім'я Мазепи залишилося для дальших поколінь символом боротьби за незалежність України.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Борщак І., Мартель Р.* Іван Мазепа: Життя і пориви великого гетьмана / І. Борщак, Р. Мартель ; автор. пер. з франц. М. Рудницького. – Київ : Вид-во СП "Свенас", 1991. – 136 с.
2. Універсали Івана Мазепи (1687–1709). – Київ-Львів : НТШ. – Частина І., 2002. – 800 с.

Кушинська Л. А.
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат історичних наук, доцент (м. Київ)

УКРАЇНСЬКІ ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ЯК ІСТОРИЧНА ОСНОВА РОЗБУДОВИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Розбудова української правової системи, що розпочалась з набуттям незалежності, досі має невирішені питання, в основі яких історично сформовані причини, котрі необхідно усвідомлювати. Разом з тим варто розуміти ту специфіку правової культури України, як системи правових цінностей нашого суспільства, котра

сформувавшись за історичних обставин, стала важливим чинником української національної ідентичності, а в подальшому відіграла свою роль у формуванні української державної ідеї. Наразі лишається відкритим питання – яке місце посідає українська правова система серед інших правничих систем, за якою логікою відбувається таке розмежування за сучасних умов та викликів і яку роль відіграють національні правові цінності в цьому розмежуванні? Історія довела, що процес державотворення і право творення підлягаючи загальним закономірностям, водночас має і свої локальні особливості. Особливістю українського державотворення і правотворення є наших земель існування під юрисдикцією інших країн.

Українські правові цінності – це саме те, що існувало у вигляді неписаного звичаєвого права, тобто, тих загальновідомих норм, котрі сприймались і усвідомлювались як обов'язкові. Українське звичаєве право у науковій літературі застосовується у кількох значеннях: як система норм, санкціонованих державою і тим самим перетворених на джерело права, як першоджерело права, що на початку утворення держави посідає визначне місце у системі регулювання, як форма національної свідомості. Наразі триває дискусія стосовно нормативності цієї форми права, однак, відкидати існування усних правил, котрі розуміються як обов'язкові, значить заперечувати об'єктивну реальність.

Їх важко "спіймати" та підігнати під загальну схему історико-правового пізнання, вони різняться в залежності від місця походження, що і є однією з особливостей, однак, можна стверджувати, що попри наявність локальних правил існувала загальна система філософсько-правових уявлень, котра відіграла свою роль як інтегруючого чинника, і на зламі XIX–XX століть під час піднесення української національної свідомості у Наддніпрянській і Підавстрійській Україні.

Проблематика української правової системи обумовлена її попереднім історичним розвитком. Перебування під юрисдикцією кількох держав спричинилось до негативних явищ, як-от правовий нігілізм, вороже становлення до державної влади, пасивність населення, тощо. Важливо наголосити на остаточних явищах радянської правової системи – така призвела до абсолютизації норми, системи подвійних стандартів, колізії моралі та законності і, як наслідок, зневірені у силі закону. Наразі українська правова система досі не посіла свого місця серед правничих систем сучасності (вона може "тяжіти" до континентальної, однак, така є історично сформованою, наша ж наразі є молодою). Однак, за своєю суттю вона є кластичною пострадянською, з тими остаточними явищами радянської правової системи, котрі наразі доводиться долати. Це перш за все невідповідність закону існуючим реаліям та відносинам, формуванню на цій основі системи подвійних стандартів, прогалини у законодавстві, абсолютизація норми, колізія моралі та законності. Радянська правова система мала кілька міфів, один з яких – стабільний правопорядок.

Перший міф наразі розвінчується легко – стабільний правопорядок забезпечувався не повагою до права, а страхом покарання за недотримання закону.

Саме тому наразі дається взнаки криза судової системи, за якої непрозорість призвела до безкарності суддів, а самі служителі Феміди знають достатньо варіантів обходу закону в межах чинного законодавства.

Однак, при цьому є і позитивні моменти – як-от формування національної ідентичності, що відбулось у XVI столітті і остаточно закріпилось у XVII столітті внаслідок національно-визвольної революції, покозаченню населення та феномену українського звичаєвого права. При цьому якщо національна ідентичність триває як природній процес, котрий обумовлений усвідомленням своєї відмінності від інших народів, і спирається на чітко встановлену систему цінностей – правових, культурних, релігійних, то через століття спостерігається явище більш складного порядку – формування української національної самосвідомості.

Формування національної самосвідомості відбувається як духовна потреба народу пізнання свого історичного минулого, та врешті, обґрунтуванні на цій основі свого права на існування. Розпочавшись наприкінці XVIII століття в середовищі інтелігенції, цей процес протягом XIX століття, у XVII цей процес трансформувався у культурно-просвітницькі організації, гуртки, політичні організації, врешті, політичні партії, програмні документи яких обґрунтовували право українців на автономію або ж самостійну державу.

При цьому національна інтелігенція крім іншого апелювала саме до автентичності українського права, котре як об’єктивну правову реальність змушена була визнати й офіційна влада російської імперії. Відомі дослідники П. Чубинський, Д. Дорошенко, Б. Кістяківський, О. Єфименко шляхом як практичних досліджень, так і академічних узагальнень піднесли на новий рівень вітчизняне національне право як практичну основу розбудови правової системи.

Сучасний період розбудови української правової системи повторює питання, невирішені на зламі XIX–XX століття – насамперед, це земельне питання та режим приватної власності. Обидва вони є взаємоутворюючими і не вирішення їх у найближчий час потягне за собою подальшу нестабільність.

Варто розуміти, що питання приватної власності на землю в українській правовій свідомості має свою специфіку, котра відрізняється від римського цивільного права. Зокрема, право на землю має той, хто її обробляє. Процедура ж набуття права власності на землю досить складна, тривала й має безліч прогалин, котрі ще більше гальмують цей процес й ставлять безпосереднього виробника – селянина в безпорадне становище поряд з особою, котра маючи кошти, може значно “прискорити” цей процес.

Отже, передісторія вітчизняної інтеграції мала як позитивні, так і негативні моменти і наразі Україна має достатньо шансів як для розбудови своєї політико-правової системи, так і для рецидиву узурпації влади, корупції та інших різновидів реставрації монархії. Прийнято та набули чинності нові закони України, на їх основі запроваджено інститути. З якою динамікою триватимуть подальші процеси – залежить

від багатьох чинників. Перш за все – від подолання остаточних явищ пострадянської системи та запобігання нових явищ так званого "дикого капіталізму", котрий природним шляхом утворився у колишньому вакуумі. Відтак, не останню роль відіграє політична воля вітчизняних політичних еліт у подоланні негативних явищ тієї системи, органічною частиною якої вони є.

Таким чином, українські правові цінності пройшли тривалий шлях свого становлення, доки не сформувались в інтегруючий чинник, близький і зрозумілий для українського населення байдуже до національності. Наразі спостерігається епоха так званих молодих держав – можливо, за ними майбутнє. Грузія, Україна, Хорватія, Словенія, Македонія – ці країни пройшли свій непростий історичний шлях становлення, вони різні за економічним розвитком та рівнем загальної внутрішньої стабільності, однак, їх єднає те, що тривале перебування під іноземною юрисдикцією не спричинилось до втрати ними своєї ідентичності. Цим вони довели своє право на існування у вигляді національних держав.

Лавриненко В. Г.
професор кафедри управління та євроінтеграції
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат історичних наук, професор (м. Київ, Україна)
Артур Джевіцькі
доцент Вроцлавського університету,
кандидат політичних наук (м. Вроцлав, Польща)

ЯВИЩЕ СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЧИННИК ДОСЯГНЕННЯ ДЕРЖАВОЮ ЦІЛЕЙ У ПОЛІТИЦІ БЕЗПЕКИ

Однією із головних причин, чому варто розглянути питання європейських та євроатлантичних прагнень України через призму формування її Стратегічної Культури, є факт, що це явище можна віднести до одного із ключових чинників, окрім "Могутності" [1], які визначають можливість та засоби досягнення цілей держави, перед усім, в сфері безпеки. Від її формування залежить в якій мірі ці цілі мають шанс на реалізацію, якою мірою вони віддзеркалюють реальні потреби суспільства і в якій мірі ці потреби будуть враховані в діях влади. Тим самим можна стверджувати, що стан Стратегічної Культури в значній мірі вказує на реальний стан і напрями політики безпеки держави, а також механізми її реалізації [2, с. 187-189].

Стратегічна культура, яку тепер слід розуміти, як комплекс поглядів та точок зору, поширених в суспільстві, стосовно ролі сили і сфери її використання в міжнародних відносинах, способів сприйняття і подолання загроз для безпеки країни і

міжнародної безпеки, у тому числі військових, являє собою основний механізм пояснення поведінки окремих країн в сфері безпеки [3, с. 62].

Крім того вона впливає на відношення політичних і суспільних еліт до держави (слабкість, або сила держави); структуру і стабільність політичного життя; організацію держави (здатність мобілізувати потенціал для підтримки реалізації відповідних інтересів); спосіб мислення про безпеку і рамки легітимізації рішень [4, с. 49].

Хоча існують різні підходи до пояснення сутності Стратегічної Культури, загальноприйнятим є те, що вона відображає погляди, які ґрунтуються на історично сформованій системі цінностей, переконань, символів і звичаїв, та які впливають на сприйняття безпеки. Говорячи в цілому, вона має свої джерела, в першу чергу:

• фізичні (географічне середовище, природні ресурси, демографія, рівень цивілізаційного розвитку)

• політичні (історичний досвід, політична система, система управління, переконання еліт, стан національної оборони)

• соціально-культурні (міфи і символи, політичні думки, пануюча ідеологія) [5, с. 92-94].

Окрім джерел умовно національних, до того ж пов’язаних з тією чи іншою країною, існують також джерела транснаціональні, які були прийнято на добровільній основі, або вони були “нав’язані”. До них необхідно віднести: глобалізацію; інтеграційні процеси в політичному, економічному та соціально-культурному вимірі; і, нарешті, явища, пов’язані зі створенням і функціонуванням інформаційного суспільства [6, с. 94].

Аналізуючи феномен Стратегічної Культури в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України, можемо стверджувати, що вона характеризується трьома основними особливостями, які служать для опису її стану, а також відносяться до її загальної характеристики. Це:

а) час формування;

б) стан внутрішньої узгодженості;

в) довготривалість процесу змін.

Взагалі можливо вказати на три можливості зміни Стратегічної Культури в різного роду ситуаціях. Перша з них розглядається як наслідок стресу генерованого ззовні. Цей шок може бути як наслідком драматичних і трагічних подій з історичного досвіду (наприклад, поразка у війні, дестабілізація і розпад державної системи, як наслідок діяльності інших країн), так і дискредитації існуючих до певного часу цінностей та прийняття народом нового каталогу цінностей [7, с. 101-102]. Досить часто цей вид “розвороту” Стратегічної Культури є результатом “допомоги” інших країн (наприклад, у випадку Третього Рейху: поділ та окупація Німеччини, охоплення західної частини країни “планом Маршалла”, введення принципу 4-х Д: демократизація, денацифікація, декартелізація демілітаризація) [8, с. 193-218]. Мета

при цьому полягає в тому, щоб послабити і без того негативний зміст Стратегічної Культури і зміцнити протилежну тенденцію.

Другий випадок, слід розглядати як результат появи невідповідностей цілей державної політики, в умовах зростаючих амбіцій національних або міжнародних очікувань, з домінуючою до цього Стратегічною Культурою.

Третій випадок, який може призвести до зміни Стратегічної Культури є довготривалі зміни поколінь. Вони мають об'єктивний характер за своєю природою і, як правило, є результатом суспільних змін, які відбуваються у сфері моралі і домінуючих цінностей суспільства. Багато в чому це обумовлено глобальними тенденціями. Ця ситуація вимагає нової інтерпретації Стратегічної Культури елітою [9, с. 102].

На сьогоднішній день в Україні не вдалося дійти до певного формування та консолідації Стратегічної Культури, так як в ній чітко проявляються існуючі неузгодженості поглядів на національну і міжнародну безпеку.

Стан Стратегічної Культури України є наслідком взаємодії багатьох і різноманітних чинників на процес формування суспільної свідомості і свідомості українських еліт щодо своєї безпеки. До них відносяться, перед усім:

• обмежена традиція державності;

• знаходження території країни в довготривалому територіальному поділі між іншими державами;

• довгостроковий вплив держав, які керувалися в своїх діях імперською політикою, в основі якої лежить досягнення цілей військовими засобами;

• організаційно-ієрархічна та ідеолого-політична різноманітність в рамках домінуючої релігії, а саме православ'я;

• географічне положення та геополітично-цивілізаційні умови [10, с. 66-75];

• мінливість правових і політичних рішень;

• не повністю сформована еліта держави;

• різноманітність національної, соціальної та культурної самоідентифікації;

• не завершеність процесу формування єдиної національної самосвідомості.

Все це впливає на те, що Україна до цього часу має серйозну проблему з визначенням, погодженням та систематизацією повного каталогу своїх національних інтересів, які слід розуміти як національну ідею [11, с. 356-357].

Відповідно з цим, можна припустити, що найбільш підходящий напрямок для України - принаймні на даний момент - це співпраця в сфері євроінтеграції. Сприяє цьому, насамперед, можливість поглиблення рівня інтеграції між ЄС і Україною на основі Угоди про Асоціацію та самого характеру ЄС, який хоча і не формує свою Стратегічну Культуру, в той же час, його діяльність у галузі безпеки має синтетичний характер. Специфіка ЄС призводить до того, що його активність в сфері безпеки пристосована до його масштабу і не заважає цілям національних Стратегічних Культур членів ЄС, або навіть партнерів.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Zob. S. T. Kurek, M. Sułek, J. Olszewski*. Potęga NATO w wymiarze ekonomiczno-obronnym, Warszawa, 2009. – S. 31.
2. *Kuźniar R.* Polityka i siła. Studia strategiczne – zarys problematyki, Warszawa 2006. – S. 187-189.
3. *Lantis J. S., Howlett D.* Kultura Strategiczna, [w:] J. Baylis, J. Wirtz, C. S. Gray, E. Cohen, Strategia we współczesnym świecie. Wprowadzenie do studiów strategicznych, Kraków, 2009. – S. 94; Por. Słownik terminów z zakresu Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2002, s. 62.
4. *Por. J. Czaja.* Kultura Strategiczna i jej wpływ na stosunki transatlantyckie, [w:] Bezpieczeństwo w stosunkach transatlantyckich, red. J. Gryz, Toruń 2008. – S. 49.
5. *Lantis J. S., Howlett D.* – Kultura Strategiczna, op. cit. – S. 92-94.
6. Ibidem, s. 94.
7. J. S. Lantis, D. Howlett, Kultura Strategiczna, op. cit. – S. 101-102.
8. Zob. K. Longhurst, Niemiecka kultura strategiczna – geneza i rozwój, [w:] Kultura strategiczna w Polsce i w Niemczech, red. K. Malinowski, Poznań 2003. – S. 193-218.
9. *Lantis J. S., Howlett D.* Kultura Strategiczna, op. cit. – S. 102.
10. Por. Z. J. Winnicki, Uwagi o znaczeniu wspyiczesnych relacji mikdzycywilizacyjnych w Europie Ьrodkowej i Wschodniej, [w:] Dolny Śląsk dla wspólnej Europy. Międzynarodowa współpraca regionalna fundamentem rozwoju i bezpieczeństwa, XII 2012, Fundacja Forum Polityki Wschodniej, www.fpw.wroclaw.pl. – S. 66-75.
11. *Andruszczenko W.* Społeczeństwo zorganizowane. – Wrocław, 2008. – S. 356-357.

Лебедєв Д. В.
викладач кафедри патологічної анатомії,
судової медицини та права
Вінницького національного медичного університету
ім. М. І. Пирогова, кандидат юридичних наук (м. Вінниця)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА І ЗАКОНОДАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МЕДИЧНОГО ДЕПАРТАМЕНТУ МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ОПІКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 Р.

Структура Міністерства народного здоров'я та опікування (далі – МНЗтаО) станом на 24 вересня 1918 р. за основними напрямами його діяльності мала такий вигляд: Міністр, Рада міністра, чотири департаменти (медичний, санітарний, державного опікування та департамент загальних справ). Також до складу центрального апарату міністерства на правах окремих відділів входили: інформаційно-видавничий, статистичний, судової медицини і медичної експертизи, медичної освіти, санітарно-технічний та інформаційне бюро [1, с. 68].

Центральне місце серед департаментів міністерства належало медичному департаменту. Він складався з таких відділів: лікарських закладів та медичних справ, фармацевтичного, санаторно-курортного, постачання і канцелярії [2, арк. 38].

Представництвами МНЗтаО на місцях були губернські медично-санітарні управління.

До обов'язків губернських медично-санітарних управлінь головним чином належали: реєстрація усіх лікувальних установ, аптек, аптечних магазинів та установ, що виготовляли хіміко-фармацевтичні й галенові препарати, перев'язочні матеріали, косметичні засоби і засоби лікування, що мали профілактичне, діагностичне значення; реєстрація медичного та фармацевтичного персоналу і нагляд за його приватною професійною практикою; цензура реклам та брошур, що стосуються лікарських засобів та способів лікування; систематизація відомостей про діяльність зуболікувальних, фельдшерських, повивальних шкіл, шкіл масажу і лікувальної гімнастики та інших навчальних закладів, що готують серед середнього і нижчого персоналу справи про дозвіл на відкриття цих установ приватними особами або приватно-громадськими організаціями і нагляд за ними; нагляд за приватними лікувальними закладами та приватними діагностичними й іншими лабораторіями і установами; дозвіл на продаж косметичних та парфумерних засобів (за винятком лікувально-косметичних) і засобів домашнього вжитку, безпечних за своїм складом для здоров'я людини; боротьба із незаконним лікуванням осіб, що не мають права медичної практики; проведення ревізій за вимогами МНЗтаО [3, арк. 176].

Керівництво МНЗтаО розуміло, що процес законотворчості, систематизації та кодифікації лікарсько-санітарного законодавства є складним і тривалим. Тому пропонувалося створити комісії і секції за такими напрямками роботи: комісія з управління, комісія з медичної освіти, професійна та статистична комісії, комісія із санітарного законодавства, комісія з боротьби з пошестями, комісія з управління лікарськими закладами і забезпечення внутрішнього порядку в них, комісія із санітарної охорони лікарських місцевостей, комісія з лікарської експертизи, комісія з фабрично-заводської санітарії і комісія з аптечно-фармацевтичного законодавства [4, арк. 4-5].

Перше і головне питання, яке стояло перед Міністерством в цей час, – це питання про керівництво лікарсько-санітарною частиною в центрі і на місцях, про функції органів, на які покладалося керівництво, координація і організація лікарсько-санітарної справи. Неузгодженість питань щодо обсягу повноважень центрального органу робить неможливим детальне з'ясування розмежування між правами, обов'язками та взаємовідносинами лікарсько-санітарних управлінь різних відомств між собою і центром, а також тих організацій й інституцій, котрі повинні відати лікарсько-санітарною справою на місцях.

Відносно медичної освіти і прав фахівців, які надавалися останнім по закінченню тих чи інших медичних шкіл, необхідно було з'ясувати питання щодо підпорядкування медичних шкіл, особливо вищих, і які права повинні надаватись особам, котрі закінчили ці школи. Зокрема, дуже неясно стояло питання про права осіб, які закінчили фельдшерські школи. Необхідно було з'ясувати з міністерством

освіти, у чиєму віданні мала б знаходитись вища медична школа, і у випадку, якщо це питання повинно вирішуватись у Міністерстві освіти, необхідно було домагатись самої широкої участі членів МНЗтаО у розробці законопроекту про вищу медичну школу і права, які нею надавались випускникам. Важливою також була проблема з удосконалення фельдшерської, зуболікарської, акушерської освіти. Особливо це торкалося питання про підвищення знань медичного персоналу шляхом навчання на повторних курсах.

Щодо професійних прав осіб медичних професій, то комісія вважала за доцільне дотримуватись регламентації обов'язків лікарів щодо пацієнтів, турбуватись про активність медичного персоналу, про нормальне їх матеріальне забезпечення, вести боротьбу проти шахрайства в медицині і неправильного лікування, створення наукових та професійних медичних товариств [4, с. 4-5].

Результативність роботи медичних закладів Української держави не в останню чергу залежала від забезпечення їх препаратами, перев'язочними матеріалами та хірургічними інструментами. За умов їх дефіциту на нараді завідувачів губернськими санітарними бюро 22-25 травня 1918 р. було піднято питання про забезпечення закладів охорони здоров'я медикаментами та обладнанням зі складів установ колишньої Російської імперії. На той час у Києві вже діяла спеціальна демобілізаційна комісія у складі представників відомств, які мали медико-санітарні установи, МНЗтаО та губернських земських управ. На місцях працювали підпорядковані їй аналогічні губернські комісії, до яких входили лікарі санітарних бюро, уповноважені МНЗтаО, члени земських управ, військово-санітарних установ та громадських організацій. Під наглядом уповноважених МНЗтаО здійснювався розшук та облік майна [5, с. 112].

Що ж стосується розбудови фармацевтичної галузі, то для більш кваліфікованого медичного забезпечення майже на всій території Української держави було утворено шпитальні інституції, станції, притулки, що надавали першу невідкладну допомогу потерпілим. Урядом асигновано значну частину коштів на утримання таких закладів. Під наглядом уповноважених МНЗтаО здійснювався пошук та облік медично-санітарного майна і обладнання. Його реалізація була доручена фармацевтичному відділу медичного департаменту МНЗтаО. Відповідно до статуту міністерства він повинен був забезпечити оптимальне функціонування мережі аптек, розробити умови відкриття нових аптек і стежити за їх дотриманням, надавати науково-методичну та організаційну допомогу аптекам, сприяти забезпеченню аптек фармацевтичними товарами, регулювати аптечні тарифи ("аптечні каси"), опікуватися закладами фармацевтичної освіти різних рівнів. Нарешті, відділ повинен був координувати відповідну діяльність губернських лікарських управлінь (ГЛУ), а також місцевих самоврядувань – земських управ та міських дум.

У зв'язку з цим МНЗтаО, органи місцевого самоврядування надавали особливого значення розвитку приватної ініціативи на ринку аптекарських послуг. Зокрема, Міністерство спростило механізм видачі дозволів приватним особам на

відкриття аптек. Так, з травня до початку серпня 1918 р. згідно зі "Статутом лікарським" дозволи на прохання громадян про відкриття аптек видавало безпосередньо МНЗтаО та його фармацевтичний відділ. Відповідно до постанови Ради міністра народного здоров'я та опікування від 15 серпня 1918 р. це право отримали уповноважені МНЗтаО у губерніях. Тим самим скорочувався термін отримання дозволів. Однак уповноважені Міністерства були далеко не в кожній губернії. У зв'язку з цим вже у вересні 1918 р. МНЗтаО надало право затверджувати дозволи на відкриття аптек губернським лікарським управлінням [6, с. 79].

Одним із напрямків роботи санаторно-курортного відділу МНЗтаО була організація санаторіїв для оздоровлення значної кількості інвалідів війни, колишніх військовополонених та хворих на сухоти.

Протягом травня-липня 1918 р. головна увага санаторно-курортного відділу та органів місцевого самоврядування була зосереджена на створенні мережі санаторіїв для хворих з числа військовополонених, планова евакуація яких розпочалася саме в цей час. Для приміщень під санаторії, як правило, використовувались пусті маєтки, частково відділення земських лікарень та шкіл [7, с. 3].

Перебування інвалідів у санаторіях фінансувалося державою. Наприклад, 12 червня 1918 р. директор медичного департаменту МНЗтаО, оглядаючи лимани Одеси, висловився за можливість створення безкоштовної лічебниці для 200-250 "увічних воїнів", які повернуться з полону" [8, с. 3].

Практичним результатом діяльності Міністерства та органів місцевого самоврядування стало оздоровлення значного числа колишніх військовополонених та інвалідів війни. Близько трьохсот громадян поправили своє здоров'я у санаторіях Криму, близько двохсот – на лиманах Одеси. У восьми губерніях України на середину літа 1918 р. почали діяти 25 оздоровчих закладів на 5740 ліжок. Їхня кількість у декілька разів перевищила кількість ліжок у санаторіях України напередодні Першої світової війни. Непересічне значення цих закладів полягало в тому, що у них колишні полонені безкоштовно відновлювали своє здоров'я, підірване у концентраційних таборах [7, с. 3].

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Жванко Л. М.* Основи політики Української держави у сфері охорони здоров'я та соціального захисту населення (квітень-грудень 1918) / Л. Жванко // Київська старовина, 2006. – № 2. – С. 63-75.
2. ЦДАВО України. – Ф. 1035 МНЗтаО, оп. 1, спр. 6. Накази по міністерству, департаментам і відділам, 223 арк.
3. ЦДАВО України. – Ф. 1035 МНЗтаО, оп 1, спр.18. Про організацію головного управління охорони здоров'я і його органів місцевого самоврядування, 223 арк.
4. ЦДАВО України. – Ф. 1035 МНЗтаО, оп. 1, спр. 24. Проекти законів по МНЗтаО про відділення санітарно-технічного відділу із санітарного департаменту, 13 арк.

5. Нарада завідуючих губернськими санітарними бюро при МНЗтаО 22-25 травня 1918 р. // Вістник МНЗтаО. – 1918. – Ч. 10. – С. 109-120.

6. *Жванко Л. М.* Соціальні виміри Української держави (квітень-грудень 1918р.): монографія / Л. Жванко. – Х. : Вид-во “Прапор”, 2007. – 224 с.

7. Робота санаторно-курортного відділу МНЗтаО по створенні мережі санаторіїв для хворих з числа військовополонених // Земське діло. – 1918. – 27 липня. 8. Про відкриття в Україні оздоровчих закладів // Нова рада. – 1918. – 10.07.

Лугова Д. О.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ДЕРЖАВНА І ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

З виникненням держави в суспільстві з’явилася нова сфера суспільних відносин, а саме політичних. Політика – широке за обсягом і складне за змістом явище і поняття. У Стародавній Греції політика розумілась як мистецтво управління державою.

Зміни в процесі вдосконалення та розвитку суспільства обумовлюють суттєве зростання ролі держави в забезпеченні системності всіх сфер суспільних відносин.

У найширшому значенні влада – завжди вольові відносини: індивіда до самого себе (влада над собою), між індивідами, групами, класами в суспільстві, між громадянином і державою, між посадовою особою і підлеглим, між державами. Реалізується вона у сфері особистої та суспільної діяльності – політичної, економічної, правової.

Основними компонентами влади є її суб’єкт, об’єкт, засоби (ресурси) і процес, що призводить до руху всі її елементи (механізм і засоби взаємодії суб’єкта і об’єкта).

У найбільш концентрованому вигляді ознаки державної влади виявляються через її суверенність: верховенство – державна влада є вищою; повнота (неподільність) – державна влада належить народу, який є її єдиним джерелом; самостійність – державна влада не залежить від волі будь-яких інших організацій, окремих осіб чи інших суспільств.

Державна влада має політичний характер. Вона здійснюється над різноманітними суспільними угрупованнями й окремими особами при їх взаємодії одне з одним у процесі реалізації політики.

Таким чином, політика завжди пов’язана з діяльністю держави, з участю в її справах. Більш того, політична влада є державною монополією. Інші організації, хоча і беруть участь у політиці, але їх влада поширюється тільки на членів тієї чи іншої організації і має характер звичайної суспільної, а не політичної влади.

Політика – це сфера діяльності, пов'язана з відносинами між різними соціальними групами, ядром якої є проблема завоювання, утримання і використання державної влади, а також організація соціального життя.

Політична система суспільства – це сукупність політичних інститутів і організацій, політичної діяльності, політичних відносин, політичних норм, принципів і традицій, політичної свідомості і культури та засобів масової інформації у їх взаємодії, які відображають інтереси і волю соціальних об'єднань, що реалізують політичну владу, борються за її здійснення в рамках права через державу.

Проаналізувавши і узагальнивши наукові праці правників теоретиків, визначаю наступні аспекти функціонального призначення держави як суб'єкта політичної системи суспільства:

– держава в межах своїх кордонів виступає у якості єдиного офіційного представника всього суспільства і своїх громадян;

– держава є єдиним носієм суверенної влади, тобто їй належить верховенство влади на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах;

– держава єдина має пра во приймати нормативні приписи – акти, що мають юридичну силу і є обов'язковими для всіх органів, об'єднань, організацій, посадових осіб, громадян;

– держава є механізмом управління суспільством, що включає в себе систему державних органів і матеріальних засобів, необхідних для виконання її завдань і функцій;

– держава – єдиний суб'єкт політичної системи, що використовує правоохоронні органи для гарантування законності та порядку;

– держава використовує збройні сили і органи безпеки для підтримки обороноздатності, суверенітету і безпеки;

– держава тісно і органічно зв'язана правом, яке є нормативним відображенням волі суспільства.

Державна влада – це така форма суспільної влади, яка має класовий характер, спирається на спеціальний апарат примусу й наділена монопольним правом видавати закони та інші розпорядження, обов´язкові для всього населення.

Таким чином, узагальнимо, що політична влада включає державну владу. Політична система України – це система суб'єктів політики, політичних норм і відносин, політичних поглядів, свідомості і культури, що існують і взаємодіють при здійсненні політичної влади.

Оцінюючи сучасну політичну систему в Україні, її подальшу долю та врахо вуючи світовий досвід демократичного імперативу, перевагу слід надавати власним фундаментальним цінностям та ідеалам, притаманним українській демократичній культурі.

У будь який історичний період політична система є конкретною політичною ситуацією, порівняно тривалою в часі і стабільною. Від специфіки суспільних

відносин, рівня розвитку суспільства залежить, чи буде ця ситуація достатньо усталеною, що визначає здатність системи розвиватися, адаптуватися до змін у суспільстві і його зовнішньому оточенні.

Хоча значенням держави не варто нехтувати, адже, на мою думку, вона повинна зайняти роль німого охоронця, який в потрібний момент застосовує важелі впливу і вирішує будь який соціальний конфлікт.

Щодо держави у політичному просторі, можна сказати, що держава - це організація політичної влади, що існує на певній соціальній базі, виступає як офіційний представник усього суспільства і забезпечує за допомогою спеціального апарату реалізацію своєї політики.

Таким чином, єдиної парадигми демократії в Україні не повинно бути, бо не існує моделі демократії, придатної для будь якого суспільства, натомість існують загальні принципи її функціонування.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Конституція України: Офіц. текст. – К. : Парламентське видавництво, від 28 червня 1996. Редакція станом на 02.03.2014.
2. *Байтин М. И.* О понятии государства / М. И. Байтин // Правоведение. – 2002. – № 3. – С. 4-16.
3. *Дибиров А. Н., Пронский Л. М.* О природе политической власти / А. Н. Дибиров, Л. М. Пронский // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. – 2002. – № 2. – С. 48-60.
4. *Журавський В. С.* Політична система України: проблеми становлення і розвитку. / В. С. Журавський. – К., 1999. – С. 12.
5. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
6. *Кельман М. С., Мурашин О. Г.* Загальна теорія держави і права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – С. 124.
7. *Кравчук М. В.* Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / авт.-упорядник М. В. Кравчук. – К. : Атіка, 2005. – С. 76-90.
8. *Лисенков С. Л.* Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / *С. Л. Лисенков.* – К. : “Юрисконсульт”, 2006. – С. 48-49.

Маньгора Т. В.
здобувач
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПОГЛЯДИ А. ЯКОВЛІВА НА ДОГОВІР ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО З МОСКОВСЬКИМ ЦАРЕМ ОЛЕКСІЄМ МИХАЙЛОВИЧЕМ

Українсько-російський договір 1654 р. є однією з спірних сторінок історії України через об'єктивні (наявність історичних джерел) і суб'єктивні (ідеологічна та політична заангажованість) причини. Починаючи з XIX ст. багато істориків висували різні теорії, щодо українсько-російського договору. З нагоди 300-річчя договору гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем, перебуваючи в еміграції, в Нью-Йорку А. Яковлів видає фундаментальну монографію в 1954 р. [4].

Професор ставить собі завдання на підставі історичних документів провести історико-правовий аналіз актів Переяславського договору 1654 р. та дати оцінку їх характеру й правового значення.

На думку А. Яковліва "Українська держава, що відродилась на своїй стародавній території року 1648 під проводом гетьмана Богдана Хмельницького, внаслідок несприятливих військово-політичних умов під час війни з Польщею, зради союзника – Кримського хана тощо, звернулася р. 1653 до Московського царя Олексія Михайловича за протекцією та військовою допомогою. Розпочаті в січні 1654 р. переговори про умови майбутніх взаємовідносин між Українською державою – Військом Запорозьким та Московським царем продовжувались потім у Москві і там закінчились 27 березня 1654 р. складанням двобічного договору, що в історії придбав назву "Переяславського договору"" [4, с. 7].

Історик права вважає, що цей договір був першим і основним актом, що встановив умови правових відносин між Військом Запорозьким та Московським царем, себто між Україною та Москвою, між двома державами неоднакового державного устрою – козацькою демократичною республікою та Московською абсолютною монархією східно-азіатського типу, між двома чужими, з погляду походження культури, звичаїв і мови народами: - українським, що в договорних актах називав себе "російським" (тобто "руським") народом, але якого в Москві офіційно називали "Черкаським народом", "Черкасами", а мову його "білоруською", і московським народом. Спільною між цими народами була тоді православна віра, але й в церковно-обрядовій царині між українцями і москвинами було немало розходжень. Всі ці різниці між двома народами, що вперше в історії засіли за столом переговорів, яскраво відбилися на переговорах та на формулюванні умов договору [4, с. 7].

Договір 1654 р. було складено не в одному, а в трьох різних формою актах. Оригінали цих актів були виготовлені в Москві в Посольському Приказі (в департаменті для зносин з чужоземними державами) спочатку тодішньою московською мовою, потім перекладені "білоруською мовою", скріплені царською печаткою й передані послам гетьмана Б. Хмельницького. До цього часу цих оригіналів не знайдено. Копії їх московською мовою з дописками й поправками лишились в московських архівах і були опубліковані в "Полном Собрании Законов Российской Империи" та в інших російських виданнях XIX століття… За те бракує будь-яких записок про переговори гетьмана та його уряду в Чигирині під час виготовлення проекту договору з 23 статтями (артикулами), якого привезли посли гетьмана до Москви [4, с. 8].

На думку А. Яковліва, брак історичних документів є прямою причиною різних, часом протилежних тлумачень і висновків про Переяславський договір в досить багатій українській, російській та закордонній літературі [4, с. 8].

Дослідник здійснює аналіз договору 1654 р. з погляду його змісту й правового значення, враховуючи юридичні відносини між державами, між гетьманом Б. Хмельницьким, що персоніфікує Україну (Військо Запорозьке) та царем Олексієм Михайловичем, що персоніфікує Московську державу [4, с. 45].

А. Яковлів визначає правовий статус України, в той момент, коли складався договір 1654 р., він вважає, що "Україна була фактично й юридично цілком самостійна держава: юридично, бо державно-правові стосунки між Україною і Польщею, сформульовані в договорах Зборівському та Білоцерківському, були внаслідок війни зірвані. Україна не визнала над собою іншої влади, крім влади свого гетьмана, і як вільну, незалежну державу, Україну трактував і Московський цар. Фактично Україна стала вільною, ще перед зазначеними договорами. Отже, складаючи договір з Москвою, як незалежна держава, Україна ставила свої умови, що їх друга сторона в договорі – Москва прийняла" [4, с. 45-46].

Автор монографії вважає, що вступаючи в договірні відносини з Москвою Б. Хмельницький хотів: з одного боку добути військову допомогу царя в боротьбі з Польщею, а з другого боку – закріпити за Україною "права та вольності, не допустити, щоб їх порушила чи обмежила Москва [4, с. 53].

А. Яковлів, оцінюючи результати договору, вважає, що умови військового характеру загалом були здійсненні; розпочата війна з Польщею, за договором, провадилися спільними силами України і Москви. Але всупереч наміру сторін, виявленому в договорі, війну закінчено Віленською мировою умовою 1656 р. між Польщею й Москвою, не тільки проти бажання України, але й без участи її представників. Б. Хмельницький уважав таке поводження царя за пряме порушення договору 1654 р. …, тому він надалі поводився так, ніби то цього договору вже не існує, і, залишаючись в договірних стосунках з Москвою в дійсності правив Україною цілком незалежно від Москви [4, с. 53-54].

Історик права вважає, що умови договору (11 статей) від 21 березня, які були підтверджені жалувальною грамотою царя від 27 березня 1654 р. були спрямовані на обмеження державної незалежності України. Хоча в проекті (23 статті), який козацька делегація привезла до Москви "гарантувалася повна внутрішня автономія держави й усувалось будь-яке втручання влади московського царя у внутрішні справи України".

Б. Хмельницький розглядав договір 1654 р., як звичайний союзний договір протекції, сильнішої сусідньої держави над слабшою з метою допомоги в боротьбі і охорони від нападу від ворогів [4, с. 56].

Гетьман поводивсь, як верховний господар незалежної держави, і не тільки здійснював активне й пасивне право зносин з чужоземними державами, а й складав договори міжнародного характеру, не питаючись згоди царя. В Чигирині на початку 1657 р. перебували акредитовані при гетьмані або спеціально вислані до нього посли Швеції, Угорщини, Туреччини, Криму, Молдавії, Волощини, Польщі, Литви та ще прибули Московські посли. В 1655 р. під Кам'янцем Б. Хмельницький підписав військову конвенцію з Швецією; того ж року увійшов до проти польської козацько-балканської Ліги під протекторатом шведського короля і великого лорда Олівера Кромвеля та склав договір з турецьким султаном [4, с. 54], в 1658 р. уклав союзний договір з Угорщиною.

Б. Хмельницький намагався розширити державну територію за рахунок Білорусії, Волині і Поділля, мріяв про об'єднання українських та білоруських земель і утворення великої Українсько-Білоруської держави. Він приймав шляхту й міста білоруські під свою "протекцію", висилав до Могилева, Чауса й Гомеля своїх полковників – Золотаренка, Нечая, – іменуючи їх "білоруськими", взяв під свою "протекцію" Слуцьке князівство й родину померлого свояка свого, кн. Радивила, висилав на Волинь, Прип'ять, Полісся своїх намісників, приймав присягу Пинської шляхти й міста Старого Бихова [4, с. 57].

В своїй монографії А. Яковлів розглядає історіографію даної проблеми і виділяє три гіпотези стосовно юридичної природи договору 1654 р. та взаємовідносин між Україною й Москвою: 1) Україна сполучилася з Москвою на підставі "персональної унії"; 2) Україна, за договором 1654 р., вступила у васальну залежність від Московського царя; 3) Україна склала лише військово-оборонний союз з Москвою проти Польщі та прийняла протекцію Московського царя [4, с. 65].

На основі аналізу юридичної природи й значення договору 1654 р. А. Яковлів вважає, що відносини між Україною й Москвою – це відносини номінальної васальної залежності чи протекторату. Через те, що Україна, коли складався договір 1654 р. була дещо слабша ніж Москва, цей військовий союз набрав ознак васалітету-протекції, але з посиленням державної могутності України в останній рік життя Б. Хмельницького (1657 р.) залежність від Московської держави стає номінальною.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Яковлів А.* Договір Богдана Хмельницького з Москвою 1654 р. / А. Яковлів // Дзвін. – 1991. – № 4. – С. 100-117.
2. *Яковлів А.* Договір Богдана Хмельницького з Москвою в редакції 1659 р. // Український науковий з'їзд у Празі 3-7 жовтня 1926 р. / А. Яковлів. – Прага, 1928. – С. 16.
3. *Яковлів А.* Договір гетьмана Б. Хмельницького з Москвою 1654 р. / А. Яковлів // Ювілейний збірник Всеукраїнської Академії Наук на честь акад. Д. І. Багалія. – К., 1927. – Т. 1. – С. 580-615.
4. *Яковлів А.* Договір Гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. // історико-правнича студія з нагоди 300-річчя договору (1654–1954) / А. Яковлів. – Нью-Йорк : Видавнича спілка Ю. Тищенко & А. Білоус, 1954. – 126 с.

Марущак О. О.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Корупція в сучасних умовах стала чинником, який реально загрожує національній безпеці і конституційному ладу України. Це явище негативно впливає на різні сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини. Корумповані відносини все більше витісняють правові, етичні відносини між людьми, із аномалії поступово перетворюються у норму поведінки.

Йдеться про необхідність продемонструвати істотний прогрес у боротьбі з корупцією, в тому числі забезпечивши виконання пакету антикорупційного законодавства від 14 жовтня 2014 року. Пріоритетним кроком в цьому напрямку має стати створення та повноцінне функціонування Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції. На мою думку, ЄС чудово розуміє, що успішна боротьба з корупцією в Україні потребує масштабних зусиль, часу та відповідних ресурсів. Тому мова йде про те, щоб створити відповідні інституційні підвалини такої боротьби та зробити процес викорінення корупції незворотним. Ще раз наголошу на тому, що йдеться не про окремі антикорупційні акції (які також потрібні), а саме про постійну системну протидію корупції як явищу.

Однак, ці та інші, здійснювані в державі та суспільстві, заходи не привели до відчутних позитивних результатів у справі протидії корупції. Причин тому багато – як об'єктивних, так і суб'єктивних. Одна з них полягає у тому, що протягом існування України як незалежної держави антикорупційні процеси не мали належного наукового забезпечення. Власне, на сьогодні проблему протидії корупції визначають три аспекти,

співіснування яких є досить парадоксальним фактом: *по-перше*, вона є надзвичайно актуальною для соціального життя загалом і для юридичної науки і практики зокрема; *по-друге*, про неї багато говорять політики, журналісти, інші категорії громадян; *по-третє*, при цьому вона характеризується низьким рівнем наукового дослідження. До числа не вирішених питань, які мають важливе теоретичне і практичне значення для антикорупційної діяльності, відноситься і питання про механізм корумпованих відносин. З'ясування цього питання дозволить не лише більш глибоко і точно визначити соціальну сутність корупції та її правову природу, але і виробити адекватні заходи протидії цьому злу.

Іншими словами, механізм протидії корупції повинен виходити з механізму корумпованих відносин.

До заходів, що спрямовані на запобігання і протидію корупції, відносяться:

1. *Обмеження щодо використання службового становища* – публічним службовцям забороняється використовувати свої службові повноваження та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди або у зв'язку з прийняттям обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб.

2. *Обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності* – публічним службовцям забороняється займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України.

3. *Обмеження щодо одержання дарунків (пожертв)* – публічним службовцям забороняється безпосередньо або через інших осіб одержувати дарунки (пожертви) від юридичних або фізичних осіб за рішення, дії чи бездіяльність в інтересах дарувальника, що приймаються, вчиняються як безпосередньо такою особою, так і за її сприяння іншими посадовими особами та органами та ін.

4. *Обмеження щодо роботи близьких осіб* – публічні службовці не можуть мати у безпосередньому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути безпосередньо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам.

5. *Обмеження щодо осіб, які звільнилися з посад або припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування.*

Особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, які звільнилися з посади або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, протягом року з дня її припинення забороняється:

– укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з підприємствами, установами чи організаціями незалежно від форми власності, якщо особи, зазначені в абзаці першому цієї частини, протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування

здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих підприємств, установ чи організацій;

– розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, установлених законом;

– представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), в яких іншою стороною є орган (органи), в якому (яких) вони працювали.

З вищевикладеного можемо дійти висновку, що на законодавчою рівні закладено основні шляхи ефективної антикорупційної політики. Але практика показує кілька проблем, що заважають ефективній реалізації цієї політики. Так, невелика кількість притягнутих до адміністративної відповідальності не зупиняє публічних службовців скоювати корупційні діяння, дає підстави думати про використання судом недостатньо жорсткої позиції щодо корупційних діянь, а також про можливість послаблення відповідальності в результаті використання різних підходів до кваліфікації злочину. Складність подолання корупції сьогодні пов'язана ще з тим, що у таких протиправних діяннях зацікавлені не тільки представники органів влади, а й бізнесмени та пересічні громадяни. Люди схильні дати хабаря, навіть коли в них не вимагають, з метою мати державне рішення на свою користь у найкоротші терміни. Необхідність вирішення цих та інших проблем обумовлюють подальші дослідження щодо вироблення ефективної антикорупційної політики.

Сьогодні постала нагальна проблема щодо суттєвого удосконалення чинного антикорупційного законодавства, зокрема законів України: "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", "Про боротьбу з корупцією", "Про державну службу в Україні". В установленому порядку необхідно внести також зміни до Конституції України та Закону України "Про статус народного депутата України" щодо скасування депутатської недоторканості. Крім розробки та вжиття заходів стратегічного характеру, спрямованих на приборкання корупції, необхідно вже зараз здійснити конкретні кроки у цьому напрямі, які залежать від ефективності діяльності центральних та місцевих органів влади. Передусім, у цій справі основою повинно стати системне реформування правоохоронних органів та здійснення судової реформи. Значного доопрацювання за змістом потребують чинні форми статистичної звітності про стан та результати боротьби з корупцією в Україні. Тому доцільно було б Держкомстату України разом з МВС України та Мін'юстом України за участі Генеральної прокуратури України розробити відповідні форми статистичної звітності, які б всебічно, повно, об'єктивно та одноманітно висвітлювали стан боротьби з корупцією, у тому числі – з проявами кримінального характеру.

Мельничук М. О.
здобувач
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРАВОВИЙ СТАТУС МЕДПЕРСОНАЛУ В УСРР У 20-ТІ РР. ХХ СТ.

На початку 1920-х рр. в умовах масових епідемій в Україні суттєво не вистачало медперсоналу. За даними І. Д. Хороша, у цей період кількість лікарів зменшилася на 10% в порівняні з 1913 р. [1, с. 140]. Для забезпечення населення медичною допомогою та протидії епідемії сипного тифу Всеукрревком видав постанову "Про притягнення до трудової повинності осіб медичного персоналу" від 7 лютого 1920 р. [2, арк. 18]. Однак, 8 серпня 1922 р. трудова повинність була відмінена відповідно до постанови РНК УСРР "Про відміну трудової повинності для медперсоналу". Медичний персонал хоч і залишався на обліку Наркому охорони здоров'я (далі – Наркомздоров'я) та його місцевих органів, проте вже не залучався до роботи за спеціальністю в порядку трудової повинності. Відтак, при звільненні на лікарів поширювалися норми Кодексу законів про працю 1922 р., хоча Здороввідділи мали право затримувати їх до 3-х місяців, а в окремих випадках навіть до 6-ти. Крім того, Наркомздоров'я мав право за погодженням з Уповнаркомпраці проводити часткові мобілізації медперсоналу для протидії епідеміям в їх осередках [3, арк. 147].

Відповідно до постанови Наркомздоров'я "Про стаж-лікарів випуску 1923 р." від 10 липня 1923 р. випускників медичних інститутів зобов'язали проходили стажування тривалістю 12 місяців для набуття відповідної кваліфікації. Практичні заняття лікаря-стажера розподілялися наступним чином: 6 місяців виділялося на терапевтичну підготовку, 2 – на акушерсько-гінекологічну, 2 – на хірургічну, 1 – на венерологію, 1 – на офтамологію та оториноларингологію [3, арк. 147]. При цьому лікар-стажер був зобов'язаний: по черзі допомагати черговому лікарю, брати участь в наданні швидкої допомоги; здійснювати амбулаторний прийом; відвідувати всі паталого-анатомічні розтини; лікувати інфекційних хворих. За цей період він повинен був надати медичну допомогу 4-6 хірургічним хворим, прийняти не менше 10 пологів, ознайомитися з адміністративно-господарською роботою та організацією Губздоров'я [4, арк. 280].

17 квітня 1924 р. було видано "Правила, що регулюють професійну роботу медперсоналу" (далі – Правила), затверджені Постановою РНК УСРР, які встановлювали кваліфікаційні вимоги до зайняття медичних посад. Згідно з арт. 1 цього документу, до медперсоналу належали особи, які мали кваліфікацію лікаря, зубного лікаря або лікаря одонтолога, акушера, помічника лікаря, фармацевта, сестри або брата (медичних), масажиста [5, арк. 209]. Аналіз Правил дає підставу стверджувати, що при працевлаштуванні на роботу медпрацівники повинні були пред'явити диплом або свідоцтво про завершення навчання у медичному закладі, або

їх копії, або надати відомості про реєстрацію в Російському медичному списку, яка здійснювалася до 1916 р. У випадку, якщо претенденти на посаду не працювали за спеціальністю протягом п'яти і більше років, Губздоров'я міг вимагати від них складання практичного іспиту.

Для зайняття посади лікаря необхідно було здобути відповідну кваліфікацію в медичному інституті чи університеті, чи вищій медичній школі СРСР або колишньої Російської імперії. Водночас таке право мали й особи, які здобули медичну освіту та кваліфікацію доктора медицини за кордоном і склали іспит у вищій медичній школі СРСР. Аналіз професійних прав лікарів свідчить про високий рівень їх кваліфікації. Вони могли займатися як медичною практикою, так і обіймати адміністративні посади у сфері медицини. Лікарям за погодженням із адміністрацією надавалося право мати іменну печатку, в якій зазначалася їх кваліфікація. За загальним правилом, вони могли проводити операційні втручання і гіпноз, застосовувати загальний наркоз і часткову анестезію, вакцини й сироватки, дозволені Наркомздоров'я. Однак, Правилами передбачалися обмеження здійснення лікарями радикального хірургічного втручання або використання наркозу. Наприклад, застосовувати наркоз лікар мав право лише за згоди власне хворого або, у разі його малолітства чи душевної хвороби, чи непритомності, – батьків чи опікунів. За потреби невідкладного хірургічного втручання лікар повинен був проконсультуватися з колегою-лікарем. В іншому разі, мав приймати рішення одноосібно під свою відповідальність. Про випадки такого медичного втручання лікарі зобов'язані були повідомляти здороввідділи протягом 24 годин. Обмеження передбачалися й для використання гіпнозу, який застосовувався виключно з лікувальною та науковою метою лікарями й лише у відповідних лікарнях. Лікарі мали право використовувати його поза лікарнями лише з особливого дозволу Губздоров'я. Попри загальні обов'язки, які покладалися на медперсонал, відповідно до арт. 20 Правил, лікарів за окрему плату могли залучати до проведення: медичного огляду осіб, які призивалися до Червоної армії; судово-медичного огляду та розтину; судово-медичної експертизи [5, с. 211].

Посаду лікаря-одонтолога і зубного лікаря могли зайняти особи, які мали свідоцтво про завершення навчання на одонтологічному факультеті медичного інституту чи зубнолікарської школи відповідно. Дантистами вважалися ті, які мали не лише належну кваліфікацію, підтверджену свідоцтвом, але й займалися практичною діяльністю, засвідчену Губздоров'я.

Право бути помічником лікаря мали особи, які завершили курс фельдшерської школи, а також ті, що склали спеціальний іспит при фельдшерській школі або при лікарських відділах колишнього губернського правління та отримали відповідне свідоцтво. Помічник лікаря, за відсутності лікарів у певній місцевості, мав право завідувати медичними амбулаторіями та самостійно займатися медичною практикою у межах, визначених Наркомздоров'я. Крім того, він міг виготовляти ліки в лікарнях, де

в штаті не було фармацевта, а також виконувати найпростіші операції, видавати довідки про щеплення тощо.

Законодавчі вимоги до зайняття посади акушерки (баби-повитухи 1 і 2 розряду) були невисокі. Вони повинні були мали свідоцтво про завершення навчання в акушерській школі. Акушерки мали право самостійно надавати допомогу при пологах. У випадках тяжкого їх протікання вони зобов'язані були викликати лікаря або направляти породіллю до лікарні. Крім того, акушеркам дозволялося застосовувати певні ліки у своїй діяльності. Водночас їм заборонялося вчиняти будь-які дії для завчасного переривання вагітності.

Відповідно до арт. 31 Правил право на фармацевтичну діяльність мали особи, які: здобули освіту в хіміко-фармацевтичних інститутах, фармацевтичних технікумах, дворічних фармацевтичних школах або на дев'ятимісячних короткострокових курсах за програмою Головпрофсвіти 1924 р.; отримали свідоцтво про закордонну фармацевтичну освіту та склали іспит при вищих фармацевтичних школах СРСР; отримали свідоцтво про кваліфікацію магістра фармації, провізора й аптекарського помічника в університетах або вищих школах СРСР і колишньої Російської імперії. Фармацевти мали право працювати в аптеках, лабораторіях (аналітичних, бактеріологічних, терапевтичних, судово-хімічних), фармацевтичних заводах [5, с. 212-213].

Для зайняття посади сестри або брата (медичних) особи повинні були мати свідоцтво про завершення навчання у відповідній школі за програмою Головпрофсвіти або свідоцтво про завершення навчання на шестимісячних курсах і посвідчення з лікарні про наявність стажу роботи не менше року.

Масажистами мали право працювати особи, які отримали свідоцтво про завершення навчання у відповідних школах чи на курсах масажу. Вони за дорученням лікарів мали право проводити масаж хворим.

До осіб, які займалися медичною практикою без медичної освіти, арт. 194 Кримінального кодексу УСРР передбачалося застосування санкцій у вигляді примусової праці до 6 місяців або штрафу до 500 крб.

Отже, у 20-х роках XX ст. відбувалося становлення радянської нормативно-правової бази, яка визначала правовий статус медперсоналу. Було відмінено акти, що передбачали трудову повинність медичних працівників. Натомість, унормовано порядок проходження стажування випускників медичних інститутів, закріплено кваліфікаційні вимоги до зайняття медичних посад, окреслено права та обов'язки медичних працівників, що загалом сприяло визначенню їх правового статусу.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Хорош І. Д.* Розвиток охорони здоров'я на селі в Українській РСР (1918–1929 роки) / І. Д. Хорош. – К. : Видавництво "Здоров'я". – 171 с.

2. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО) – Ф. Р. 2659. – Оп. 1. – Спр. 34. – 23 арк.

3. ДАВО. – Ф. 777. – Оп. 2. – Спр. 18. – 420 арк.

4. ДАВО. – Ф. 777. – Оп. 2. – Спр. 227.

5. Про правила, що регулюють роботу медичного персоналу // Охорона здоров'я в УСРР. Основні закони та урядничі розпорядження / М. Спаський, С. Сокольський. – Харків-Київ : Медичне видавництво, 1932. – 260 с.

Невмержицька Н. О.
аспірант
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРИНЦИПИ УНІФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

Нині у зв'язку активним реформування законодавчого масиву уніфікація виходить на передній план. У зв'язку з цим є актуальним виокремлення основних її принципів та визначення поняття.

Як вказано у юридичній енциклопедії, уніфікація у праві – це процес приведення чинного права до єдиної системи, усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню подібних або близьких видів суспільних відносин [6, с. 215]. Також можна сказати, що уніфікація законодавства – це організована діяльність компетентних органів однієї чи декількох держав, спрямована на вироблення правових норм, що однаково регулюють певні види суспільних відносин.

Аналіз законодавчих актів та нормативно-правових документів показує, що одним із пріоритетних напрямів забезпечення єдиного правового простору вбачається уніфікація нормативно-правових актів. Ефективність закону безпосередньо залежить від рівня уніфікації, яка, у свою чергу, забезпечує його чіткість, суворість і логічність. Зростаючий інтерес до уніфікації пояснюється багатьма причинами: уніфіковані правові норми як міжнародного, так і національного права у даний час найбільш динамічно розвиваються; у рамках міжнародних організацій йде активна робота з розробки значної кількості нових уніфікованих документів; останнім часом виникли й набули поширення нові форми уніфікації, які потребують дослідження; все більше помітне прагнення від зближення норм, що стосуються окремих видів відносин, перейти до уніфікації масивних комплексів галузей і інститутів. Разом із тим уніфікація справляє значний вплив на форму і зміст права, забезпечує одноманітний підхід до правового регулювання схожих суспільних відносин, приводить до створення більш досконалого законодавства [5, с. 403].

Уніфікація правових норм полягає у введенні до правових систем держав нових, абсолютно однакових норм і правових актів. Уніфікація у праві зумовлена ускладненням суспільного життя і розвитком суспільних відносин. Вона також стосується як правотворчості, так і правозастосування. Необхідність уніфікації у праві виникає при: 1) утворенні нових держав, на території яких діють складові різних правових систем; формуванні єдиної правової системи союзних держав; 2) у процесі зближення правових систем держав, які утворюють різні міждержавні об'єднання тощо [2, с. 35].

Українське право на сучасному етапі являє собою досить складне системне й динамічне утворення. Проведення глобальної правової реформи охоплює не тільки основі галузі права, а й усю інфраструктуру правозастосування, значною мірою трансформує традиційне уявлення про систему права загалом, про співвідношення її з системою законодавства, про її внутрішню структуру, принципи побудови й функціонування, способи та механізми реформування [5, с. 405].

Узагальнивши увесь досвід роботи в напрямку уніфікації національного законодавства необхідно виділити основні її принципи.

По-перше, звісно, це принцип аналізу національного законодавства. По-друге – досягнення однаковості нормативно-правових актів у межах системи і співставність їх окремих частин. Даний принцип тягне за собою відразу і наступний, а саме зменшення кількості нормативно-правових актів.

У зв'язку з тим, що в нашій країні склалася така ситуація, коли однакові суспільні відносини регулюють декілька нормативно-правових актів, та ще й які суперечать один одному, вважаємо за доцільне їх об'єднати в один акт, врегулювати спірні моменти і виправити наявні колізії та неточності.

Проблема законодавчих колізій дуже тісно пов'язана з ефективністю українського законодавства, тому що узгодженість нормативних актів є однією з головних умов їхньої ефективності. Сама конструкція права як внутрішньо погодженої і несуперечливої системи є об'єктивно необхідним способом його існування й успішного функціонування. Колізії між правовими нормами ведуть до порушення системності правового регулювання і тим самим знижують його ефективність. Законодавчі колізії заважають нормальній, злагодженій роботі правової системи, нерідко порушують права громадян, позначаються на ефективності правового регулювання, стані законності і правопорядку, правосвідомості і правовій культурі суспільства [4, с. 231]. Саме тому виявлення колізій та їх вирішення є таким важливим для уніфікації.

Звісно, не можна обійти стороною принцип пріоритету прав і свобод громадян при уніфікації законодавства. Відповідно до даного принципу при уніфікації необхідно реалізовувати норми Конституції України, згідно з якими головним обов'язком держави є забезпечення прав і свобод кожного громадянина.

При виділенні принципів уніфікації законодавства необхідно також виділити принцип системності. Уніфікація нормативно-правових актів, що складають певну систему законодавства, вимагає попереднього визначення чітких меж даного акта, як складової загальної системи їх написання. Жоден з нормативних актів не може функціонувати ізольовано вони тісно пов'язані між собою, являють ієрархізовану систему. Системний підхід до розробки уніфікованої системи нормативно-правових актів передбачає виявлення на початковому етапі роботи основних закономірностей формування окремих положень. Неодноразово доведено, що ефективність правового акта значно зменшується якщо він не є системним.

А. Піголкин особливо виділяє вимогу уніфікації, одноманітності форми та структури нормативних актів і вважає цю вимогу одним із найзагальніших принципів, який повинен бути покладений в основу підготовлюваних проектів нормативних правових актів [3, с. 252].

Наступний принцип – стабільність та конкретизація норм. Під цим принципом розуміється що норми в уніфікованих актах повинні бути конкретно сформульовані, без можливості подвійного тлумачення. Текст має бути грамотним в мовному відношенні та зрозумілий, викладений в логічній і послідовній формі. Речення рекомендується робити якомога коротшими для кращої читабельності тексту.

Важливе значення має принцип економічної доцільності уніфікації законодавства.

Як правило, уніфікація це тривалий процес, що займає дуже багато часу. Така тривалість почасти обумовлена відмінностями і суперечностями цілей держав, до досягнення яких вони прагнуть при конкретних фактичних обставин. Іншою причиною розтягнутості можна назвати складність у виробленні єдиних норм, коли стоїть завдання сформулювати нове правило, узагальнююче розрізняються правові норми [1, с.60].

Перераховані вище принципи уніфікації законодавства не є вичерпними, але є основоположними, такими, без яких результат процесу уніфікації був неможливим або ж абсолютно не дієвим.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Безбородов Ю. С.* Международные модельные нормы : дисс. … канд. юрид. наук / Ю. С. Безбородов. – Екатеринбург, 2003 – 196 с.
2. *Васечко Л. О.* Взаємозв'язок національного і міжнародного права: сучасний погляд / Л.О. Васечко // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 34-38.
3. Законотворчество в Российской Федерации / под ред. А. С. Пиголкина. – М. : Формула права, 2010. – С. 252.
4. *Матузов Н. И.* Коллизия в праве: причины, виды и способы разрешения / Н. И. Матузов // Правоведение. – 2000. – № 5. – С. 225-244.

5. *Шайгарданова В. В.* Уніфікація норм міжнародного права / В. В. Шайгарданова // Часопис Київського університету права 2013/2 – С. 403-408.

6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : "Українська енциклопедія", 1998. – Т. 6. – 768 с.

Опольська Н. М.
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ)

СОЦІАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ПРАВА НА ТВОРЧІСТЬ

Право на творчість є фундаментальним поняттям теорії інтелектуальної власності, потребує точної визначеності та законодавчої відповідності. Це сприятиме залученню в Україну науково-дослідних центрів провідних багатонаціональних високотехнологічних корпорацій тощо.

В останні роки проблема соціального призначення права є досить актуальною для представників юридичної науки як на Заході, так і в Україні. Ця категорія має цілий ряд близьких за змістом понять, зокрема: роль, функція цінність права тощо.

Призначення права вирішувати самостійно соціальні завдання є найважливішим конститутивним моментом поняття "соціальне призначення права". За цією ознакою можна відрізнити дану категорію від близьких до неї за змістом понять.

Ряд дослідників соціальне призначення права ототожнюють із функціями права. Зокрема, Л. Коваленко, досліджуючи соціальне призначення інформаційного права, використовує його поділ на регулятивне призначення права та охоронне призначення [1].

На наш погляд, такий поділ є дискусійним, оскільки відображає швидше функціональне ніж соціальне призначення права. Мова йде про юридичні функції права, де регулятивна функція відображає впорядкування суспільних відносин, а охоронна – встановлення та гарантування державою заходів юридичного захисту та юридичної відповідальності.

В. Ісаєва зазначає, що соціальне призначення права це функції права, або напрями правового впливу на суспільні відносини, або і те й інше разом узяте [2].

У цьому зв'язку слід акцентувати увагу на недоцільності ототожнення або протиставлення напрямів правового впливу соціальному призначенню права. Розкриваючи зміст будь-якої функції права, необхідно постійно мати на увазі зв'язок призначення права з напрямами його впливу, і навпаки – визначеність останніх призначенням права.

Соціальне призначення права означає не другорядну, супутню, а об'єктивно необхідну спрямованість дії права, яка врешті-решт, повинна бути виражена у вигляді певного соціального результату. Іншими словами призначення містить певний момент цілеспрямованості, її джерелом виступає соціальна потреба, а стержнем – воля, інтерес [3, с. 297].

Соціальне призначення права на творчість є продовженням потреб суспільного розвитку і знаходить свій вираз у діючому законодавтсві, що регулює інтелектуально-правові відносини. Виходячи з того, що призначення права вирішувати самостійно соціальні завдання є найважливішим конститутивним моментом поняття "соціальне призначення права", доцільно визначити мету та завдання права на творчість. Це своєрідна програма, що орієнтована на врегулювання суспільних відносин, задоволення потреб особи та суспільства, які лежать в основі цінності права на творчість.

Метою права на творчість є забезпечення можливості задоволення потреб реалізації творчого потенціалу особи та результатів її творчої діяльності.

Соціальне призначення права на творчість полягає у виконанні специфічних завдань, що обумовлені його метою та соціальною цінністю, зокрема:

– створення умов для реалізації права на свободу творчості;

– заохочення до творчої діяльності особи, інтелектуального потенціалу нації, суспільства;

– забезпечення рівних можливостей у реалізації права на свободу творчості;

– забезпечення оптимального поєднання свободи творчості і справедливості у сфері творчої діяльності.

М. Кельман та О. Мурашин зазначають, що окрім соціального призначення, право має функціональне призначення. Воно виражається у тому, що право виступає регулятором суспільних відносин [4, с. 209].

На наш погляд, такий підхід є дискусійним. О. Ф. Скакун зазначає, що термін "функціонування права" означає безпосередню дію права в житті особи, суспільства втілення його функцій у суспільних відносинах [5, с. 225].

Соціальне призначення права обумовлене його цілями, соціальною цінністю метою та завданнями. Безпосередньо спрямовані на виконання зазначених завдань функції права на творчість. Призначення права має прямий зв'язок із напрямами його впливу, і навпаки – функції права на творчість визначаються його призначенням.

В. Погорілко зазначає, що функція права обумовлена його сутністю і визначається призначенням в суспільстві. У той же час функція не є лише проявом іманентних якостей сутності, її не можна розглядати тільки як їх "проекцію". Функція характеризує напрям необхідного впливу на права на суспільні відносини, його активної дії та спрямована на вирішення корінних завдань, що стоять перед правом [6].

Не варто ототожнювати функції права та його завдання. Термін “завдання права” – це економічна, соціальна чи політична проблема, що стоїть перед правом, і яку воно покликано вирішувати. Завдання права відображає постійну мету, досягненню якої воно повинно всебічно сприяти [3, с. 319].

Завдання права на творчість обумовлюють його функції, визначають їх зміст, а також впливають на форми та методи їх реалізації.

Г. Ахмедов серед функцій права на творчість виділяє: гуманістичну, ідеологічну, творчу і виховну функцію права на творчість [7].

Недоліком наведеного поділу, є те, що автор, висвітлюючи окремі загальносоціальні функції права на творчість не звернув увагу на юридичні функції права на творчість – регулятивну та охоронну.

Серед загальносоціальних функцій права на творчість можна виділити гуманістичну, виховну, ідеологічну, евристичну та прикладну функцію.

Гуманістична функція права на творчість полягає у повазі до людської особистості, до потреби самореалізації особи у творчому процесі, духовному возвеличенні особи.

Виховна функція це вплив на духовну сферу людини, який полягає у залученні до творчої діяльності, розвитку творчих здібностей. Вона реалізується за допомогою обґрунтування доцільності та важливості творчої діяльності. Особливість цієї функції зводиться до підвищення творчої активності різних верств та груп населення в умовах трансформації суспільства.

Ідеологічна функція виражається у безпосередній дії на свідомість людини, її соціальне життя. Вплив ідеологічної функції права на творчість базується на принципах гуманності та моралі і проявляється в можливості творчого різноманіття, плюралізму, вільного доступу до інформації, у відміні цензури, відсутності обмежень творчої діяльності.

Евристична функція права на творчість спрямована на формування нових творчих здобутків у різних сферах, відкриття невідомих раніше закономірностей чи явищ матеріального світу.

Прикладна функція проявляється в тому, що в процесі творчої діяльності та наукових досліджень створюються об’єкти інтелектуальної власності, що мають важливе значення для соціально-економічного розвитку країни.

До юридичних функцій права на творчість належать регулятивна та охоронна.

Регулятивна функція права на творчість забезпечує стабільний порядок у творчих правовідносинах, забезпечує можливість активних творчих дій особи, відмежовує їх від несвободи та свавілля, встановлює конкретні межі правомірної поведінки у сфері творчості, створює умови для прогресивного творчого розвитку особи та суспільства.

Охоронна функція це превентивний вплив та забезпечення захисту інтересів особи у сфері творчості через попередження правопорушень, не допущення

незаконних обмежень, втручань у сферу творчої діяльності, запровадження механізмів юридичної відповідальності, та інших заходів державного впливу.

Соціальне призначення права на творчість полягає у виконанні специфічних завдань, що обумовлені його метою та соціальною цінністю, зокрема:

– створення умов для реалізації права на свободу творчості;

– заохочення до творчої діяльності особи, інтелектуального потенціалу нації, суспільства;

– забезпечення рівних можливостей у реалізації права на свободу творчості;

– забезпечення оптимального поєднання свободи творчості і справедливості у сфері творчої діяльності.

Безпосередньо спрямовані на виконання зазначених завдань функції права на творчість. Вони поділяються на загальносоціальні функції права на творчість (гуманістична, виховна, ідеологічна, прикладна, евристична) та юридичні (регулятивна і охоронна). Соціальне призначення права на творчість має прямий зв'язок із функціями (напрямами його впливу), і навпаки – функції права на творчість визначаються його призначенням.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Коваленко Л.* Функції інформаційного права / Л. Коваленко // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2011. – № 22. – С. 247.
2. *Ісаєва В. В.* Функції права: теоретико-правовий аналіз / В. Ісаєва // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 46.
3. Теорія держави і права: Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
4. *Кельман М. С.* Загальна теорія держави і права / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Львів : Новий світ, 2003. – 581 с.
5. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
6. *Погорілко В.* Функції української держави та її правові основи / В. Погорілко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 1. – С. 121.
7. *Ахмедов Г.* Содержание конституционного права на свободу творчества в системе конституционных прав человека в России / Г. Ахмедов // Научная сеть: Современное право. – Режим доступа : http://www.sovremennoepravo.ru – Заглавие с экрана.

Осипенко С. В.
студент
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

КОНЦЕПЦІЯ ПОДІЛУ ВЛАДИ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Реалізація механізму системи стримувань і противаг, що є одним з основних елементів концепції поділу влади, відноситься до ключових принципів конституційного ладу нашої держави. Ця концепція була закріплена у тексті первинної редакції Конституції України від 28 червня 1996 року. Разом із тим, аналіз моделі поділу влади та дії системи стримувань і противаг, передбачені цією редакцією Основного Закону, засвідчив наявність великої кількості проблем та недоліків у її структурі. Таким чином, модель організації державної влади, інституціолізованої Конституцією України, можна вважати в тій чи інші мірі незбалансованою.

Це зумовлює необхідність визначити та проаналізувати актульні проблеми реалізації концепції поділу влади у відносинах вищих органів державної влади в сучасній Україні.

Змодельований за змістом чинної редакції Конституції України принцип поділу влади у цілому носить більш збалансований характер, порівняно з попередньою редакцією в якій було передбачено недостатньо ефективне функціонування механізму системи стримувань і противаг, що призвело фактично до узурпації влади в руках президента.

Головна суперечність Основного Закону нашої держави полягає в тому, що, з одного боку, у ній закріплено достатньо широкий спектр конституційних прав і свобод людини і громадянина, навіть у порівнянні з так званими розвиненими демократіями світу, та, з іншого боку, закріплено таку організацію державної влади, що не здатна забезпечити і гарантувати більшість із цих прав і свобод [1, с. 4] .

Недосконаліть конституційних основ публічної влади в Україні має місце, найперше, в організації верховної державної влади, яка виявляється розподіленою між двома центрами влади: Парламентом та одноосібним главою держави – Президентом України.

Якщо Парламент згідно Конституції України визначає загальні засади внутрішньої і зовнішньої політики та затверджує програму діяльності Уряду як вищого органу в системі виконавчої влади, то у Президента України залишаються владні засоби впливу на діяльність Кабінету Міністрів України. У той же час Глава держави взагалі не відповідає перед Парламентом за будь-які свої дії (окрім злочинних). Ця суперечність є не лише джерелом постійної напруженості у відносинах Президента з Верховною Радою України (насамперед у визначенні політичного курсу

держави), а й робить внутрішньо суперечливим становище Уряду, а отже, істотно знижує ефективність державної влади загалом [1, с. 6].

Стосовно права законодавчої ініціативи, то варто згадати про те, що окрім подання законопроектів до Парламенту у звичайному порядку, Президент також має право на подання законопроектів, що визначені ним як невідкладні та розглядатимуться позачергово (ст. 93 Конституції України). Цікавим є також той факт, що в силу того, що Кабінет Міністрів України є відповідальним перед Главою держави, останній може втручатись у законодавчу діяльність Парламенту шляхом подання законопроектів через Уряд, який у той же час замість втілення власного права законодавчої ініціативи, натомість змушений враховувати поставлені перед ним завдання Президента.

Іншим механізмом впливу на законотворчий процес є реалізація Президентом України права вето. Глава держави може ветувати закони, ухвалені Верховною Радою України. І хоча Парламент має формальну можливість подолати вето Президента України за допомогою кваліфікованої більшості у дві третини голосів усього складу Верховної Ради України, однак після цього закон повинен бути промульгований Главою держави та оприлюднений протягом десяти днів. На практиці цей механізм є абсолютно бездієвим у силу того, що Конституцією України водночас не передбачено ніякої відповідальності Президента України в разі непідписання закону навіть після подолання вето.

Важливим засобом реалізації системи стримувань та противаг у відносинах президента та парламенту є інститут імпічменту. Український варіант цієї процедури наділений значним недоліком, що нівелює реальність його втілення. Проблема полягає у тому, що згідно ст. 111 Конституції України питання усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Після проведення розслідування створеною тимчасовою слідчою комісією та оприлюднення висновків, рішення про висунення звинувачень Президенту приймається двома третинами від конституційного складу Парламенту. Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України. І тут варто зауважити, що якщо прийняття рішень про висунення звинувачень за допомогою двох третіх у Парламенті ще може бути реалізовано, то набрання трьох четвертих для усунення Президента України з посту у порядку імпічменту видається гіпотетично можливим, але реально нездійсненним [3, с. 106].

Певні проблеми існують також і у сфері взаємодії Конституційного Суду України з іншими вищими органами державної влади. Як вже зазначалося, склад Конституційного Суду України призначається Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів України. Кожен з трьох органів призначає рівну кількість суддів (6 суддів), що сприяє досягненню незалежності самого Суду та його

тісної взаємодії з Главою Держави, Парламентом та судами загальної юрисдикції. Проте, у разі, коли будь-який з трьох повноважних органів не призначають свою квоту суддів, ані Конституція України, ані Закон "Про Конституційний Суд України" не передбачають жодних механізмів реагування та усунення такої ситуації. Її виникнення є достатньо небезпечною та ставить під загрозу повноцінне функціонування Суду. Такий прецедент вже мав місце в українських державно-політичних реаліях, коли у 2005 році у зв'язку з закінченням терміну дії повноважень 16 суддів Президент України та з'їзд суддів України призначили свої квоти, а Верховна Рада України з певних політичних мотивів цього не зробила.

Отже, для реалізації концепції поділу влади в Україні та подолання правових проблем що до безпосередньої її реалізації, в державі повинні проводитися відповідні реформи. Головною з них повинна бути саме Конституційна.

Україна вже зробила перший крок в цьому напрямку, повернувши дію попередньої редакції Основного Закону. 21 лютого 2014 року Верховна Рада України прийняла закон № 742-VII "Про відновлення дії окремих положень Конституції України". Чим фактично врятувала Україну від подальшої узурпації влади президентом, та гарантувала державі подальший демократичний розвиток.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи. Аналітична доповідь [Текст] // Національна безпека і оборона : [журн.] / гол. ред. Є. Шульга. К.: Центр Разумкова, 2007. – № 1 (85). – С. 3-42.
2. Конституція України [Електронний ресурс]: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – К., 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page. – Назва з контейнера.
3. *Мартинюк Р. С.* Інститут імпічменту в Україні: вади вітчизняної моделі [Текст] / Р. С. Мартинюк // Право України : юрид. журн. / гол ред. О. Д. Святоцький. – К. : "Право України", 2008. – № 2. – С. 105-108.

Павко А. І.
завідувач кафедри суспільних і політичних наук
Національного авіаційного університету,
доктор історичних наук, професор,
лауреат премії імені М. С. Грушевського НАН України (м. Київ)

ВНЕСОК АКАДЕМІКА Б. М. БАБІЯ У РОЗРОБКУ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ПРАВНИЧО-ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

25 липня 2014 р. виповнилось 100 років від дня народження Бориса Мусійовича Бабія – відомого українського вченого-правознавця, визначного організатора вітчизняної академічної юридичної науки, громадського і державного діяча,

колишнього академіка-секретаря Відділення історії, філософії та права, колишнього директора інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (1974–1988 рр.), академіка Національної академії наук України і академіка Академії правових наук України.

Вітчизняна наукова академічна громадськість урочисто відсвяткувала славний ювілей відомого в Україні та за її межами вченого. Зокрема, з цієї нагоди в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 30 вересня 2014 р. відбулися Загальні збори Відділення історії, філософії та права, а також колективу цієї авторитетної наукової академічної установи, добре знаної в Україні та світі. Їх урочисто відкрив словами офіційного привітання від Президента НАН України Б. Є. Патона академік В. М. Геєць. Слід сказати, що у роботі цього вельми представницького наукового форуму взяли активну участь такі славнозвісні вчені у галузі суспільних наук, як академіки НАН України В. А. Смолій, В. М. Ворона, члени-кореспонденти НАН України О. Л. Копиленко, В. Ф. Солдатенко, В. М. Даниленко, В. Ф. Сіренко, академіки НАПрН України Н. М. Онищенко, О. В. Скрипнюк, член-кореспондент НАПрН України В. П. Нагребельний, академік УАПН В. П. Горбатенко, академік УАІН Б. І. Андрусишин.

Грунтовні наукові доповіді, присвячені життєвому і творчому шляху видатного вченого-правознавця, були виголошені академіками НАН України Ю. С. Шемшученком та О. С. Онищенком, професором І. Б. Усенком. Важливим аспектам творчого внеску академіка Б. М. Бабія у розвиток вітчизняної правничо-політичної думки був присвячений, зокрема, і виступ автора цих рядків.

Слід зазначити, що це свято, присвячене вшануванню світлої пам’яті сподвижника вітчизняної юридичної науки, спонукає фахівців у царині права та інших суспільних наук глибоко, системно і неупереджено в контексті політико-правових реалій та особливостей державотворчих сучасних процесів в Україні, панування новітніх методологічних парадигм, критично осмислити і дати об’єктивну, коректну оцінку багатогранній науковій спадщині академіка Б. М. Бабія. Будучи досвідченим педагогом і дослідником, глибоко розуміючи важливе значення політичної і правової культури у розвитку політичної і правової культури юридичної науки, Б. М. Бабій, протягом своєї плідної наукової та науково-організаційної діяльності, значну увагу надавав теоретичній розробці актуальних, гострих у пізнавальному та прикладному сенсі політико-правових проблем, впровадженню результатів науково-дослідницької роботи у практику державно-правового будівництва.

Доцільно наголосити і на тому, що у 1949 р. з ініціативи члена Політбюро ЦК Компартії України, заступника Голови Ради Міністрів та міністра Закордонних справ УРСР Д. З. Мануїльського, який досить своєчасно привернув увагу наукової громадськості до нагальної потреби у дослідженні міжнародно-правових проблем і виробленні конструктивних політико-правових пропозицій для розгляду їх відповідними структурами ООН у складі Академії наук УРСР було утворено потужну

юридичну наукову установу – Сектор держави і права на чолі з видатним українським вченим-юристом, академіком АН УРСР В. М. Корецьким. Вченим секретарем сектора, а дещо пізніше заступником завідуючого цієї установи було призначено Б. М. Бабія, який приймав безпосередню участь у визначенні основних напрямків наукових досліджень і формуванні кадрів наукових співробітників, а також організації дослідницької діяльності Сектора держави і права. Саме завдяки активній дослідницькій і науково-організаційній діяльності Б. М. Бабій у 60-70-х роках минулого століття сформувався як видатний вчений-правознавець, першодослідник багатьох важливих проблем державно-правового будівництва в Україні. Цілком закономірно, що на загальних зборах Академії наук УРСР, які відбулися 16 березня 1972 р. в Києві, Б. М. Бабія було обрано академіком АН УРСР. Представляючи читачам на сторінках газети "Радянська Україна" нове поповнення АН УРСР вченими, які збагатили науку працями першорядного значення і уособлювали "справжній цвіт вітчизняної науки", її президент Б. Є. Патон, зокрема, високо оцінював і плідну наукову діяльність Б. М. Бабія.

"Понад сто праць, серед них п'ять фундаментальних монографій, – підкреслив він – створив за чверть століття своєї наукової діяльності Борис Мусійович Бабій – вчений-правознавець з широким діапазоном наукових інтересів. Він успішно досліджує важливі проблеми історії держави і права, методологічні питання правової науки, державного права і радянського будівництва, історії юридичної науки". Необхідно вказати й на те, що за вагомий внесок у розвиток юридичної науки і підготовку наукових кадрів у 1974 р. Бориса Мусійовича на Загальних зборах АН УРСР було обрано директором Інституту держави і права, а академіка В. М. Корецького, який обіймав цю посаду, призначено почесним директором цієї установи. Сучасні дослідники біографії Б. М. Бабія, яку розглядають в контексті наукового аналізу, підкреслюють, що під його керівництвом значно розширилося дослідження теоретичних, методологічних, конституційних та управлінських проблем, зміцнилися зв'язки з практикою державного будівництва.

Для представників нової генерації дослідників важливим, на наш погляд, є осмислення вагомого внеску Б. М. Бабія у розробку актуальних, досить складних, нерідко дискусійних проблем політико-правової науки. Зокрема, вчений звертав увагу своїх колег по науковому цеху на необхідність подолання основних перешкод, пов'язаних з застосуванням системного аналізу як перспективного методу теоретичних та прикладних досліджень в українській політології. Проблемі застосування системного підходу у вітчизняній політико-правовій думці, наприклад, був присвячений оригінальний виступ у січні 1963 р. на той час кандидата юридичних наук Б. М. Бабія на Третьому Всесвітньому Стокгольмському конгресі міжнародної асоціації політичних наук. Нагадаємо, що саме на цьому науковому форумі Б. М. Бабій вперше репрезентував українське відділення радянської асоціації політичних наук, яка в той час робила лише перші кроки на шляху до свого легітимного утворення в якості

невід'ємного структурного підрозділу світової політичної науки. На наше переконання, серед методологічних питань історико-правової науки, актуальними і в сучасних умовах залишаються чітко сформовані і нагальним чином аргументовані ним підходи щодо розв'язання проблеми історичного та логічного в процесі дослідження історико-правових аспектів юридичної науки, визначення критеріїв та відповідних етапів її періодизації. Зокрема, питання про співвідношення історичного та логічного в правовій науці знайшло своє втілення під час виступу доктора юридичних наук Б. М. Бабія на науковій конференції, яка відбулась у жовтні 1964 р. в Києві і була присвячена методологічним проблемам юридичної науки. Зазначимо, що у відповідності з принципами матеріалістичної діалектики Б. М. Бабій у своїй доповіді наголошував на тому, що історичне та логічне знаходяться у органічній єдності, а це означає їх співпадання в основному, суттєвому, тобто в загальному та цілому і відповідним чином передбачає наявність елементів протиріччя між ними. Виходячи з цього, український вчений-правознавець вважав, що логічне є те ж саме, що й історичне тільки звільнене від історичної форми, певних випадковостей, всього мінливого, не суттєвого. На його думку, воно знаходить свій рельєфний вияв в узагальненому, теоретичному вигляді. Натомість, історичне – це те ж саме, що й логічне, але з притаманними історичному розвитку конкретними формами-стрибками, спіралями, етапами і т. п. Іншими словами, історичне і логічне є принципово важливими структурними компонентами дійсно наукового пізнання суспільних явищ і процесів. Якщо перше категоріальне поняття означає реальний процес становлення та розвитку об'єкта, то інше, натомість, відображає систему закономірностей цього процесу, його смислове значення, а також засадничі принципи теоретичного пізнання. Саме діалектична єдність історичного та логічного у пізнанні дозволяє суспільним наукам розкрити основний історичний зв'язок у розвитку кожного реального об'єкта, який визначає проблематику у відповідній галузі науки, у тому числі юридичної. На думку Б. М. Бабія, історизм, як принцип, що є втіленням дійсно наукового підходу до пізнання і перетворення об'єктивної дійсності, що зазнає відповідних трансформаційних змін, є визначальною рисою цілісного наукового світогляду. Тому, як вважає вчений-правознавець, глибоке розуміння історичного та логічного, їх співвідношення та взаємозв'язку, виявлення загального та особливого в змістовному наповненні цих понять значно полегшує застосування принципу історизму при проведенні наукових досліджень та висвітленні всіх найважливіших питань історичного розвитку держави і права. Саме завдяки послідовному впровадженню цього принципу у тканину наукового пошуку, суспільні, у тому числі і юридичні науки, за масою величезної кількості фактів та випадковостей, різних зовнішніх виявів прагнуть до розкриття сутності історичного процесу, осмислення закономірностей і тенденцій його розвитку.

Б. М. Бабій вважав, що всебічний аналіз проблеми історичного та логічного у науковому пізнанні, розуміння їх співвідношення та взаємозалежності, діалектичної

єдності і певної відмінності в сенсі нетотожності є переконливим свідченням значення історичного та логічного методів дослідження в царині історії держави та права. Зауважимо, що практична реалізація засадничих принципів відмінності та взаємодії історичного та логічного у науковому дослідженні була здійснена Б. М. Бабієм у його докторській дисертації, успішно захищеній у 1963 р. В ній він системно, в історичному контексті на основі ретельного аналізу величезного масиву архівних і документальних матеріалів дослідив основні тенденції розвитку державно-правових процесів в Україні у період відродження народного господарства (1921–1925 рр.).

Отже, невичерпна у пізнавальному сенсі творча спадщина академіка Б. М. Бабія, присвячена дослідженню фундаментальних проблем політико-правової науки залишається і в сучасних умовах важливим інтелектуальним джерелом, надійним теоретичним компасом для продукування перспективних і вартісних ідей як в царині права, так і соціогуманітарних дослідженнях загалом. Святкування ювілею академіка Б. М. Бабія виразно засвідчило, що потужний колектив Інституту держави і права імені В. М. Корецького на чолі з академіком НАН України Ю. С. Шемшученком не лише послідовно акумулює і використовує конструктивні ідеї відомого вченого-правознавця у своїй плідній науковій діяльності, але й поглиблює і творчо розвиває їх в нових суспільно-історичних умовах функціонування української держави, ґрунтовно розробляє і успішно реалізує нові масштабні інноваційні проекти у галузі юридичної науки.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Борис Моисеевич Бабий: Вступительная статья А. П. Таранова. – К. : Наукова думка, 1984. – 58 с.
2. Методологические проблемы советской юридической науки. Материалы научной конференции. – Киев, 22 октября 1964 г. / ред. коллегия: д-р юрид. наук Б. М. Бабий и др. – К. : Наукова думка, 1965. – 146 с.
3. *Неліпа Д. В.* Системний аналіз в політології: теорія, методологія, практика : монографія / Д. В. Неліпа. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 312 с.
4. *Онищенко О. С., Шемшученко Ю. С., Нагребельний В. П.* Видатний український учений-правознавець та організатор академічної юридичної науки (до 100-річчя від дня народження академіка НАН України Б. М. Бабія) / *О. С. Онищенко, Ю. С. Шемшученко, В. П. Нагребельний* // Вісник Національної Академії Наук України. – 2014. – № 7. – С. 76-82.
5. Цвіт нашої науки // Радянська Україна. – 1972. – 19 березня.

Падалка Р. О.
здобувач
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ЩОДО ВЗАЄМОДІЇ ПРАВА ТА ЗАКОНУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Одним з найважливіших принципів правової держави є верховенство справедливих законів, тобто законів, що відображають і захищають природні права і свободи особистості, об'єктивні потреби суспільних відносин у відповідному правовому регулюванні. Необхідною умовою реалізації цього принципу є оптимальне поєднання, а також глибоке і всебічне наукове обґрунтування механізму взаємодії права і закону. При цьому дослідження механізму взаємодії права і закону актуально не тільки в теоретичному, але і в практичному аспекті [1, с. 3]. Таким чином, незважаючи на очевидну наукову актуальність і практичну значимість розгляду процесу взаємодії права і закону в контексті реалізації ідеї правової держави, дана проблема розроблена ще не в достатній мірі, що зумовлює своєчасність та новизну нашого дослідження.

Перш за все, слід відзначити, що одним із вирішальних факторів, від якого залежить вироблення ефективного механізму взаємодії права і закону, є цілком послідовний методологічний підхід до визначення вказаного правового явища. Так, в термін "право", за словами М. Теплюка, потрібно вкладати таке значення, яке охоплює не якусь окрему частину чи сторону права або окреме його визначення ("об'єктивне право", "суб'єктивне право", "позитивне право", "природне право" тощо), а значення його, яке включає усі ці визначення разом, його філософсько-правове значення [2, с. 188]. У такому сенсі право має розглядатися не як одна з підсистем у суспільній системі вищого порядку, а саме як специфічний регулятор суспільних відносин у системі управління державно організованим суспільством. З нормативної точки зору, право являє собою: (а) юридичну категорію, що має самостійне значення; (б) систему правил поведінки, що встановлюється виключно державою чи за її уповноваженням іншими суб'єктами; (в) формально визначену категорію, що існує у вигляді юридичних документів, що мають ієрархічне підпорядкування за певною юридичною силою; (г) засіб державно-владного впливу на суспільство з метою охорони та гарантування процесу управління [3, с. 31]. П. О. Недбайло під правом мав на увазі чинне право – закони і підзаконні нормативні акти, явища похідні від держави. Але сьогодні добре відомо, що держава як форма органу управління суспільством з'являється лише на певному етапі соціального розвитку, який відбувався за допомогою інших соціальних норм, не будучи продуктом законодавчої діяльності держави.

В свою чергу, у контексті даної проблеми під “законом” слід розуміти не закон в конкретному розумінні (як акт верховної влади і джерело вищої юридичної сили), а всі офіційні джерела юридичних норм (закони, укази, постанови, юридичні прецеденти, санкціоновані звичаї та ін.). Концепцій, пов’язаних з розрізненням права і закону, існує безліч. Однак можна позначити два принципових підходи: а) право є витвір державної влади та правом слід вважати всі офіційні джерела норм незалежно від їх змісту; б) закон, навіть прийнятий належним суб’єктом та в належній процедурній формі, може не мати правового змісту, бути неправовим законом і виражати політичне свавілля [4, с. 13].

За словами М. І. Палієнка, взаємодія права і закону зводиться до визнання існування факту юридичної обмеженості державної влади. Ця юридична обмеженість правами громадян має бути закріплена на конституційному рівні. Тобто в державі лише тоді може бути реалізований принцип зв’язаності влади правом, якщо в її конституції чи основному законі прямо зафіксовано і перелічено права громадян, які не можуть бути порушені державою. Тому, утвердження в діючому праві сучасних держав принципів правової конституційної держави є створенням і забезпеченням правового обмеження державної влади, встановлення права, яке тією чи іншою мірою дозволяє обмежити свавілля влади і гарантувати необхідну свободу особистості щодо участі у влаштуванні власного і державного життя. Тому, говорячи про становлення держави і права, а також про їх взаємозв’язок, слід пам’ятати, що право формується не лише державою (якби це було так, то тоді насправді не було б жодних підстав доводити принцип правової зв’язаності держави), а й громадянами. А отже, зв’язаними правом є обидва елементи: як громадяни (піддані), так і сама держава в особі всіх її органів. Тільки врахування цього другого елементу правовідносин дає змогу уникнути тих численних проблем, що з необхідністю постають у разі застосування тих чи інших варіантів моделей самообмеження державної влади правом [5, с. 298, с. 335].

Останнім часом панує думка про відокремлення права від норм закону. Право є природним суспільним явищем, яке виникає одночасно з виникненням суспільства, задовго до появи держави і закону як нормативно-правового акту правотворчого суб’єкта. Як універсальний регулятор суспільних відносин, воно панує над державою. Тобто право є нормативно закріпленою справедливістю. Але справа не тільки і не стільки у визначеннях. Дуже важливі практичні наслідки з визначень. Що змінюється в наших уявленнях про суспільство, що змінюється в суспільній практиці про відокремлення права від норм закону. Перш за все змінюється уявлення, пануюче у нас багато років, про те, що право є засіб проведення політики. Відомі тези, що право – знаряддя держави, засіб проведення політики, засіб управління, містять тільки частину істини. Адже і при командно-адміністративному управлінні право служить знаряддям держави, засобом проведення політики. Більш того, командно-адміністративна система породила і зумовила службову, підлеглу роль права по відношенню до держави. У правовій державі право не ізолюється від закону, від

діяльності держави. Разом з тим перехід до такої держави означає, що право, продовжуючи виконувати свою службову роль, вже не обмежується його рамками. А якщо закон не відповідає цим умовам, він не може спиратися на право [6, с. 137]. Тобто не у всіх випадках ті явища, які охороняються та захищаються законом є правовими, так як і не все правове знаходить свою закріплення в нормативно-правових приписах.

В онтологічному аспекті розрізнення права та закону (у різних його варіантах), відповідаючи на запитання, що таке право, дозволяє розкрити об'єктивні сутнісні властивості права, лише наявність яких у законі дозволяє характеризувати його як правове явище, тобто як явище, що відповідає сутності права, як зовнішній прояв і реалізація правової сутності. По суті мова йде про правовий закон як основний регулюючий засіб правової держави, яка має ґрунтуватися на праві і діяти у межах права. Другий гносеологічний момент полягає в тому, що право наповнюється реальним змістом, якщо воно розглядається не як результат правотворчої діяльності держави, не як акт державної влади, тим більш її знаряддя, а як соціальний феномен, який має глибоке коріння в культурі світовій і національній, духовній історії народу, його традиціях, національній ментальності; як явище, безпосередньо, пов'язане з такими фундаментальними категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм [7, с. 297]. З легістської точки зору, право – це сукупність законодавчо закріплених норм, тобто владних приписів держави. Відповідно до юридичного типу праворозуміння, правом є складне соціальне явище (особливий соціальний регулятор), що має власну об'єктивну природу, яка залежить від волі чи свавілля законовстановлюючої (державної) влади [8, с. 7]. Звідси випливає, що за допомогою примусу (примусової санкції) офіційна влада може неправовим (і взагалі будь-яким соціальним нормам) на свій розсуд надавати правового значення. За допомогою примусу (наказу влади) вирішуються завдання не лише суб'єктивного характеру (формулювання норм законодавства), а і об'єктивного (формування самого права), а також власне наукового профілю (встановлення і з'ясування специфіки права, його відмінностей від інших соціальних норм тощо) [9, с. 54]. Таким чином, легістський тип праворозуміння базується на ототожненні права і закону.

В свою чергу, на думку В. М. Дубінчак, справедливою є лібертарно-юридична теорія розрізнення права і закону, яка націлена як проти легізму, юридичного позитивізму, так і проти змішування права з мораллю і іншими видами не правових соціальних норм. Необхідно пам'ятати, що формальна рівність, свобода і справедливість – це, згідно з лібертарним праворозумінням, об'єктивні, сутнісні властивості саме права, а не моралі, релігії. Це особливо важливо підкреслити тому, що як легізм, з однієї сторони, так і юснатуралізм та інші моральні і релігійні вчення про право, з іншої сторони, ігнорують правову природу вказаних сутнісних властивостей права, наприклад, вважають вимоги справедливості, свободи, рівності такими, що мають моральний, релігійний характер [10, с. 11]. З висловленим

твердженням ми також погоджуємося. Таким чином, двоєдина мета концепції розрізнення і співвідношення права і закону полягає в досягненні такого стану і результату, при якому тільки праву надавалась би законна (офіційно-владна, загальнообов'язкова) сила і разом з тим закон (і всі інші загальнообов'язкові норми й акти) був би завжди і тільки правовим. Отже, розуміння права, хоча і включає розмежування права і закону, не дає однозначної оцінки правової природи закону, але визначає фактори такої оцінки. Якщо право – засіб суспільного компромісу, то чим більше людей задоволено змістом закону (компроміс), тим більше підстав вважати такий закон правовим. Оцінка закону як правового і відношення до нього в значній мірі залежать від загальної і правової культури суспільства. Яке суспільство, такі і його уявлення про право і справедливість.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Верещагина А. Д.* Механизм взаимодействия права и политики современной России: Теоретико-правовой аспект : автореф. дисс. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений" / А. Д. Верещагина. – Москва, 2000. – 20 с.
2. *Теплюк М.* Дія права і дія закону в сучасному аспекті праворозуміння / М. Теплюк // Право України. – 2010. – № 4. – С. 182-191.
3. *Кельзен Г.* Чистое учение о праве / Г. Кельзен. – М. : Мысль, 1988. – 144 с.
4. *Протасов В. Н.* Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы / В. Н. Протасов. – М. : Новый Юрист, 1999. – 240 с.
5. *Палиенко Н. И.* Учение о существе права и правовой связанности государства / Н. И. Палиенко. – Х. : Тип. Зильберберга, 1908. – 344 с.
6. *Лившиц Р. З.* Теория права : учебник. – 2-е изд. Р. З. Лившиц. – М. : Издательство БЕК, 2001. – 224 с.
7. *Руднєва О. М.* Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика : дис. доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / О. М. Руднєва. – Харків, 2011. – 411 с.
8. *Алаіс С.* Проблема праворозуміння в основних школах права : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень"/ С. Алаіс. – Київ,: 2003. – 22 с.
9. *Нерсесянц В. С.* Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства: учебн. для юрид. вузов и фак-тов / В. С. Нерсесянц. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – 288 с.
10. *Дубінчак В. М.* Правоохоронна діяльність: сутність, суб'єкти та засоби забезпечення (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / В. М. Дубінчак. – Київ, 2010. – 18 с.

Ригун Н. В.
викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ "НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ" У ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Україна належить до романо-германської правової системи, де пріоритетною формою права є нормативно-правовий акт. Нормативно-правовий акт як письмовий документ повинен відповідати певним вимогам, які б сприяли створенню правил та способів для забезпечення ефективних засобів врегулювання відповідного кола суспільних відносин, сприяючи відповідно, розбудові правової, демократичної держави.

Основоположне значення в регулюванні суспільства та держави відводиться системі нормативно-правових актів. Так, з точки зору наукового підходу, досить часто вживають схожі поняття, наприклад: "акт", "правовий акт", "нормативно-правовий акт", вкладаючи у ці поняття тотожне значення.

Проте, кожна із вищезазначених правових категорій має своє визначення, ознаку, природу, зміст і особливості та різний механізм правового регулювання суспільних відносин, як, зокрема, так і загалом у правовій системі.

Щодо визначення вищезазначених понять у теорії права існують різні підходи. Однак "Юридична енциклопедія" визначає термін "акт" "як 1) дія, вчинок громадянина або посадової особи (службової) особи; 2) документ, який видається державним органом, органом місцевого самоврядування, посадовою особою або громадською організацією у межах їх компетенції: закон, указ, постанова, наказ, розпорядження тощо. До актів належать і протоколи та інші документи, що засвідчують юридичні факти [1, с. 74].

Стосовно визначення правових актів, зазначаємо, що в юридичній науці існують різні підходи щодо визначення їх змісту.

Так, Р. Ф. Васильєв акцентує свою увагу на визначенні поняття правового акта крізь призму волевиявлення (дія-волевиявлення, вольова дія, документ, письмовий документ, зовнішній вираз волі тощо) і робить висновок, що ігнорування наявності волевиявлення (акта – дії) при створенні, зміні, скасуванні правових норм та правозастосуванні має негативний вплив на вирішення окремих проблем теорії правових актів та практики використання цих правових засобів. Відповідно, правовим актом можна вважати волевиявлення уповноваженого суб'єкта права, що регулює суспільні відносини шляхом встановлення (зміни , скасування, зміни сфери дії) правових норм, а також встановлення (зміни, скасування) конкретних правовідносин, результати якого у вигляді велінь, звернень, угод тощо у встановлених законом випадках, фіксують у документальній формі (в акті-документі) [2, с. 25].

На думку Ю. А. Тихомирова, правовий акт – це письмовий документ, прийнятий уповноваженим суб'єктом права (державним органом, місцевим самоврядуванням), який має офіційний характер та обов'язкову силу, виражає владне волевиявлення та направлений на врегулювання суспільних відносин [3, с. 17].

Це поняття, на нашу думку, є найбільш повним відображенням характеристики правового акта.

Варто зазначити, що нормативно-правовий акт займає особливе місце в системі правових актів.

Після визначення та окреслення понятійних нюансів, переходимо безпосередньо до дослідження проблем змісту поняття "нормативно-правовий акт" та аналізу його ознак.

Шеститомна "Юридична енциклопедія" дає визначення поняття щодо терміна "нормативно-правовий акт" як офіційного письмового документа, який приймається уповноваженим органом держави і встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певну норму права. Ці акти знаходяться між собою в ієрархічній підпорядкованості, яка й визначає юридичну силу документа. До нормативно-правових актів належать закони і підзаконні акти (укази і розпорядження глави держави, постанови уряду, акти центральних органів виконавчої влади та ін.) Нормативно-правовий акт відображає волю уповноваженого суб'єкта права, є обов'язковим для виконання, має документальну форму закріплення, забезпечується у виконанні державою, у тому числі примусовими засобами. На відміну від нормативно-правового акта як актів, розрахованих на багаторазове застосування, індивідуальні акти конкретизують правові норми чи визначають їх дійсний зміст і мають форму правозастосовного або інтерпретаційного акта [4, с. 192].

О. Ф. Скакун, аналізуючи поняття "нормативно-правовий акт", зазначає, що нормативно-правовий акт – це офіційний акт-волевиявлення (рішення) уповноважених суб'єктів права, що встановлює (змінює, скасовує) правові норми з метою регулювання суспільних відносин, або інакше: акт правотворчості, який містить юридичні норми. Отже, нормативно-правовий акт є рішенням правотворчого органу, що спрямоване на встановлення, зміну або скасування дії норм права.

Нормативно-правовий акт виконує дві рівнозначні функції: функцію юридичного джерела права і функцію форми права, тобто, виступає способом існування і вираження норм права [5].

Таким чином, підсумовуючи вищенаведений розгляд через поняття "акт", яке, в свою чергу, розглядається у сфері права в двох значеннях правомірної дії – юридичного факту, у тому числі дії правотворчості, коли законодавчий орган здійснює дії із створення, зміни чи скасування закону; а також офіційного документа, в якому виражаються та закріплюються результати тих чи інших дій, та в якому вони відповідно перебувають [6].

До того ж варто зазначити, що існують також інші підходи до визначення нормативно-правового акта в юридичній літературі, а саме: при визначенні нормативно-правового акта слід виходити з того, що він може бути тільки у вигляді закону або у вигляді підзаконного нормативно-правового акта. Так, за юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на дві групи: закони і підзаконні акти. Закон – це нормативно-правовий акт, прийнятий в особливому порядку органом законодавчої влади або на референдумі, володіє вищою юридичною силою та регулює найбільш важливі суспільні відносини. Підзаконні нормативно-правові акти містять норми, наділені низкою специфічних ознак, видаються лише уповноваженими органами державної влади у визначеній формі з метою конкретизації та на виконання законів [7, с. 344-346].

Підсумовуючи вищенаведене, можна дійти висновку, що більшість науковців одностайні в тому, що правовий акт необхідно визначати через поняття “документ”. Отже, в будь-якому випадку, аналіз та дослідження інтерпретації поняття нормативно-правового акта у юридичній літературі мають важливе значення при сприйнятті феномену поняття “правовий акт”.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Юридична енциклопедія. – В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 1. – 656 с.
2. *Васильев Р. Ф.* О понятии правового акта // Вестник Московского университета. Сер. 11. – Право. 1998. – № 5. – 3-25 с.
3. Правовые акты : учебно-практическое и справочное пособие / Ю. А. Тихомиров, И. В. Котелевская. – М., 1999. – 381 с.
4. Юридична енциклопедія. – В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 4. – 720 с.
5. *Скакун О. Ф.* Загальна теорія держави і права: [Текст] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news-zakon.com/2010-12-16-20-00-40/3-2010-12-16-19-59-33/55-glava17.html?start=1
6. *Алексеев С. С.* Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования: [Текст] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1790_page_14.html
7. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

Романенко Н. А.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ХХ СТОЛІТТІ

Маючи багатотисячну історію державотворення, тримаючи у руках історичний прикладний досвід предків державотворців, співвітчизників і далеких братів у світовій боротьбі націй за незалежність, чому українські просвітителі почали активний рух до здобуття остаточної незалежності на початку ХХ століття. Чи не є це якимось метафізичним співпадінням, що найзапекліша боротьба зійшлася в часі із найвизначнішими здобуттями людства, чи, можливо, це результат довгої, кропіткої праці ідеологів та науковців, що у співпраці із активістами впровадження національної ідеї і призвело до результативних змін в історії держави, до формування її чіткої структури, правового поля, утворення курсу державної політики. Без сумніву передумови до нового етапу у становленні української держави мали охопити різноманітні галузі соціальної, економічної, політичної та інших сфер життєдіяльності народу, який намагався сформувати цілісне уявлення про себе.

Потрібно згадати спершу, як формувалася сама ідея про відновлення незалежності, точніше розглянути перші кроки до усвідомлення такої ідеї. Не дивно, що попередницею незалежності стала ідея існування у формі автономії чи федеративної складової великої імперської амбіції.

Ідеологія створення незалежної української держави існувала протягом довгої історії земель, що були етнічно, культурно та економічно поєднані. Порівнюючи періоди існування української держави у різних формах та проявах із періодами підпорядкованого існування, можемо переконатися, що періоди незалежності тривали вдвічі довше, ніж періоди поневолення сусідніми імперіями. Наприкінці XIX століття, натхненні деякими змінами в суспільстві та державному устрої, українські ідеологи стали досить переконливими у формуваннях концепцій незалежної держави. В основному виділяти слід декілька основних концептуальних думок, які власне і втілились в життя, поступово набувши форм вираження.

Ідея становлення незалежності, в тих формах, в які вона вилилася на початку ХХ століття, веде свій початок з часів кириломефодіївців. Активно її розвивати та втілювати в життя почали М. Драгоманов, М. Грушевський, В. Липинський, Ю. Бачинський, І. Франко, Д. Донцов, М. Міхновський. Наприклад саме М. Драгоманов почав розглядати Україну як автономну державну одиницю демократичної Росії. До четвертого універсалу М. Грушевський був прихильником схожої ідеї – федеративної частини тієї ж таки Росії з демократичною формою правління. Багато хто з їх послідовників не погоджувався з ними, але тим не менш,

саме ці ідейні форми передували вже більш сміливим концепціям. Багато навіть із сучасників Драгоманова та Грушевського розглядали українську державу лише як самостійну державну одиницю. С. Рудницький вже у перших своїх працях вказував на те, що єдиним можливим шляхом до розвитку та розбудови української держави є її повна самостійність. Досить радикальними для того часо були думки Д. Доцова та М. Міхновського, які в чомусь навіть засуджували ідею автономії, порівнюючи її із затриманням хвороби, а не остаточним її винищенням. Зокрема Д. Донцов у праці "Націоналізм" дещо різкий у коментуванні ідей Драгоманова "про примирення націй", вважаючи їх такими, які спрямовані на ще більше зближення націй, котре призведе до водностайнення мови, далі до знищення мит, знесення міждержавних кордонів і таких подібних наслідків, які аж ніяк не сприятимуть встановленню справедливої самостійності. Тут потрібно зазначити, що на початку своєї публіцистичної діяльності Донцов віддав данину соціалістичним ідеям та навіть входив до української соціал-демократичної партії, але незадовго перед початком Першої світової війни в його роботах з'явилися виразні антиросійські нахили, а згодом він закликав українство обернути свій погляд на Захід. Цей приклад є досить символічним і його необхідно враховувати при вивченні націоналістичного руху, адже він звертає нашу увагу на істинність ідеї самостійності. Своєрідним ідейних соратником Донцова став Микола Міхновський, який вбачав у Росії головного ворога для української державності. Що ж до шляхів набуття незалежності, Міхновський пропонував звернутися до прикладів європейських держав, використовуючи творчі потенції націоналізму європейського типу.

Концептуально ідея незалежної самостійної України сформувалася в досить короткий період. Щодо втілення її, особисто в мене виникає бажання періодично розділити цю подію на три основні етапи:

І етап: від кін. XIX ст. до розпаду УНР: удосконалення літературної мови, формування власної політичної та наукової думки, театру та літератури, прагнення до створення власної держави та активні приклади до втілення цієї ідеї;

ІІ етап: період існування УРСР та національно-визвольні війни, об'єднання Західної та Східної частин України, що вперше відновило цілісність держави;

ІІІ етап: від відновлення незалежності України до сьогодні: формальне утворення української нації, "постколоніальний" менталітет нації, та шляхи тепер ідейного поєднання народу, який досить довгий період намагалися роз'єднати;

Особливо мою увагу привернув період з 1917 по 1920 рр. Зважаючи символічну циклічність історичних подій неможна пройти осторонь тогочасних подій. Саме їх я виділяю, як ідентифікатор неготовності всієї нації до незалежності. Боротьба за державність України наприкінці 1917–1920 рр. відбувалася в умовах запеклої громадянської війни та іноземної інтервенції. У цій боротьбі можна виділити кілька етапів. На першому етапі національну революцію очолювала Центральна Рада. В листопаді 1917 р. було проголошено Українську Народну Республіку (УНР). Другий

етап - це правління з кінця квітня 1918 р. гетьманщини в умовах окупації України австрійськими та німецькими військами. Починаючи з листопада 1918 р., проходило відновлення УНР на чолі з Директорією і об'єднання її з ЗУНР. Це також був визначний етап в національно-державному будівництві. На жаль, наприкінці 1920 – на початку 1921 р. Процес національного державного відродження був перерваний перемогою об'єднаних радянських збройних сил, встановленням радянської влади на більшій частині України та окупацією західноукраїнських регіонів Польщею, Румунією, Чехословаччиною.

Безперечно сьогодні важливо звернутися до подій, які відбувалися на початку минулого століття. Адже подальша доля української державності залежить від рішень, які сьогодні будуть прийматися нащадками ідеологів, переконаних прихильників української незалежності. Досить схожі паралелі можемо провести і в проблематиці подій, що відбувались на початку XX століття. Що ж, нам залишається не знехтувати історичним досвідом, та остаточно закріпити позиції української незалежної держави.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Міхновський М.* Самостійна Україна / М. Міхновський. – Лондон, 1967. – С. 29.
2. *Донцов Д.* Культура примітивізму / Д. Донцов. – Черкаси, 1918. – С. 8.
3. *Донцов Д.* Націоналізм / Д. Донцов. – Лондон – Торонто, 1966.
4. *Лисяк-Рудницький Іван.* Між історією і політикою / Іван Лисяк-Рудницький. – Мюнхен, 1973. –С. 239-240.
5. Самостійна Україна. – 1981. – № 7-8. – С. 8.
6. Сучасність. – 1983. – № 7. – С. 113-114, 127-128.
7. *Сосновський М.* Дм. Донцов. Політичний портрет / *М. Сосновський.* – Нью-Йорк – Торонто, 1974. – С. 23-24.

Свириденко Г. В.
здобувач
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ)

ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА ЯК КРИТЕРІЙ ЦИВІЛІЗОВАНОГО[1] РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Серед багатьох складових формування та розвитку сучасної держави не останнє місце займають проблеми правового порядку, правозаконності правомірної поведінки та соціальної активності громадян. Зрозуміло, що проблеми розвиненого

[1] Цивілізований – долучений до цивілізації, культурний, розвинений. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад і головний ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – С. 1582 [728].

громадянського суспільства визначаються в тому числі тим, на скільки високою є правова культура суспільства, повага до права, престиж права в діях кожної конкретної особистості.

Зрозуміло, що відчуття захищеності кожним, гарантованості прав та законних інтересів, протистояння сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівної дії механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантування та забезпечення системи безпеки пов'язане в першу чергу, з правомірною поведінкою в суспільстві. Хочемо особливо підкреслити безпосередню значущість цієї поведінки для гарантування та забезпечення системи безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи суспільства та держави.

В останні роки увага вчених все більш зосереджується на проблемі особистості як найвищої цінності суспільства, в інтересах якої і повинні відбуватися докорінні зміни: глибше стала досліджуватися сама проблема істинних і уявних цінностей в праві; гостріше відчуваються сьогодні реалії життя, політико-правової дійсності; по-іншому проявляються спрямованість і рівень юридичного мислення і поведінки, їх соціально-духовні, моральні характеристики; по-новому постають проблеми соціально-правової значущості, співвідношення належного і забороненого тощо.

Традиційно правознавці звертаються до проблем, пов'язаних з неправомірними діями осіб. Зазвичай протиправні діяння – найбільш соціально шкідливий й небезпечний різновид антигромадської поведінки, вони виступають вирішальним фактором у визначенні ступеня юридичної відповідальності особистості за свої дії. Проте суттєві відмінності, що покладені в основу правової поведінки, вимагають спеціального розгляду як протиправної, так і правомірної поведінки, що буде здійснюватися нами і надалі, в подальших публікаціях.

Зазначений підхід до меж прояву правомірності, що поділяється більшістю авторів – науковців, що не виходить за межі дозволених правом меж дій (вчинків), дає загальне уявлення про даний вид правової поведінки. Більш конкретні дефініції, критерії правомірності, пропоновані різними вченими, показують, що в юридичній літературі ще не склалася єдина точка зору з приводу того, що ж відносити до соціально корисної і юридично значущої, належної поведінки.

Поняття "правова", "правомірна", "протиправна" стають предметом їх етимологічного, семантичного осмислення, що є відображенням плюралізму в категоріальних інститутах правової науки, вимог переосмислення наявної юридичної термінології. Відзначається у зв'язку з цим деяка умовність, "звуженість" поняття "правомірна", коли вона застосовується для позначення поведінки, протилежної протиправній. Слід мати на увазі, що поняттями "правомірна" і "протиправна" не вичерпується весь спектр прояву поведінки людей. Мова іде про наявність та дієвість інших соціальних регуляторів.

В пропонованому науковому викладі нас цікавить поведінка, яка регулюється нормами права та отримала назву “правова поведінка”.

Така поведінка визначається формально термінологічним зв’язком слів “правова” і “правильна”, “справедлива”, а також широким використанням в якості підтвердження позитивних якостей тих чи інших юридичних категорій (зокрема, “правова активність”, “правові приписи”, “правова культура”, “правовий порядок” тощо). У той час, як негативні проступки характеризуються термінами “правопорушення”, “протиправні діяння” тощо. Однак чимало свідчень і зворотного або ж дуалістичного вживання терміна “правова”.

Загальновизнане в науці закріплення терміна “правомірна” за масивом поведінки, відповідного правовим розпорядженням, можливо зазнає еволюційної зміни в майбутньому. Цей прогноз вбачається нам виправданим у зв’язку з процесами, що відбуваються сьогодні в правовій системі: зміна звичних уявлень про механізми соціально-правового контролю над поведінкою як жорсткого, директивного регулювання з допомогою заборонно-обов’язкових норм. Очікування пов’язані з розвитком громадянського суспільства, з визнанням і широким впровадженням верховенства права в житті суспільства, із зростаючими можливостями стимулюючих норм у регуляції позитивних ініціативних дій.

Декілька зауважень по темі: деякі науковці виділяють так звану девіантну поведінку – поведінка, яка не відповідає прийнятим у суспільстві стандартам на даному етапі розвитку, але у майбутньому може їм відповідати.

Заслуговує на увагу позиція науковців, які виділяють нормативну поведінку, під якою розуміють таку поведінку, яка врегульована будь-яким видом соціальних норм – звичаями, релігійними або корпоративними нормами, нормами права та ін. [2, с. 480].

Сьогодні також зростає практичне значення словосполучення “закономірна поведінка”, як дій, заснованих на узгодженні із законом, йому відповідних. Цілком прийнятно вживання терміну “законослухняність” або законослухняна поведінка.

Якщо ж звернутися до порівняльно-правової характеристики поняття, що концентрує в собі юридично значущу, соціально корисну поведінку, то по суті єдиним аналогом “правомірної” є термін, що використовується у німецькій мові, – основне, найбільш уживане значення якого в юридичній якості правомірно – rechmasig або rechtmessung, дослівно – “вимірюваний правом”. Вочевидь, саме з німецького права і увійшло в наш юридико-термінологічний обіг це словосполучення, наповнене в інших соціально-історичних умовах власним змістом та значенням.

В інших правових системах така поведінка співвідноситься із ставленням особи саме до закону, заснована та узгоджена з ним. Термін римського права Legitimus – законний, відповідний закону, – запозичений і закріплений західною правовою традицією в принципі верховенства права, як основного юридичного постулату, що перейшов у правову категорію, окреслену в італійському праві як lecitio – те, “що

дозволено", "припустимо", узгоджується "з приписами природнього права або позитивного, соціальними нормами, "пристойністю", "добрими намірами", гідністю.

До речі, у французькому праві поняття, що означають "законний" і "правомірний", позначаються одними і тими ж термінами – legalite, legitime – як "юридично обґрунтований", "закріплений законом" або "відповідний закону".

Англійське право використовує словосполучення law-abiding "законослухняний", "підкорений закону", "той, хто поважає закон") для позначення поведінки в рамках закону [3, с. 113-138].

Таким чином, термін "правомірна поведінка" багато в чому умовний. Правомірну поведінку можна визначити як обумовлену ментальними, культурними, моральними, канонічними поглядами і соціальними нормами діяльність у площині права, що заснована на свідомому виконанні та світоглядній орієнтації суб'єкта права.

Таким чином у характеристику правомірної поведінки (її визначальні, ціннісні якості) необхідно включати такі основні риси: суспільну корисність, особисте волевиявлення, переконаність, відповідальність особистості за свої вчинки, її активність у виконанні обумовлених правом дій.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад і головний ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – С. 1582 [728].
2. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за редакцією О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юринком Інтер, 2006. – С. 480 [с. 688].
3. *Богачова О. В.* Законотворення: теоретико-прикладні аспекти / О. В. Богачова; Кам'янець-Подільський : ТОВ "Друкарня "Рута", 2012. – С. 113-138 та ін. [с.448].

Середа О. В.
асистент
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого (м. Харків)

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДИ СУДОВОГО ВІДОМСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Важливим завданням судової реформи 1864 р. стала зміна кадрового складу. Задля його вирішення судові установи отримали широку автономію у сфері практичної підготовки кандидатів на посади судового відомства: секретарів, слідчих, товаришів прокурора окружного суду. Найближчою метою підготовки кандидатів слугувало практичне навчання прийомам діяльності на посадах, на які вони безпосередньо могли бути призначені.

Модель інституту кандидатів на посади по судовому відомству за реформою 1864 року була перспективною, але потребувала істотних вдосконалень в частині визначення механізму їх практичної підготовки.

Статут про заснування судових установлень 1864 р. в загальних рисах окреслив характер обов'язків кандидатів. Голови окружних судів визначали характер обов'язків кандидатів, які відповідали б посадам секретарів і помічників секретарів, або відряджали до представників прокурорського нагляду (ст. 409) [4, с. 249-259]. У вільний від занять час, вони відвідували судові засідання, (ст. 414). Закон дозволяв, у випадку недостатньої кількості судових слідчих і в умовах крайньої необхідності, відряджати кандидатів за дозволом суду здійснювати слідство по злочинам і проступкам (ст. 415). Важливого значення для набуття практичних навичок було здійснення кандидатами за рішенням голови суду захисту підсудних у кримінальних справах; захист сторін за правом бідності у місцях, де не було ради присяжних повірених (ст. 416) [4].

Відтак законом не було достатньо точно визначено ні устрій кандидатури на судові посади, ні порядок службових і освітніх занять. Тому загальний рівень цієї "школи" практичної підготовки наукові кола вважали незадовільним. На думку М. Муравйова, інститут кандидатури не давав систематичної правильної і повної підготовки до служби в магістратурі і не забезпечував їй достойних майбутніх членів [с. 127].

На цю проблему міністерство юстиції звернуло увагу лише через 20 років, підготувавши закон від 24 грудня 1891 р. [3].

Цей закон закріпив призначення кандидатів головами судових палат при погодженні з прокурорами палат на підставі безпосередньої заяви кандидата або подання голови окружного суду. Кандидати розподілялися на дві категорії: молодші та старші. Першим присвоювалися службові права помічника секретаря при мировому з'їзді, а старшим - помічника секретаря окружного суду.

Молодші кандидати у своєму званні служили до 2 років. Після спливу цього строку вони відраховувалися. Однак вже після півторарічного строку вони мали можливість отримати від суду чи палати, при яких вони перебували, посвідчення про отримання ними достатньої практичної підготовки для самостійних занять по судовій частині та продовжити службу у званні старшого кандидата. Таке посвідчення видавалося лише після успішного складання іспиту. Відтак, звання старшого кандидата набувалося за конкурсом більш здатними кандидатами, а решта – залишалися у званні молодшого і продовжували підготовку [3].

З метою вдосконалення процедури добору, інструкцію з проведення іспитів пропонували закріпити на законодавчому рівні. Екзамен мали проводити особливі комісії під керівництвом старшого голови чи вибраного судді, створені при

окружному суді у складі 3 суддів (щорічно обраних в загальних зборах суду); та осіб прокурорського нагляду [2, с. 205].

Старші кандидати після спливу півтора року мали право просити окружний суд видати їм свідоцтва про те, що вони довели на службі свої знання по судовій частині. Отримавши їх, вони отримували посади судових слідчих, міських суддів, товаришів прокурора окружного суду чи інші, що заміщувалися за рішенням міністра юстиції [3].

Розподіл кандидатів був визнаний комісією з перегляду законодавства по судовій частині складним і недостатньо послідовним. Він викликав необхідність відносно кожного кандидата двічі ставити питання про достатність його підготовки до самостійної діяльності в судовому відомстві і двічі засвідчувати це формальними свідоцтвами (ст. 409, 407). Крім того, з зазначеним розподілом був пов'язаний не зовсім послідовний погляд на становище старших кандидатів, які не отримали свідоцтва за ст. 417. Ці кандидати могли бути відрядженні до тимчасового виконання обов'язків судді, судового слідчого, товариша прокурора, однак призначення на ці посади закон не допускав.

Порядок занять кандидатів за Законом від 24 грудня 1891 р. та нагляд за ними покладалися на голів і прокурорів судових місць. Молодші кандидати відряджалися в канцелярії суду і прокурора; в нотаріальний архів; в камери судових слідчих, повітових членів і товаришів прокурора. Старші направлялися загальними зборами окружного суду для виконання обов'язків судових слідчих і міських суддів. Голова міг покласти на них захист підсудних, а прокурор судової палати за погодженням зі старшим головою палати дати направлення на посаду товариша прокурора окружного суду [3].

Порядок занять і видачі посвідчень кандидатам визначалися Міністром юстиції, так само як і складання щорічних звітів про діяльність і заняття кандидатів.

Таким чином, Закон від 24 грудня 1891 р. стосувався практично всіх сторін побуту кандидатів і вніс суттєві зміни в устрій кандидатури, умови набуття прав кандидатами на заняття службових посад; порядок службових занять та нагляду за ними. Однак правове регулювання було не закінченим, оскільки закон не прописував конкретного порядку функціонування цього інституту, давши тим самим широкий простір інструкційним вказівкам міністерства юстиції [2, с. 188].

В 1892 р. міністерство юстиції винесло ряд розпоряджень: від 9 січня за № 772 про порядок службових занять кандидатів і видання їм свідоцтв та посвідчень; за № 773 – про розподіл посадових окладів; від 26 березня за № 9017 – про виконання кандидатами посад товаришів прокурорів окружних судів.

Незалежно від цих циркулярів Міністерство запропонувало старшим головам і прокурорам палат: 1) розробити тимчасові правила випробувань на звання старшого кандидата і 2) надати пропозиції для складання постійних і загальних правил про організацію службових занять кандидатів. В наданих відгуках деякі з них заявили, що

закон 1891 р. поставив кандидатів навіть у гірше становище, порівняно з попереднім. Їх наявність спонукала Міністра юстиції до організації в грудні 1894 р. спеціальної наради для обговорення пропозицій і внесення змін до закону [2, с. 188-189].

Більшість членів наради визнала його задовільним. Його користь була визнана у наступному 1) об'єднання кандидатів суддівських і прокурорських, 2) запроваджені іспитів на звання старшого кандидата, 3) забезпечення підготовки кандидата на самостійні посади, 4) допущено кандидатів до виконання посад товаришів прокурорів окружних судів. Водночас вони не заперечували наявність недоліків [2, с. 189].

При визнанні позитивним об'єднання суддівських і прокурорських кандидатів, відзначено зайву централізацію. Зосередження діловодства про кандидатів в руках голови судової палати надмірно його обтяжувала. Адже старший голова не міг слідкувати за діяльністю всіх кандидатів округу, а місцеве керівництво, не маючи в цьому самостійності, було поставлене законом в незручне становище. Крім того, нарада відмітила, що на практиці було відсутнє правильне і систематичне керівництво заняттями кандидата, або його взагалі не було [2, с. 190].

Закон не усунув у повному обсязі відмінностей між "суддівськими" і "прокурорськими" кандидатами. Перебуваючи у званнях молодших кандидатів, вони розрізнялися між собою за своїми заняттями [2, с. 191]. Ці відмінності суперечили меті заснування інституту кандидатства – ознайомлення з практикою судової справи осіб, які отримали вищу юридичну освіту і висловили бажання служити судовому відомству. Підготовка кандидатів не може бути спеціальною, обмеженою однією чи декількома окремими галузями судової діяльності. Підготовка повинна бути всесторонньою і по можливості з повним ознайомленням зі всією сукупністю службових дій [2, с. 191].

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Муравъев Н. В.* Кандидаты на судебные должности. Вопрос судоустройства и судебной политики / Н. В. Муравъев. – М., 1886. – 179 с.
2. Объяснительная записка к проекту новой редакции Учреждения судебных установлений // Высочайше учрежденная комиссия для пересмотра законоположений по судебной части. – Т. 2. – Ч. 2. – СПб., 1900. – С. 180-220.
3. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание третье. – Т. 11. – № 8188. – Спб., 1894. – С. 672-675.
4. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. – Ч. 3. – СПб, 1867. – 567 с.

Славінська І. М.
аспірант
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

СПОРТИВНА СПІЛЬНОТА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Нова парадигма, формула громадянського суспільства, що вибудовується у наші дні зумовлює створення нових, зміцнення вже існуючих громадянських інститутів. Зазнають змін, поглиблюються форми співпраці у різних галузях суспільного життя.

Значною складовою суспільного життя є спорт. Багато науковців дотримуються думки, що першозасади професійного спорту, все-таки громадські – не державницькі. Професійний спорт виплеканий громадянським суспільством, спортивна спільнота нерозривно пов'язана із ним, вона сприяє його об'єднанню, при підтримці держави. Спортивна спільнота – частка громадянського суспільства, це спортсмени, тренери, спортивні судді, спортивні фанати а також фахівці, що живуть спортом і добре орієнтуються у специфіці, пріоритетах та перспективах розвитку спорту та його поєднанні з оздоровленням нації, а також – управлінці державних та громадських інституцій у галузі [1].

На думку Лінкольна Еллісона, теорія держави і права дещо відстає у своєму внеску в науковому розумінні спорту [4]. Можливо, щоб краще це з'ясувати, потрібно проаналізувати концепцію громадянського суспільства у відношенні до спорту. Оскільки, на думку Елісона, спортивні установи виконують багато передбачуваних функцій громадянського суспільства. Аналіз спортивних установ в Німеччині, Китаї та Південній Африці показує, що вони відображають загальний стан громадянського суспільства в цих країнах [5]. Багато часу сплило з тих пір, коли визначальним у суспільному житті було виробництво, а отже і спортивні заходи були нецікаві. За таких умов спорт не набув великого значення. Проте, коли ця парадигма зламалась, культура та дозвілля стали розглядатись як важливі самі по собі. А спорт став більш актуальним для вивчення центральних проблем суспільства [5].

Також у своєму дослідженні "Нарощування потенціалу у галузі культури та спорту добровільними організаціями" Лаура Катон задається питанням, як спортивні організації збільшують свій внесок у громадянське суспільство і поліпшують стан місцевого населення шляхом появи нових напрямків надання державою послуг. Спорт становить величезну частину життя громадянського суспільства, як не дивно прозвучить для багатьох, тим не менш, спорт, в цілому ідентифікував себе, як окремий сектор громадянського суспільства. Це означає, що дана позиція раніше, можливо, була і недооцінена [6].

Історію спортивного руху потрібно вивчати ще й тому, що саме спортивні об'єднання були чи не єдиними осередками, через які українська молодь могла згуртуватися для відстоювання своїх власних національних інтересів [2].

Розвиток національних культур, виникнення олімпійського руху і розвиток спорту в Європі скерували у цих напрямах і громадську думку на Україні. Наприкінці XIX століття в історії вітчизняної суспільної думки відбулися значні соціальні, економічні перетворення; зміни у галузі культури, освіти. Зокрема, посилився інтерес до фізичної культури як складової загальної культури. На даному етапі розвитку спостерігався процес поступового піднесення значення спорту для загального розвитку кожної людини [3].

Одночасно із освітніми організаціями з'являються спортивно-руханкові товариства, що носять характер спортивно-громадських, оскільки в них відбувалось виховання не лише руханкових навичок , а також формування громадської позиції.

Створюються перші національні спортивні товариства і клуби спортивного спрямування [2]. Тренування фізичного і морального оздоровлення. Найяскравіший приклад тому – зародження у 1869 р. у Львові першого українського спортивного товариства "Сокіл", а згодом і товариств "Січ" та "Луг". Напрямки їхньої роботи – спортивно-вишкільний та культурно-масовий. Мета діяльності цих товариств окрім руханки, полягала у національно-патріотичному вихованні молоді, а саме – виховання любові до Батьківщини, вшанування національних традицій та звичаїв, повагу до батьків, вивчення національної історії. Ці спортивні товариства відіграли важливу роль у відродженні слов'янських народів, у пробудженні національної свідомості. Правовий стан товариства "Сокіл" закріплюється в Статуті, котрий затверджується Міністерством внутрішніх справ у Відні, а також Галицьким намісництвом 1893 р. За статутом, керівний орган – Старшинська рада, котру очолює Голова Ради, що обиралась на три роки. Після Першої світової війни правове становище "Соколу" укріплюється законом "Про товариства", котрий ухвалий польський Сейм (нагадаємо, що на західноукраїнських землях на той час панує польська влада) [2]. "Сокіл" навіть намагався здобути право участі в XI літніх Олімпійських іграх у Берліні, проте не отримав згоди від Національного олімпійського комітету [2].

Через спортивне життя цікаво спостерігати за побутовим життям населення, оскільки спорт, як завжди, є чи не однією з основних форм відпочинку громадян у здоровому громадянському суспільстві.

Отже, наприкінці, ми можемо скласти формулу, у якій спорт є вагомою, важливою часткою дозвілля у здоровому громадянському суспільстві, спортивна спільнота вносить вагомий внесок у розвиток громадянського суспільства, формує імідж держави на міжнародній арені, має значний вплив на громадянське суспільство, на його формування; за станом спорту в країні, за тим впливом, який має спортивна спільнота на життя держави – можна говорити про державу у цілому та її громадянське суспільство.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Відкритий лист Голові Чернівецької обласної державної адміністрації Папієву М. М. від Чернівецької спортивної громади з проханням утворити окремий підрозділ крайової виконавчої влади з питань фізкультури і спорту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sportbuk.com/2013/11/vidkrytyj-lyst-papijevu-vid-sportyvnoji-hromady-v-unison-doruchennyu-prezydenta/
2. *Нагірняк А. А.* До історії створення та діяльності спортивного товариства "Сокіл" у Львові (кінець XIX – початок XX ст.) / А. А. Нагірняк // Національний університет "Львівська політехніка" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21408/1/9-41-46
3. *Золочевський В. В.* Організація діяльності фізкультурно-спортивних об'єднань дітей і молоді у вітчизняній педагогіці (кінець XIX – початок XX ст.) [Електронний ресурс]. / В. В. Золочевський. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/
4. *Lincoln Allison.* Sport and civil society. Uniwersity of Warwick. Political Studies, 1998
5. *Grant Jarvie, James Tornton.* Sport, culture and society an introduction – 2 ed. – New York, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.worldcat.org/.../sport-culture-and-society
6. *Laura Caton.* Building capacity in culture and sport voluntary sector organisations. Local government association, 2013. – http://www.local.gov.uk/culture-tourism
7. *Шинкарук О.* Особливості олімпійської підготовки спортсменів у зарубіжних країнах, м. Київ, Національний університет фізичного виховання, 2012 [Електронний ресурс] / О. Шинкарук. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/

Соломінчук В. В.
аспірант
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРОФСПІЛОК РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

Зрозуміти сутність і значення професійних спілок у процесій взаємодії держави та громадянського суспільства неможливо без урахування історії розвитку профспілок, визначення місця профспілок в політичній системі в різні історичні періоди. На сучасному етапі важливо врахувати досвід становлення профспілок як соціально-політичного інституту, зокрема осмислити особливості взаємодії радянської держави та профспілок.

Правовий статус профспілок СРСР досліджували такі радянські вчені як С. С. Алексєєв, В. М. Догадов, О. Ф. Киселев, Я. А. Канторович та сучасні вчені О. Л. Тупиця, Д. В. Лобок, В. Ф. Цвих, В. М. Докашенко, О. М. Мовчан, Б. І. Андрусишин, Н. А. Циганчук, О. М. Олійник, В. І. Щербина.

Зважаючи на те, що профспілки 1917–1920 р.р. були тією силою, яка на перше місце у своїй діяльності ставила соціальний захист робітничого класу, більшовики, розуміючи важливість впливу на профспілки, розпочали наступ на їх незалежність з метою "одержавлення" [1, с. 37].

В 20-ті роки минулого ст. була сформована радянська модель функціонування професійних спілок як “школи комунізму” та “школи управління”. Основним завданням професійних спілок стала підготовка кадрів для управлінського апарату [2].

Радянські вчені, характеризуючи правову природу професійних спілок, розвивали ідею В. Леніна про профспілки як школу управління, школу господарництва та школу комунізму.

Згідно з Кодексом законів про працю 1922 р. радянські професійні спілки отримали недосяжні для західних професійних спілок права – законодавчої ініціативи, представництва у господарських органах та співучасті в управлінні виробництвом [3, с. 148].

Разом з тим, замість захисту прав і свобод людини – основної функції профспілки в демократичному суспільстві, держава орієнтувала профспілки на захист її інтересів. В такій політиці чітко простежувалася тенденція домінування державних інтересів над загальнолюдськими.

Наприкінці 20-х років XX століття професійні спілки стали одним з елементів системи державного управління.

Особливість відносин професійних спілок і держави полягала у тому, що вони фактично виконували функції державного органу, хоча формально не входили до системи державних органів. С. Кобалевський, аналізуючи статус професійних спілок, висловив думку про те, що вони являли собою недержавний допоміжний апарат державного управління [4, с. 116].

23 червня 1933 р. ЦВК СРСР, РНК СРСР і ВЦРПС прийняли спільну Постанову “Про об’єднання Народного Комісаріату Праці Союзу РСР з ВЦРПС”. З прийняттям цієї постанови остаточно було завершено процес одержавлення професійних спілок. На недержавне громадське об’єднання були покладені публічні державні функції. По суті радянська держава передала профспілкам повноваження НКП та всіх його місцевих органів, включаючи й органи соціального страхування.

ВЦРПС було надано право видавати акти, які роз’яснювали порядок застосування законодавства про працю (згідно з постановою РНК “Про порядок видання інструкцій, правил та роз’яснень з застосування змін законодавства про працю” 21 серпня 1934 № 1954 р. ці акти видавалися ВЦРПС тільки за попереднім затвердженням або попередньою санкцією РНК СРСР).

І. Латугіна, досліджуючи розвиток законодавства щодо захисту трудових прав працівників, наголошує на втраті профспілками рис громадської організації та вказує на те, що в правовій державі профспілки повинні виконувати повноваження, властиві громадській організації, зокрема з захисту працівників, а державні органи повинні здійснювати властиві їм функції [5].

За умов перетворення всього господарства країни в єдиний народногосподарський комплекс під керівництвом одного органу управління – уряду, боротьба профспілок з останнім з приводу умов виробництва втратила свою

актуальність та була зайвою, профспілки ставали органом соціального управління [6, с. 47].

У січні 1957 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було затверджене "Положення про порядок розгляду трудових спорів, відповідно до якого фабричним, заводським комітетам, місцевим комітетам профспілок надавалося право безпосередньо розглядати трудові спори. Окрім того, згідно з положенням створювалися комісії з трудових спорів на підприємствах на паритетних засадах адміністрацією та профспілковими комітетами. Особливість врегулювання трудових спорів полягала у тому, що трудовий конфлікт міг розглядатися в судовому порядку лише після попереднього розгляду в комісії з трудових спорів, та після розгляду у фабричних, заводських, місцевих комітетах профспілок (ФЗМК). Ставши елементом системи органів з розгляду трудових спорів, професійні спілки фактично були наділені державними функціями зі здійснення правосуддя.

Наприкінці 60-х років захисна функція профспілок дещо посилилася. Звільнення працівників з ініціативи адміністрації відбувалося за попередньою згодою профспілки. Підвищенню ролі профспілок у трудовому регулюванні, охороні прав працівників сприяло затвердження 15 липня 1958 р. Президією Верховної Ради СРСР Положення про права фабричного, заводського, місцевого комітету профспілки [7, с. 696]. Положення розширювало права ФЗМК і тим самим підвищувало їх роль поряд з державними органами. При призначенні на керівні господарські посади адміністрація повинна була враховувати думку ФЗМК, звільнення робітників і службовців з ініціативи адміністрації здійснювалося за попередньою згодою ФЗМК [8, с. 62].

10 грудня 1971 р. на базі Основ законодавства про працю був прийнятий Кодекс законів про працю УРСР (введений в дію з 1 червня 1972 р.). Розділ XVI Кодексу було присвячено регулюванню діяльності професійних спілок. Ст. 244 Кодексу закріплювала права профспілок на представництво прав та інтересів робітників і службовців в сфері виробництва, праці, побуту і культури; право профспілок в управлінні виробництвом.

Разом з тим, розширення прав професійних спілок не означало їх вихід, хоча б частково, з під впливу керівної партії. Попри те, що вищевказана постанова Пленуму ЦК КПРС декларувала незалежність та самостійність професійних спілок, зокрема проголошувала, що професійні спілки є безпартійними організаціями робітників і службовців, а вся їх робота ґрунтується на базі широкої демократії, і надалі правляча партія використовувала професійні спілки в якості "привідного ременя".

Правовий статус радянських профспілок в загальних рисах можна описати наступним чином:

– за профспілками закріпився статус невід'ємного елемента політичної системи радянського суспільства, профспілки набули характеру державних органів. Їм були делеговані державні функції з управління соціальним страхуванням, розподілу житла,

розгляду трудових спорів, контролю та нагляду за дотриманням трудового законодавства та інші;

– членство у профспілці формально було добровільним, проте на практиці вступ у профспілку відбувався у добровільно-примусовому порядку;

– захисту прав та інтересів членів профспілок, який є пріоритетним напрямом роботи профспілок у традиційному розумінні їхньої правової сутності, відводилася другорядна роль;

– основними завданнями профспілок були сприяння зростанню виробництва, участь в соціальному забезпеченні, управління державним соціальним страхуванням та санаторно-курортним обслуговуванням, культурно-освітня діяльність.

За умов диктатури однієї партії, жорсткого контролю політичної влади над всіма сферами життя суспільства, громадськими організаціями, профспілки лише формально виконували функції громадської організації, а фактично були штучно інтегровані в адміністративно-командний апарат державного управління.

Така ситуація є ілюстрацією подвійної правової природи профспілок радянського періоду – з однієї сторони, формально вони мали статус непартійної громадської організації, виконували окремі функції, притаманні неурядовим правозахисним організаціям, а з іншої сторони, були частиною державного апарату.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Андрусишин Б. І.* Робітнича політики українських урядів (1917–1920 рр.) : автореф. дис. … доктора іст. наук / Б. І. Андрусишин. – К., 1997. – 44 с.
2. *Киселев А. Ф.* Профсоюзы и советское государство: Дискуссии 1917–1920 годов / А. Ф. Киселев. – М. : Прометей. – С. 102.
3. *Мовчан О. М.* Участь профспілок УРСР в управління підприємствами та раціоналізації виробництва в роки нової економічної політики / О. М. Мовчан // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – 2003. – № 9. – С. 146-196.
4. *Кобалевский В.* Очерки советского административного права / В. Кобалевский. – Х. : Гос. издат. Украины, 1924. – 258 с.
5. *Лагутіна І. В.* Становлення та розвиток законодавства у сфері захисту трудових прав працівників / І. В. Лагутіна // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 37. – С. 85-89. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdp_2008_37_15.pdf.
6. *Шемяков О. Д.* Роль профспілок в досягненні соціального миру в умовах ринково-трудових відносин / О. Д. Шемяков // Бюлетень національної служби посередництва і примирення. – 2005. – № 8. – С. 43-51.
7. Історія держави і права України : [підручник] / В. М. Іванов. – К. : КУП НАНУ, 2013. – 892 с.
8. *Товстопят Л. М.* Історичний нарис становлення трудових правовідносин в Україні (1945–1960 рр.) / Л. М. Товстопят, Л. В. Кузнецова // Порівняльно-аналітичне право : електронне наукове видання. – 2014. – № 2. – С. 60-62.

Федоркін Д. В.
аспірант
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ)

ВЗАЄМОДІЯ ВЛАДИ ТА СУСПІЛЬСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ

Інформація в сучасному суспільстві є найважливішим джерелом влади. Держава, будучи центральним інститутом влади, активно використовує інформаційні відносини: інформація пов'язує між собою державу і громадянське суспільство. Найважливішим фактором, який визначає ефективність державної влади, є рівень її інформаційного забезпечення, ступінь оснащення сучасними технічними, технологічними і телекомунікаційними системами.

Інформаційні ресурси держави – це її національне надбання. Кількість, якість і доступність інформаційних ресурсів визначають рівень розвитку держави, її статус у світовому співтоваристві, впливають на стан і політику держави і є вагомим фактором політичного розвитку в XXI ст. У зв'язку з цим значимо, що важливого значення набуває розробка інформаційних систем, які забезпечують інформаційними ресурсами вищі органи влади, а також розвиток засобів комунікації [2, с. 154-159].

Масова комунікація – це процес повідомлення інформації за допомогою технічних засобів – засобів масової інформації або комунікації (преса, радіо, телебачення, комп'ютерні мережі тощо) – широкій аудиторії. Різновидом масової комунікації є комунікація в державних органах, що здійснюють функції державного управління.

Серед безлічі варіантів комунікаційних технологій безперечним лідером за останні роки став Internet. Він є важливим елементом інформаційної інфраструктури світової спільноти. Темпи поширення Internet носять вибуховий характер, на українському ринку загальнодоступних телекомунікаційних мереж він витісняє всіх конкурентів. Міжнародна комп'ютерна мережа Internet сьогодні являє собою демократичну і швидко зростаючу систему доступу до електорату. З точки зору західних і деяких вітчизняних експертів, Internet цілком реально стане в найближчі роки основним засобом забезпечення відкритості влади для широкої публіки, що, безумовно, слід враховувати в реальній практичній діяльності. Водночас використання локальних і глобальних інформаційних мереж призвело до появи такого терміну як "комп'ютерна безпека". Питання захисту даних в глобальних комп'ютерних мережах вимагає особливого і ретельного опрацювання, особливо якщо це стосується впровадження Internet в органи державної влади. Це питання також несе політичний аспект, оскільки безпосередньо пов'язаний з національною безпекою: адже інформація є найціннішим ресурсом держави.

Таким чином, наявність розвиненої інформаційної інфраструктури, яка інтегрує всі рівні органів державної влади та управління, застосування ефективних засобів збору, систематизації, класифікації, передачі та зберігання великих обсягів інформації, сучасних технологій отримання і обробки даних, їх аналізу і моделювання є умова і показник ефективності державного управління [4, с. 118-123].

Ще один аспект використання інформаційних технологій – комп'ютерне моделювання соціально-політичних процесів, що реалізуються в державі і суспільстві, яке засноване на використанні інформаційних і математичних моделей.

Розглядаючи питання використання комп'ютерного моделювання соціально-політичних процесів, слід чітко уявляти, що математична модель, формалізуючи соціально-політичні явища, структури і процеси, допомагає спростити реальну дійсність. У застосованій математичній моделі, як правило, використовуються або функціональні, або кореляційні зв'язки, а не причинно-наслідкові відносини, тому математичне моделювання може розглядатися як проміжний етап соціально-політичного аналізу.

На сьогодні комп'ютерне моделювання знаходить все більш широке застосування в прикладних дослідженнях. Це допомагає виявити реальні структурні елементи середовища, що впливають на розвиток політичної ситуації, оцінка можливих варіантів розвитку подій і ризику в результаті передбачуваних дій суб'єкта державної політики та його потенційної соціальної опори, прогнозування результатів виборів і внесення коректив у хід виборчої компанії тощо. У кожному конкретному випадку необхідно оцінювати як ступінь дійсної потреби в комп'ютерному моделюванні, так і межі його ефективного застосування [5, с. 24-26].

Впровадження математичних методів і комп'ютерних засобів в практику державного управління для дослідження і вирішення суспільних проблем водночас має більш глибокі причини, які не зводяться ні до особливостей політичного процесу, ні до специфіки українських умов. Суспільство в цілому переживає переломний момент, пов'язаний з лавиноподібним наростанням інформаційних потоків. Не випадково фахівці ведуть мову про інформаційний бар'єр, подолання якого можливо лише при якісній зміні механізму переробки інформації в системі управління. Іншими словами, сьогодні державне управління потребує в надійному аналітичному інструментарії, що дає можливість оперативно проводити багатоаспектні комплексні дослідження.

Одвічна проблема взаємовідносин влади і суспільства набуває в епоху глобальної інформатизації та комунікаційної відкритості принципово інший зміст. Справа в тому, що зв'язок влади з суспільством існує при будь-якому політичному режимі, інакше тоді не може бути відносин влади і управління. Відмінності між цими взаємовідносини в тому, що в тоталітарних системах авторитаризму і деспотії влада тримається переважно на покірності і страху, і, навпаки, демократичний режим

передбачає ставлення влади до громадянина як до вільного партнера і рівноправного учасника управління суспільством і державою.

Демократизація взаємовідносини держави і суспільства у їх взаємодії в державно-управлінських процесах передбачає створення атмосфери довіри і злагоди в постійному діалозі між державними структурами і суспільними інститутами, які представляють інтереси громадян. Взаємозворотня комунікація, яка виходять від державного апарату і громадських кіл, диктуються зростаючим динамізмом, мінливістю і зростаючими вимогами соціального середовища до системи державного управління. З організаційної точки зору, безперервність таких двосторонніх інформаційних контактів необхідна для моніторингу та прогнозування подій в мінливих умовах соціального буття, для своєчасної та адекватної реакції на події і надання належного впливу на них. Таким чином, у системі державного управління діє своєрідний механізм "раннього оповіщення" про небезпеку (назріваючий конфлікт, криза тощо), допомагаючи запобігти небажаним соціальним наслідкам [3, с. 121-126].

Встановлення зв'язків між державними структурами та суспільством сприяє створенню зовнішнього і внутрішнього середовища, сприятливого для ефективної діяльності державних органів, що, в свою чергу, служить провідником зворотного зв'язку у владно-управлінських відносинах (англ. publicrelations – відносини з публікою, зовнішні зв'язки) у організаційних структур, в тому числі і державних, вже давно є значущою сферою діяльності найбільш соціально розвинених країн.

Зв'язок з суспільством виник з функціональної потреби знайти такий спосіб соціальної комунікації, при якому суб'єкт і об'єкт державного управління існували б не як різнополюсні, а як взаємозалежні учасники суспільних відносин. Отже, зв'язок з суспільством, який вже міцно сформувався в західних країнах як сфера знань і область діяльності, отримують обґрунтоване поширення і на життєвому просторі української держави.

Зв'язок з суспільством в системі державного управління – це цілеспрямована взаємодія структур державного апарату з громадянами та суспільними інститутами, яку можна визначити як реалізовану ними інформаційно-комунікативну функцію публічної влади та управління, що дозволяє оцінювати ставлення різних прошарків населення до тих чи інших рішень і дій, ідентифікувати проголошену та реально проведену політику, співвідносити реалізовані програми з суспільними інтересами, формувати масові уявлення з будь-яких проблем для набуття суспільного розуміння, підтримки у прийнятті і виконанні певних заходів [1, с. 215-217].

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Глазунова Н. И.* Государственное (административное) управление : [учебник] / Н. И. Глазунова. – М. : ТК "Велби"; Изд-во "Проспект", 2006. – 560 с.
2. *Козбаненко В. А.* Государственное управление: основы теории и организации : в 2-х т.: [учебник] / В. А. Козбаненко. – М. : Статус, 2002. – Т. 1. – 366 с.

3. Основы теории управления : [учеб. пособ.] / [под ред. В. Н. Парахиной, Л. И. Ушвицкого]. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 304 с.

4. *Рассолов М. М.* Проблемы управления и информация в области права / М. М. Рассолов. – М. : Юридическая литература, 2001. – 352 с.

5. *Тихомиров М. М.* Системы информационной и интеллектуальной поддержки управленческой деятельности в структурах государственной службы / М. М. Тихомиров. – М. : Изд-во Рос. акад. гос. службы, 2001. – 185 с.

Шевчук З. Ю.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПОЛОЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Права людини – невід'ємний елемент людської особистості і людського буття. Вони набули сьогодні воістину світове значення. У своїх проявах вони стали показником цивілізованості держав і рівня добробуту їх громадян, джерелом вирішення найважливіших загально-соціальних і особистісних проблем. Основний сенс сучасного періоду формування демократичного суспільства і розбудови правової держави в Україні полягає у створенні сприятливих умов для життя і всебічного розвитку кожного громадянина, які б цілком відповідали міжнародним стандартам і загальновизнаним у провідних країнах Західної Європи уявленням про ставлення до людини як найвищої цінності. У досягненні цієї головної мети особливе місце належить такому важливому нормативно-правовому акту, як Загальна Декларація прав людини, який був прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Основні положення Декларації були імплементовані в національне законодавство, зокрема знайшли відображення в Основному Законі України, а він в свою чергу є основою для побудови України як держави.

Так, наприклад, стаття 21 Конституції України із статтею 1 Загальної декларації прав людини проголошує, що всі люди вільні і рівні у своїй гідності та правах.

Окрім того, стаття 24 Конституції України співзвучна з статтею 2 Загальної декларації прав людини. Усі люди рівні між собою, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Також стаття 30 та 32 Конституції України відтворює статтю 12 Загальної декларації прав людини: "Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, безпідставно посягатися на недоторканність житла".

До того ж стаття 33 Конституції України наслідує статтю 13 декларації. Конституція України проголошує: "Кожному, хто на законних підставах перебуває на

території України, гарантується свобода пересування вільний вибір місця проживання право вільно залишати територію України, за винятком обмежень встановлених законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну". Тоді як Загальна декларація прав людини голосить: "Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися в свою країну".

Крім того, стаття 25 Конституції України імплементує свої норми з статті 15 Загальної декларації прав людини. Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство.

Статті 34 і 35 Конституції України в свою чергу охоплюють статті 18 і 19 Загальної декларації прав людини. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на свободу світогляду і віросповідання.

Стаття 38 Конституції України відповідає статті 21 Загальної декларації прав людини. Конституція України проголошує: "Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування", тоді як Загальна декларація прав людини голосить: "Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні".

Разом з тим, стаття 45 Конституції України із статтею 24 Загальної декларації прав людини проголошує: "Кожен, хто працює, має право на відпочинок".

Стаття 48 Конституції України містить положення статті 25 декларації. Конституція України гласить: "Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло". У загальній декларації прав людини закріплено: "Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини".

Стаття 53 Конституції України ідентична з статтею 26 Загальної декларації прав людини і гласить, що кожен має право на освіту.

Сьогодні недостатньо лише задекларувати і проголошувати принцип неухильного дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина. Наша держава, зобов'язана створити дієві правові механізми, які дозволили б як усім особисто, так і різним соціальним групам, громадянському суспільству загалом і його інститутам, зокрема, повною мірою реалізовувати свої конституційні права і свободи,

під якими у юридичній науці прийнято розуміти встановлену та гарантовану державою міру можливої поведінки або діяльності особи (колективу осіб) з метою задоволення своїх законних потреб і інтересів у політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній), екологічній, інформаційній та інших сферах державного і суспільного життя. Ефективність реалізації прав і свобод людини сьогодні визнається дієвістю їх гарантування в суспільстві, комплексом тих умов і засобів, правових механізмів, які дозволяють повно, всебічно і вчасно реалізовувати всю множину прав і свобод людини.

Належний рівень розвитку суспільства та держави, в яких панує верховенство права, спонукає до утвердження спеціальних правових гарантій конституційних прав і свобод людини. В Україні ці гарантії представлені насамперед законодавчими і інституційними механізмами реалізації конституційних прав і свобод людини. Перші з них представлені системою чинного законодавства у правозахисній сфері – Конституцією та законами України, міжнародними договорами, щодо яких Україна взяла на себе зобов'язання в сфері захисту прав людини, указами Президента України, іншими добре відомими усім правникам нормативно-правовими актами у сфері захисту прав та свобод людини. Не менш важливими для реалізації громадянами своїх прав і свобод є їх вітчизняні та міжнародні інституційні гарантії. Вони мають системний характер і охоплюють усіх суб'єктів правозахисної діяльності в нашій країні – народ України, територіальні громади, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи, політичні партії, громадські організації, профспілки.

Отож, ставши незалежною наша держава зробила перший крок на шляху до ствердження демократичності та верховенства права. Захист прав людини – став одним з основних елементів національної ідеї України, пріоритетом якої стало дотримання прав і свобод людини. Лише виконання цих завдань спричинить розвиток української держави та її суспільства.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конституція України : [зі змін. та допов., внесеними Законом України від 21 лют. 2014 р. № 742-VII]. – К. : Паливода А.Л., 2015. – 61 с.
3. *Антонович М.* Україна в міжнародній системі захисту прав людини / М. Антонович. – К., 2000. – 261 с.

Шитий С. І.
старший викладач
кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук (м. Київ)

ВІДРОДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ПОЛОЖЕННЯХ ЗАКОНУ ПРО ВИЩУ ОСВІТУ

Нині Україна рухається шляхом реформування усієї державної системи у відповідності до стандартів Європейського співтовариства і освітня галузь не є виключенням. Прийняття нового закону "Про вищу освіту" стало черговим кроком на цьому шляху, а пункт 4 статті 2 цього закону прямо вказує на європейський вектор розвитку української освіти і напрямок на інтеграцію у європейський освітній простір [1, с. 2]. Тут важливо не забути, що впровадження новітніх європейських стандартів повинно супроводжуватися відродженням національних принципів в освіті, оскільки Україна є невід'ємною частиною, центром об'єднаної Європи і її національні освітні традиції і принципи походять від класичних європейських. Довести згадане твердження можна порівнявши положення законодавства про освіту Української Народної Республіки (УНР) доби Української Центральної Ради (УЦР) з нормами згаданого закону "Про вищу освіту".

На основі досліджених документів можна зробити висновок, що систему управління освітою УНР доби УЦР було засновано на принципах колегіальності, децентралізації, а також принципу єдиної школи, який передбачав подолання розшарування суспільства через освіту, котре існувало за часів Російської імперії. Крім того, передбачалося забезпечення права на національну освіту для національних меншин через організацію закладів освіти для представників цих меншин, а також уведення представників національних меншин до складу органів управління освітою [2, арк. 65-66].

В свою чергу, законом України про "Вищу освіту" встановлено, або можна навіть сказати відновлено, ряд положень, що були закріплені у нормах законодавства про освіту УНР доби УЦР. Так у підпунктах 2 і 3 пункту 2 статті 3 закону "Про вищу освіту" сказано: "2) доступності вищої освіти; 3) незалежності здобуття вищої освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів)." [1, с. 2], – тобто відновлено принцип "єдиної школи", що був впроваджений іще у часи УЦР.

Основу системи управління освітою УНР доби УЦР були ради освіти. Вони організовувалися за територіальним принципом. Вищим органом була Головна рада загальної освіти. Вона виконувала законно-дорадчі функції при вищих органах

управління освітою УНР досліджуваного періоду – тобто при Генеральному секретарстві, а потім Міністерстві народної освіти. Але ради освіти були не просто колегіальним консультативним органом при секретарстві – вони виконували також роль спеціалізованого професійного органу, на який, поряд із секретарством, покладалися обов'язки контролю за дотриманням "мінімальних норм", установлених секретарством для всіх культурно-просвітніх інституцій. До їхніх обов'язків входила і розробка загального бюджету освіти, а також регулювання відносин окремих національних культурно-просвітніх установ. На саме секретарство до того ж покладався обов'язок розробки загальної статистики розвитку системи освіти [2, арк. 64].

Згаданий вище, оновлений, закон України "Про вищу освіту" містить норми, що також розширюють права громадських і професійних об'єднань в управлінні освітою. Зокрема підпунктом 7 пункту 1 статті 12 передбачено участь органів громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки в процесі управління освітою. Підпунктом 8 пункту 1 статті 12 органом з управління освітою вказано Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти [1, с. 6]. При цьому відповідно до положень статті 18 закону Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти є колегіальним органом, так само як і згадані вище Ради освіти, а до його повноважень віднесено формування критеріїв оцінки якості освітньої діяльності і розробку вимоги до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають наукові ступені, а також розробку положення про акредитацію спеціалізованих вчених рад та інші повноваження [1, с. 20], що відповідають визначенню "дотримання мінімальних норм", які були передбачені як повноваження для Рад освіти. Таким чином у законі України "Про вищу освіту" частково відновлено окремі демократичні традиції управління освітою.

Серед органів управління освітою УНР доби УЦР слід окремо виділити Головну раду освіти, особливо в частині її повноважень. На Головну раду освіти покладалися такі обов'язки: розробляти зразкові плани організації дошкільної, шкільної і позашкільної та професійної освіти; здійснювати нагляд за реалізацією принципу єдиної школи; допомагати розвитку самодіяльності народів України в напрямі поширення та поглиблення освіти, а також у напрямі розвитку мистецтва, для цього зі свого бюджету можна видавати грошову допомогу; створити інформаційне бюро і підтримувати його роботу; ініціювати проведення різних просвітніх справ: відкривати школи, академії тощо; здійснювати роботу щодо забезпечення школи всім необхідним, а саме вчителями, підручниками і потрібним шкільним знаряддям; "Давати державні права школам", тобто надавати школам статусу спеціалізованих державних установ різного типу; здійснювати нагляд за задоволенням шкільних потреб учнів своїх національностей у школах інших національностей. Для цього національні міністерства мали право доручати відповідним органам збирати у визначених інституціях необхідні для цієї мети відомості. У випадках непорозумінь питання вирішувалося вищим органом управління освітою УНР досліджуваного періоду; виконувати інші функції,

пов’язані із загальним завідуванням освітою своєї національної групи; усі документи у справах освіти кожної національності, видані відповідним національним секретарством мовою цієї національності за підписом уповноважених осіб і печаткою даного секретарства (потім міністерства), мали силу закону [2, арк. 65-66].

В свою чергу, у законі “Про вищу освіту” створено, згадане вище, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, яке відповідно до передбачених законом повноважень: 1) формує вимоги до системи забезпечення якості вищої освіти, розробляє положення про акредитацію освітніх програм і подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки; 2) аналізує якість освітньої діяльності вищих навчальних закладів; 3) проводить ліцензійну експертизу, готує експертний висновок щодо можливості видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності; 4) формує за поданням вищих навчальних закладів (наукових установ) пропозиції, у тому числі з метою запровадження міждисциплінарної підготовки, щодо переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на відповідних рівнях вищої освіти, і подає його центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки; 5) формує єдину базу даних запроваджених вищими навчальними закладами спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на кожному рівні вищої освіти; 6) проводить акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти; 7) формує критерії оцінки якості освітньої діяльності, у тому числі наукових здобутків, вищих навчальних закладів України, за якими можуть визначатися рейтинги вищих навчальних закладів України; 8) розробляє вимоги до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають наукові ступені, розробляє порядок їх присудження спеціалізованими вченими радами вищих навчальних закладів (наукових установ) та подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки; 9) розробляє положення про акредитацію спеціалізованих вчених рад та подає його на затвердження центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки, акредитує спеціалізовані вчені ради та контролює їх діяльність; 10) акредитує незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти; 11) здійснює інші повноваження, передбачені законом [1, с. 20-21].

Тобто за сутністю своїх повноважень Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти багато в чому подібне до Головної ради освіти часів УЦР, що свідчить по взяття Україною курсу на повернення до національних освітніх традицій і першими кроками на цьому шляху стали норми закону “Про вищу освіту”.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Закон України Про вищу освіту: станом на 1 січня 2015 р. / Відомості Верховної Ради (ВВР). – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2014. – 2716 с. – (Бібліотека офіційних видань; № 37-38, ст. 2004).

2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ. Ф. 2581. Генеральне секретарство освіти Української Центральної ради Народне

міністерство освіти Української Народної Республіки. Оп. 1. Спр. 10. Проекти і положення розроблені міністерством про організацію нової школи і управління освітою в цілому. 83 арк.

Ярошенко М. О.
старший викладач кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

КОРУПЦІЯ СЕРЕД ГУБЕРНСЬКИХ ЧИНОВНИКІВ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У другій половині XIX ст. державний чиновницький апарат Російської імперії продовжував збільшуватись. Адміністративну систему царського самодержавства становили: імператор, Державна Рада, Сенат, Комітет міністрів, Власна Його Імператорської Величності Канцелярія, окремі міністерства та міністерство двору, численні тимчасові комітети. Детальніше проаналізуємо місцеві органи управління, а саме установи губернського управління та місцевого самоврядування. Варто відзначити, що присутствіє правління під керівництвом губернатора складалось із певної за штатом кількості керівників відділень радників. Старший з них називався віце-губернатором. У підпорядкування радників знаходились асесори. Віце-губернатори призначались найвищою владою. Радники губернського правління призначались Сенатом, однак повністю залежали від губернатора. При губернському правлінні знаходились канцелярія, архів, типографія, губернський архітектор, губернський та волосний землеміри [8, с. 108].

Губернська адміністрація також була тією ланкою в системі державного апарату, де найбільш широко процвітало хабарництво та крадіжки. Однак процес "загального хабарництва" та "здирництва" майже не знайшов свого відображення в офіційних відомчих звітах, наприклад, звітах III відділення, де про корупцію державного апарату немає жодної згадки. Те ж саме варто сказати про міністерські та губернські звіти. Лише за додатками до річних звітів Міністерства юстиції, а саме за відомостями про осіб, які щорічно притягувались кримінальними департаментами Сенату та губернськими кримінальними палатами за посадові злочини, можна мати уявлення про корупцію серед державного апарату. Однак ці відомості стосувались нижчого чиновництва та майже не відображали подібні провини вищої ланки губернської адміністрації [5, с. 143].

Таке поблажливе ставлення верховної влади Росії до корумпованих чиновників пояснюється ще й тим, що за численними відгуками сучасників, хабарництво та казнокрадство з точки зору чиновницької моралі було звичним явищем, а донесення про такі факти викликали негативну реакцію влади. Прикладом кричущого беззаконня

є діяльність чиновника особливих доручень, а потім правителя канцелярії М. Писарева, який служив у Київського генерал-губернатора Д. Бибикова. Цей чиновник брав хабарі до 10 тисяч рублів, обкладаючи щорічною даниною губернаторів. Так, зі справи "Про здирництво чиновника для особливих доручень при київському генерал-губернаторі Писарева" видно, що в 1840 р. він одержав від польських дворян 46 тис. рублів, а в 1847 р. від волинських поміщиків – 35 тис. рублів. Начальник IV округу жандармів генерал Буксгевден доносив шефу жандармів: "Волинські поміщики, які звикли до того, що управління Київським генерал-губернаторством засноване на аморальності інтересу у вищій мірі, вирішили…принести в жертву та зібрати з губернії тридцять п'ять тисяч рублів сріблом, визначену головним злочинцем довготривалих здирництв у Київському генерал-губернаторстві камергером Писаревим". У цій же справі міститься довідка III відділення про Писарева, яка стосується, напевне, початку 1840-х рр. : "Хоча МВС має про … Писарева ті ж дані, що й гр. Бенкендорф, але при всьому тому не тільки не знаходить пристойну причину, але й вважає навіть цілком незручним переводити кол. рад. Писарева від Д. Г. Бибикова, бо він перебуває при ньому для особливих доручень. Більш того, Писарев за своїми здібностями так необхідний ген.-лейт. Бибикову і усунення від нього Писарева без його згоди так засмутить його, що він без жодного сумніву і сам буде просити про звільнення з посади генерал-губернатора" [1, арк. 25]. У підсумку жодних заходів щодо корупціонера не було вжито, а на початку 1850-х рр. Писарева було призначено олонецьким губернатором, що свідчить про свавілля генерал-губернаторів.

Наведені приклади доводять, що система хабарництва та чиновницьких зловживань одержала не тільки загальне поширення, але й мовчазне "височайше" схвалення.

У середовищі губернаторів також процвітало масове казнокрадство та здирництво, однак цілком узаконене, оскільки, наприклад, хабар з відкупників шинкових зборів не розглядалась як недозволене явище. Також губернатори брали хабарі з осіб, які перебували в прямому підпорядкуванні: зі справників, поліцмейстерів, городничих. Ряд документів свідчить, що губернатори вимагали від поліцмейстерів 5 тисяч рублів щорічно асигнаціями. Випадків губернаторського свавілля можна наводити ще багато, але підсумком, які відображають стан справ у всій Росії можна вважати висловлювання штаб-офіцера корпусу жандармів Тарновського, дане ним у повідомленні III відділенню: "Щодо морального переконання більшості осіб чиновників і службовців, на жаль, по справедливості треба сказати, що багато хто мають свої вигоди та встановлені подяки й побори не вважають хабарами, про цілковиту безкорисність по службі не мають уявлення. Загальний напрямок до винайдення зі служби одержання грошових вигод зробилось настільки спільним більшості службовців, що замінити кращими майже немає можливості і для дрібного зменшення такого напрямку треба надто багато прагнення та часу" [2, арк. 72].

Що стосується характеристики других осіб у губерніях, а саме віце-губернаторів, то вони, як правило, за своїми діями та способом життя були схожі з губернаторами, а якщо це було не так, то доволі швидко вони приходили у відповідність [2, с. 162]. У системі губернських установ важливе місце посідала казенна палата – орган Міністерства фінансів. Вона відала збором різного роду прямих і непрямих податків, видачею різних гільдійських, промислових та інших свідоцтв, виконувала контрольні функції. Казенна палата складалась з п'яти відділень: ревізійного, шинкових зборів, казначейства, соляного та контрольного. Присутствіє палати включало її голову, радників, губернського казначея, губернського контролера, та одного або деяких асесорів [9, с. 1018]. З точки зору одержання різних незаконних доходів голова казенної палати мав широкі можливості, оскільки в його руках знаходились відкуп, акциз та інші види оподаткування.

Нагляд за законністю в губернії повинні були здійснювати губернські прокурори. Так, у законі зазначалось, що "губернський прокурор і губернські стряпчі, що перебувають при ньому, мають єдиним предметом своїх дій безпосередній нагляд за порядком діловодства в місцях губернських" [6, с. 2300]. Однак незважаючи на те, що безпосереднім начальником губернських прокурорів був міністр юстиції, вони були зобов'язані про всі виявлені зловживання "доносити негайно губернському начальству, а в деяких визначених випадках і міністру юстиції" [10, с. 2305]. Таке становище прокурорів, закріплене в законі, ставило їх у певну залежність від губернаторів. Безумовно, губернські прокурори не були позбавлені вад, притаманних всім чиновникам. Так, у звітах III відділення йшлося про хабарництво серед прокурорів.

Були в центральної влади й інші можливості одержувати інформацію про стан справ на місцях. Радники правління, якщо вони виявляли, що накази губернатора не відповідають "користі загальній або інтересам служби Його Величності", мали право донести про це Сенату. При цьому вони були зобов'язані виконати вказівку губернатора [11, с. 117].

Отже, незважаючи на зростання кількості чиновницького апарату, його професійний рівень залишався досить низьким, а погана його організація сприяла подальшому зростанню різного роду зловживань та хабарництву. Попри те, що в досліджуваний період верховною владою були посилені різні форми контролю за бюрократичним апаратом, суцільна корумпованість чиновницького апарату не знаходила відповідної протидії верхівки. Як правило, справи не доходили до розгляду. У разі ж розгляду до чиновників застосовувались переважно заходи дисциплінарного стягнення: грошові штрафи, зауваження й догани, які публікувались у газетах. Основоположним документом у сфері протидії корупції було видання Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ), ф. III отд., 1 эксп., 1840 г., д. 25.
2. ГАРФ, ф. III отд, 1 эксп., 1844 г., д.247, ч. 33.
3. Губернии Российской империи. История и руководители. 1708–1917. – М. : Объединенная редакция МВД России, 2003. – 480 с.
4. *Давидов П. Г.* Морально-правовий конформізм посадових осіб і корупція влади // Інтелект. Особистість. Цивілізація. / П. Г. Давидов. – Донецьк, 2004. – Вип. 2. – С. 36-44
5. *Зайончковский П. А.* Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. / П. А. Зайончковский. – М. : Мысль, 1978. – 228 с.
6. *Орлик В. М.* Казенні палати в системі фінансового управління Російської імперії в кінці XVIII – у XIX ст. (на матеріалах Київської губернії) / В. М. Орлик // Український історичний журнал. – 2003. – № 2 (449). – С. 66-73.
7. *Орлик В. М.* Податкові органи Російської імперії в Україні (XIX – початок XX ст.) / В. М. Орлик // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – К., 2004. – Вип. 4 (28). – С. 239-247.
8. Развитие русского права в первой половине XIX в. / под ред. Е. А. Скрипилева. – М. : Наука, 1994. – 315 с.
9. Свод законов Российской империи. – Т. II, ч. I. – СПб, 1857 г.
10. Свод учреждений государственных и губернских. – Ч. 2. – СПб, 1842.
11. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1866 года. С дополнениями по 1-е января 1876 г. / составлено проф. Н. С. Таганцевым. – СПб, 1876.
12. *Шандра В. С.* Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. / В. С. Шандра. – К. : Інститут історії НАН України, 2005.
13. *Шелест Н.* Корупція як історичний феномен / Н. Шелест // Актуальні проблеми державного управління. – Д., 2004. – Вип. 1 (15). – С. 88-96.
14. *Ярошенко М. О.* Правова основа протидії корупції в Російській імперії (друга половина XIX – початку XX століття) / М. О. Ярошенко // Протиправна поведінка: погляд крізь призму юридичної науки : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 лютого 2012) / за аг. ред. І. Г. Богатирьова. – Н. : ПП Лисенко, 2012. – С. 191-193.

СЕКЦІЯ ІІ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА; КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА; КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛІСТИКИ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Жмур Ю. М.
доцент кафедри кримінального права та процесу
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ)

УМОВИ "ЗАКОННОГО ПРОНИКНЕНЯ" ДО ЖИТЛА ТА ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ ЗА СТ. 162 КК УКРАЇНИ

Об'єктивна сторона Ст. 162 КК України передбачає зміст злочинної поведінки особи, утворений чотирма альтернативними формами:

1) Незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи;

2) Незаконне проведення огляду чи обшуку в житлі чи іншому володінні особи;

3) Незаконне виселення особи з житла;

4) Інші дії, що порушують недоторканність житла.

У своїх попередніх дослідженнях ми описували кожну із форм об'єктивної сторони, то ж тепер вбачаємо потребу дослідити умови "законного проникнення" до житла чи іншого володіння. Зазначені підстави за їх характером можна умовно поділити на дві групи:

- Пов'язані з надзвичайними ситуаціями;
- Пов'язані з охороною правопорядку.

Інколи дослідники проблеми порушення недоторканності житла виділяють ще одну групу законних підстав проникнення до житла, які, втім, не пов'язані ні з охороною правопорядку, ні з ліквідацією надзвичайних ситуацій. До таких підстав С. Я. Лихова, зокрема, відносить випадки, коли покоївки входять у номери в готелях, кімнати в санаторіях та будинках відпочинку тощо для підтримання у них належного санітарного стану. Порядок вчинення таких дій регламентується відомчими інструкціями і положеннями, що також не відповідає ст. 30 Конституції України, але, в принципі, є необхідним в подібних випадках. [1, с. 128]. Вважаємо, що такі випадки

необхідно розглядати як проникнення технічного персоналу до житла, здійснене за згодою власника, оскільки кожна особа при заселенні до готелю, санаторію чи будинку відпочинку зобов'язана ознайомитися із їх внутрішнім розпорядком та неухильно його дотримуватися. Перша група підстав вимагає негайного входження до чужого житла всупереч волі його власника у зв'язку з виникненням пожежі, вибуху, обвалу, землетрусу, затоплення, аварій на комунальних мережах (водо-, газо-, тепло-, електропостачання, водовідведення) або у випадку, якщо є підозри, що в помешканні знаходиться людина, яка терміново потребує медичної допомоги чи особа, яка померла.

Справедливо з цього приводу зазначає В. Т. Маляренко, що не може людина зволікати, коли з чужої квартири іде витік газу, а її мешканці відсутні [2, с. 8].

Законодавча регламентація особливого порядку входження до житла чи іншого володіння, пов'язаного з надзвичайними ситуаціями.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням людей чи майна, входження до житла чи іншого володіння особи без згоди законного володільця також дозволяється за умов, які визначені чинним законодавством:

1. Під час гасіння пожежі працівники пожежної охорони відповідно до ст. 34 Закону від 17 грудня 1993 р. "Про пожежну безпеку". [3].

2. У невідкладних випадках, пов'язаних з урятуванням життя людей та майна, для проведення в них огляду та ліквідації аварій без отримання згоди споживача житлово-комунальних послуг, відповідно до Закону України від 24 червня 2004 р. "Про житлово-комунальні послуги".

Законодавча регламентація особливого порядку входження до житла чи іншого володіння, пов'язаного з охороною правопорядку.

З метою охорони правопорядку чинне законодавство України передбачає низку випадків, коли право особи на недоторканність житла чи іншого володіння може бути вимушено тимчасово обмежене.

Відповідні службові особи мають право безперешкодного входження до житла за таких умов:

1. Слідчий чи орган дізнання за погодженням з прокурором у випадку необхідності проведення огляду, обшуку житла, а також примусової виїмки з них або виїмки документа виконавчого провадження (п. 2 ст. 234 КПК України 2012 року), у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, обшук житла чи іншого володіння особи можуть провести без постанови судді (ч. 3 ст. 233 КПК України (2012 року);

2. Працівники Служби безпеки України виключно при безпосередньому припиненні злочинів, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України [4, п. 7 ч. 1 ст. 25];

3. Співробітники Міністерства внутрішніх справ України, в тому числі Внутрішніх військ, військ Цивільної оборони, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Збройних Сил України та Державної прикордонної служби України відповідно до їх повноважень можуть здійснювати проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень та житла громадян у випадку введення надзвичайного стану у разі:

– здійснення масових терористичних актів, виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей; виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи; спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства; масового переходу державного кордону з території суміжних держав; необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади посадові особи, залучені до антитерористичної операції у районі проведення операції, мають право входити (проникати) в житлові та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, під час припинення терористичного акту та при переслідуванні осіб, які підозрюються у вчиненні такого акту, на територію та в приміщення підприємств, установ і організацій, перевіряти транспортні засоби, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров'ю людей [5, п. 6 ч. 1 ст. 15];

Працівники міліції мають право входити безперешкодно у будь-який час доби у разі переслідування злочинця або припинення злочину, що загрожує життю мешканців, а також при стихійному лихові та інших надзвичайних обставинах, а також перебувати на них за згодою особи до житла чи до іншого володіння особи, яка перебуває під адміністративним наглядом, з метою перевірки виконання встановлених судом обмежень. Закон України від 20 грудня 1990 р. "Про міліцію".

1. Посадові особи податкової міліції, яким для виконання покладених на них обов'язків надаються права, передбачені підпунктом "б" пункту 15 (з урахуванням положень Закону України "Про державну податкову службу в Україні"

2. Державний виконавець при здійсненні виконавчого провадження.

3. Оперативні працівники підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність для негласного виявлення та фіксування слідів тяжкого або особливо тяжкого злочину.

4. Військовослужбовці Управління державної охорони у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

5. Військовослужбовці внутрішніх військ МВС України відповідно до п. 7 ст. 10 Закону України від 26 березня 1992 р. "Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України".

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Лихова С. Я.* Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина / С. Я. Лихова. – К., 2006. – 573 с.
2. *Маляренко В. Т.* Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 9. – С. 2-13.
3. Закон України від 17 грудня 1993 р. "Про пожежну безпеку".
4. Закон України від 25 березня 1992 р. "Про Службу безпеки України".
5. Закон України від 20 березня 2003 р. "Про боротьбу з тероризмом".

Зорка Ю. В.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 304 КК УКРАЇНИ (ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ)

Боротьба зі злочинністю взагалі та злочинністю неповнолітніх розглядається як головний напрямок кримінальної політики держави. Практика свідчить, що криміногенна ситуація, яка склалася сьогодні в Україні, є постійною характеристикою стану суспільства, істотним дестабілізатором суспільного життя. Як наслідок – втягування в злочинну діяльність значної частини населення. "Звичайно, – зауважує О. М. Костенко, – втягнення однією особою іншої в злочинну діяльність є соціально шкідливим у будь-якому випадку, але підвищену суспільну небезпеку являє собою втягнення в злочинну діяльність неповнолітніх" [3, с. 27].

У законодавстві України вказується, що материнство, дитинство, сім'я перебувають під охороною держави. Серед гарантій зазначеної охорони значення мають гарантії кримінально-правового захисту.

У КК України відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність передбачено як у загальній нормі, а саме в ст. 304 "Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність", так і в ряді спеціальних норм, що встановлюють відповідальність за окремі види втягнення в злочинну або іншу антигромадську діяльність.

Досліджувану кримінально-правову норму було б доцільно поділити на дві: "Втягнення неповнолітнього у вчинення злочину" і "Втягнення неповнолітнього у вчинення антигромадських дій". Такий поділ можна обґрунтувати тим, що суспільна небезпека втягнення у злочинну діяльність набагато більша, ніж суспільна небезпека втягнення в пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми.

Правильне вирішення питання про об’єкт злочину має важливе теоретичне і практичне значення. Саме об’єкт дає змогу визначити соціальну сутність злочину, з’ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань.

Загальновизнано, що об’єктом злочину завжди виступає те благо, якому злочином заподіюється реальна шкода чи створюється загроза її заподіяння.

Дослідження юридичного складу злочину, передбачено ст. 304 КК України доцільно почати із визначення об’єкта даного злочинного посягання. З приводу визначення безпосереднього об’єкта втягнення неповнолітнього в злочинну та антигромадську діяльність існують різні думки, хоча, назвати їх діаметрально протилежними не можна.

Суспільна небезпека діянь, що передбачені в XII Розділі Особливої частини КК, полягає в тому, що вони заподіюють або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди громадському порядку і моральним основам життя суспільства. Сукупність цих відносин і є родовим та одночасно основними безпосередніми об’єктами вказаних злочинів.

В науково-практичному коментарі за редакцією М. І. Мельника, М. І. Хавронюка зазначається, що об’єктом злочину, передбаченим ст 304 КК України є моральні засади суспільства у ставленні до виховання підростаючого покоління. Вони передбачають охорону неповнолітніх від негативного впливу, який може викликати бажання займатися діяльністю, що негативно сприймається суспільством.

І. П. Лановенко та Ю. В. Нікітін під безпосереднім об’єктом цього злочинного діяння розуміють охоронювані кримінальним законом інтереси нормального розвитку і правильного виховання неповнолітнього. В. К. Негоденко зазначає, що об’єктом втягнення неповнолітнього в злочинну або іншу антигромадську діяльність є особа неповнолітнього, його правильний духовний і фізичний розвиток.

Виходячи із диспозиції ст. 304, об’єктивною стороною даного злочину є втягнення неповнолітніх: у злочинну діяльність, у пияцтво; заняття жебрацтвом, у заняття азартними іграми.

Необхідно зазначити, що вживання слова “неповнолітніх” в множині не означає, що кримінальну відповідальність тягне лише втягнення кількох неповнолітніх у вчинення злочину чи інших дій, перерахованих в даній нормі. В. А. Ломако з цього приводу зазначає,що це означає лише різноманітність видів злочинної та іншої діяльності і охоплює втягнення як одного, так і декількох неповнолітніх.

Суб’єкт злочину є одним з елементів складу злочину, що має відповідну сукупність ознак,наявність яких визначає особу як таку,що відповідає кримінальній відповідальності. А. Н. Трайнін слушно зазначав,що там, де немає людини, як винуватця злочину, не може ставитися питання про наявність складу злочину.

При дослідженні суб'єкта втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми виникають деякі труднощі, пов'язані з тим, що у диспозиції ст. 304 КК України відсутнє посилання на вік суб'єкта.

Відповідні роз'яснення щодо визначення віку кримінальної відповідальності суб'єкта розглядуваного злочину вніс Пленум Верховного суду України. Згідно Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2 "Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність", кримінальній відповідальності за втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність можуть бути піддані особи, які на час вчинення цих дій досягли вісімнадцятирічного віку.

Проте який вік суб'єкта злочину є більш прийнятним в умовах сьогодення? При вивченні питання щодо віку суб'єкта аналізованого злочину не можна не враховувати тієї обставини, що до втягнення все частіше долучаються малолітні особи, у більшості випадків їх втягують неповнолітні 16-18 років. Очевидно, у процесі таких діянь також використовується фактор вікової переваги, завдяки якій втягнення виявляється успішним. Неповнолітні особи 16-ти років здатні усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій, а отже нести кримінальну відповідальність за їх вчинення.

Вирішення проблеми суб'єкта втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність повинно лежати у площині максимально повного врахування соціально-політичного змісту правової норми, яка розглядається, інтересів найбільш ефективної охорони нормального розвитку та правильного виховання неповнолітніх, а також основних принципів української кримінальної політики.

Суб'єктивна сторона злочину - це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображує ставлення невідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, поєднаним з метою втягнення підлітка в злочинну або інші названі в законі види антигромадської діяльності. Особа розуміє неповнолітній вік потерпілого, усвідомлює суспільне небезпечний характер свого діяння і бажає втягнути неповнолітнього в злочинну діяльність або інші види антигромадської діяльності.

Головний, найбільш ефективний елемент соціального механізму боротьби зі злочинністю неповнолітніх – це не в'язниці й кримінальні закони, а поступове витіснення кримінальних законів шляхом поширення та зміцнення моральних норм, а також відповідних традицій, звичаїв, як загальнолюдських, так і національних. Не покарання як таке, а розвиток культури суспільства й окремо кожного його члена дає надію на реальний ефект.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к// 96 Відомості Верховної Ради України. – 1996 р.– № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – Ст. 304.
3. *Лановенко И. П.* Криминология как комплексная наука: методология, проблемы(последняя рукопись, январь 2002 года) / И. П. Лановенко. – К. :Україна, 2002. – С. 62.

Кончаковська В. В.
старший викладач кафедри кримінального права та процесу
Національного педагогічного університету
імені М .П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук (м. Київ)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА РОЗБІЙ: ПЕРЕДУМОВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ

В Україні, як і в будь-якій іншій демократичній державі, людина, її життя і здоров'я, недоторканість і безпека, охорона прав, свобод і законних інтересів є основними із завдань, які належать до компетентних органів державної влади. Так, ст. 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 187 "Розбій" Кримінального кодексу України, яке є об'єктом нашого дослідження, являється одним із найбільш небезпечних корисливо-насильницьких злочинів, яке завдає шкоди не тільки вказаним вище цінностям, а й посягає на право власності потерпілого. Тож для більш глибокої поінформованості про досліджуване питання вважаємо за доцільне звернутися до передумови виникнення кримінальної відповідальності за розбій.

Питаннями кримінально-правової характеристики розбою займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як М. І. Бажанов, Г. М. Борзенков, Л. Д. Гаухман, В. Г. Гончаренко, В. О. Глушков, О. О. Горішній, В. П. Ємельянов, С. Костюкович, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, М. П. Михайлов, М. І. Панов, І. С. Тишкевич та ін.

Одними з перших професійних злочинців були так звані "злодії з великої дороги", тобто розбійники, для яких грабунок був не просто злочинним заняттям, а способом життя. Виникнення цієї професії стало наслідком таких історичних подій: у Російській імперії кріпацтво існувало до 1861 р., як наслідок, тяжкі умови життя змушували селян тікати від своїх гнобителів, а оскільки легалізація на іншій території була неможлива (крім козацьких земель), розбій ставав єдиним засобом до існування [1].

Однією з найцінніших пам'яток історії українського права вважають Руську Правду, укладену Ярославом Мудрим. Документ не має вказівок на те, що він, як судебник, був обов'язковий ex officio для ужитку в тогочасних українських судах, хоча в одному зі своїх списків, зокрема, в Карамзінському, зветься Судебником [2, с. 430]. При дослідженні тексту Руської Правди бачимо, що документ не виділяв насильницьке заволодіння чужим майном в окремі види злочинів, а згадував "розбій" як злочин проти життя. Наступними важливими законодавчими актами були: Судебник князя Казимира Ягеловича 1468 р., в якому передбачалась відповідальність за вчинення крадіжки майна; Судебник 1497 р., який встановлював відповідальність за татьбу (крадіжку) та розбій (вперше у законодавстві того часу була зроблена спроба розмежувати розбій від крадіжки); Литовський статут 1588 р., в якому окремо виділялись грабіж (напад з метою заволодіння майном) та розбій (умисний напад на чужий будинок, двір). Вивчення юридичних текстів цієї епохи дозволяють стверджувати, що під розбоєм розумілось насильницьке заволодіння чужим майном у виді промислу, вчинене групою злочинців, поєднане з вбивством, спричиненням шкоди здоров'ю. Важливим документом також є Соборне уложення 1649 р. Глава XXI Уложення має назву "О разбойных и о татиных делах". У цій главі йдеться про розбійників, промислом яких було вчинення крадіжок та розбоїв, при цьому передбачалися наступні види розбою:

а) простий розбій – напад, який не спричинив смерті потерпілого;

б) кваліфікований розбій, який утворювали наступні підвиди: повторний розбій; розбій, вчинений вперше, але поєднаний з убивством, підпалом двору, запасів хліба [3].

У 40-і роки XIX ст. відбувся розподіл злочинців за видами діяльності, що призвело до підвищення їх професіоналізму. Жебраки трималися окремо, крадії – у злодійському середовищі, грабіжники – у розбійницькому Таким чином, концентрувалася відповідна кримінальна еліта і було у кого вчитися. Створювалися підпільні школи для малолітніх злодіїв, найбільш обдаровані направлялися за кордон для удосконалення кваліфікації. Навчання проводили "професори" злочинного світу [3].

У XIX на початку XX ст. на українських землях, що перебували тоді у складі Російської імперії, кримінальні відносини були врегульовані Уложенням про покарання кримінальні та виправні (1845). У цьому документі всі види майнових злочинів, включаючи розбій, передбачалися одним розділом – "Про викрадання чужого майна" (ст.ст. 1626–1676). Кримінальне Уложення 1903 р. було останнім кодифікованим кримінально-правовим актом Російської імперії, і передбачало положення аналогічні попередньому кримінальному законодавству.

Джерелами кримінального права, що діяли на території нашої держави у період радянського права 1917–1990 рр., були Кримінальні кодекси 1922, 1927, 1960 років. У цих законах розбій з деякими варіаціями визначався як "відкритий, з метою

заволодіння майна, напад окремої особи на будь-кого, поєднаний з фізичним або психічним насильством, що загрожує смертю або каліцтвом" [3].

Слід зазначити, що до ст. 187 "Розбій" чинного Кримінального кодексу України (від 5 квітня 2001 р.) законодавці внесли тлумачення даного злочину тотожне з Кримінального кодексу 1960 р. Норма викладена таким чином: "напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства [4]".

Таким чином, бачимо, що кримінальна відповідальність за розбій має тривалу історію розвитку. В одні періоди категорія "розбій" мала один зміст, в інші – в законодавстві взагалі не містилася категорія "розбій", оскільки вона охоплюється іншою кримінально-правовою категорією [5, с. 7], але по суті таким являється. Крім того, передумови виникнення такого суспільно небезпечного явища, яке нині ми називаємо розбій, криються ще в далекій історії. Нині ми маємо ст. 187 у чинному КК України, зміст якої направлений, перш за все, на захист людини та її інтересів.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Генезис професійної злочинності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1119_page_26.html.
2. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / [упоряд. І. Б. Усенко ; ред. Ю. С. Шемшученко]. – К. : Вид. Дім "Юрид. книга", 2002.

   Т.2: Історія держави і права України: Руська Правда. – 2002. – 591 с. – ISBN 966-7791-22-X.
3. *Паламарчук К. В.* Генезис кримінальної відповідальності за розбій [Електронний ресурс] / К. В. Паламарчук // 2012. – Режим доступу : http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=1175.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III: станом на 02 березня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131
5. *Горішній О. О.* Кримінально-правова характеристика розбою автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / О. О. Горішній. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

Краснопольська Л. П.
аспірант
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

УГОДА ПРО ПРИМИРЕННЯ (МЕДІАЦІЯ) В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Процеси демократизації в суспільстві пов'язані з проведенням відповідних законодавчих реформ з метою створення реального механізму забезпечення прав

людини та громадянина. Забезпечення цих прав відображено в кримінальній і кримінально-процесуальній галузях права, зокрема, в Кримінальному процесуальному кодексі України. Актуальним є звернення до теми відновлення прав потерпілої особи через медіацію, до проблем теоретико-концептуального осмислення цього інституту та сфери його практичної реалізації. Одним із нововведень КПК України є кримінальне провадження на підставі угоди.

Указом Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від15.02.2008 р. "Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів" від 08.04.2008 р. – 311/2008 було затверджено Концепцію реформування кримінальної юстиції України, зокрема державний курс у напрямі впровадження програм примирення між потерпілими і правопорушниками, створення системи ювенальної юстиції та служби апробації. З метою врегулювання процедури медіації (примирення) на законодавчому рівні Наказом Міністра юстиції України у травні 2005 р. було створено міжвідомчу робочу групу з питань провадження процедури медіації в кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство. На сьогоднішній день в Україні суди мають практику (хоча і не однакову) затвердження угод про примирення між потерпілим і обвинуваченим згідно з положеннями КПК України 2012 р.

Статтею 469 КПК України передбачено випадки укладення угод про примирення, які укладаються: щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Не укладаються угоди про примирення у кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів за винятком кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Ініціювати таке примирення можуть як підозрюваний, так і потерпілий (який нерідко першим виявляє бажання примиритись). Йдеться про ситуації, коли кримінальне правопорушення вчинене близьким родичем потерпілого або потерпілий унаслідок певної своєї кримінальної поведінки сам спровокував особу на вчинення злочину. Тож не має принципового значення, хто саме виступив ініціатором примирення (одна із сторін, обидві сторони чи їх представники, близькі чи знайомі, працівники правоохоронних органів, суд, медіатори тощо). Важливішим є факт закріплення відповідного наміру сторін, подальші їх дії та правові наслідки таких дій.

Примирення особи, яка вчинила злочин, з потерпілим означає не лише відмову останнього від матеріальних претензій, а й взагалі – небажання потерпілого ставити перед органами досудового розслідування та судом питання про притягнення винуватої особи до кримінальної відповідальності. Причини такої відмови можуть бути різні: усунення заподіяної шкоди, вибачення перед потерпілим, родинні чи дружні стосунки між сторонами, жалість до особи, яка вчинила злочин (наприклад, при вимушеному характері посягання, коли його вчинення зумовлено тяжкою

життєвою ситуацією), виникнення між потерпілим та обвинуваченим близьких стосунків після вчинення злочину.

Новелою, закріпленою в КПК України, є те, що примирення може відбуватися між підозрюваним, обвинуваченим (підсудним), цивільним відповідачем, їх представниками, з одного боку, а також потерпілим, яким можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, – з іншого. Головні зміни стосовно розглядуваного інституту стосуються оновленого процесуального статусу підозрюваного та потерпілого, їх представників, а також прокурора, процесуальні повноваження якого на стадії досудового розслідування значно розширилися.

З огляду на цивільне законодавство (ст. 80 ЦК України), юридична особа – це організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Переважну більшість юридичних осіб приватного права становлять суб'єкти господарювання, які можна поділити на одноосібні та колективні. Представниками потерпілого – юридичної особи можуть бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 58 КПК України). З метою усунення дисонансу в закріпленні статусу юридичної особи в цивільному та кримінальному (матеріальному та процесуальному) законодавстві, пропонується доповнити КК і КПК України положеннями такого змісту: якщо потерпілим визнано юридичну особу, угода підписується представником потерпілого про відшкодуванням заподіяних збитків.

Отже, необхідною умовою затвердження угоди у зв'язку з примиренням винного з потерпілим слід вважати факт примирення сторін, незалежно від того, хто став ініціатором такого примирення, здійснив перші заходи до цього і завдяки яким зусиллям та кого таке примирення стало можливим.

Факт примирення означає оформлену в належній процесуальній формі відмову потерпілого від свої попередніх претензій і вимог до особи, яка вчинила злочин, прохання закрити кримінальне провадження. У кримінальному процесуальному законодавстві чітко не визначено форму та зміст такої заяви. Про відповідні наміри потерпілого можуть свідчити, зокрема: усна заява, закріплена в протоколі допиту (судового засідання); письмова заява, передана слідчому, прокурору або суду безпосередньо потерпілим; нотаріально засвідчена заява (у разі її надання представником потерпілого); укладена між сторонами мирова угода.

Примирення з потерпілим-фізичною особою має бути наслідком його вільного волевиявлення. Неприпустимим є неправомірний вплив (тиск) на потерпілого як з боку слідчого, прокурора чи судді, так і з боку підозрюваного, обвинуваченого чи його оточення (наприклад, залякування потерпілого чи його близьких, погрози на їх адресу тощо). У такому разі примирення з боку потерпілого визнається вимушеним, тобто таким, що не має юридичного значення та є підставою для не затвердження угоди судом.

Якщо ж потерпілими від злочину є кілька осіб, то підозрюваний повинен примиритися з кожним з потерпілих. Тобто, у випадку, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути укладена з одним (кількома) із підозрюваних чи обвинувачених. Матеріали справи щодо особи (осіб), з якою (якими) укладено угоду, підлягають виділенню в окреме провадження. Те саме стосується й тих випадків, коли у провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних злочинів і домовленості про укладення угоди досягнуто не з усіма потерпілими. Тоді угоду може бути укладено з одним або кількома із потерпілих, а матеріали справи щодо особи, з якою досягнуто домовленості, підлягають виділенню в окреме провадження (ч. 8 ст. 469 КПК України).

Відшкодування завданих злочином збитків потерпілому або усунення заподіяної шкоди основною умовою укладення угоди між потерпілим та підозрюваним. Факт заподіяння шкоди слід розглядати як певний юридичний факт, за наявністю якого норма права пов'язує настання певних правових наслідків. Отже, шкода – це об'єктивна категорія, яка уявляє собою ті зміни, що настали в майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок вчинення злочину. Однак закон не вимагає, щоб шкоду потерпілому було відшкодовано в повному обсязі. Головне, щоб підозрюваний задовольнив претензії потерпілого. Водночас задоволення, наприклад, матеріальних претензій, може мати місце й частково протягом періоду часу, визначеного сторонами (поетапно). Відшкодування збитків чи усунення шкоди здійснює, як правило, сам підозрюваний. Проте це можуть зробити й інші особи за ініціативою особи, яка вчинила злочин, за винятком випадків, коли усунення шкоди пов'язане з його особистістю (наприклад, публічне вибачення перед потерпілим).

Дискусійним залишається й питання про визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості як передумови для укладення угоди про примирення з потерпілим. Якщо підозрюваний, не визнаючи своєї винуватості у вчиненому злочині, погоджується на примирення з потерпілим, суд не має перешкод для затвердження таких угод.

Можна зробити висновок, що Україна зробила досить вагомий внесок у розвиток кримінального процесу, особливо у сфері укладення угод. Позитивно оцінюючи нововведення положень КПК України щодо особливостей кримінального провадження на підставі угод, не можна не відзначити, що вони не вирішують багатьох важливих процедурних питань примирення сторін. Але цей новий кримінальний процесуальний інститут необхідно максимально деталізувати, щоб зменшити можливість різних зловживань під час процедури медіації загалом та укладення угоди про примирення зокрема.

В основі інституту примирення (на мою думку) лежать давно відомі та визнані моральні норми. Згадаймо заклик до каяття, втілений в Біблейській притчі про заблукалу вівцю і блудного сина та мудрість викладену в слушній заповіді: “Той, хто приховує свої злочини, не матиме успіху, а хто зізнається, той буде помилуваний.”

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88.
2. *Боброва О. М.* Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід / О. М. Боброва. – К. : Наш час, 2006. – 164 с.
3. *Кучер В. О.* Угода про примирення у кримінальному процесі / В. О. Кучер, О. В. Сав’юк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 340-350.
4. Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/361/2006.

Кулакова Н. В.
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ОБ’ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Охорона об’єктів культурної спадщини в умовах глобалізації набуває все більшого значення. Їх збереження та недопущення незаконного вивозу є актуальним у зв’язку сучасними процесами, що обумовлюють втягнення цих речей у торговий обіг. Вирішення цієї проблеми здійснюється за допомогою правових, організаційно-управлінських заходів, що передбачені міжнародними конвенціями та кримінальним законодавством.

Предметом охорони є характерна властивість об’єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об’єкт визнається пам’яткою. Все це обумовлює актуальність розвитку та впровадження законодавства щодо захисту таких об’єктів. Актами міжнародного права відповідна юридична відповідальність покладена не тільки на всіх членів суспільства, що повинні займатися збереженням культурного надбання, зберігати пам’ятники історії і культури, але й на держави, як на суб’єктів публічно-правових відносин. Так, Декларація принципів міжнародного культурного співробітництва, схвалена Генеральною конференцією

ООН 04.11.1966 р., проголосила обов'язок захисту культурних цінностей як під час миру, так і під час війни, встановивши, що кожна держава самостійно піклується про збереження та розвиток культури, охороняє культурні цінності, що знаходяться на його території та домагається повернення незаконно вивезених культурних цінностей [2].

Вперше спробу охорони культурної спадщини на міжнародному рівні було здійснено на Гаазьких конференціях 1899 і 1907 рр., на яких було прийнято 13 конвенцій, що започаткували формування принципів й норм міжнародного права, які передбачали спеціальні заходи охорони історичних і культурних об'єктів – мистецтва, історії, археології, давні рукописи й книги, будівлі, в яких зберігаються чи експонуються культурні надбання, а також окремо – центри зосередження культурних цінностей. IX Гаазька конференція про бомбардування морськими силами під час війни від 18 жовтня 1907 р. у Конвенції "культурним цінностям" присвячено ст. 5 "При бомбардуванні морськими силами повинні бути прийняті начальником всі необхідні заходи для того, щоб щадити, по спромозі, історичні пам'ятники, храми, будівлі, що слугують цілям науки, мистецтва та благодійності, шпиталі та місця, де зібрані хворі або поранені за умови, що такі будівлі та місця не використовуються одночасно військовим цілям". Жителі міст повинні були означити ці будівлі або збірні місця видимими знаками.

Велике значення для розвитку міжнародного права, яке регулює питання правового захисту об'єктів культурної спадщини, має Договір про охорону художніх та наукових закладів та історичних пам'ятників (в історії отримав назву "Пакт Реріха"). На міжнародній конференції в Гаазі 14.05.1954 р. було підписано "Конвенцію про захист культурних цінностей у випадках озброєного конфлікту", яка і до цього часу є основним документом щодо захисту об'єктів культурної спадщини. Її положення були доповнені в 1999 р. Другим Протоколом, який продовжував безперервну та системну діяльність удосконалення міжнародно-правових норм.

Національні закони країн, що підписали вищезазначені конвенції, повинні з ними співвідноситися, більш того повинні на їх основі прийматися відповідні документи (закони, постанови, укази) для їх реалізації.

Основною міжурядовою організацією, що займається вирішенням широкого кола проблем міжнародного співробітництва є Організація Об'єднаних Нації з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО). ЮНЕСКО надає допомогу державам-членам при реалізації заходів по охороні об'єктів культурної спадщини, сприяє обміну інформацією, здійснює підготовку міжнародних конвенці й рекомендацій, проводить консультації по розробці національного законодавства.

Характерною ознакою правового захисту об'єктів культурної спадщини в країнах Європи є те, що відповідальність за такі посягання передбачена не тільки нормами окремих законів, але і кримінальним законодавством. По-перше, кримінально-правовий захист передбачений у розділах, що визначають

відповідальність за злочини, що посягають на майно (речі, що мають наукову, фольклорну, історичну та художню цінність), але у кодексах цих країн не зазначено саме посягання на культурну спадщину. Наприклад, КК Австрії (розд. 6 § 126), КК Бельгії (розд. III ст. 526), КК Греції (ст. 374), КК Данії (§ 194), КК Франції (розд. I).

По-друге, кримінальним законодавством окремих європейських країн передбачені розділи, в яких містяться норми по захисту саме об'єктів культурної спадщини КК Литви (ст. 106), КК Латвії (ст. 229), КК Естонії (ст. 145.3), КК Іспанії та Португалії.

Діючі міжнародно-правові акти по захисту культурних цінностей, безсумнівно, володіють значним потенціалом, особливо при розробці системи запобіжних заходів, спрямованих на захист об'єктів культурної спадщини.

Пєсцов Р. Г.
доцент кафедри кримінального права та процесу
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук (м. Київ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УХВАЛЕННЯ ЗАОЧНИХ ВИРОКІВ ЗА СТАТУТОМ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ВІД 1864 РОКУ

Одним із результатів судової реформи 1864 року було прийняття Статуту Кримінального Судочинства (надалі – СКС). Норми СКС законодавчо закріпили інститут заочного вироку на зразок моделі, що існувала у французькому кримінально-процесуальному кодексі. Варто зазначити, що укладачі судових уставів 1864 року пропонували усунути заочний розгляд кримінальних справ, допускаючи лише в мирових судах і лише по найменш серйозним справам. Але Державна Дума знайшла випадки, коли через віддаленість місцеперебування підсудного вимога особистої його явки або присилання замість себе повіреного було б пов'язане для обвинувачених з витратами, які дуже перевищують суворість стягнення за скоєний проступок. З цих міркувань Державна рада допускала заочний розгляд по справам, які підсудні мировим судам, за якими обвинуваченому може бути призначено покарання не більше арешту (Ст. 834 СКС); окружний суд не міг приступати до розгляду справи за відсутності обвинуваченого.

Законом від 15 лютого 1888 року в СКС було внесено багато змін щодо правил про заочний розгляд кримінальних справ. По-перше, введено заочний розгляд і в окружні суди по тим справам, за якими обвинувачений не підлягав засудженню до обмеження чи позбавлення прав на майно; цим же законом посилено значення першого заочного провадження у мирового судді. Положення про обов'язковість явки

підсудного до зали судового засідання почало розповсюджуватися лише на справи про злочини, за які законом передбачалося покарання, які пов'язані із обмеженням або позбавленням прав стану. Неявка підсудного по іншим категоріям справ не перешкоджала розгляду справи по суті. Однак, бажання підсудного брати участь у справі для суду була обов'язковим [2, с. 31].

Таким чином, обвинувачення, яке тягне за собою тюремне ув'язнення, вимагає особистої явки в державному суді і може бути розглянутим в порядку заочного розгляду в окружному суді. Це пояснюється тим, що мировий суд засуджує до тюремного ув'язнення, головним чином, за такі злочини, по відношенню до яких рецидив тягне особливо тяжкі наслідки (наприклад крадіжка), тоді як в окружному суді заочному розгляду підлягають переважно справи про порушення уставів казенного управління. Як мировий суддя, так і окружний суд можуть вимагати особистої явки обвинуваченого і по таким справам, за якими допускається заочний розгляд, причому окружний суд може таку особисту явку замінити допитом обвинуваченого місцевим, за місцем його проживання, або мировим суддею.

На постановлений мировим суддею заочний вирок, який не набрав законної сили, обидві сторони у дводенний строк після його проголошення мали право подати апеляційну скаргу. Цивільний позивач міг оскаржити це рішення тільки в частині цивільного позову (ст.ст. 145, 147, 148 СКС).

Заочний розгляд по справам, по яким він допускався, має місце тоді, коли обвинувачений, викликаний до суду в установленому порядку, не з'явився ні особисто, ні через повіреного і причини неявки є неповажними. Заочний вирок повинен бути оснований на внутрішньому переконанні судді. При цьому окружний суд може приймати до уваги пояснення обвинуваченого, які він давав на попередньому слідстві або при допиті через місцеву судову владу, а по справам про посадові злочини приймає до відома і письмові пояснення, отримані від обвинуваченого на вимогу його начальства. Копія заочного вироку передається обвинуваченому. Обвинувачений може оскаржити заочний вирок в апеляційному порядку або протягом двох тижнів з дня вручення йому заочного вироку подати відзив про новий розгляд справи тим же судом, який постановив заочний вирок. Такі відзиви подаються із дотриманням тих же умов, що і для апеляційних відзивів.

У 1888 році були прийняті зміни, відповідно до яких суду надавалось право при повторному розгляді справи в присутності обвинуваченого не викликати знову свідків, а прийняти до уваги їх показання, одержані при першому розгляді і записані в протоколі. Якщо обвинувачений, який приніс відзив, не з'явиться і до повторного розгляду без надання поважних на те причин, то постановлений щодо нього заочний вирок залишається в силі, а також він притягається до грошового стягнення в розмірі не більше 25 карбованців.

В судово-адміністративних установах, утворених згідно закону від 12 липня 1889 року, застосовуються до заочного розгляду ті ж правила, що і в мировому суді, з

тією різницею, що у відзиві на заочний вирок підсудний зобов'язаний пояснити причини неявки і якщо земський начальник або місцевий суддя знайде ці причини неповажними, то постановляє рішення про залишення заочного вироку. Заочний вирок мирових судових установ набирав законної сили, коли на нього не було подано в установлений строк ні відклику про новий розгляд справи, ні апеляційної скарги (п. 4 ст. 181 СКС).

Окремої уваги заслуговує Положення про процедуру постановлення заочних вироків у земських начальників і місцевих суддів. З метою регламентації розгляду справ у вказаних осіб 29 грудня 1899 року були затверджені Правила про провадження судових справ, які підвідомчі земським начальникам та місцевим суддям. Вказані Правила передбачали певні особливості. Так, згідно ст. 180 Правил особа, яка обвинувачується в проступку, за який не передбачено покарання суворішого за арешт, завжди могла прислати замість себе повіреного і земський начальник (місцевий суддя), на відміну від мирового судді, був не в праві визнати явку обвинуваченого обов'язковою, якщо така явка не була обов'язковою згідно закону. Більше того, при подачі відзиву про новий розгляд обвинуваченому треба було пояснити причини неявки на перший судовий розгляд. Такі пояснення не були необхідними при розгляді справи мировими судами. В свою чергу, земський начальник (мировий суддя), визнаючи причини неявки такими, що не заслуговують уваги, постановляв про залишення в силі заочного вироку (Ст. 213, 216 Правил).

Подача відзиву земському начальнику або місцевому судді сама по собі не означала, що буде проведений повторний розгляд. На таку можливість обвинувачений міг розраховувати лише у тому випадку, коли причини його неявки, які спричинили ухвалення заочного вироку, мали поважний характер. Даний порядок перегляду заочного вироку визначав і особливості його оскарження. Двотижневий термін подачі апеляційного відзиву починав відраховуватися або з дня отримання обвинуваченим копії заочного вироку, або, за наявності відзиву про новий й розгляд справи і його неприйняття земським начальником (місцевим суддею), з моменту проголошення обвинуваченому постанови про залишення заочного вироку в силі (Ст. 220 Правил). При цьому в науковій літературі склалася думка про те, що строк на подачу апеляційного відзиву однаково обраховується, як для обвинуваченого, так і для обвинувача. До того ж в деяких губерніях почала складатися практика, яка протирічила вказівкам Сенату. Так, постанова земського начальника (місцевого судді) про залишення в силі заочного вироку інколи помилково розглядалися як другий вирок по справі, оскарження якого в апеляційному порядку потягло б дослідження судом другої інстанції справи по суті. Такий відступ пояснювався судами тим, що правила ухвалення заочних вироків в судово-адміністративних установах можуть відрізнятися від норм, що лежать в основі заочного провадження в судово-мирових установах. Відмінність полягає в тому, що при розгляді справ земськими начальниками (місцевими суддями) приймають участь виключно особи сільського

стану, які і за своїм розвитком, і за своїм становищем, за родом занять перебувають в інших умовах, на відміну від місцевих мешканців, які переважно приймають участь в процесах в окружних (мирових) судах.

Що стосується безпосередньо провадження в суді апеляційної інстанції, то присутність обвинуваченого була обов'язковою лише у випадку, коли останньому могло бути призначене покарання у вигляді тюремного ув'язнення. Згідно судової практики розгляду справ в таких ситуаціях за відсутності обвинуваченого складало суттєве порушення закону і спричиняло відміну вироку. Досить цікавим є те, що особиста присутність обвинуваченого все-таки не була обов'язковою навіть тоді, коли йому за вчинене діяння передбачалося тюремне ув'язнення, за умови, що він був засуджений судом першої інстанції до арешту і справа поступила до апеляційної інстанції за його скаргою, оскільки апеляційний суд не міг в цьому випадку збільшити покарання.

Суттєвим видається і положення ст. 170 Правил, яка передбачає, що у випадку, коли справа підлягає закриттю на підставі норм Статуту Кримінального Судочинства, таке рішення виносилося без виклику сторін за виключенням, коли було подано позов про відшкодування шкоди і збитків. Отже, питання про закриття справи у земського начальника (місцевого судді) могло бути вирішене і за відсутності обвинуваченого, що, в свою чергу, веде до збільшення різновидів заочного правосуддя по кримінальним справам в дореволюційній Росії.

Таким чином, на відміну від Статуту Кримінального Судочинства в Правилах був передбачений менш привілейований для підсудного режим подачі відзиву про новий розгляд справи. В той же час йому надавалася свобода вибору в плані явки в судове засідання. Але присутність в суді його повіреного (якщо особиста присутність підсудного не була обов'язковою) означала, що вирок не є заочним. Тим не менш розбіжності не були суттєвими, хоч і наявність ускладненої процедури оскарження заочних вироків створювало для судово-адміністративних установ труднощі при вирішенні справ, що порушувало єдність судової практики.

З прийняттям Закону "Про перетворення місцевих судів" від 15 (31) червня 1912 року були внесені зміни до СКС щодо заочних вироків. Прийняття нових положень мало на меті усунення недоліків заочного правосуддя, які затягували судовий процес і призводили до порушень прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Процедура постановлення заочних вироків, як в мирових суддів, так і в загальних судових установах була відкоригована наступним чином. По-перше, зазначалося, що вирок не визнається заочним в тих випадках, коли обвинувачений, перебуваючи при розгляді справи, залишив залу судового засідання до закінчення судового розгляду (ст. 137, 834 СКС) [3]. По-друге, скорочено строк на подачу відзиву про новий розгляд справи до 7 днів з часу вручення копії заочного вироку обвинуваченому. При подачі відзиву обвинувачений повинен зазначити причини

неявки. Якщо суддя визнавав неявку поважною, він призначав день для нового розгляду. При цьому суддя інформував сторони про наслідки неявки. В іншому випадку заочний вирок залишався в силі, про що обвинувачений негайно мав бути повідомлений. З прийняттям цієї норми втрачав свою силу пільговий режим оскарження заочних вироків. В новій редакції СКС також вирішувалося питання і про співвідношення вироків, ухвалених під час заочного провадження, і за результатами повторного розгляду справи. Постановлення другого вироку автоматично означало втрату юридичної сили попереднього. Також, не допускалося погіршення становища обвинуваченого.

В цілому внесені зміни були позитивно оцінені в науковій літературі. Так, В. К. Случевський зазначав, що "введення нового порядку оскарження заочних вироків покращило існуючий по цьому предмету порядок і відсторонило контроверзи, які виникали на цьому ґрунті" [4, с. 420-421].

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Пєсцов Р. Г.* Заочне провадження в кримінальному судочинстві України [Текст] : дис. … канд. юрид. наук / Р. Г. Пєсцов. – Ірпінь : Вид-во Національного університету державної податкової служби України, 2012. – 191 с.
2. *Казаков О. А.* Заочное судебное разбирательство уголовных дел [Текст] : дис. … канд. юрид. наук / О. А. Казаков. – Екатеринбург : [б.и.], 2009. – 280 с.
3. Статут Кримінального Судочинства від 20 листопада 1864 р. // Електронний ресурс – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History.php.
4. *Случевский В. К.* Учебник русского уголовного процесса. Судопроизводство / Владимир Константинович Случевский. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1892. – 444 с.

Слободенюк Д.
студент
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ТЕРМІН "ДИВЕРСІЯ" В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Злочини проти основ національної безпеки – найбільш тяжкі злочини, відомі кримінальному законодавству. Шкоду, яку вони можуть заподіяти, не можна недооцінювати. Державна зрада, шпигунство, диверсія, можуть спричинити знищення об'єктів, що мають важливе економічне і військове значення, дезорганізацію роботи державних або громадських організацій, і що найголовніше – до загибелі великої кількості людей. Безпосередньо диверсійні акти заподіюють державі не тільки серйозний матеріальний збиток але і негативно впливають на психологічний стан населення, можуть викликати паніку та інші негативні явища. У сучасних умовах, з

урахуванням створення нових засобів масового ураження величезної руйнівної сили, хімічної і бактеріологічної зброї великої потужності, небезпека диверсії ще більше зростає. Тому відповідні органи держави спрямовують свої зусилля на попередження диверсії ще на ранніх стадіях здійснення цього злочину. На жаль, рамки ст. 113 КК України не дозволяють здійснити більш детальний аналіз сучасних форм та видів диверсійної діяльності залежно від способів та засобів її здійснення. Тому мета даного науковогодослідження полягає у визначенні такого поняття як диверсія, а також здійсненні класифікації нових форм диверсійних актів у сучасних умовах. Це зумовлює виконання наступних завдань: проаналізувати сукупність ознак, характерних рис та істотних особливостей, що визначають сутність поняття "диверсія"; здійснити умовну класифікацію диверсійних актів залежно від засобів та способів їх здійснення у сучасних умовах буде спрямоване саме на вивчення нових форм диверсійних актів в умовах сучасності.

Доречно зауважити, що і колишньому Кримінальному Кодексі України 1961 року дана категорія суспільно-небезпечних посягань була віднесена до першого розділу Особливої частини КК України. І це не випадково, оскільки держава вправі й зобов'язана забезпечувати безпеку свого існування, найважливіших політико-правових інститутів, її громадян. Тому в ККУ статті про відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України подані в першому розділі Особливої частини.

Саме по собі поняття "диверсія" було введено в склад кримінального законодавства нашої країни ще в 1927 році Положенням "Про злочини державних", в ст. 9 даного положення, цей злочин визначалося як "руйнування або пошкодження з контрреволюційною метою, вибухом, підпалом чи іншими діями, залізничних або інших шляхів і засобів сполучення, засобів народної зв'язку, водопроводу, громадських складів та інших споруд або державного або громадського майна".

В нинішній непростий період української історії проблеми кримінально-правової протидії диверсії, на жаль, вкрай актуалізувалися. Підвищеної актуальності їм надають непоодинокі випадки вчинення у різних регіонах держави вибухів, підпалів та інших діянь, що кваліфікуються або можуть бути кваліфіковані як диверсія. Саме тому питання кваліфікації цього виду злочину та призначення за нього покарання викликають підвищену увагу. Слід зазначити, що питання кримінальної відповідальності за диверсію досліджували у своїх роботах

Г. В. Андрусів, В. Ф. Антипенко, О. Ф. Бантишев, Г. В. Єпур, В. П. Ємельянов, С. В. Коваленко, О. А. Чуваков та інші вчені. Разом з тим, більшість відповідних наукових досліджень було проведено ще тоді, коли проблематика відповідальності за диверсію була значною мірою "умоглядною", а самі такі злочини не були поширеними й не викликали значного суспільного резонансу. Зараз же, коли вчинення актів диверсії стало достатньо високо ймовірним, коли в результаті таких актів гине або може загинути значна кількість людей, питання караності окремих видів диверсії потребують свого самостійного вивчення.

Варто зазначити, що ряд науковців у галузі кримінального права неодноразово намагалися визначити сутність такого антисоціального явища як диверсія. На наш погляд, заслуговує на увагу думка О. М. Литвака про те, що під сутністю цього злочинного діяння слід розуміти сукупність ознак, характерних рис та істотних особливостей, які притаманні диверсії як воєнно-політичній та правовій категорії, що складають її внутрішній зміст. Власне саме цей факт і дає можливість розглядати диверсію, як злочин, який перш за все, спрямований на ослаблення держави та спричинення великої шкоди її економічній системі.

Зазначу, що головною метою диверсійного акту за діючим законодавством є навмисне послаблення того чи іншого елементу безпеки чи обороноздатності держави. Однак, мета диверсії, на переконання більшості науковців, не обмежується вказаними в законі об'єктами. Але за деякі вчені пропонують класифікувати диверсію на: економічну; політичну; ідеологічну; диверсії що спрямовані на розпалення національної та релігійної ворожнечі, на порушення територіальної цілісності держави; кібер диверсію (наприклад, хакерські атаки на сайти органів державної влади) та ін. В даній магістерській роботі, більш детально розглядатиму кожну із вищезазначених видів диверсійних актів.

Зазначу, що не варто забувати і про такий важливий момент, як розмежування тероризму від диверсії. Терористичний акт за багатьма ознаками співпадає з диверсією. Проте є певні особливості, які й відмежовують ці злочини один від одного. Так, слід звернути увагу на об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 113 КК України. Сутність диверсії визначається сукупністю ознак, характерних рис та істотних особливостей, що притаманні їй як воєнно-політичній та правовій категорії, які і складають внутрішній зміст цього злочинного діяння. Диверсія, перш за все, спрямована на ослаблення держави, завдання великої шкоди її економічній системі.

Щодо розмежування, то воно відбувається за такими основними критеріями:

– метою диверсійних актів є ослаблення держави, підрив її економічної безпеки і обороноздатності, дестабілізація діяльності державних органів або суспільно-політичної обстановки, тоді як метою терактів є вплив на прийняття певного рішення або відмова від нього

– при скоєнні диверсій дії винних направлені саме на спричинення тієї чи іншої шкоди (руйнування чи пошкодження підприємств, будівель, споруд, об'єктів життєзабезпечення та ін.), а дії при скоєнні тероризму – на залякування населення або його частини, створення і підтримки атмосфери страху;

– диверсія об'єктивно виражається лише у скоєнні вибухів, підпалів та інших загально небезпечних діянь, а тероризм подібними діяннями не вичерпується і включає у себе також погрозу ними, а якщо розглядати тероризм в більш широкому значенні, то сюди можна віднести і інші насильницькі діяння (вбивства, викрадення людей та ін.) і погрози їх скоєння.

Вивчення проблем розслідування злочинів у сфері державної безпеки виступає однією з найгостріших завдань сучасної кримінально-правової і кримінологічної науки зарубіжних країн світу, зокрема в юридичній науці Російської Федерації. Склад диверсії існував у Кримінальному кодексі РРФСР до 1994 року і був виключений Федеральним законом від 1 липня 1994 р. Передбачалося, що введення в КК Російської Федерації норми про тероризм поглинає склад диверсії, оскільки їх об'єктивні ознаки (вибух, підпал і інші загально небезпечним дії) збігаються . Але як показала практика, це виключення було необгрунтовано ні теоретично, ні практично. Законодавець не врахував, що норма про тероризм не націлена на захист економічних інтересів Росії, яка з початку 90-х років XX століття активно включилася в глобальні світові процеси.

У кримінальному законодавстві інших зарубіжних країн термін "диверсія" вживається досить рідко. Винятки становлять кримінальні кодекси Узбекистану, Киргизстану, Таджикистану, Казахстану, Білорусії і деяких інших країн Однак у деяких з цих кодексів склад диверсії сформульовано інакше, ніж в Кодексі РФ.

Так, за Кримінальним кодексом Узбекистану диверсія – це "дії, спрямовані на знищення людей, нанесення шкоди їх здоров'ю, пошкодження або знищення власності з метою дестабілізації діяльності державних органів або суспільно – політичної обстановки або підрив економіки Республіки" (ст. 161). Спосіб диверсії може бути будь-яким, а не тільки загально небезпечним. Тому за рахунок способу диверсії рамки названого складу злочину порівняно з ст. 281 КК РФ розширені. Мета диверсії в статті не вказана.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Кримінальний кодекс України (від 5 квітня 2001 року (зі змінами від 07.04.2015) // Електроннрий ресурс. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2001. – 1104 с.

Стефаник Ю. О.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ БАНКРУТСТВА

Інститут банкрутства в Україні, як і в інших країнах із розвиненою правовою системою, є важливою складовою механізму регулювання ринкових відносин. За своїм загальним призначенням інститут банкрутства покликаний допомагати учасникам з

мінімальними втратами в законному порядку позбуватися від неефективних учасників господарської діяльності. Це, власне, інструмент постійного фінансово-економічного "природного" відбору. Однак внаслідок цілої низки факторів, які зумовлюють криміналізацію економіки нашої держави, процедура банкрутства все частіше набуває кримінального забарвлення і використовується як складний механізм вчинення злочинних діянь, які посягають на відносини власності та встановлений порядок економічного обігу. Кримінальний закон бере ці відносини під охорону: чинний Кримінальний кодекс України у статтях 218-1, 219 передбачає відповідальність за доведення банку до неплатоспроможності та доведення до банкрутства.

Втім, незважаючи на безумовну необхідність і доцільність існування інституту банкрутства в Україні, в сучасних соціально-економічних умовах надзвичайно актуальним постає питання різного роду правопорушень, пов'язаних з інститутом банкрутства. Особливої уваги заслуговують питання дослідження кримінологічної характеристики злочинів у цій сфері правовідносин, зокрема способів, "механізму" їх вчинення. Аналіз практики господарських судів у справах про банкрутство показує, що досить часто процедура банкрутства порушується й провадиться у відношенні економічно привабливих і фінансово стійких підприємств. А це свідчить про численні факти зловживань інститутом банкрутства, використання його не за призначенням, а для досягнення протиправної, в тому числі й злочинної, мети.

Проблема зловживань і правопорушень під час процедури банкрутства в цілому відома сучасній правовій науці. Зокрема, в останнє десятиріччя кримінально-правові аспекти злочинних проявів при банкрутстві на дисертаційному рівні досліджували Г. Болдарь, Б. Грек, О. Круглова [1-3]. Значна увага приділялась проблемам господарсько-правового регулювання відносин при банкрутстві, зокрема питанням санації, наслідків банкрутства, мирової угоди у процедурі банкрутства, господарсько-правовим заходам попередження банкрутства [4-6].

З точки зору кримінологічної класифікації злочини, пов'язані із процедурою банкрутства, слід відносити до економічної злочинності – як у широкому розумінні, оскільки вони вчиняються у сфері відносин власності, господарсько-економічної діяльності, економічної безпеки, порушення посадовою особою своїх обов'язків, що завдали істотної шкоди економічним інтересам підприємств, так і у вузькому значенні – як злочини у сфері господарювання. При цьому критеріями віднесення цих злочинних діянь саме до фінансової злочинності є: 1) наявність певного предмета посягання – матеріальних коштів (грошові кошти, валютні кошти, цінні папери, інші матеріальні кошти); 2) порушення процесу їх нормального, тобто законного, руху або ж створення умов порушення зазначеного процесу; 3) в цілому єдність видового об'єкта посягання – правовідносин у сфері фінансової діяльності суб'єктів господарювання.

Розглядаючи питання кримінологічного дослідження кримінальних банкрутств, слід торкнутись деяких питань наукової термінології. Відомо, що одночасно із

терміном “банкрутство” наукові джерела і законодавство оперують терміном “неспроможність”. Інколи у спеціальній літературі висловлюється думка щодо неоднозначного змісту і різних підходів до розуміння термінів “неспроможність” та “банкрутство”. Порівняльний аналіз відповідних положень Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, ст. 209 ГК України дає підстави вважати, що термін “неспроможність” вживається для характеристики фінансового стану суб’єкта підприємницької діяльності – боржника, в той час як статусу банкрута із відповідними правовими наслідками боржник набуває на підставі рішення суду.

Результати проведеного дослідження показують, що найбільш поширені види банкрутств, яким можна надати відповідну кримінально-правову оцінку і кримінологічну характеристику, є результатом реалізації заздалегідь продуманих планів перерозподілу власності та переслідують мету: придбання об’єкта права власності за суму значно нижчу, ніж його реальна ринкова вартість, для включення його у власну виробничу мережу за умови, коли власник цього об’єкта не має наміру його відчужувати; для знищення конкурента; для отримання вигідно розташованої земельної ділянки з наступним розміщенням на цій ділянці власного бізнесу. Реалізація зазначеної мети, як показало дослідження, найчастіше виконується за приблизно такою схемою: підшукування “перспективного” підприємства – придбання або створення боргів цього підприємства – порушення процедури банкрутства із одночасним висуненням кандидатури арбітражного керуючого – перерозподіл власності під час триваючої процедури банкрутства.

Звертаючись до питань протидії кримінальним банкрутствам у повсякденній правозастосовній практиці, слід констатувати, що ефективній боротьбі із кримінальними банкрутствами заважає низка факторів організаційно-управлінського, правового, технічного характеру. Таке становище зумовлює нагальну потребу розробки в межах науки кримінології актуальних та своєчасних заходів протидії кримінальним банкрутствам. Вбачається, що такі заходи мають бути орієнтованими як на організацію правоохоронної діяльності, так і на перспективне удосконалення чинного законодавства за допомогою доступних науці кримінології методів, зокрема методу кримінологічної експертизи.

У безпосередньому зв’язку із порушеною темою особливого значення набувають дві взаємопов’язані проблеми, які перешкоджають більш ефективній роботі судів і слідчих органів у напрямі доведення банку до неплатоспроможності і доведення до банкрутства – це окрема специфіка конструкції кримінального закону, з одного боку, і невідповідність функцій господарського та кримінального процесу – з другого. Слід звернути увагу на те, що склади злочинів доведення банку до неплатоспроможності і доведення до банкрутства (статті 218-1, 219 КК України) сформульовані законодавцем як матеріальні, коли злочин вважається завершеним з моменту настання передбачених законом наслідків у вигляді великої матеріальної

шкоди. При цьому не враховується специфіка процедури банкрутства, за якою розмір шкоди можна визначити лише після завершення конкурсного провадження. Внаслідок цього справи майже "розвалюються" на стадії досудового слідства і до суду не надходять. З другого боку, банкрутство – це комплекс правовідносин між сторонами, спори між якими вирішуються в порядку господарського процесу і можуть бути припинені мировою угодою практично на будь-якій його стадії. Тому до завершення господарського процесу банкрутства втручання кримінального права може бути передчасним.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Болдарь Г. Є.* Незаконні дії у разі банкрутства : проблеми кримінально-правової кваліфікації та вдосконалення законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : спец. 12.00.08 / Г. Є. Болдарь ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2007. – 20 с.
2. *Грек Б. М.* Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Б. М. Грек ; Акад. адвокатури України. – К., 2005. – 20 с.
3. *Круглова О. О.* Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. О. Круглова ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 19 с.
4. *Поляков Б. М.* Правові проблеми регулювання неспроможності (банкрутства) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 / Б. М. Поляков ; НАН України ; Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2003. – 38 с.
5. *Радзивілюк В. В.* Санація як судова процедура банкрутства: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / В. В. Радзивілюк. – Київ : Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 17 с.
6. *Степанов О. О.* Господарсько-правові засоби попередження банкрутства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / О. О. Степанов ; НАН України ; Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2006. – 20 с.

СЕКЦІЯ ІІІ
ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА;
ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ; СІМЕЙНОГО ПРАВА;
ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ;
ТРУДОВОГО ПРАВА;
ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Ковальчук О. Г.
студент
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Стаття 15 ЦК України закріплює право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Положення цієї статті базуються на нормах Конституції України, які закріплюють обов'язок держави забезпечувати: захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (ст. 13), споживачів (ст. 42), захист прав і свобод людини і громадянина судом, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, відповідними міжнародними судовими установами чи міжнародними організаціями (ст. 55) [2].

У ст. 15 ЦК безпосередньо не визначаються органи, які здійснюють захист цивільних прав. Вони можуть захищатися за допомогою юрисдикційних та поза-юрисдикційних форм. Як випливає зі змісту наступних статей цієї глави, захист цивільних прав та інтересів здійснюють: суд, Президент України, органи державної влади,органи місцевого самоврядування; нотаріус. Цей перелік не є вичерпним. Крім органів, зазначених в ст. 55 Конституції України, відповідно до окремих актів законодавства України здійснюють захист цивільних прав та інтересів або сприяють їх захисту органи прокуратури, органи внутрішніх справ (органи міліції), громадські організації споживачів (об'єднання споживачів)[1].

Найважливішим у системі захисту є юрисдикційний захист, який здійснюється відповідними державними органами та у випадках, передбачених законом, іншими органами та посадовими особами. Безумовно, основним юрисдикційним органом

захисту цивільних прав є суд. Судовий захист є найефективнішим і має конституційні засади. Так, відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. При цьому юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції України). Наведена норма повною мірою стосується і цивільних правовідносин [5].

Цивільно-правовий захист цивільних прав та інтересів як правова категорія може мати багатоаспектне значення. Так, цивільно-правовий захист може розглядатися як правовий інститут цивільного і цивільно-процесуального права. Коли ж застосовується термін "право на захист", то, як правило, мається на увазі суб'єктивне право особи вимагати від уповноважених органів примусового застосування засобів реагування до порушників цивільних прав. Захист цивільних прав у юридичній літературі, в нормативно-правових актах може застосовуватися в значенні певної системи організаційно-правових заходів, вживаних у разі порушення цивільних прав.

Необхідно чітко розмежовувати право на захист цивільних прав у матеріальному і процесуальному значенні. З позицій цивільного процесуального права є підстави вважати, що реалізація права на захист в суді здійснюється в межах самостійного процесуального правовідношення, яке виникає у особи з моменту звернення до суду за захистом порушеного цивільного права (інтересу). В цивільно-процесуальній науці суб'єктивне цивільне процесуальне право розглядається як встановлена і забезпечена нормами цивільного процесуального законодавства можливість учасника процесу діяти певним чином або вимагати певних дій від суду або через суд від інших учасників процесу в межах порушеного провадження у тій чи іншій справі. Відповідно до статей 3, 5, 122 ЦП К України 2004 р. таких можливостей особа може набути лише після відкриття провадження у цивільній справі в суді на підставі, зокрема заяви особи, яка звертається за захистом свого права або охоронюваного інтересу. Звідси також можна дійти висновку про нетотожність суб'єктивного цивільного права на захист та суб'єктивного цивільного процесуального права вимагати захисту порушеного суб'єктивного матеріального права. Важливо те, що вони не конкурують між собою, а сприяють у рівній мірі захисту основного цивільного суб'єктивного права, наприклад права власності [2].

У цивілістичній науці є також дискусійним питання про співвідношення суб'єктивного цивільного права та права на захист. Одні автори вважають право на захист цілком самостійним правом, інші розглядають його елементом суб'єктивного цивільного права. Останню позицію слід визнати більш вдалою, адже ізольоване суб'єктивне цивільне право, позбавлене захисного елементу, втрачає юридичні можливості його реалізації. З моменту порушення цивільної справи в суді за заявою управленої особи за ст. 5 ЦПК УРСР 1963 р. або з моменту відкриття провадження у справі за ст. 122 ЦПК України 2004 р. суб'єктивне матеріальне право на захист трансформується у суб'єктивне процесуальне право на захист відповідно до

процесуальних процедур. Однак у будь-якому разі право на захист є похідним від основного суб'єктивного цивільного права і не може існувати без останнього. Це, власне, і підтверджується нормою ст. 15 ЦК, відповідно до якої "Кожна особа має право на захист...", а також нормою ст. 3 ЦПК України 2004 р., відповідно до якої кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Крім того, необхідно відзначити чітку тенденцію до визнання правової охорони більш широким поняттям, порівняно з правовим захистом. В основі правової охорони визначальними є принципи забезпечення непорушності та здійснення цивільних прав та заходи, спрямовані на попередження порушень цих прав. У той самий час захисні норми спрямовані насамперед на відновлення вже порушеного права та усунення перешкод у його здійсненні шляхом вчинення відповідних дій. В цих нормах передбачається певна низка заходів, за допомогою яких потерпіла особа забезпечує реалізацію права на захист свого порушеного права чи інтересу, які в сукупності своїй утворюють відповідний правовий механізм захисту прав особи, який міститься в кожній галузі права. Під конституційно-правовим механізмом захисту прав розуміють систему влади держави, функцією якої є захист прав людини; процедури такого захисту, а також конституційне право людини на захист, яке реалізується за допомогою держави і цієї процедури. Таке визначення конституційно-правового механізму захисту є дещо спрощеним, оскільки не містить вказівки на систему застосовуваних державою засобів.

Отже, цивільно-правовий захист - це також система активних заходів, які застосовуються суб'єктом цивільного права, компетентними державними чи іншими органами, спрямована на усунення порушень цивільного права чи інтересу, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника.

Частина 1 ст. 15 ЦК закріплює за кожною особою право на захист свого цивільного права. Підставою для їх захисту є порушення, невизнання або оспорювання цивільного права. Зміст цих підстав захисту в коментованій статті не розкривається, але він простежується у відповідних нормах статей, що регулюють ту чи іншу категорію абсолютних чи відносних правовідносин.

Порушення цивільних прав може проявлятися, зокрема у: недодержанні сторонами при вчиненні правочину вимог закону (ст. 215 ЦК); поширенні про особу недостовірної інформації (ст. 277 ЦК); розкритті таємниці про стан здоров'я особи (ст. 286 ЦК); підданні фізичної особи катуванню" нелюдському поводженню тощо (ст. 289 ЦК); неповазі до гідності та честі фізичної особи (ст. 297 ЦК); протиправному позбавленні права власності чи його обмеженні (ст. 321 ЦК); безпідставному заволодінні особою майном іншої особи-власника (ст. 387 ЦК); вчиненні власнику перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження своїм майном (ст. 391 ЦК); неправомірному використанні товару без згоди автора (ст. 443 ЦК); невиконанні чи неналежному виконанні умов зобов'язання (ст. 610 ЦК); безпідставній

односторонній відмові від договору (ст. 651 ЦК); продажу товару неналежної якості (ст. 678 ЦК); втраті (нестачі) або пошкодженні речі (ст. 951 ЦК); заподіянні фізичній чи юридичній особі майнової чи не май нової (моральної) шкоди (статті 1166-1167 ЦК) [2].

Невизнання цивільного права полягає у пасивному запереченні наявності у особи суб'єктивного цивільного права, зокрема на майно, на право користування житлом, на спадщину, на частку в спільному майні, яке безпосередньо не завдає шкоди суб'єктивному праву, але створює непевність у правовому статусі носія суб'єктивного права. Водночас тут відсутнє звернення інших осіб до юрисдикційних органів про відсутність у особи цивільного права. Таким може бути невизнання нотаріусом чинності наданого стороною правовстановлювального документа.

Оспорювання суб'єктивного цивільного права відображає такий стан правовідношення, коли суб'єктивне цивільне право заперечується у юрисдикційному органі Якщо таким органом є суд, то носій оспорюваного права може вимагати його визнання за допомогою звернення з зустрічним позовом тощо.

До прав, що підлягають цивільно-правовому захисту, належать майнові та особисті немайнові права суб'єктів цивільного права.

Відповідно у зазначеному Рішенні Конституційний Суд України вирішив, що поняття "охоронюваний законом інтерес", що вживається в частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смисловому зв'язку з поняттям "права", треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України.
2. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України.
3. Актуальні проблеми цивільного права і цивільного процесу в Україні / Я. М. Шевченко, Ю. Л. Бошицький, А. Ю. Бабаскін та ін. – К., 2005.
4. Цивільне право України: Академічний курс : підруч. : у двох томах / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – Т. 1. Загальна частина. – К. : Концерн "Видавничий дім "Інюре", 2010.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : У 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Т. 1.
6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця.– К. : Юрінком Інтер, 2006. – Т. 2.
7. *Підлубна Т.* Поняття захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів // Підприємство, господарство і право. – 2008.

Можайкіна О. С.
доцент кафедри цивільного та трудового права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат психологічних наук, доцент (м. Київ)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УКЛАДЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ МІЖ ФІЗИЧНОЮ ОСОБОЮ-ПІДПРИЄМЦЕМ І НАЙМАНИМ ПРАЦІВНИКОМ

Конституція України проголошує, що Україна є соціальною державою (ст. 1), політика якої має бути спрямована на утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3). Соціальна держава, заснована на розвитку ринкових відносин в Україні, повинна створити оптимальну модель її правового регулювання, що засновується на поєднанні розумного втручання держави в господарську діяльність і активній підтримці функціонування механізмів діяльності ринкових відносин, оскільки ринок передбачає наявність у ньому груп та індивідів, різноманітних за економічною силою та соціальною ознакою.

Методи і механізми правового забезпечення динамічного розвитку виробництва і виконання соціальних функцій не мають універсальних рецептів, оскільки трудові відносини внутрішньо суперечливі і мають досить складну структуру, що позначається на правовій регламентації праці як ефективному регуляторі виробничих і соціальних процесів. Соціальна спрямованість трудового права полягає у встановленні державних гарантій щодо створення умов для ефективної зайнятості населення, сприянні працевлаштуванню, підготовці і підвищенні трудової кваліфікації тощо (ст. 2 Кодексу законів про працю України).

Центральним інститутом трудового права виступає трудовий договір, який виступає основою індивідуального правового регулювання праці і займає провідне місце у персоніфікації трудових відносин, за допомогою якого реалізується принцип свободи праці в Україні.

Відповідно до ст. 21 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП), трудовий договір є угодою між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов’язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов’язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Варто звернути увагу, що КЗпП містить лише зазначення сторін трудового договору і не визначає понять “працівник” і “роботодавець”. Такі визначення ми

знаходимо в інших нормативно-правових актах, зокрема у Законі України "Про професійний розвиток працівників". Відповідно до ст. 1 зазначеного Закону, працівником є фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі та організації незалежно від форми власності та виду діяльності або у фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю. Ця ж сама стаття визначає і поняття роботодавця, під яким розуміється власник підприємства, установи, організації незалежно від форми власності та виду діяльності або уповноважений ним орган чи фізична особа, яка відповідно до законодавства використовує найману працю.

В межах даного наукового дослідження зосереджуємо увагу на фізичній особі, яка може виступати на стороні роботодавця у трудових правовідносинах і, відповідно, має право укладати трудовий договір із працівником.

Трудовий договір, укладений між фізичною особою і працівником має свої особливості. Так, стаття 24 КЗпП регламентує, що зазначений трудовий договір повинен укладатися лише в письмовій формі. Однак, якщо до 01 січня 2015 р. це питання контролювалося державою шляхом проведення обов'язкової реєстрації зазначеного договору у державній службі зайнятості (ст.24[1] КЗпП), то на даний час відповідна стаття виключена із Кодексу законів про працю України. В такому разі виникає питання щодо того, а чи є важелі впливу на фізичну особу у разі недотримання письмової форми трудового договору, а й, навіть, взагалі неукладення такого договору?

Крім того, вбачаємо деякі неузгодженості у чинному законодавстві з цього питання. Так, п. 2.21-1 Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, затвердженої Наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29.07.1993 р. № 58, визначає, що фізичні особи роблять записи до трудових книжок працівників про прийняття на роботу та звільнення з роботи відповідно до укладених з працівниками письмових трудових договорів, що зареєстровані в установленому порядку в державній службі зайнятості. Ця ж сама норма визначає, що унесені фізичною особою до трудових книжок записи підтверджуються підписом посадової особи органу державної служби зайнятості, незалежно від місця реєстрації трудового договору, і засвідчуються його печаткою.

З викладеного вище випливає, що норма права, яка має вищу юридичну силу – Кодекс законів про працю України, звільнив фізичну особу від обов'язку реєструвати трудовий договір у державній службі зайнятості, а підзаконний нормативно-правовий акт – Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників, цей самий обов'язок залишив без змін. Зазначене протиріччя призводить до виникнення колізій застосування різних норм права у практичній діяльності.

Доцільно також звернути увагу на те, що більшість нормативно-правових актів, які містять визначення поняття "роботодавець" – Закон України "Про професійний

розвиток працівників", Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення", Закон України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", Закон України "Про охорону праці", використовують у визначенні категорію "фізична особа". З цього випливає, що роботодавцем може бути будь-яка фізична особа, а не лише фізична особа, яка має статус підприємця. Однак, підпункт 1 пункту 291.4 ст. 291 Податкового кодексу України визначає, що фізичні особи – підприємці, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності і відносяться до першої групи платників єдиного податку не мають права використовувати працю найманих осіб. Як бачимо, з даної норми випливає законодавче обмеження щодо прийняття на роботу працівників фізичними особами – підприємцями, які є платниками єдиного податку і відносяться до певної групи. В такому разі виникає питання: "Чому фізична особа, яка не є суб'єктом господарювання (підприємцем) має право приймати на роботу працівників, а фізична особа – підприємець, за певних умов, такого права не має?".

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що чинне законодавство України має багато прогалин, колізій, неузгодженостей в галузі регулювання трудових відносин між роботодавцем – фізичною особою та працівником. А відтак, головним завданням вітчизняних вчених, юристів-практиків та відповідних органів державної влади має стати розробка і прийняття норм права, які б унеможливлювали неоднозначні їх тлумачення та привели правовий понятійний апарат у відповідність один одному. Зазначене, в свою чергу, має позитивно позначитися на практиці застосування норм трудового законодавства.

Чернега В. М.
асистент кафедри цивільно та трудового права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПАРИТЕТНИЙ АСПЕКТ У СТРУКТУРІ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

У структурі принципу справедливості ми виокремлюємо паритетний і диферентний аспекти його впливу на регулювання сімейних відносин. Більш складні прояви в нормах СК України зумовлює *диферентний* аспект справедливості, який вимагає диференціації прав та обов'язків учасників сімейних правовідносин відповідно до їх поведінки в сім'ї, або відповідно до обставин, які склалися, і може допускати відступ від ідеї рівності. Проте, в рамках цієї праці, ми розглянемо паритетний аспект принципу справедливості, який в науці сімейного права донині не виступав предметом спеціальної уваги.

“Зрівнювальний” аспект справедливості як засади сімейно-правового регулювання (по суті – *паритетність* суб’єктів сімейного права) проявляється в таких законодавчих вимогах: рівність суб’єктів сімейних відносин перед законом (ч. 5 ст. 7 СК України) [1]; юридична рівність учасників сімейних правовідносин (ч. 9 ст. 7 СК України); рівність прав та обов’язків жінки та чоловіка у сімейних відносинах, шлюбі та сім’ї (ч. 6 ст. 7 СК України); рівність подружжя у вирішенні всіх найважливіших питань життя сім’ї (ч. 2 ст. 54 СК України); рівність подружжя при здійсненні права спільної сумісної власності (ст. 63 СК України); рівність часток майна подружжя при поділі майна, що є об’єктом права спільної сумісної власності подружжя (ч. 1 ст. 70 СК України); рівність прав та обов’язків батьків щодо дитини (ст. 141 СК України); рівність прав та обов’язків дітей щодо батьків (ст. 142 СК України). Вважаючи не зовсім вдалим визначати цей аспект справедливості як “зрівнювальний” (що привносить у це поняття непритаманний йому відтінок), з урахуванням наведеної специфіки, пропонуємо називати його *паритетним*.

В сімейному праві встановлювалися положення, які допускали певну юридичну “нерівність” суб’єктів, які законодавець намагається виправити в процесі розвитку сімейного законодавства. Одним із таких прикладів були положення щодо шлюбного віку чоловіків і жінок, який за попередньою редакцією ч. 1 ст. 22 СК України встановлювався для жінок 17 років, а для чоловіків – 18 років. Нині це питання актуалізується у зв’язку з тим, що до вказаної норми СК України внесено зміни і встановлено однаковий шлюбний вік для чоловіків і жінок – 18 років. Це є новелою, яка введена Законом України “Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку” від 15 березня 2012 р. [2].

Ще одним прикладом “нерівності” жінки і чоловіка як суб’єктів сімейних правовідносин було положення ч. 2 ст. 38 КпШС 1969 р., в якому зазначалося, що “чоловік не має права без згоди дружини порушувати справу про розірвання шлюбу під час вагітності дружини і протягом одного року після народження дитини”. Однак із прийняттям СК України така “нерівність” була виправлена, й аналогічна норма ч. 2 ст. 110 кодексу встановлює, що позов про розірвання шлюбу не може бути пред’явлений жодним із подружжя протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення, щодо другого з подружжя або дитини.

Наступний елемент *паритетного* аспекту принципу *справедливості* полягає в рівності дружини і чоловіка, основа якого закладена в положенні ч. 6 ст. 7 СК України про те, що жінка та чоловік мають рівні права та обов’язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім’ї. Ця ідея послідовно втілюється в інших положеннях кодексу, але це зроблено в кілька способів. *По-перше*, прямою вказівкою на рівність прав дружини і чоловіка. Так, дружина і чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань (ст. 51), на фізичний і духовний розвиток,

на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку (ст. 52); вони вирішують всі найважливіші питання життя сім'ї на засадах рівності (ч. 2 ст. 54). Ці питання можуть стосуватися будь-якої сфери життя сім'ї: облаштування побуту, ведення домашнього господарства, організації дозвілля, розподілу сімейного бюджету, способів догляду за дітьми, їх виховання, спілкування з ними, догляду за повнолітніми непрацездатними членами сім'ї та ін. *По-друге*, вказівкою на *спільність* і *взаємність* обов'язків дружини і чоловіка. Так, подружжя має право розподілити між собою обов'язки в сім'ї (ч. 1 ст. 54). Відповідно до ст. 55 СК України дружина та чоловік зобов'язані *спільно* піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях *взаємної* любові, поваги, дружби, взаємодопомоги (ч. 1), спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї (ч. 4); вони повинні матеріально підтримувати один одного (ч. 1 ст. 75) і взаємно зобов'язані брати участь у витратах, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя (ст. 90); мають право на спільну сумісну власність (ст. 60-70). Причому кожен із них зобов'язаний взаємно утверджувати в сім'ї повагу до іншого: чоловік – до жінки як до матері, а дружина – до чоловіка як до батька (ч. 2). Вони відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній. *По-третє*, установленням однакових прав та обов'язків дружини і чоловіка. Так, за СК України кожен з них має у шлюбі: право на зміну прізвища (ст. 53), на свободу і особисту недоторканність (ст. 56), на особисту приватну власність (ст. 57-59), право на утримання (ст. 75-76), право пред'явити позов про розірвання шлюбу (ч. 1 ст. 110) та ін. *По-четверте*, закріпленням аналогічних за змістом, але індивідуалізованих відповідно до статі кожного з подружжя прав дружини і чоловіка. Скажімо, дружина має право на материнство (ст. 49 СК України), а чоловік – на батьківство (ст. 50); дружина, з якою проживає дитина, має право на утримання від чоловіка – батька дитини до досягнення дитиною трьох років (ч. 2 ст. 84), а чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини – матері дитини до досягнення дитиною трьох років (ч. 1 ст. 86). Назвемо такі права *сизигічними* правами чоловіка та дружини. (Сизигія – комплементарна пара протилежностей як у стані об'єднання, так і в стані опозиції).

Наступним *паритетним* елементом справедливості є рівність батьків дитини між собою, рівність батьків і дітей та рівність інших суб'єктів сімейного права. Про це свідчить низка положень СК України: мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини (ст. 141). Обов'язки щодо дитини покладаються законом однаковою мірою як на матір, так і на батька: статті 143-147, 150, 151, 153-155, 180, 185; питання виховання дитини вирішується батьками спільно (ст. 157), за взаємною згодою (ст. 160). Схоже вирішується питання щодо обов'язку батьків утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина (статті 198, 199 СК України).

Так само покладаються обов'язки по вихованню та розвитку дітей на прийомних батьків, а не одного з них (ч. 2 ст. 256-2) та батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу (ч. 2 ст. 256-6).

Діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків (ч. 1 ст. 142); повнолітні дочка, син мають обов'язок утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги, та брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю чи немічністю. (ст. 202-203).

Рівні права передбачає закон також для мачухи, вітчима і падчерки, пасинка, діда, баби, прадіда і прабаби, для рідних братів і сестер у главі 21 СК України.

Таким чином, *паритетний* аспект справедливості відтворює ідею рівності суб'єктів сімейного права: 1) рівності чоловіка і дружини у шлюбі та сім'ї; 2) рівності матері і батька у правах і обов'язках щодо дитини; 3) рівності батьків (усиновлювачів, опікуна, піклувальника, патронатного вихователя, прийомних батьків, батьків вихователів, фактичного вихователя) і дитини; 4) рівності інших суб'єктів сімейного права. Рівність чоловіка і дружини у шлюбі та сім'ї втілюється в нормах сімейного права: прямою вказівкою на рівність дружини, чоловіка; встановленням однакових або спільних і взаємних прав та обов'язків щодо сім'ї; установленням *сизигічних* прав дружини й чоловіка.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
2. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку: Закон України від 15 березня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 49. – Ст. 562.

Шимон С. І.
завідувач кафедри цивільного та трудового права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор юридичних наук, доцент (м. Київ)

ПАТРОНАТ У СИСТЕМІ ВСТАНОВЛЕНИХ ДЕРЖАВОЮ ФОРМ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ

Передання дитини під патронат передбачено нормами Сімейного кодексу України (статті 252-256), тоді як інші нормативно-правові акти, що регулюють питання забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, патронату не згадують. Так, у ст. 1 Закону України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" закріплено форми влаштування таких дітей: усиновлення; опіка, піклування; прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, дитячі заклади. Відповідно до п. 35 "Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини", затвердженого постановою КМУ № 866 від

24 вересня 2008 р. така дитина має бути влаштована в сім'ю на усиновлення, під опіку, піклування, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу. Виключно прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу названі в якості альтернативних форм виховання дітей в Національній стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 р., що затверджена Указом Президента України № 609/2012 від 22 жовтня 2012 р.

Причому патронат над дитиною закріплено в законодавчих актах, які регулюють публічні відносини: в Законі України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту" від 8 липня 2011 р. (п. 6 ч. 1 ст. 1), в Законі України "Про громадянство України" від 18 січня 2001 р. (ч. 1 ст. 1); передання дитини на виховання в сім'ю патронатного вихователя навіть є підставою для набуття громадянства України (п. 6 ч. 1 ст. 6).

Поряд із цим у ст. 5 Закону України "Про охорону дитинства" ідеться про "розвинену систему патронату дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування", "розвиток усіх форм благодійності, патронату і спонсорства щодо дітей". Тут "патронат" позначає різноманітні форми опікування над дітьми. У низці нормативно-правових актів згадується соціальний патронат та соціолого-психологічний патронат сімей, які здійснюють відповідні центри, дошкільні заклади тощо у відношенні неблагополучних сімей, або тих, в яких зростають діти з особливими соціальними потребами тощо. Тоді як у СК України йому надано конкретнішого і вужчого значення – це форма сімейного виховання дитини.

Термін "патронат" походить від римського *patronus* (патрон) – покровитель, заступник, той, хто робить благі справи.

Сама історія патронату над дітьми є дуже давньою; пов'язується із давньоримським поняттям клієнтели, яка означала особисту і майнову залежність однієї особи від іншої, взаємодопомогу, захист, покровительство, залежність і повагу. Патронат сягає своїм корінням у добу Київської Русі; окремі його елементи містилися в положеннях "Руської правди". В ті часи опікування над сиротами було особистою справою князів або покладалося на церкву і здійснювалося з моральних спонукань як богоугодна справа ("Не постись, не молись, а сироту доглянь!"). У період Російської імперії патронат набув формального визначення; значний внесок в його розвиток зробили Петро I, який заснував передання таких дітей до спеціальних установ при церквах, монастирях, Імператриця Марія Федорівна, яка ініціювала передання сиріт на виховання в селянські сім'ї за плату, а також Єкатерина II, яка видала Указ про передання дітей під патронат у сім'ї "на руки надійним, доброзичливим і доброчинним людям за помірну плату" [1, с. 70-71]. Звісно, йдеться про широке розуміння патронату як опікування дітьми, що опинилися без батьківського піклування, яким на сьогодні обіймаються всі існуючі форми виховання таких дітей.

Патронат над дітьми у значенні конкретної форми виховання існував ще в першій половині минулого століття. Офіційне визнання в законі патронат одержав у 1936 р. А постановою Раднаркому УРСР від 11 червня 1940 р. "Про порядок патронування дітей у колгоспах та родинах трудящих" передбачалося передання дітей під патронат у селянські сім'ї; для соціальної підтримки таких дітей виділялися кошти

з бюджету. Хоча Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР від 30 травня 1926 р., який діяв у той період, не містив терміну "патронат", а регулював питання опіки та піклування.

В процесі кодифікації сімейного законодавства в 60-х роках XX ст. інститут патронату був скасований; Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю 1968 р. та Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 р. норм про патронат не містили. Ідею патронату було відновлено в національному законодавстві з прийняттям Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. Причому глава 20 "Патронат над дітьми" містилася ще в першій редакції кодексу, тоді як глава 20-1 "Прийомна сім'я" та глава 20-2 "Дитячий будинок сімейного типу" були включені до нього лише згодом на підставі Закону України "Про внесення змін до Сімейного кодексу України" від 23 лютого 2006 р.

Загалом питання про доцільність існування інституту патронату вважається спірним; одні правники стверджують, що інститути опіки, піклування, дитячі будинки сімейного типу і прийомна сім'я цілком вирішують всі необхідні питання; інші, навпаки, вважають, що незабаром патронат утвердиться як єдина форма влаштування дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування.

У науці сімейного права не сформувалося єдиного погляду на патронат як форму сімейного виховання дітей. Практично, склалося три думки: прибічники першої вважають патронат формою соціального прихисту дітей, що залишилися без батьківського піклування, а також дітей із неблагополучних сімей; прихильники другої – однією з сімейних форм виховання лише тих дітей, які є сиротами чи позбавлені батьківського піклування; треті – як форму виключно тимчасового (короткострокового) влаштування дитини, яка виявилася в складних умовах, як вид оперативної допомоги дитині.

Прибічники першого підходу вважають, що патронатна сім'я має створюватися як спеціалізована послуга в період кризи сім'ї і, зокрема, як складова механізму термінового реагування на жорстоке поводження з дитиною. На їх думку, патронат має відрізнятися тим, що до патронатної сім'ї мають прийматися не лише діти, які залишилися без батьківського піклування, але й діти, які проживають у сім'ях своїх батьків, але перебувають у несприятливих для них умовах; а патронатну сім'ю повинні створювати лише подружжя, один з якого має бути працівником спеціального закладу (уповноваженого органу) й отримувати заробітну плату [2, с. 86-88]. Таке бачення розширює поняття патронату, дозволяючи застосовувати його до будь-яких відносин, пов'язаних із наданням соціальної допомоги дитині, яка виявилася у складних життєвих обставинах.

Тоді як з вимог СК України випливають такі ознаки патронату: він встановлюється договором про патронат, що укладається між органом опіки та піклування і патронатним вихователем; під патронат передається лише дитина, яка є сиротою чи позбавлена батьківського піклування, і до досягнення 18 років; дитина має дати згоду на передання її під патронат у конкретну сім'ю; дитина передається у сім'ю патронатного вихователя, що не вимагає обов'язкової участі подружжя. Все це споріднює патронат з опікою та піклуванням з тою різницею, що останні можуть

встановлюватися також судом і не передбачають укладення договорів з опікуном, піклувальником. А це практично не дозволяє визначити, в яких саме випадках встановлюється патронат, а не опіка чи піклування.

У зв'язку з цим вважаємо раціональною ідею застосування патронату виключно як тимчасового заходу для невідкладного забезпечення сімейного догляду дитини на період, коли її сімейно-правовий статус є невизначеним. Насамперед, у тих випадках, коли дитина, що опинилася у складних життєвих обставинах, вилучена зі своєї сім'ї, фактично залишилася без батьківського піклування, але ще набула офіційного статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, в тому числі, у випадках, коли існує вірогідність повернення дитини в сім'ю її природного походження. Наприклад, дитина відібрана від батьків без позбавлення їх батьківських прав на підставі ст. 170 СК України; або на період, коли обоє з батьків дитини чи єдиний з них утримується під вартою на період кримінального провадження, або у відношенні дитини, яка розлучена з сім'єю, і подібн.

За діючими правилами тимчасове влаштування дитини, яка залишилась без батьківського піклування, у межах своєї компетенції здійснюють служба у справах дітей за місцем виявлення дитини та кримінальна міліція у справах дітей органів внутрішніх справ. Така дитина може бути влаштована у: притулок для дітей служби у справах дітей; центр соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко); заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; у сім'ї громадян. Дитина, у якої є родичі або інші особи (сусіди, знайомі), з якими у неї на момент залишення без батьківського піклування склалися близькі стосунки і які бажають залишити її на виховання, може перебувати у їх сім'ї до прийняття рішення про її влаштування. В останньому випадку ці особи мають статус фактичних вихователів і, на відміну від патронатних вихователів, не є законними представниками дитини. Щодо таких осіб не встановлено обмежень стосовно їхньої соціальної характеристики, внаслідок чого дитина може виявитися в сім'ї особи, якій властиві прояви асоціальної поведінки і т. ін., що може нашкодити дитині. Запровадження механізму екстреної передачі таких дітей на тимчасове виховання в сім'ї патронатних вихователів, які наділені необхідними характеристиками, мають спеціальну підготовку, а можливо надають такі послуги у формі професійної діяльності, дозволило б забезпечити кожній такій дитині можливість сімейного виховання. Проте, для реалізації такої ідеї необхідні відповідні законодавчі зміни.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Булеца С. Б.* Періодизація розвитку патронату / С. Б. Булеца, Л. В. Лешанич // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 4(I). – С. 70-71.
2. *Кияниця З. П.* Сімейний патронат: перші кроки впровадження в Україні / К. П. Кияниця // Соціальна робота в Україні : теорія і практика : наук.-метод. журн. – 2011. – № 1/2. – С. 86-88.

СЕКЦІЯ IV
КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА; АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА; ОСВІТНЬОГО ПРАВА; ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Бобрицький Л. В.
заступник начальника УМВС України в Полтавській області,
кандидат юридичних наук (м. Полтава)

ФУНКЦІЇ РАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПРОТИДІЇ ВИЯВАМ ТЕРОРИЗМУ

Після перемоги “революції гідності” в Україні одним із найважливіших питань держави стало подолання міжнародного тероризму як вкрай небезпечного антисоціального явища, що набуло загрозливої, швидко прогресуючої й модифікованої форми. Особливо відчутно це виявляється на теренах Донецької і Луганської областях, а також в окремих областях південно-східного регіону країни.

Українське законодавство визначає міжнародний тероризм як суспільно небезпечні насильницькі діяння, здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі й за підтримки державних органів окремих держав, метою яких є досягнення певних цілей, пов’язаних з викраденням, захопленням, вбивством людей чи загрозою їх життю і здоров’ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об’єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження [1].

Для ефективної протидії терористичним загрозам на національному рівні необхідне формування активної державної політики, що потребує вироблення чіткої концепції та стратегії, базових принципів, концептуальних засад і конституційних норм й визначення шляхів їх практичної реалізації. Це обумовлено посиленням терористичної діяльності зарубіжних, зокрема російських, спецслужб, що здійснюється на території України.

Чинним законодавством України визначено, що національним інтересам і національній безпеці країни є загрози: у сфері державної безпеки: злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму;

загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; вияви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України; у внутрішньополітичній сфері: можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та виявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин і релігійних громад; загроза виявів сепаратизму в окремих регіонах України; в екологічній сфері: небезпека техногенного, в тому числі ядерного та біологічного, тероризму; в інформаційній сфері: комп'ютерна злочинність і комп'ютерний тероризм [2].

Актуальні питання протидії терористичним виявам знайшли відображення в Указі Президента України № 85/2015 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 січня 2015 року "Про надзвичайні заходи протидії російській загрозі та проявам тероризму, підтримуваним Російською Федерацією". У документі зазначено, що з метою недопущення загибелі мирного населення, військовослужбовців і працівників правоохоронних органів унаслідок активізації проявів тероризму на території України, що підтримуються Російською Федерацією, для забезпечення стабілізації ситуації та нормалізації життєдіяльності населення на території Донецької та Луганської областей, запобігання поширенню кризових явищ на решту території України Рада національної безпеки і оборони України (РНБО України) вирішила вжити невідкладних заходів [3]. Такими невідкладними заходами визначено цілий комплекс заходів, які повинні застосувати Кабінет Міністрів України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна фіскальна служба України, Генеральний прокурор України, Голови Донецької та Луганської обласних державних адміністрацій для ефективної протидії російським терористичним діям на території України.

Важливо зазначити, що Конституцією та законами України функції з координації та контролю за діяльністю органів, що забезпечують національну безпеку і оборону держави, здійснюють боротьбу з тероризмом, екстремізмом і сепаратизмом покладені на РНБО України.

РНБО України, яку очолює Президент України, безпосередньо вносить пропозиції щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; координує та здійснює контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; координує та здійснює контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України. Зазначимо, що у ст. 4 Закону України "Про Раду національної безпеки і оборони України" визначено компетенції цього органу, до яких з-поміж інших входять:

– визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів і напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у політичній,

економічній, соціальній, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах;

– удосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони, створення, реорганізація та ліквідація органів виконавчої влади у цій сфері;

– вжиття заходів політичного, економічного, соціального, військового, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних і реальних загроз національним інтересам України;

– залучення контрольних, інспекційних і наглядових органів, що функціонують у системі виконавчої влади, до здійснення контролю за своєчасністю та якістю виконання прийнятих РНБО України рішень, введених у дію указами Президента України;

– забезпечення і контролю надходження та опрацювання необхідної інформації, її збереження, конфіденційності та використання в інтересах національної безпеки України, аналізу на її основі стану і тенденцій розвитку подій, що відбуваються в Україні та світі, визначення потенційних і реальних загроз національним інтересам України;

– координація і контроль переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

– координація і контроль за діяльністю органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану і при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України тощо [4].

Викладене дає змогу дійти висновку, що в умовах сьогодення ефективна протидія таким найбільш небезпечним антисоціальним явищам, як тероризм, екстремізм і сепаратизм можлива *лише за умов чіткої координації діяльності всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки України*, а саме Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, РНБО України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, Національного банку України, судів загальної юрисдикції, прокуратури України, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, громадян України та об'єднань громадян.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Про боротьбу з тероризмом Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV (зі змінами і доп.) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003, № 25, ст. 180.

2. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964 -IV (зі змінами і доп.) / Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351.

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 січня 2015 р. "Про надзвичайні заходи протидії російській загрозі та проявам тероризму, підтримуваним Російською Федерацією" / Указ Президента України № 85/2015 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 січня 2015 р./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rnbo.gov.ua/documents/386.html

4. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 березня 1998 р. № 183/98-ВР (зі змінами і доп.) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – № 35. – Ст. 237.

Городнюк Д. Е.
студентка
Політико-правового коледжу АЛСКО (м. Київ)

МІСЦЕ ОМБУДСМАНА В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Сучасний період в Україні активно пробують створити ефективну систему гарантій прав та свобод людини і громадянина, що відповідала б міжнародним стандартам. У складних умовах політичної, економічної та соціальної напруги цивілізована держава шукає шляхи формування ефективної системи захисту прав людини як фундаментального елементу правової держави. Такий процес, у свою чергу, вимагає соціально-економічних, політичних та культурних змін, а особливо, вдосконалення механізму функціонування державної влади. Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, або як його звикли називати – омбудсмана (інколи омбудсмена), основне завдання якого полягає у позитивній зміні взаємовідносин держава – людина – суспільство та встановленні між ними зворотнього зв'язку, є важливим елементом при створені такої структурованої системи гарантій прав та свобод людини і громадянина.

Визначення місця інституту омбудсмана в механізмі державної влади важливе як у теоретичному, так і в практичному аспектах, оскільки стосується, *по-перше*, статусу самого інституту, його прав та обов'язків щодо інших органів влади, *по-друге*, від місця знаходження омбудсмана в системі органів державної влади залежить характер його функцій, *по-третє*, визначення місця омбудсмана в структурі вищих органів державної влади країни сприятиме вирішенню ряду існуючих проблем взаємодії гілок державної влади, забезпеченню оптимального функціонування державного механізму і практичної реалізації принципу поділу влади [4, с.45].

Інститут омбудсмана (від швед. ombudsman "представник") виник у рамках парламентаризму і, відповідно до концепції поділу влади, на першому етапі своєї діяльності був підлеглий законодавчій владі, діяв в рамках парламенту і вважався його допоміжним органом. У більшості країн такий підхід до визначення місця омбудсмана

в механізмі державної влади зберігся. Він визнається парламентом, співпрацює з ним та його спеціальними комітетами і комісіями, які в свою чергу активно впливають на його діяльність.

Характеристика місця омбудсмана в системі органів державної влади різних країн свідчить про його належність здебільше до законодавчої гілки влади, у лоні якої він виник. Проте у світовій практиці не поодинокі випадки, коли омбудсман функціонує в рамках виконавчої гілки влади, а інколи, з позицій сучасного розуміння державотворення, він відноситься до контрольно-наглядової гілки влади чи являє собою автономну контрольно-наглядову інституцію.

У науковій літературі є роботи, автори яких відстоюють думку, що омбудсман повинен бути не тільки незалежним і діяти неупереджено відповідно до точних приписів і правил, встановлених законодавством, але й не входити в жодну з гілок влади, оскільки він є достатньо впливовим інститутом, здатним самостійно істотно впливати на функціонування органів державної влади з метою недопущення ними порушень прав людини. Так вважають перш за все вчені – працівники країн колишнього соціалістичного табору. Хоча і деякі інші вчені країн Західної Європи та Америки дотримуються такої думки. Так, на думку Т. Флейнера-Джерстера, інститут омбудсмана можна віднести до спеціальних інститутів публічно-правового нагляду [7].

Ряд авторів теоретично обґрунтовують думку, що сьогодні омбудсман повинен бути самостійним, незалежним органом, який не входить до жодної з гілок влади (законодавчі виконавчої, судової), а разом з Конституційним Судом, прокуратурою, а також Рахунковою палатою утворює систему незалежних контрольно-наглядових органів [6, с. 60].

Аналізуючи таку ситуацію з статусом Уповноваженого з прав людини в Україні, А. Тененбаум зазначає, що, на його думку, науковий аналіз показує, що українського омбудсмана не можна віднести до трьох класичних гілок влади, проте очевидно, що він виконує певні контрольно-наглядові функції і займає своє самостійне місце в механізмі реалізації влади [5, с. 102].

Його підтримує В. Німченко, який зазначає: “Особливість статусу Уповноваженого з прав людини полягає в тому, що він не належить до будь-якої з гілок державної влади, а є органом sui generis, особливого роду, з унікальним статусом. Реалізація його мандату в умовах сучасної України ускладнюється тим, що він не вписується у традиційно існуючу систему влади” [3, с. 38].

Як бачимо, ці автори виходять за рамки класичного підходу щодо теорії поділу державної влади на три гілки. На їх думку, поряд з законодавчою, виконавчою та судовою владами, які є фундаментальними гілками влади, доцільно визнати і контрольно-наглядову гілку влади, в систему якої разом з омбудсманом входять Конституційний Суд, прокуратура, Рахункова палата та деякі інші контрольно-наглядові органи [2, с. 369].

О. Фрицький підсумовує, що існування цієї гілки влади підтверджується системним характером її структури і спільним функціональним призначенням усіх елементів структури, а саме здійсненням контролю [2, с. 402].

Обґрунтовуючи думку щодо контрольно-наглядової гілки влади, її прихильники говорять, що за сучасних умов оптимальним є гнучке розуміння теорії поділу влади, її втілення в життя у різних країнах має свої відмінності, що і обумовлює оптимальність гнучкого розуміння теорії поділу влади, можливість її доповнення новими елементами, що відповідають реаліям сьогодення. Цей принцип допускає створення державних органів, що функціонують паралельно трьом основним гілкам державної влади. Не можна допускати догматичного трактування розподілу влад як раз і назавжди існуючої схеми. Неприпустимо зациклюватися лише на одному з важливих варіантів цієї теорії.

Вважаємо, що концепція поділу влади має, насамперед, орієнтуючий характер. У "чистому" вигляді вона ніде, принаймні в сучасних умовах, не здійснюється. Навпаки, практика державотворення свідчить про доповнення її новими елементами, що відповідають сьогоднішнім реаліям.

У ст. 4 ЗУ "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" говориться, що Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод [1].

Аналізуючи вищерозглянуте, можна зробити висновок, що найбільш плідним у вирішенні проблеми місця Українського омбудсмана в механізмі державної влади є підхід, відповідно до якого він не відноситься ні до однієї гілки влади, займаючи в структурі органів державної влади самостійне місце, активно взаємодіючи з усіма органами влади. Сьогодні нам потрібно визнати, що наявність фундаментальних гілок влади (законодавчої, виконавчої і судової), які уособлюють собою єдину державну владу та її поділ, зовсім не виключає можливості існування інших функціонально самостійних правових інституцій. Серед них і омбудсмани, який є складовою і досить важливою, впливовою інституцією в державному механізмі, що виконує своєрідні функції і перш за все контрольно-наглядову та правозахисну. Діяльність цього інституту досить вагома в забезпеченні прав і свобод людини та громадянина, він сприяє балансу функціонування різних органів державної влади.

Звичайно, з законодавчою владою українського омбудсмана поєднує те, що він призначається і зміщується парламентом України та звітує перед ним. Але для висновку про те, що Уповноважений з прав людини входить у систему законодавчої влади, немає підстав. Іншою обставиною, яка виключає входження українського омбудсмана до законодавчої влади є не співпадання функцій парламенту України і Уповноваженого з прав людини, що говорить про відсутність системного характеру і

спільного функціонального призначення цих інституцій. Дисфункціональна діяльність органу державної влади не тільки не ефективна, але й має негативні наслідки його роботи [2, с. 372]. Вважаємо також, що якщо б Уповноважений з прав людини вважався структурним підрозділом Верховної Ради України порядок його роботи, повноваження регулювався б її Регламентом.

Тому підводячи підсумок, необхідно зазначити, що український омбудсман, як і омбудсмани деяких інших країн, які досягли цього в результаті своєї еволюції, є яскравим прикладом модифікації принципу поділу державної влади, оскільки він здійснюючи контроль у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина не входить у жодну з класичних гілок влади, функціонує в режимі їх стримування і противаги , сприяє консенсусу між ними. Хоча сьогодні у світі існують також інші моделі цього інституту, однак й дослідження є перспективним для подальших розвідок у напрямку дослідження різноманітних схем інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Закон України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" [Елетронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80
2. Конституційне право України : підруч. – 2-е вид., переробл. та доповн. / О. Ф. Фрицький. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 509 с.
3. *Німченко В.* Правовий статус особи за Конституцією України / В. Німченко // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 3. – С. 38.
4. Спеціалізовані органи парламентського контролю в Україні: статус і функціонування : монографія / за ред. О. В. Марцеляка. – Харків : ТОВ "ПРОМЕТЕИ-ПРЕС", 2006. – 268 с.
5. *Тененбаум А.* Статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і прогалини в Законі / А. Тененбаум // Право України. – 1999. – № 2. – С. 102.
6. *Цвік М.* Конституційні проблеми розподілу властей (деякі загально-теоретичні аспекти) / М. Цвік // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – № 1. – С. 60-68.
7. *Fleiner-Gerster Th.* Allgemeine Staatslerne B. Heidelberg. – N. Y., 1980. – 105 p.

Кархут О. Я.
викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук (м. Київ)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ: ПРОПОЗИЦІЇ ДО ЗАКОНОДАВСТВА

З наближенням до завершення роботи над новим законом про освіту все активнішими стають дискусії стосовно його ключових положень, змін, які він принесе

до системи освіти України. Думки учасників обговорень часто є істотно різними, а іноді й діаметрально протилежними. Іноді за емоціями авторів важко побачити приховані в їх публікаціях раціональні ідеї. Втім основні підходи до реформування освіти більш-менш визначилися, і їх можна поділити на такі групи:

1) залишити основні принципи функціонування системи, але навести лад, скорегувати окремі норми, посилити контроль за виконанням існуючих вимог і правил та покарання за їх порушення;

2) повернутися до жорсткого централізованого управління (фактично – до радянської системи управління освітою). Обмежити свободу (свавілля) освітніх закладів. На основі запитів ринку праці сформулювати чіткі вимоги до компетентностей випускників, втілити їх в освітні стандарти, забезпечити освіту ресурсами, потрібними для виконання вимог стандартів;

3) визнати неспроможність держави керувати системою освіти через існуючи інструменти та механізми й істотно підвищити рівень автономності освітніх закладів з усіх питань. Суттєво обмежити повноваження державних, регіональних та місцевих органів управління освітою. Надати певні повноваження з управління освітою на всіх рівнях громадськості та органам громадського самоврядування.

Прихильниками першого підходу зазвичай є представники органів управління освітою та багато керівників освітніх установ. Але його нежиттєздатність вже давно доведена часом. Жодна система управління не може бути ефективною, якщо повноваження органів управління не врівноважені їх відповідальністю за наслідки рішень, які вони ухвалюють, а також не забезпечені необхідними для реалізації управління ресурсами. Саме такою є сучасна система управління освітою в Україні. Вона значною мірою зберегла ті повноваження, які мала за часів СРСР в умовах централізованого планування основних соціально-економічних процесів. В той же час за минулі роки система управління українською освітою поступово позбавилася відповідальності за результати своєї діяльності з багатьох питань.

Ефективність другого підходу можлива лише за умови повернення до радянської системи централізованого управління всією соціально-економічною сферою, а не тільки освітою. Прихильниками цього є значна частка рядових викладачів освітніх закладів, а також батьків учнів. Можна по різному оцінювати цю модель. Є думка, що свого часу вона була найбільш ефективною у світі. Є протилежна думка, що успіхи радянської моделі є міфічними, і насправді багато сучасних проблем походять саме з радянського минулого. Але у будь-якому випадку повернення до радянської моделі неможливо.

Тому залишається реалістичною лише третя модель, яка в тій чи іншій мірі втілена у більшості держав Європи і довела там свою працездатність та ефективність. Звісно, що для її реалізації потрібно не запозичувати у когось готові норми, а розробляти на основі певних загальних принципів власну модель з урахуванням сучасного стану української освіти, наявних ресурсів, громадської думки тощо.

У світі існують різні моделі управління освітою. Але є певні загальні вимоги, що стосуються будь-якого управління. Зокрема, це необхідність чіткого визначення "входів" та "виходів" об'єкта управління. При цьому під входами розуміють ті інструменти впливу, які є у розпорядженні органу (суб'єкта) управління, а під "виходами" – набір показників, за якими оцінюють стан об'єкта управління та його відповідність цілям, стандартам тощо. Без об'єктивної оцінки стану неможливо приймати ефективні управлінські рішення.

У цьому контексті доцільно вирішити у новому законі питання про запровадження системи освітніх індикаторів, які б відповідали аналогічним показникам, що використовуються для порівняння і оцінювання освітніх систем ЮНЕСКО, ОЕСР та іншими міжнародними організаціями. Їх використання надало б можливість визначити у законі та реалізувати на практиці принцип, за яким МОН та регіональні органи управління освітою керуватимуть не освітніми закладами, а системою освіти (України у цілому, регіону, …).

Важливим питанням реформування освіти є *надання автономії освітнім закладам.* Необхідність цього випливає не тільки з логіки розвитку системи освіти, але і з необхідності виконання вимоги ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [1], щодо забезпечення свободи обирати будь-які школи, що відповідають встановленим державою мінімальним вимогам. А також з аналогічних вимог інших міжнародних правових документів, ратифікованих Україною. Питання автономії освітніх закладів опинилися чи не у центрі уваги більшості пропозицій щодо реформування освіти. Але при їх вирішенні в новому законі про освіту, мабуть, слід виявити певну стриманість. Далеко не всі освітні заклади сьогодні спроможні працювати в автономному режимі, навіть за умови створення сервісних центрів, що будуть надавати допомогу у вирішенні непрофільних питань. На нашу думку доцільно передбачити можливість існування різних рівнів автономії і ув'язати надання освітньому закладу певного статусу з його спроможністю забезпечити виконання вимог освітніх стандартів.

Ще одним питанням, яке активно обговорюється сьогодні, є *скасування місцевих органів управління освітою або їх перетворення на центри сервісного обслуговування освітніх закладів.* Зокрема, Г. Сазоненко пропонує "змінити структуру управління, забезпечивши перехід до громадсько-державної моделі управління, починаючи з ліквідації районних управлінь освіти й зміни управлінських функцій департаментів освіти областей та створення сервісних центрів при районних державних адміністраціях із обслуговування дошкільних, позашкільних закладів освіти та загальноосвітніх закладів освіти" [2].

Реалізація освітньої реформи неможлива без надання більших повноважень і відповідальності громадським установам на різних рівнях управління освітою – загальнодержавному, регіональному, місцевому, освітніх закладів. Якщо ми хочемо побудувати державу для людей, то суспільство повинно вчитися вирішувати окремі

проблеми не тільки через інститути державної влади, а й через інститути громадянського суспільства. Особливо актуальною ця проблема стає в умовах гострого дефіциту державних ресурсів, необхідних для ефективного управління освітою. Доцільно розширити права і сферу відповідальності громадських органів управління (самоуправління) освітніх закладів. Зокрема, надати реальні повноваження наглядовим (піклувальним) радам освітніх закладів.

Підсумовуючи, зазначимо, що новий закон про освіту має вирішити низку актуальних проблем. Серед них: імплементація окремих норм міжнародного права, які поки не знайшли відображення в українському законодавстві; приведення у відповідність зі світовою практикою та українськими реаліями положень Конституції України, що регулюють право громадян на освіту; а також істотне розширення автономії освітніх закладів з передачею частки управлінських і контрольних функції громадськості. Новий закон про освіту -- це для нас найбільший виклик. Бо він має закласти підвалини для реформи всієї освітньої системи – від дошкільної ланки й до освіти дорослих.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
2. *Сазоненко Г.* До європейських стандартів шкільної освіти [Електронний ресурс] / Г. Сазоненко. – Режим доступу : http://education-ua.org/articles/380-do-evropejskikh-standartiv-shkilnoji-osviti

Кострик К. І.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

МІСЦЕ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ РОЗПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Формування інституту глави держави в Україні здійснюється на основі альтернативного головування безпосередньо народом, на мою думку це є позитивно, тому що глава держави незалежний від будь-якого державного органу в здійсненні своїх повноважень, а владу йому надав народ, тому саме перед народом щорічно повинен звітувати Президент України.

При всіх формах правління є пост глави держави, в монархіях – це спадковий монарх, в республіках – виборний президент. Наявність цього посту зумовлена необхідністю в існуванні посадової особи, що забезпечує конституційний порядок, стійкість механізму влади, а також вище представництво в міжнародних відносинах.

Глава держави повинен зміцнювати державну владу, забезпечувати конституційним шляхом вирішення всіх криз та конфліктів між органами державної влади [3, с. 38].

Недосконаліть конституційних основ публічної влади в Україні має місце, найперше, в організації верховної державної влади, яка виявляється розподіленою між двома центрами влади: Парламентом та одноосібним главою держави – Президентом України.

У відносинах Глави держави та Верховної Ради України можна виокремити цілий ряд проблем їхньої взаємодії.

Найпершим таким недоліком є фактична відсутність у Президента України можливості розпускати представницький орган.

Іншим механізмом впливу на законотворчий процес є реалізація Президентом України права вето. Глава держави може ветувати закони, ухвалені Верховною Радою України. І хоча Парламент має формальну можливість подолати вето Президента України за допомогою кваліфікованої більшості у дві третини голосів усього складу Верховної Ради України, однак після цього закон повинен бути промульгований Главою держави та оприлюднений протягом десяти днів [3, с. 35].

Важливим засобом реалізації системи стримувань та противаг у відносинах президента та парламенту є інститут імпічменту. Український варіант цієї процедури наділений значним недоліком, що нівелює реальність його втілення. Проблема полягає у тому, що згідно ст. 111 Конституції України питання усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Після проведення розслідування створеною тимчасовою слідчою комісією та оприлюднення висновків, рішення про висунення звинувачень Президенту приймається двома третинами від конституційного складу Парламенту. Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України. І тут варто зауважити, що якщо прийняття рішень про висунення звинувачень за допомогою двох третіх у Парламенті ще може бути реалізовано, то набрання трьох четвертих для усунення Президента України з посту у порядку імпічменту видається гіпотетично можливим, але реально нездійсненним. [2, с. 17].

Конституція України, як і більшість інших держав зі змішаною парламентською- президентсько формою правління, не відносить Главу держави до будь-якої з гілок влади. Фактично статус Президента України покликаний носити скоріше функцію вищого арбітражу та забезпечувати ефективну взаємодію між усіма іншими гілками влади. Однак, формально не віднесений до жодної з гілок влади Президент на практиці виконує найчастіше роль глави виконавчої влади, при цьому не несучи жодної відповідальності за діяльність виконавчого органу.

На сьогоднішній день статтею 106 Конституції України закріплено що, “Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов’язкові до виконання на території України” [1, с. 25].

Крім того деякі акти Президента України потребують контрасигнування – скріпленими підписами прем’єр – міністра і міністра, відповідального за акт та його виконання. Контрасигнування – це підписання уповноваженим міністром нормативного акта глави держави, що надає юридичному акту силу.

Контрасигнування потребують акти Президента України, які стосуються призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; прийняття вірчих і відкличних грамот дипломатичних представників іноземних держав; у разі необхідності оголошення рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України; створення судів у визначеному законом порядку.

Правомірність і конституційність нормативних актів Президента України може бути об’єктом розгляду Конституційним Судом України. Уразі визначення Конституційним Судом України актів Президента такими, що суперечать Конституції та законам України, вони вважаються не чинними. Своїм указом чи розпорядженням Президент України має право зупинити дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності та скасувати акти Ради Міністрів Автономної республіки Крим. Це повноваження встановлене пунктом 15 та 16 статті 106 Конституції України, тобто Президент України може зупинити та скасувати будь-який акт цих органів, не несучи ніякої за це відповідальності [1, с. 23].

Так, Президент України володіє колом повноважень у сфері кадрових призначень виконавчої вертикалі.

Глава Держави вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, подання про призначення Верховною Радою України Прем’єр-міністра України в строк не пізніше ніж на п’ятнадцятий день після одержання такої пропозиції.

За поданням Прем’єр-міністра України (яке скоріше є формальністю) Президент України призначає і звільняє голів місцевих державних адміністрацій, а також більшість керівників центральних органів влади. Для призначення та звільнення голів Антимонопольного комітету, Фонду держмайна та Державного комітету телебачення і радіомовлення України Президенту України потрібна згода Верховної Ради України [4, с. 5].

Отож, підсумовуючи усі проблеми реалізації принципу поділу влади в Україні на сучасному етапі, найбільш вагомими можна назвати такі:

– загальна незбалансованість системи поділу влади;

– недієвість механізму стримувань і противаг у відносинах між Президентом України і Верховною Радою України, відсутність дієвих механізмів парламентського контролю.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР;
2. Відомості Верховної Ради України. –2011. – № 9. – Ст. 58.
3. Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи. Аналітична доповідь // Національна безпека і оборона : [журн.] / гол. ред. Є. Шульга. – К. : Центр Разумкова, 2010. – № 1 (85). – С. 3-42.
4. Закон України "Про Кабінет Міністрів України" // Офіційний вісник України. – 2007. – № 6. – С. 7.

Красноступ Г. М.
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту
інформатики і права НАПрН України,
кандидат юридичних наук (м. Київ)

ГРОМАДСЬКЕ МОВЛЕННЯ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТА ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ

Останні дослідження та публікації фахівців у сфері інформаційного права, зокрема, О. Большакової, Р. Головенка, В. Іванова, Д. Котляра, І. Розкладая, О. Сушко, Т. Шевченка свідчать, що вони зробили значний внесок у дослідженні правового регулювання суспільних відносин щодо забезпечення створення мовлення громад. Водночас, більш глибокого дослідження потребують правові проблеми, що виникли під час запровадження мовлення громад на принципах суспільного мовлення.

Статтею 92 Конституції України встановлено, що виключно законами України визначається порядок створення та засади діяльності засобів масової інформації.

На сьогодні відповідно до статті 11 Закону України "Про телебачення і радіомовлення" структуру національного телебачення і радіомовлення України становлять: комунальні телерадіоорганізації, публічне акціонерне товариство "Національна суспільна телерадіокомпанія України", Державна телерадіокомпанія "Всесвітня служба "Українське телебачення і радіомовлення", державне підприємство "Парламентський телеканал "Рада", приватні (незалежно від способу розповсюдження програм), громадські та інші телерадіоорганізації, засновані відповідно до вимог законодавства [1].

19 березня цього року Верховною Радою України прийнято Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо Суспільного телебачення і радіомовлення України" [2], яким Кабінету Міністрів України передбачено

підготувати і подати до Верховної Ради України у шестимісячний строк пропозиції щодо запровадження мовлення громад на принципах суспільного мовлення.

Пропонуємо розібратися що ж таке мовлення громад.

Ще у 2005 році фахівці Інституту Медіа Права Т. Шевченко, О. Сушко підготували дослідження щодо європейських стандартів у галузі суспільного мовлення, в якому стверджували, що розуміння суспільного чи громадського мовлення у багатьох людей формується на підставі лінгвістичного тлумачення термінів, а зовсім не на ознайомленні з відповідними стандартами. Також, фахівці Інституту Медіа Права, звернути увагу на термінологію, зазначивши, що найчастіше в Україні використовують два терміни: "громадське мовлення" та "суспільне мовлення". Офіційні переклади документів Ради Європи вживають термін "громадське", а українські закони – "суспільне". Це вносить певний хаос у дискусію. Стверджувалося, що ці терміни є синонімами. Ми не поділяємо цю думку.

Суспільне мовлення (public television) – мовлення для всього суспільства, а громадське мовлення ("community broadcasting") має інформувати громаду або певну спільноту про події та явища, що відбуваються в суспільстві. Тобто, громадським мовленням є надання аудіовізуальної послуги, яке здійснюється з метою задоволення інформаційних, культурних, просвітницьких, мовних потреб спільноти (спільнот), з урахуванням принципів утворення і діяльності громадських об'єднань.

Статтею 18 Закону України "Про телебачення і радіомовлення" встановлено, що громадські телерадіоорганізації створюються фізичними та/або юридичними особами з метою задоволення інформаційних потреб територіальних громад у порядку, визначеному цим Законом, Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України та Законом України "Про громадські об'єднання".

Громадські телерадіоорганізації не мають права займатися підприємницькою діяльністю і здійснюють лише некомерційну господарську діяльність.

Громадські телерадіоорганізації мають статус неприбуткових організацій [1].

При цьому, відповідно до пункту 8 частини першої статті 26 та пункту 7 частини першої статті 43 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" виключно на засіданнях відповідних рад вирішуються питання заснування засобів масової інформації відповідної ради, призначення і звільнення їх керівників [4]. Тобто, на сьогодні на законодавчому рівні вже врегульовано порядок створення та засади діяльності мовлення громад.

Щодо запровадження мовлення громад на принципах суспільного мовлення, слід зазначити наступне.

Статтею 3 Закону України "Про Суспільне телебачення і радіомовлення України" передбачено, що діяльність суспільного мовника провадиться на принципах:

1) всебічного, об'єктивного і збалансованого інформування про суспільно значущі події в Україні та за кордоном;

2) дотримання норм суспільної моралі, традицій і культури Українського народу, поширення сімейних цінностей та зміцнення ролі традиційної сім'ї у розбудові українського суспільства;

3) пріоритету суспільних інтересів над комерційними та політичними;

4) чіткого відокремлення фактів від коментарів та оцінок;

5) вільного вираження поглядів, думок і переконань;

6) незалежності управління та поточної діяльності від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, політичних партій, підприємств, установ, організацій, фізичних осіб;

7) участі громадськості в управлінні, формуванні програмної політики;

8) відсутності дискримінації за будь-якою ознакою;

9) прозорості та відкритості діяльності.

Забороняється втручання державних органів та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, а також недержавних організацій у діяльність НСТУ з метою встановлення цензури, попереднього контролю та незаконного впливу на зміст інформації, що поширюється Суспільним телебаченням і радіомовленням України.

Зобов'язання Суспільного телебачення і радіомовлення України щодо поширення повідомлень органів влади визначаються виключно цим Законом [3].

Проаналізувавши вказані положення Закону можна дійти висновку про необхідність внесення змін до пункту 8 частини першої статті 26 та пункту 7 частини першої статті 43 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" в частині вилучення повноважень місцевих рад щодо призначення та звільнення керівників засобів масової інформації.

На нашу думку, зазначене вище підлягає врахуванню під час законотворчої діяльності, що в подальшому сприятиме удосконаленню інформаційного забезпечення громадян України.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 12.01.2006 від № 3317-IV // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 18. – ст. 155. – Режим доступу : // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3759-12
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо Суспільного телебачення і радіомовлення України : Закон України від 17.03.2015 № 271-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 29. – ст. 844. – Режим доступу : // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/271-19
3. Європейські стандарти у галузі суспільного мовлення / за ред. Т. С. Шевченка, О. А. Сушко. – К. : Тютюкін, 2010. – 264 с.
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – ст. 170. – Режим доступу : //http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80

5. Про Суспільне телебачення і радіомовлення України : Закон України від 17.04.2014 № 1227-VII // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 27. – ст. 904. – Режим доступу : // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1227-18

Кумков Д. Л.
головний спеціаліст
відділу нормативного забезпечення вищої освіти
Департаменту вищої освіти
Міністерства освіти і науки України (м. Київ)

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ-ЮРИСТІВ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Чималий внесок у наукову розробку проблем підготовки викладачів правознавства для освітньої галузі зробив Б. Андрусишин. У своїх працях він підкреслив необхідність підготовки у нашій державі фахівців-юристів, які могли б водночас плідно працювати у освітній галузі, займатися викладацькою діяльністю у загальноосвітньому навчальному закладі та вузі. Чимало уваги дослідник приділив методиці викладання правознавства у школі [1, с. 692-694].

Таким чином необхідно зазначити, що підготовка педагогічних кадрів, які б могли здійснювати викладання правознавства у школі – важливий момент у шкільній правовій освіті. Історично так склалося, що осередками правової освіти на Україні були юридичні факультети університетів, які готували перш за все юридичні кадри, а не вчителів правознавства (педагогів-юристів). Крім того, питання підготовки педагогів-юристів для загальноосвітніх навчальних закладів не були предметом окремого наукового дослідження [2, 3].

В СРСР викладання правознавства в школі було нероздільно пов’язане з історичною наукою. Педагогічні навчальні заклади випускали молодих фахівців, які одночасно викладали як історію, так і правознавство. Вочевидь, радянська шкільна парадигма викладання правознавства була недостатньо розробленою. Зокрема і викладанню правознавства в той час не приділялося достатньої уваги, а вивчалися лише правові основи радянської держави.

Необхідно зазначити, що одразу після розпаду СРСР у 1991 р. та його політичної системи перед українським суспільством постала проблема створення нової правової системи. Це безпосередньо стало причиною переопрацювання теоретичної та навчально-методичної бази викладання правознавства у школі. На перше місце на той час вийшла проблема методичного забезпечення навчального процесу викладання правознавства у школі, ознайомлення учнів з нормативно-правовою базою, яка постійно оновлюється, адже певний час навчання велося за застарілою програмою. Однак, вже за часів незалежності в Україні зроблено чимало

науково-обґрунтованих пропозицій щодо зміни застарілої системи викладання правознавства в школі, зокрема, в 9 класі.

У загальноосвітніх школах І-ІІІ ступенів з 1995 р. було запроваджене обов'язкове викладання курсу "Основи правознавства", який став фундаментом для створення системи правової освіти. Навчальний курс спрямований на формування в учнів необхідних знань і навичок для активної, свідомої участі в процесі життєдіяльності соціуму, для спілкування з різноманітними інституціями суспільства та держави. Розроблені українськими вченими програми з курсу "Основи правознавства" послідовно систематизували суму того матеріалу, який є конче необхідним для учнів. Ними була чітко обумовлена й структура навчального курсу, оскільки тематика підібрана таким чином, щоб її можна було реально опанувати протягом відведеного часу. Слід підкреслити, що основна увага була звернута не на вивчення тексту нормативно-правових документів, які з плином часу змінюються, а на опанування базових, "вічних" принципів і положень юридичної науки.

Зазначений шкільний курс правознавства, що вивчається в 9-х класах загальноосвітніх навчальних закладів, орієнтовано на такі завдання: закласти основи системи правових поглядів і переконань учнів; ознайомити учнів з основами конституційного ладу України, дати початкові знання з цивільного, сімейного, трудового, кримінального та інших галузей права; поглибити знання учнів про походження, типи та форми держави, історію творення української державності; формувати навички правомірної поведінки, навчити учнів відповідно до норм права діяти в типових життєвих ситуаціях, виконуючи соціальну роль громадянина, глави чи члена сім'ї, робітника, фермера, підприємця, студента чи учня, власника майна тощо; виховувати в учнів переконання в необхідності суворого дотримання законів, непримиренності до протиправної поведінки; виробляти в школярів уміння аналізувати суспільно-політичні події в Україні та світі, спираючись на знання з теорії та історії держави і права, користуватися вітчизняними нормативними та міжнародно-правовими актами, різноманітними джерелами права, юридичною літературою.

Аналіз процесу підготовки педагогів-юристів в Україні буде не повним без теоретичних обґрунтувань викладання курсу "Основи правознавства" в 9-11 класах з поглибленим вивчення права (ліцеїв, гімназій, класів) та вищих професійних училищ.. Починаючи з 1998 р. і до нашого сьогодення створювалися і вдосконалюються програми викладання зазначеного курсу. Зокрема, Інститутом педагогіки НАПН України та Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

Курс "Основи правознавства" для 9-11 класів з поглибленим вивченням права та вищих професійних училищ був покликаний формувати правосвідомість молоді, формувати головні устої поведінки людей, зокрема молоді, виховувати переконання у справедливості й необхідності морально-правових настанов, неприпустимості їх порушень, соціально-правову активність. Адже саме в підлітковому, юнацькому віці закладаються основи свідомості людини, фундамент подальшого формування

особистості. Тож важливо у період розвитку пізнавальних інтересів дати достатні правові знання, сформувати стійкі принципи поведінки, закласти основу мотиваційної сфери особистості.

Наступним етапом вдосконалення підготовки педагогів-юристів в Україні стала розробка курсу "Правознавство" для юридичних ліцеїв і спеціалізованих юридичних класів, запропонованого у зв'язку з невпинним зростанням кількості середніх навчальних закладів, де поглиблено вивчаються юридичні дисципліни. Для надання практичної допомоги викладацькому складові Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за участю Асоціації учителів права м. Києва розробив орієнтовну рекомендаційну програму, яка не мала на меті формалізувати навчальний процес у закладах з поглибленим вивченням юридичних дисциплін або поставити під сумнів можливість наявності у ліцеях, гімназіях, спеціалізованих класах загальноосвітніх шкіл своїх авторських програм і навчальних планів. Свій варіант програми викладання "Правознавство для ліцеїв, гімназій, класів з поглибленим вивченням правознавства був запропонований і представниками наукової школи Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Зазначимо, що у наш час уже закладені основи для створення системи підготовки кваліфікованих кадрів, які б могли викладати правознавство в освітніх закладах. Зокрема, Інститут політології та права (у минулому – соціально-гуманітарний факультет) Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова останні десять років удосконалює навчальні програми, плани, розробляє навчально-методичне забезпечення викладання правознавства у школі і є одним із провідних вищих навчальних закладів у цій галузі. [3, с. 3-15].

Проблеми нормативно-правового врегулювання підготовки педагогічних працівників у вищих навчальних закладах були окреслені у Законі України "Про вищу освіту". Зрозуміло, що вони були актуальні для фахівців, які викладають шкільний курс правознавства. Крім того, Закон врегулював суспільні відносини галузі навчання, виховання, професійної підготовки громадян України. Він встановив правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи вищої освіти, створив умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях.

Важливим досягненням у підготовці педагогічних кадрів стало прийняття у 2006 р. Кабінетом Міністрів України нового переліку напрямів підготовки за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр. Адже таким чином у галузі знань "право" – 0304, започатковано напрям підготовки "правознавство". Цей напрям підготовки дозволяє не лише займатися юридичною практикою, тобто здійснювати професійні юридичні функції, а й викладати правознавство. Адже за цим напрямом передбачено підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра з присвоєнням кваліфікації вчителя, за умови виконання психолого-педагогічної, методичної та прак тичної програми підготовки відповідно до галузевого стандарту педагогічної освіти [2, с. 7-9].

Водночас, в зв'язку з прийняттям нового Закону України "Про вищу освіту" від 01.07.2014 № 1556-VII докорінно змінюється вся система управління у сфері вищої освіти. Новий Закон України "Про вищу освіту" відповідає європейським стандартам, враховує традиції української вищої школи, а також започатковує нові напрями відповідно до Болонської системи, що сприятиме інтеграції вітчизняної освіти і науки у світовий освітянсько-науковий простір. Зокрема, передбачено, що центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки формує перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, зокрема за поданням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Це, на нашу думку, буде сприяти підвищенню рівня педагогічних юридичних кадрів у вищих навчальних закладах, а також допоможе вирішити кадрову проблему з підготовки педагогів-юристів для викладання правознавства у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Андрусишин Б.* Підготовка викладачів правознавства – на рівень сучасних вимог / Б. Андрусишин // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь : наук. праці та матеріали конф. – К., 2001. – Вип. 1. – С. 692-694.
2. *Гуз А. М.* Наукові засади підготовки педагогічних юридичних кадрів для загальноосвітніх закладів України в 1991–2007 роках [Електронний ресурс] / А. М. Гуз // Історія науки і бібліографістика : електрон. наук. фах. вид. – 2009 – Спецвип. – Режим доступу : // http:// www.nbu.gov.ua/e–journals /INB/2009 – 5 /09_Guz pdf.
3. *Андрусишин Б. І.* Становлення та розвиток шкільної правової освіти / Б. І. Андрусишин // Юридичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 3-15.

Ладиченко В. В.
завідувач кафедри міжнародного права та
порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів
і природокористування України,
доктор юридичних наук, професор (м. Київ)

КОНСТИТУЦІЙНЕ БУДІВНИЦТВО – ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Конституція 1996 р. проголосила Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, визнала людину найвищою соціальною цінністю, закріпивши основні міжнародні стандарти прав людини, утвердила загальновизнані в усьому цивілізованому світі принципи та юридичні механізми народовладдя, створила об'єктивно необхідні правові основи функціонування та подальшого розвитку суспільства й держави.

Очевидно, чинний Основний закон втілив головні здобутки й напрацювання європейського конституціоналізму. Разом з тим гостра політична боротьба, яка передувала прийняттю Конституції, відсутність національного досвіду конституційного творення, запозиченість ряду положень з конституцій різних країн Європи і зумовила її половинчастість та компромісність, не дала можливості вирішити в тексті Основного закону України всіх проблем переходу від пост тоталітаризму до демократії.

Поступово держава й державне почали функціонувати як домінанти, виокремлюючи свій власний корпоративно-бюрократичний, а не суспільно корисний інтерес. Це, зокрема, проявлялось у правовому послабленні ряду провідних конституційних органів та політичних інститутів. Насамперед це стосується функціонування парламенту як повноцінного плюралістичного представницького органу, проведення чесних і прозорих загальнонаціональних виборів, тощо. Засади правової держави і верховенства Конституції дедалі більше набували декоративного, а іноді й маніпулятивного характеру.

Згодом потреби еволюційного розвитку України стали потребувати переосмислення положень чинної Конституції. Значні надії в цьому сенсі покладалися на проведення конституційно-правової реформи, яку було розпочато в грудні 2004 р. Однак її потенціалу не було використано. Брак високої мети реальної української політики призвів до перманентних політико-правових конфліктів, які мали наслідком деструкцію як для суспільства, так і для держави. Додайте до цього реверс 2010 року – повернення до Конституції 1996 р., і маємо Україну недореформованою, яка застрягла в просторі, по-суті, пострадянського розуміння конституціоналізму.

В період правління В. Януковича відбувалися спроби реформування Конституції України. Було створено Конституційну Асамблею як спеціальний допоміжний орган при Президентові України, утворений для підготовки законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції України.

Метою створення Конституційної Асамблеї, відповідно до Указу Президента № 224/2011 від 21 лютого 2011 року є необхідність підготовки пропозицій щодо вдосконалення конституційного регулювання відносин, забезпечення максимальної транспарентності, загальнодоступності, демократичності та деполітизації цього процесу, невтручання у нього суб'єктів владних повноважень, а також започаткування широкого обговорення конституційних ініціатив, залучення до нього громадськості, вчених, міжнародного експертного середовища [6, с. 1].

Президент України Петро Порошенко Указом Президента "Про Конституційну Комісію" № 119/2015 від 03 березня 2015 року розпочав новий етап конституційного будівництва.

Конституційна Комісія є спеціальним допоміжним органом при Президентові України. Основними завданнями Конституційної Комісії є:

1) узагальнення практики виконання норм Конституції України, пропозицій щодо її вдосконалення з урахуванням сучасних викликів та потреб суспільства;

2) напрацювання узгоджених пропозицій щодо проведення конституційної реформи в Україні;

3) забезпечення широкого громадського та професійного обговорення пропозицій щодо проведення конституційної реформи в Україні;

4) підготовка законопроекту (законопроектів) щодо внесення змін до Конституції України;

5) сприяння налагодженню ефективного механізму взаємодії державних органів, інститутів громадянського суспільства та міжнародних організацій з питань підготовки і реалізації конституційної реформи в Україні;

6) забезпечення інформування громадськості про роботу з підготовки пропозицій щодо проведення конституційної реформи, її реалізації.

Відповідно до Указу Президента "Про питання Конституційної Комісії" № 190/2015 від 31 березня 2015 року було затверджено персональний склад Конституційної комісії, до якої увійшли депутати парламентських фракцій, Голова Верховної Ради, Заступник Голови Верховної Ради, три колишні Президенти України, Міністр юстиції, представник Адміністрації Президента, відомі українські науковці у сфері права, практикуючі адвокати, судді, судді Конституційного суду у відставці, суддя Європейського суду з прав людини у відставці, голова Ради суддів України, представники асоціацій органів місцевого самоврядування, представник Меджлісу кримськотатарського народу, представники громадських організацій тощо.

Представники міжнародних організацій та інституцій, в тому числі Ганна Сухоцька, представник Венеціанської комісії, та Крістос Джакомопулос, спеціальний радник Генерального секретаря Ради Європи по Україні, долучаються до роботи Комісії у ролі консультантів та спостерігачів.

Очолив Комісію Голова Верховної Ради України Володимир Гройсман.

Таким чином, стан сучасного українського суспільства й політичних явищ в Україні об'єктивно потребує вдосконалення конституційного регулювання суспільних відносин.

Конституція приймається і змінюється у відповідному для неї порядку, що знаходить відображення в сучасній доктрині конституційного права, яка розрізняє законодавчу і установчу влади. Звичайні закони приймаються і змінюються в порядку здійснення законодавчої влади, конституція – в порядку здійснення установчої влади. "Конституційні тексти – породження не законодавчої влади, яка являється підпорядкованою, а вищій влади, що називається установчою" [1, с. 133].

Необхідність прийняття конституції з'являється в трьох випадках. По-перше, коли створюється нова держава. В цьому випадку конституція являється не тільки основним законом, але й установчим актом, який юридично оформляє створення нової держави (як це стало у США). По-друге, при зміні політичного режиму в результаті

соціальної революції – мирної чи насильницької (нові конституції в постсоціалістичних державах). По-третє, якщо дійсна конституція не може бути приведена у відповідність шляхом її часткової зміни з урахуванням тих важливих змін, які стались в політичному, соціальному і економічному житті суспільства (як це відбувається в сучасній Україні) [1, с. 133-134].

Світова конституційна практика створила ряд способів прийняття конституцій, які розрізняються в залежності від того, хто здійснює установчу владу. Можна виділити три таких основних способів: владними органами, виборчим корпусом, главою держави. Використовуються вони як в "чистому" вигляді, так і в різноманітних поєднаннях.

До владних органів, що наділені установчою владою, відносяться: установче (конституційне) зібрання, парламент, над парламентська установа. Установчі зібрання – це виборчий орган, створений спеціально для розробки і прийняття конституції. Початок практики збору установчого зібрання поклали США (Філадельфійський конвент 1787 року) [2, с. 360]. В подальшому вона отримала широке розповсюдження, особливо після другої світової війни, як в Європейських країнах, так і в країнах Азії, Латинської Америки.

Якщо ж говорити про установчу владу, то В. Ковальчук вважає, що установча влада (функція) "проявляється в суверенному праві народу встановлювати правила співжиття членів спільноти всередині держави та визначати принципи, на яких повинна функціонувати влада. Це свого роду договір між усіма зацікавленими членами спільноти про співжиття та владу, який найчастіше знаходить вияв у вигляді конституції. Остання є колективним актом всього народу, в якому набувають юридичного закріплення узгоджені інтереси і воля всіх тих соціальних груп, включаючи етнічні, які формують народ держави" [3, с. 236].

На думку М. Савчина, "установча влада – це правовий порядок реалізації суверенної влади народу України визначати та змінювати конституційний лад шляхом поєднання засобів безпосередньої та представницької демократії" [4, с. 226].

Отже, доктрина установчої влади – це сукупність природних та закріплених Конституцією виключних прав, наслідком реалізації яких є утворення власної держави з визначенням її території та конституційного ладу, а також періодичне переобрання вищого представницького органу і глави держави.

Конституція США, схвалена Філадельфійським конвентом 11 вересня 1787 року, вступила в силу 4 березня 1789 року, – перша конституція США як єдиної федеративної республіки, яка має повну міжнародну правосуб'єктність[2, с. 208-209]. Прийняття конституції єдиної держави, яка об'єднала тринадцять незалежних штатів на базі колишніх колоній, не було випадковим. Його обумовили реальні економічні, політичні, соціальні та ідеологічні потреби епохи.

Філадельфійський конвент – це орган, який формально не був наділений установчою владою. 55 делегатів конвенту, з яких 14 банкірів, 14 землевласників,

15 плантаторів, 12 підприємців і судовласників [10, с. 3], що представляли 12 із 13 тодішніх суверенних штатів, об'єднаних у конфедеративний союз, самі привласнили собі установчі повноваження, підписали проект конституції, який потім був направлений Континентальним конгресом штатам для ратифікації. 4 березня 1789 р. вона офіційно набрала чинності.

Документ 1787 року вироблений конвентом був ідеологічним за своїм характером і ставив за мету закріпити права та владу власників, в першу чергу великих власників. Про це свідчили і самі творці Конституції. "Ті, хто володіє власністю, і ті, хто її немає, завжди представляли різні інтереси у суспільстві" – писав Дж. Медісон [5, с. 10]. Тим самим відбулося реальне втілення задекларованої ще Дж.Локком тріади орієнтирів демократичного суспільства: свобода, рівність, власність. Земельні, промислові та грошові інтереси, а також інтереси менших груп неминуче проявилися в процесі становлення американської нації, сформували її майбутні почуття та погляди. Регулювання цих неоднакових та неоднакових інтересів являє собою основну мету сучасного американського законодавства. Суть справи полягає у тому, що подібне регулювання здійснюється в інтересах всього суспільства, а не якогось окремого прошарку чи класу. Делегати Філадельфійського конвенту, які взяли на себе місію вироблення нового законодавства, взяли на себе відповідальність регулювати інтереси різних класів і груп населення, строго у відповідності з інтересами домінуючої частини суспільства. Як писали Гамільтон та Медісон, - "люди, що володіють країною, і повинні правити в ній" [5, с. 18].

Батьки-засновники не були прихильниками чистої чи прямої демократії. Вони стояли за представницьке правління, при якому "тверезий і здоровий розум всього суспільства", повинен "завжди панувати"[5, с. 24].

Риси американської Конституції, описані вище, продовжують характеризувати Конституцію і напочатку двадцять першого століття. У той же час, з 1787 року відбулися серйозні зміни через формальні зміни у ній, а також через еволюції в інтерпретації і застосуванні документа. Це поєднання наступності і змін, найкраще продемонстровано у федеральній системі, створеній Конституцією.

Конституція також необхідна для контролю влади уряду, тому що ця влада "відбувається" від людей. Це являє контраст з іншими формами права, створеними урядом для контролю за людьми. Гамільтон та Медісон запевняли, що в відстороненні народу від прямої участі в правлінні, вони бажали не допустити мітингової стихії, що протиставляється впорядкованому правлінню [5, с. 25].

Отже, в процесі створення нової редакції Конституції України важливим вбачається втілення нового характеру взаємовідносин між державою і особою. Такі зміни мають сприяти досягненню визначеної в чинній Конституції України головної мети, пов'язаної з розвитком і зміцненням демократичної, соціальної, правової держави. Вони повинні врахувати зауваження й пропозиції Венеціанської комісії та Парламентської асамблеї Ради Європи, усунути в змісті Основного закону існуючі

недоліки, зокрема недостатність механізмів гарантування конституційних прав і свобод людини й громадянина; вади в організації та функціонуванні державного механізму; очевидно гіпертрофований централізм; недосконалості системи стримувань і противаг, неефективність існуючої територіальної організації влади, смислові неузгодженості. Зміни до Конституції мають відкрити шлях до проведення давно назрілих правових реформ (реформи публічного адміністрування, адміністративно-територіальної, судово-правової, а також місцевого й регіонального самоврядування).

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Чиркін В. Є.* Порівняльне конституційне право / В. Є. Чиркін. – М. : "Манускрипт", 1996. – 727 с.
2. *Страшун Б. А.* Конституційне (державне) право зарубіжних країн : підручник для студентів юридичних вузів та факультетів. Загальна частина / під ред. Б. А. Страшун. – М. : БЕК, 1996. – 757 с.
3. *Ковальчук В.* Проблема легітимності державної влади в контексті теорії народовладдя / В. Ковальчук. – К. : Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2 (53). – 460 с.
4. *Савчин М. В.* Конституційний лад і Конституція : проблема співвідношення установчої та інституційної демократії / М. В. Савчин. – К. : Держава і право. – 2005. – № 28. – 376 с.
5. *Гамільтон А.* Федераліст: Політичне ессе А. Гамільтона, Дж. Медісона і Дж. Джея. – М. : Видавнича група "Прогресс" – "Літера", 1994. – 27с.
6. Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної Асамблеї: Указ Президента України від 21 лютого 2011 року № 224/2011 [Електорнний ресурс]. – Режим доступу : // http://www.president.gov.ua/documents/13153.html

Макарова О. В.
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук (м. Київ)

ПРАВОВА ОСВІТА ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

З метою підвищення рівня правової освіти населення, створення належних умов для набуття громадянами правових знань, а також забезпечення їх конституційного права знати свої права та обов'язки Указом Президента України від 18 жовтня 2001 року затверджено Національну програму правової освіти населення [1], в якій визначено завдання правового виховання населення в цілому і підростаючого покоління зокрема.

Метою Програми є підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення. Остання є складовою частиною системи освіти і являє собою цілеспрямовану, систематичну діяльність навчально-виховних і культурно-освітніх закладів, спрямовану на засвоєння необхідного рівня

знань про державу і право, формування та підвищення рівня правосвідомості та правової культури, виховання учасників правовиховного процесу в дусі поваги до закону та прав людини [2, с. 13].

У Національній програмі правової освіти населення [1] визначено, що надання правової освіти має здійснюватися в усіх дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти.

Таким чином, Закони України "Про освіту", "Про дошкільну освіту" передбачають безперервність і наступність у єдиній системі освіти між усіма її структурними компонентами.

Крім того, держава визнає пріоритетну роль дошкільної освіти та створює належні умови для її здобуття. Дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні. Дошкільна освіта – цілісний процес, спрямований на:

– забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб;

– формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду [3].

Виховання дитини починається з моменту її народження. Тому сім'я відіграє основну роль у моральному та правовому формуванні особистості. Коли дитина підростає, найпершим суспільним середовищем для неї стає дошкільний навчальний заклад, метою якого є забезпечення гармонійного розвитку особистості дитини, збереження та зміцнення її фізичного, психічного і духовного здоров'я, виховання ціннісного ставлення дитини до самої себе та оточення, а також соціальна адаптація до умов життя в колі незнайомих дітей і дорослих.

Державним стандартом дошкільної освіти України визначено основні напрями виховної та правовиховної роботи з дошкільниками, що полягають у прищепленні їм правових знань, формування навичок правомірної поведінки та поваги до оточуючих.

Важливу роль у дошкільній освіті відіграє сім'я. Зокрема, Закон України "Про дошкільну освіту" вказує на те, що сім'я зобов'язана сприяти здобуттю дитиною освіти у дошкільних та інших навчальних закладах або забезпечити дошкільну освіту в сім'ї відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти. Відвідування дитиною дошкільного навчального закладу не звільняє сім'ю від обов'язку виховувати, розвивати і навчати її в родинному колі. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність перед суспільством і державою за розвиток, виховання і навчання дітей, а також збереження їх життя, здоров'я, людської гідності [3].

Дошкільний вік охоплює великий період дитинства від третього до сьомого року життя дитини. При правильній організації виховання в дитячому садку у дошкільників починають закладатися основи навчальної діяльності, з'являється інтерес до набуття нових знань [4], в тому числі правових. Саме тому правове

виховання дітей дошкільного віку є одним із найбільш ефективних і результативних, адже саме в цей період відбувається формування особистості дитини в цілому. У цей період дитинства закладаються основи правильного ставлення до всього, що оточує, до самої себе. Якою сформувалася дитина в цей період свого розвитку, такою багато в чому вона буде, коли виросте й стане школярем, а потім і дорослою людиною [4].

Дошкільний вік є найбільш сприятливим періодом для формування моральних якостей. У дошкільному віці відбувається інтенсивне оволодіння моральними нормами і правилами поведінки. Дошкільники дуже цікавляться моральними оцінками людських вчинків і постійно запитують дорослих про те, що добре і що погано, які дії навколишніх є правильними, а які – ні [4] Тому для формування у дитини дошкільного віку елементарних правових знань та правомірної поведінки важливим є приклад поведінки дорослих, адже основними психологічними механізмами формування правосвідомості у дітей є наслідування (усвідомлене чи неусвідомлене) будь-якого прикладу чи зразка і навіювання (неусвідомлене відтворення індивідом досвіду тих людей, з якими він спілкується). Морально-правові ціннісні орієнтації для дитини персоніфіковані у фігурах її батьків, родичів. Саме від них вона дізнається, як необхідно себе поводити в різних ситуаціях, копіює з них моделі соціальної поведінки [5, с. 133].

Правова освіта є складовою частиною системи освіти. Чинне законодавство України передбачає безперервність і наступність правової освіти, починаючи з дошкільних навчальних закладів з наступним продовженням у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих та інших навчальних закладах. В Україні дошкільна освіта на законодавчому рівні визнається обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти, що є цілком обґрунтованим. Адже дошкільна освіта поряд із сімейним вихованням закладає фундаментальні основи соціокультурного становлення особистості. Дошкільному навчальному закладу, який є найпершим суспільним середовищем для дитини, належить пріоритетне значення у процесі виховання, в тому числі правового, а його роль у формуванні первинного соціального досвіду дитини набуває особливої значущості.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – Ст. 1921.
2. *Макарова О. В.* Правовий нігілізм: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / О. В. Макарова. – К., 2010. – 19 с.
3. Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III: станом на 28 грудня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 49. – Ст. 259.
4. Дошкільний вік [Електронний ресурс] // Дитяча психологія. – Режим доступу : http://psychologia.ucoz.org/index/doshkilnij_vik/0-81#.VU5tZ47tlHx.
5. *Бедь В. В.* Юридична психологія / В. В. Бедь. – К. : МАУП, 2004. – 436 с.

Мудролюбова Н. О.
викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПОЯВА НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ПИТАНЬ У ЗВ'ЯЗКУ З АНЕКСІЄЮ КРИМУ

Початком тимчасової окупації території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, згідно з українським законодавством, вважається дата набрання чинності Резолюцією № 68/262 Сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 27 березня 2014 року про підтримку територіальної цілісності України.

Насильницька анексія Криму не визнається українською державою, не визнається Генеральною асамблеєю ООН, ПАРЄ, ПА ОБСЄ, а також суперечить рішенню Венеціанської комісії, натомість російською владою трактується як "повернення Криму до Росії". Згідно з Законом України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" територія Кримського півострова внаслідок російської окупації вважається тимчасово окупованою територією [1].

У нині діючій Конституції України говориться про Україну як про суверенну, демократичну, правову, соціальну державу (ст. 1) [3].

В Україні ще з радянських часів соціальні питання є одними з болючіших. Вони вважаються критерієм якості економічної політики, крізь їх призму оцінюють діяльність урядів.

Соціальна держава служить всьому суспільству в цілому, прагне до виключення або зменшення невиправданих соціальних розходжень, забезпечує соціальну захищеність особистості. Формування так званого "середнього класу" (гаранта стабільності суспільства) – один з основних декларованих напрямків соціальної політики Української держави. Ця політика, зокрема, проявляється у витраті певної частки бюджетних коштів на різного роду соціальні виплати. Наприклад, видаються субсидії нужденним для оплати комунальних послуг; проводяться й фінансуються великомасштабні соціальні програми (Національна програма "Україна", Програма зайнятості населення); створюються відповідні фонди, наприклад: Державний фонд сприяння зайнятості населення, Національний фонд соціального захисту матерів і дітей "Україна – дітям".

Більшість українців вважають соціальні умови в країні поганими. Висновок, який вони з цього, зазвичай, роблять – Україна не є соціальною державою й не виділяє на соціальні питання достатньо ресурсів, хоча за рівнем частки соціальних видатків в економіці Україна випереджає більшість розвинених країн і наближається до найбільш соціально-орієнтованих з них. За рівнем же частки в економіці пенсійних видатків ми взагалі посідаємо одне з найперших місць в світі. У 2000-х роках ми нарощували

пенсійні видатки темпами, в три рази вищими за інфляцію та майже в два рази вищими за темпи росту номінального ВВП.

То в чому ж причина поганих соціальних показників? Вона доволі банальна – низький рівень економічного розвитку. Наприклад, щоб підтримувати купівельну спроможність своїх соціальних видатків на рівні з українською, Мексиці та Турції достатньо витрачати в два рази меншу частку свого ВВП, аніж Україні [5].

Проблема полягає у низькому рівні економічного розвитку – яка б велика частка ВВП не перерозподілялась на соціальні видатки, розмір цих видатків в абсолютних цифрах все одно буде невеликим.

Причому, саме постійна орієнтованість на соціальність і є однією з основних причин економічної відсталості України. Світ не знає прикладів успішного швидкого економічного розвитку в соціальній державі – або соціальність, або швидкий розвиток.

Через події на півострові Крим та на сході України, на жаль, погіршилася ситуація з соціальними питаннями в країні.

Постало ще одне питання сьогодення – це соціальний захист учасників антитерористичної операції та їх сімей, підтримка демобілізованих військовослужбовців.

Президент України Петро Порошенко 18.03.2015 року підписав Указ “Про додаткові заходи соціального захисту учасників АТО [4].

Як зазначається в документі, Уряд має невідкладно розробити та подати на розгляд Верховної Ради законопроекти про внесення змін до деяких законодавчих актів, зокрема, щодо надання статусу учасника бойових дій особам, які безпосередньо беруть участь в антитерористичній операції та статусу учасника війни особам, котрі забезпечують її проведення. Кабмін також має забезпечити скорочення строків розгляду питання про надання статусу учасника бойових дій учасникам АТО та неухильне їх додержання.

На нарадах різних рівнів затверджуються регіональні та комплексні Програми підтримки демобілізованих учасників антитерористичної операції та членів їх сімей на 2015 рік та заходи Програми. Мета і основні завдання Програми – це вирішення невідкладних питань матеріально-технічного, медичного, соціально-побутового, культурного обслуговування військовослужбовців (резервістів, військовозобов’язаних, бійців добровольчих формувань) та працівників Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, осіб рядового, начальницького складу, військовослужбовців, працівників Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України, інших, утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції. А

також здійснення конкретних заходів, спрямованих на забезпечення права кожного громадянина на достатній життєвий рівень; забезпечення підтримки демобілізованих учасників антитерористичної операції та членів їх сімей, соціально-правова, трудова та медична реабілітації; інформаційна підтримка та патріотичне виховання, допомога у створенні громадських організацій [2].

Завданнями Програми є створення належних умов перебування демобілізованих учасників антитерористичної операції у медичних закладах; створення реєстру демобілізованих учасників антитерористичної операції та їх сімей; забезпечення медичними оглядами та реабілітація; сприяння у працевлаштуванні та зайнятості; забезпечення соціальними гарантіями; надання психологічної підтримки учасникам антитерористичної операції та їх сім'ям; сприяння участі демобілізованих учасників антитерористичної операції та членів їх сімей у громадському житті; організація патріотичного виховання молоді; забезпечення інформаційного супроводу.

На постійному контролі органів соціального захисту повинні перебувати питання щодо кожного незахищеного громадянина України. Соціальна держава повинна бути не тільки декларативною, а й вирішувати всі проблеми, що постають у соціально незахищених верств населення. На даний момент до соціальних питань в Україні додалося ще одне – питання підтримки учасників антитерористичної операції та їх сімей.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Резолюція ПАРЕ Розвиток останніх подій в Україні: загроза функціонування демократичних інститутів: за станом на 05.05.2015 р. [Електронний ресурс] / ПАРЕ. – Режим доступу до ресурсу : http://www.unian.net/politics/906057-pase-prinyala-rezolyutsiyu-s-osujdeniem-anneksii-kryima-rossiey.html
2. Розпорядження № 359-р Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції від 31 березня 2015 р. [Електронний ресурс] / Кабінет міністрів України. – Офіц. сайт. – 2015. – Режим доступу до ресурсу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/359-2015-%D1%80
3. *Таційй В.Я.* Конституція України. Науково-практичний коментар. Подарункове видання / В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш. – Х. : Право, 2012. – 1128 с.
4. Указ Президента України № 150/2015 Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції від 18.03.2015 р. [Електронний ресурс] / Президент України. – Офіц. сайт. – 2015. – Режим доступу до ресурсу : http://www.president.gov.ua/documents/19084.html.
5. Чи є Україна соціальною державою [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до ресурсу : http://real-economy.com.ua/infographics/36450.html.

Неколяк Р. В.
аспірант Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ)

ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ СФЕРИ

У XXI столітті наука та науково-технічна сфера відіграють ключову роль у економічному розвитку країни та у покращенні життя громадян. Інтелектуальний ресурс визначає місце держави на світовому ринку, а отже підтримка державою розвитку науки за особливо гострої конкуренції визначає її успішність у геополітичному сенсі. Очевидною є слушність зауваження А. О. Селіванова про те, що законодавче регулювання науки та науково-технічної діяльності повинно охоплювати не окремі групи суспільних відносин, а бути спрямованим на формування комплексної правової інфраструктури [1, с. 15]. На нашу думку, таке законодавче регулювання повинно мати на меті забезпечення оптимального бюджетного фінансування і ефективного управління (адміністрування) вітчизняної науки. Усталеною тенденцією є зменшення видатків на витрати вітчизняної науки, хронічний дефіцит фінансування. Так у 2014 році на науку виділили коштів на рівні 0,27% ВВП, що є найнижчим показником за усі роки існування незалежної України. Статистика попередніх років хоч і є кращою, все одно не відповідає законодавчо встановленому рівню 1,7% ВВП. У той ж час провідні світові економіки Ізраїлю, США, Китаю, Південної Кореї та Японії витрачають відповідно – 2%, 3%, 1,1%, 4%, 3,36% ВВП. Видатки на наукову сферу мають досягти закріпленого законодавством рівня в 1,7% ВВП і поступово зростати. Як показує зарубіжний досвід, для того щоб забезпечити ріст національного ВВП за рахунок наукомістких інновацій, потрібно щоб витрати на науку складали не менше 2-3%.

Не менш актуальним є питання вдосконалення організаційної структури управління науковою сферою, у тому числі в академічному секторі. За часи незалежності система органів управління науковою і науково-технічною сферою зазнавала чисельних змін і реорганізацій. Так, створене у 2010 році Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації у 2014 році було реорганізоване у Державне агентство з питань електронного урядування [2], а його права і обов'язки у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферу технологій перейшли до МОН України. Можна стверджувати, що ці зміни є спробами пошуку оптимальної системи управління і свідчать про стратегічну невизначеність цілей і завдань державної політики у науковій і науково-технічній сферах.

Отже, метою статті є окреслити пропозиції щодо вдосконалення законодавчого забезпечення регулювання наукової та науково-технічної діяльності у першу чергу у двох визначених напрямках – фінансування і управління.

Незважаючи на усвідомлення проблем у науковій сфері і періодичне внесення змін до відповідного законодавства, досі не досягнуто консенсусу щодо стратегії реформ вітчизняної науки. Це можна пояснити тим, що чинне законодавство у науково-технічній сфері напрацьовувалося у перше десятиріччя незалежної України і на перших етапах її існування сприяло розвитку держави, все ж з часом втратило стимулюючі чинники розвитку науки, особливо в частині реалізації прикладних розробок, їх подальшого впровадження в економіку та створення ринку інтелектуальної власності. Так, дані парламентських слухань на тему: "Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави", рекомендації яких схвалені Постановою Верховної Ради України від 11 лютого 2015 року № 182-VIII свідчать про чисельні бюрократичні перешкоди і надмірне адміністрування науково-технічної сфери [3].

Вихідним пунктом для реформування наукової і науково-технічної сфери є зміни до базового Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" [4]. Він безперечно є єдиним законодавчим актом, який максимально забезпечує правові гарантії наукової діяльності, але його положення з урахуванням вимог сьогодення та практики застосування потребують оновлення й удосконалення.

Термінологія цього закону потребує уточнення з метою наближення до прийнятих у нормативних документах ЄС.

Закон має бути спрямований на сприяння та стимулювання розвитку виробничо-орієнтованої науки, запровадження нових організаційних форм та елементів інфраструктури наукової і науково-технічної діяльності.

Великим досягненням України на шляху до інтеграції освіти і науки з Європейським науковим середовищем є участь України в програмі ЄС з досліджень та інновацій "Горизонт 2020". Метою програми є розвиток економіки, побудованої на зв'язку між науковими дослідженнями та інноваціями. До цього участь українських університетів та академічних інститутів була значно меншою.

Приєднання України до Європейського дослідницького простору дасть змогу українським науковцям здійснювати власні дослідницькі ініціативи на європейському рівні.

Важливим аспектом фінансування науки є поступове залучення коштів бізнесу. Держава не створила сприятливого клімату для підприємницького інвестування у вітчизняну науку.

В Україні 50,3% витрат на наукові дослідження фінансуються за рахунок бюджету і лише 28,6% – за рахунок підприємницького сектора. У ЄС ситуація прямо протилежна – 34,6% досліджень фінансуються за рахунок бюджету і 53,9% – за рахунок підприємницького сектора. У європейських країнах у сфері науки задіяні 2,6 млн осіб, причому понад половину (1,4 млн) – не в академічних інститутах, а в корпораціях [5]. За даними ЮНЕСКО, загальний рівень фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розрахунку на одного наукового працівника в Україні

приблизно у 6 разів нижчий, ніж у США та Німеччині, у 5 разів – ніж у Японії та у 1,3 рази – ніж у Російській Федерації [6].

На сьогодні серед зайнятого населення України частка вчених становить 0,49 відсотка, що у 3,5 рази менше, ніж 20 років тому. У 2011 році цей показник у Фінляндії становив 3,27 відсотка, у Данії – 3,16 відсотка, Ісландії – 2,96 відсотка, Туреччині – 0,68 відсотка. Втрачається зв'язок поколінь та перспективи сучасного розвитку науки [3].

В Україні підприємницький сектор майже не залучений до фінансування науки, а на тлі недостатнього фінансування з боку держави це призводить до втрати наукового потенціалу країни. Слушним є введення податкових пільг для компаній, які інвестують у проведення наукових досліджень. Необхідним є залучення підприємницького сектору для виконання наукових та науково-технічних договорів, інноваційних проектів на принципах державно-приватного партнерства.

Одним із основних факторів ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни є інноваційна діяльність.

Створення сприятливого інноваційного середовища повинно бути серед головних завдань держави.

Відповідно до даних Держстату в Україні значно зменшилася частка інноваційно активних підприємств – з 56 до 11. Економіка не зорієнтована на інновації. Тобто ланцюжок: лабораторія, дослідне виробництво, впровадження в реальну економіку в Україні не діє. Інновації в загальному обсязі продукції займають 3% [7].

З метою активізації інноваційних процесів в економіці, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сектору наукових досліджень першочерговим є удосконалення законодавства у інноваційній сфері з урахуванням рекомендацій Європейської комісії щодо покращення наукової та інноваційної діяльності в Україні (проект ЄС "Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні" EuropeAid/127694/C/SER/UA).

Важливим є діалог між органами влади і НАН України. Бо лише Національна академія наук України розуміє особливості функціонування її установ і, як наслідок, має право визначати їх подальшу долю. Питання оптимізації структури, кадрового складу, відокремленості Національної академії наук України та національних галузевих наук є пріоритетом управлінських структур НАН України.

Отже, на нашу думку, визначеність політики держави за розглянутими у статті проблемами про систему фінансування досліджень та основні засади управління наукою, дасть змогу вжити дієвих заходів, спрямованих на активізацію розвитку науки, збереження її потенціалу, вдосконалення існуючих технологій та використання принципово нових наукових досягнень.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Селіванов А. О.* Наука і закон: Перший досвід системного аналізу законодавства у сфері науки і науково-технічної діяльності [Текст] / А. О. Селіванов. – Київ : Логос, 2003. – 264 с. – С. 15-19.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2014 р. № 255 "Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади". Урядовий кур'єр, 2014, 07, 23.07.2014 № 131.
3. Постанова Верховної Ради України від 11.02.2015 року "Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави". – Голос України, 2015, 02, 26.02.2015 № 35.
4. Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність". Відомості Верховної Ради України, 1992, № 12 (24.03.92), ст. 165.
5. *Захарін С.* Управління наукою: потрібна радикальна реформа" / С. Захарін // Дзеркало тижня/ – 2014. – № 12.
6. "Про схвалення Концепції реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною діяльністю" Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.10.2012 № 780-р. Офіційний вісник України, 2012, № 79 (26.10.2012), ст. 3206.
7. *Стріха М.* Стан та перспективи української науки. Стенограма. Перша міжнародна експертна сесія "Як зробити інтелект ресурсом розвитку України?" Фонд Майбутнього України. 27-28 червня 2013 року.

Островська Б. В.
доцент кафедри права
Київського національного лінгвістичного університету,
кандидат юридичних наук (м. Київ)

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Протягом свого історичного розвитку форми української держави часто змінювалися. Це було зумовлене, в першу чергу, такими факторами, як міжнародні відносини України, передусім з сусідніми країнами. Постійні зазіхання колишніх могутніх держав на територію України (татаро-монгольської, Османської, Австро-угорської, Російської імперій, Речі Посполитої, Гітлерівської Німеччини, тощо) виробили в правосвідомості українського народу чітку стратегію на єдність та унітарність держави як запоруки їх безпеки, що стало своєрідною національною правовою парадигмою.

Нацистська зверхність окупантів спричинили зворотну реакцію суспільства: як відповідь на постійні ворожі атаки сусідів та національний гніт піднялася хвиля національно-визвольних повстань та війн, що зумовили появу нового суспільного стану вільних людей – українського козацтва, та закономірне формування унікального автономного державного утворення епохи Середньовіччя – козацької держави – Запорізької Січі.

Нажаль, боротьба за українську незалежність продовжується й нині. Однак, сучасна військова артерія Росії є не випадковою, а чітко спланованою та керованою стратегією, яка ґрунтується на довготривалій підготовці (і не лише військовій, але й інформаційно-політичній, економічній, міжнародній), яка лише знаходилася в режимі очікування.

Вигідне розташування України у географічному центрі Європи робить нашу державу важливим форпостом між Заходом та Сходом. Тому загроза державному суверенітету та територіальній цілісності України у зв'язку з військовою агресією з боку Росії загострила питання про гарантії міжнародної безпеки не лише сусідніх з Україною територій, але і країн Європи, Азії, Америки, фактично поставивши весь світ перед навислою загрозою початку Третьої світової війни.

Нині у зв'язку з веденням військових дій в Україні на окупованих територіях формується виразна схильність до вибору моделі розбудови держави спираючись на комуністичні ідеї "Русского мира", на противагу чіткій міжнародній позиції України у розбудові правової держави спираючись на демократичні цінності Заходу.

Відсутність дієвих рішень та санкцій з боку світового співтовариства щодо Росії після військових конфліктів у Чечні, Придністров'ї, Грузії спричинили нахабну впевненість влади Кремля у правомірності її вчинків, поклавши початок наступним грубим порушенням норм міжнародного права. Нажаль, на сьогодні цей перелік продовжує російсько-український військовий конфлікт, який набув статусу міжнародного, у зв'язку з анексією Автономної республіки Крим та веденням воєнних дій на південному сході України. Кінцевою метою штучно нав'язаного сепаратизму в цих регіонах є не стільки утворення квазідержав – самопроголошених Луганської та Донецької народних республік (так званих – ЛНР та ДНР), підконтрольних російській владі, скільки подальша анексія *всіх* українських територій, які в своєму історичному минулому були у складі колишньої Російської імперії. Тому й досі на українській території мають місце постійні випадки провокацій з боку російської сторони у вигляді несанкціонованого перетину кордону України з метою введення військової техніки, "живої сили", "гуманітарних конвоїв" на окуповані території.

Загроза державності України загострюється також наявністю клановo-олігархічних структур на окупованих територіях, які фінансують впровадження в життя ідей федералізації та ще й досі у XXI столітті використовують методи впливу далекі від принципів демократії: тиранію, деспотію, з притаманними їм класичними обмеженнями основних прав та свобод людини, з захватом полонених, триманням заручників, застосуванням тортур тощо.

В той же час, в України є всі законні підстави покладатися на міжнародно-правовий захист своєї територіальної цілісності та непорушності кордонів, оскільки суверенітет української держави охороняється не лише національними законами, а і міжнародними гарантіями: конвенціями щодо визначення сутності поняття "агресії" з метою запобігання та протидії їй, прийнятими ще 3-5 липня 1933 р. в ході Лондонської

економічної конференції; Статутом ООН 1945 р.; Будапештським Меморандумом про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р. між Україною, США, Росією та Великою Британією про неядерний статус України, а також про гарантії її суверенітету та безпеки; рішенням Венеціанської комісії Ради Європи (Європейської комісії за демократію через право) від 15.03.2014 р.

В тому випадку, коли Російська федерація як офіційно визнана країна-агресор, винна у таких порушеннях, не бажає йти на цивілізований діалог, вести дипломатичні перемовини для залагодження конфлікту, а продовжує діяти всупереч і в умисне порушення міжнародних норм та головного принципу міжнародного права – Pacta sunt servanda ("договорів потрібно дотримуватися"), блокує доступ дипломатичних місій до місць військового конфлікту, ігноруючи думку всієї світової спільноти – тоді для неї невідворотними мають стати більш жорсткі та дієві санкції як до країни-агресора з боку країн світового співтовариства.

В кінцевому підсумку порушники міжнародних угод, тим більше гарантами яких вони самі повинні бути, мають нести ще й персональну міжнародну кримінальну відповідальність. Саме таким має бути результат порушення спокою, миру та безпеки в світі, оскільки порушення міжнародних домовленостей ставить під загрозу безпеку всього світового співтовариства та дієвість міжнародного права як такого. Однак припинення порушень норм і принципів міжнародного та національного права можливе лише у тому випадку, коли верховенство влади в державі зміниться на верховенство права в державі.

Але багатонаціональний український народ, який прагне жити в мирі та єдності між собою та світом, та протягом всієї своєї історії століттями виборював і досі виборює свою свободу та незалежність навіть ціною власного життя, не бажає повернення України до тоталітарного режиму більше ніколи!

Пивовар І. В.
аспірант
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

МАТЕРІАЛЬНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДДІ ЯК ГАРАНТІЯ ЙОГО НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Початок XX сторіччя характеризувався створенням засад суддівського самоврядування. Конституція СРСР 1936 р. і прийнятий на її основі Закон про судоустрій 1938 р. внесли істотні зміни в організацію і діяльність Верховного Суду СРСР, який став вищим судовим органом Радянської держави. Закон СРСР "Про

статус суддів" від 04.08.1989 р., передбачав створення колективних професійних утворень суддів. Але на законодавчому рівні тільки прийнятий 15 грудня 1992 р. Закон України "Про статус суддів" уперше закріпив в Україні принцип – здійснення судової діяльності на засадах професіоналізму.

У Законі СРСР "Про статус суддів" [1, с. 18] в Розділі VII ст. 20 зазначалось, матеріальне і соціальне забезпечення суддів: 1) Заробітна плата для суддів встановлюється з урахуванням кваліфікаційної атестації. Порядок призначення і розміри доплат до посадового окладу за кваліфікацію, а також пенсійного забезпечення суддів встановлюються законодавством Союзу РСР і союзних республік. 2) Місцеві ради народних депутатів зобов'язані не пізніше як через шість місяців після обрання судді забезпечити його благоустроєним жилим приміщенням у вигляді окремої квартири або будинку.

В ст. 42 Закону України "Про статус суддів" який був прийнятий 15 грудня 1992 року [3, с. 7] зазначалось, матеріальне та соціальне забезпечення судді є гарантією його незалежності. В статті 44 розкривалося поняття матеріального і побутового забезпечення суддів: а) заробітна плата суддів складається з посадового окладу, премій, доплат за кваліфікаційні класи, надбавок за вислугу років та інших надбавок. б) розміри посадових окладів суддів встановлюються Кабінетом Міністрів України; в) грошове утримання судді військового суду складається з посадового окладу, окладу за військове звання, доплат за кваліфікаційний клас судді та за вислугу років військовослужбовця; г) суддям виплачується щомісячна надбавка за вислугу років у розмірах: при стажі роботи понад 3 роки – 10 відсотків, понад 5 років – 15, понад 10 років – 20, понад 15 років – 25, понад 20 років – 30, понад 25 років – 40 відсотків від посадового окладу з урахуванням доплати за кваліфікаційні класи. Не пізніш як через шість місяців після обрання суддя Конституційного Суду, Верховного Суду, вищого спеціалізованого суду, апеляційного та місцевого суду, який потребує поліпшення житлових умов, забезпечується благоустроєним житлом у вигляді окремої квартири чи будинку або службовим житлом за місцем знаходження суду. Судді військових судів забезпечуються таким же житлом і в ті ж строки за рахунок Міністерства оборони України. У разі незабезпечення судді благоустроєним житлом у зазначені строки суд за рахунок державного бюджету може придбати квартиру або будинок за ринковими цінами і передати їх у користування судді.

Наступним кроком на шляху забезпечення незалежності суддів стало прийняття у 1996 р. Конституції України. В ній передбачалось, що:

- Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону (ч. 1 ст. 129 Конституції України);
- Незалежність і недоторканість суддів гарантуються Конституцією і законами України (ч. 1 ст. 126 Конституції України) [6, с. 48].

Питання матеріального забезпечення судді знайшло своє відображення і в Міжнародних правових актах зокрема, у п. 6 "Оплата праці та соціальний захист"

Європейської Хартії про статус суддів 1998 року [2, с. 7] зазначалось: що рівень оплати, на який судді мають право за виконання своїх професійних судових обов'язків, повинен бути таким, щоб захистити їх від тиску, спрямованого на те, щоб вплинути на їхні рішення чи судову поведінку взагалі та погіршити їхню незалежність та неупередженість. У п. 6.3 Хартії передбачалось, що судді матимуть соціальні пільги, тобто захищеність від звичайних соціальних ризиків: хвороби, пологової відпустки, інвалідності,забезпечення у старості.

Сам термін "гарантія" означає порука (запорука), умова, що забезпечує що-небудь [7, с. 26]. На заміну Закону України "Про статус суддів" 1992 року був прийнятий Закон України "Про судоустрій України" 7 лютого 2002 р. [4, с. 38] в ст. 123 передбачалось: 1. Розмір заробітної плати (грошового забезпечення) судді повинен забезпечувати його фінансову незалежність, визначається відповідно до закону про статус суддів та інших нормативно-правових актів щодо умов оплати праці суддів і не може бути зменшений. 2. Розмір заробітної плати працівників апарату судів та працівників державної судової адміністрації, їх побутове забезпечення і рівень соціального захисту визначаються законом про державну службу, іншими нормативними актами. 3. Державна судова адміністрація несе видатки на поховання та увічнення пам'яті суддів, у тому числі суддів у відставці.

Особливості матеріального забезпечення судді порівняно з іншими категоріями працівників передбачені й при виході його у відставку, що регламентується розділом X Закону України "Про судоустрій і статус суддів" [5, с. 67] 2010 р. Судді, який вийшов у відставку, виплачується вихідна неоподатковувана допомога в розмірі 10 місячних заробітних плат за останньою посадою. Якщо ж суддя, відставка якого була припинена у зв'язку з повторним обранням на посаду, знову подає заяву про відставку, виплата вихідної допомоги не здійснюється. Також в Законі України "Про судоустрій і статус суддів" для суддів установлено особливу систему оплати праці, що відповідає специфіці виконуваної ними трудової функції.

Її регламентація здійснюється в розділі IX Закону України "Про судоустрій і статус суддів". В ст. 129 зазначає, що суддівська винагорода регулюється цим та Законом України "Про Конституційний Суд України" і не може визначатися іншими нормативно-правовими актами. Відповідно до ч. 2 ст. 129 цього ж закону, суддівська винагорода складається з посадового окладу й доплат. Передбачено 4 види доплат, а) за вислугу років, б) перебування на адміністративній посаді в суді, в) науковий ступінь, г) роботу яку передбачає доступ до державної таємниці. Посадовий оклад судді місцевого суду встановлюється в розмірі 15 мінімальних заробітних плат, визначених законом. В ст. 129 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" 2010 р., зазначається що, оплата запроваджується поетапно: з 1 січня 2011 року – 6 мінімальних заробітних плат; з 1 січня 2012 року – 8 мінімальних заробітних плат; з 1 січня 2013 року – 10 мінімальних заробітних плат; з 1 січня 2015 року – 15 мінімальних заробітних плат.

2) Посадові оклади інших суддів установлюються пропорційно до посадового окладу судді місцевого суду з коефіцієнтом: а) судді апеляційного суду – 1,1; б) судді вищого спеціалізованого суду – 1,2; в) судді Верховного Суду України, судді Конституційного Суду України – 1,3.

3) Суддям виплачується щомісячна доплата за вислугу років у розмірі: за наявності стажу роботи до 5 років – 15 відсотків, більше 5 років – 20 відсотків, більше 10 років – 30 відсотків, більше 15 років – 40 відсотків, більше 20 років – 50 відсотків, більше 25 років – 60 відсотків, більше 30 років – 70 відсотків, більше 35 років – 80 відсотків посадового окладу.

Суддям Конституційного Суду України, які вперше призначені на посаду судді, виплачується щомісячна доплата за вислугу років у розмірі 5,5 відсотка за кожен рік роботи.

4) Суддям, які обіймають посади заступника голови суду, секретаря судової палати, заступника секретаря судової палати, секретаря пленуму вищого спеціалізованого суду, секретаря Пленуму Верховного Суду України виплачується щомісячна доплата у розмірі 5 відсотків посадового окладу судді відповідного суду, голові суду – 10 відсотків посадового окладу судді відповідного суду.

5) Суддям виплачується щомісячна доплата за науковий ступінь кандидата або доктора наук з відповідної спеціальності у розмірі відповідно 15 і 20 відсотків посадового окладу судді відповідного суду.

6) Суддям виплачується щомісячна доплата за роботу, яка передбачає доступ до державної таємниці, у розмірі залежно від ступеня секретності інформації: відомості та їх носії, що мають ступінь секретності "цілком таємно", – 10 відсотків посадового окладу судді відповідного суду; відомості та їх носії, що мають ступінь секретності "таємно", – 5 відсотків посадового окладу судді відповідного суду.

Ст. 132 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" [5, с. 68] регламентує питання щодо забезпечення житлових умов судді: після призначення на посаду судді Конституційного суду України, вищого спеціалізованого суду, апеляційного, місцевого суду, який потребує поліпшення житлових умов, забезпечується службовим житлом за місцем знаходження суду.

Особливий порядок фінансування судів і діяльності суддів – одна з конституційних гарантій їх незалежності, що закріплено в ст. 126 Конституції України і яка спрямована на забезпечення належних умов для здійснення незалежного правосуддя. Отже, встановлені для судді форми матеріального та соціального забезпечення судді спрямовані на забезпечення й гарантування незалежності судді при здійсненні ним своїх повноважень.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Закон "О статусе судей в СССР" // Ведомости съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР.– 1989. – № 9. – 223 с.

2. Європейська Хартія про статус суддів від 10 липня 1998 року // Рада Європи, 1998 р
3. Закон України “Про статус суддів” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 25. – Ст. 146
4. Закон України “Про судоустрій України” // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27-28. – Ст. 180.
5. Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 07.07.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-45. – Ст. 529
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, від 28 червня 1996. – № 21. – Ст. 49.

Постол К. А.
викладач кафедри освітньої політики
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СУБ’ЄКТІВ ПРАВОВІДНОСИН З ДЕРЖАВОЮ

Виходячи з аналізу правових характеристик категорії “інститут громадянського суспільства”, основними з яких є – самоврядність, самоорганізованість, добровільність, незалежність від інших суб’єктів, а також офіційно створена певна організаційно-правова форма об’єднання, що відображає соціальнокорисну мету його діяльності, нами були сформовані показники, згідно яких громадське формування може набувати правового статусу “інститут громадянського суспільства”. Щодо визначення вичерпаного переліку таких суб’єктів, то це, на нашу думку, є складним та недоцільним питанням, адже сфера громадянського суспільства відрізняється диспозитивним методом регулювання існуючих в ній процесів, в тому числі щодо видів форм та назв інституцій, які в ній формуються. Всіх існуючих суб’єктів, які відповідають наданими нами правовим ознакам інститутів громадянського суспільства, доцільно, на наш погляд, лише об’єднати за певними видами, встановленими в чинному законодавстві та віднести то чи інше громадське формування до одного з них.

Так, у Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади**,** затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 до інститутів громадянського суспільства законодавець відносить: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства.

Актуальним же питанням є класифікація визначених в законодавстві видів інститутів громадянського суспільства, оскільки діяльність цих суб'єктів дуже багатогранна і вони вступають у найрізноманітніші зв'язки з іншими підструктурами суспільства, саме систематичне групування за критеріями та показниками дозволяє, перш за все, зрозуміти функціональне призначення якого саме виду інститутів громадянського суспільства актуальне для певного виду правових та соціальних відносин.

Зазначаємо, що розробити таку систему класифікації, яка була б однаково ефективною в усіх країнах, на наш погляд, неможливо, перш за все, через різницю правових статусів певних неурядових громадських організацій в різних країнах, яка може варіювати залежно від етапу політичного та економічного розвитку в країні. Тому, аналізуючи різні міжнародні класифікації інститутів громадянського суспільства, варто дотримуватись принципу, наскільки такий підхід ефективний для певної країни відповідно до її соціальних, економічних та політичних особливостей. З огляду на те, що наше дослідження спрямоване на встановлення певної класифікації для інституцій громадянського суспільства в Україні, нами здебільше було проаналізовано класифікації з вітчизняних наукових праць – Ф. М. Рудича, А. Ф. Колодій, М. В. Денисюком.

В авторському варіанті класифікації за основний критерій нами було взято сферу правових зв'язків і взаємовідносин інститутів громадянського суспільства з державою, згідно з яким вони поділяються на:

– інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з державою у сфері розвитку економічних відносин – надання підтримки приватному бізнесу, підтримання та розвиток міжнародних економічних зв'язків, проведення незалежної оцінки та прогнозувань економічних показників та інших питань економіки країни – це торгово-промислові палати, об'єднання підприємців, кредитні спілки, незалежні експерти.

– інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з державою у сфері соціально-трудових відносин – захист трудових та соціальних прав громадян, питань зайнятості населення, координація діяльності підприємств, відстоювання інтересів професійних груп – об'єднання роботодавців, товаровиробників, професійні союзи, творчі спілки;

– інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з державою у сфері соціальної політики та надання соціальних послуг – сприяння соціального захисту та соціального забезпеченню населення - всі види благодійних організацій, волонтерські рухи;

– інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з державою з приводу захисту прав та інтересів громадян – правова допомога з приводу різних форм правовідносин, недопущення зловживанню та порушенню прав та свобод громадян в усіх сферах життя – союзи та об'єднання споживачів, асоціації та об'єднання адвокатів та юристів, юридичні клініки;

– інституту громадянського суспільства, які взаємодіють з державою у сфері освітньої політики – цілеспрямована діяльність направлена на досягнення цілей освітніх організацій та системи освіти -асоціації ректорів вузів, органи студентського самоврядування, асоціації аспірантів, піклувальні ради;

– інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з державою у сфері молодіжної та гендерної політики – її захисту та безперешкодної реалізації громадянами - молодіжні та дитячі громадські організації, жіночі рухи;

– інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з державою стосовно конституційного права громадян на свободу совісті та віросповідання – захист безперешкодного втілення в життя всіх їх незаборонених форм – всі види релігійних організацій та їх об'єднання;

– інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з державою з приводу патріотичних та національних мотивів – утвердження та захист національної ідеї, відродження та вираження патріотичних настроїв, допомога ветеранам та їх сім'ям – об'єднання ветеранів, козацькі організації, антивоєнні рухи, патріотичні об'єднання;

– інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з державою у сфері розвитку спортивного руху – його пропаганда, підтримка та професійний розвиток - спортивні товариства, федерації, клуби;

– інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з державою у сфері захисту екологічних прав та інтересів громадян – на екологічно безпечне середовище та умови життя - екологічні громадські організації, рухи;

– інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з державою у сфері розвитку культурних прав громадян – їх вільне вираження, розповсюдження та захист – аматорські об'єднання, культурологічні товариства;

– інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з державою, у сфері інформаційного простору суспільства – розповсюдження інформації, надання права доступу до інформації, її захист та аналіз – недержавні засоби масової інформації, об'єднання журналістів;

– інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з органами державної влади на місцях у сфері захисту прав громадян місцевого значення - товариства співвласників житла, житлові кооперативи, інші територіальні органи самоорганізації населення.

Тож, згідно з запропонованою нами класифікацією, в кожній сфері суспільства сформовані ті необхідні інституції через існування та функціонування яких встановлюються правові зв'язки між державою та громадянським суспільством для успішної реалізації їх взаємодії щодо головних питань розвитку суспільства та держави. Але, варто сказати, що на сьогоднішній день у всіх основних сферах суспільства кількість і якість інституцій громадянського суспільства не відповідає такому показнику, який би сформував різнопланові та дієві демократичні відносини між представниками громадськості і публічної влади. Саме тому, на наш погляд,

зазначена класифікація потребує уваги щодо її розробки як на науковому, так і на практичному рівні, так як її дослідження дозволяє визначити актуальні питання – які саме інституції виражають права громадян та допомагають встановити взаємозв'язок з державою в певній сфері, чи достатня їх кількість та форм діяльності, чи відповідає якість їх діяльності існуючим потребам, та інші питання, які відображають стан існуючого правового механізму держави та громадянського суспільства в певній країні.

Семенюк В. В.
аспірант
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

На сьогоднішній день в Україні, разом з іншими, відбувається реформа місцевого самоврядування. Метою цієї реформи оголошено децентралізацію влади і передачу більшого об'єму повноважень органам місцевого самоврядування і як наслідок побудова більш досконалої і збалансованої системи місцевого самоврядування в Україні. Для досягнення цієї мети необхідно перш за все, детально дослідити процеси виникнення і розвитку місцевого самоврядування як явища і його розвиток на теренах України.

Відповідно до частини першої статті другої Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [1, с. 170]. Тобто, на сьогоднішній день сучасна правова наука розглядає місцеве самоврядування як право громадян на об'єднання у територіальні громади і самоуправління. Як явище інститут місцевого самоврядування у сучасному розумінні склався у світовій практиці на межі XVIII–XIX ст., коли абсолютні монархії трансформувались у демократичні, правові держави. Боротьба за утвердження місцевого самоврядування, вільного від феодально-чиновницького свавілля, була однією з причин суспільних рухів. Його ідеї протиставлялись феодальній державі, становому патріархально-общинному (сільському) і корпоративно-цеховому (міському) самоврядуванню. Проте деякі елементи станового самоврядування у

демократичних державах збереглися і до наших днів (громада, статути міст тощо), наповнившись новим правовим змістом.

У додержавну добу зародження місцевого самоврядування у східнослов'янських племен відбувалося в сім'ях, кровно споріднених у родах. Згодом більшого значення набуває сусідство, тобто близькість не походження, а проживання. Таким чином, утворюються поселення на зразок хуторів, міст та регіонів, спілкування між якими здійснювалось на основі правил поведінки уніфікованих форм (звичаєвого права).

Справи громад хуторів, міст і регіонів обговорювались та ухвалювались спільною радою (вічем), до якої входили старші представники від усіх сімей чи родів. За звичаєвим правом віче як форма самоврядування передавалось з покоління у покоління ще багато століть [2, с. 41-42].

Місцеве самоврядування на теренах нашої держави виникло в Середні віки у вигляді перших спроб міського самоврядування, що надавалось Магдебурзьким правом, частково зберігалось у часи козацької республіки (XV–XVII ст.), але остаточно занепало в часи після безславного об'єднання України з Росією (1654 р.). Незначна його реанімація за умов царизму (1917–1919 рр.) закінчилась фактичним відродженням національного поняття місцевого самоврядування, лише у березні 1990 року після обрання депутатів Верховної Ради Української РСР та місцевих Рад народних депутатів. Науковці виділяють такі основні історичні періоди становлення національного місцевого самоврядування:

• перший період – зародження, становлення й розвиток вітчизняних форм місцевого самоврядування (в основі яких були рід та суверенна громада), своїми хронологічними рамками сягав часу зародження й утворення держави східнослов'янських племен на українських землях, і тривав до середини XIV століття;

• другий період або ж період європеїзації. Характеризувався поєднанням місцевих форм самоврядування з елементами західно європейської організації самоврядування (місто Магдебург), від середини XIV ст. і до першої половини XIX ст. Магдебурзька грамота, що надавалася королем тому чи іншому місту, була класичним актом децентралізації суверенної влади середньовічної держави на рівень цього міста, його територіальної громади;

• третій період відзначався русифікацією вітчизняного місцевого самоврядування на території сучасної України. Центральна, східна, а згодом і південна частина якої входили до царської Росії. Західна частина України належала Польщі, Австрійській, а пізніше Австро-Угорській монархії. Хоча процес русифікації в місцевому самоврядуванні України почався десь наприкінці XVII ст., свого апогею він досягну в у XIX ст. та на початку XX століття;

• четвертий період є спробою українізації місцевого самоврядування. Його початком потрібно вважати 20-ті рр. XX ст., і він триває дотепер. Починаючи з 1991 р.,

в Україні нарешті відновлені спроби українізувати як місцеве самоврядування, так і інші сфери суспільного життя [3, с. 9-10].

Реальне місцеве самоврядування об'єктивно можливе лише в умовах суверенітету держави, оскільки вона виступає його гарантом, а іноді й творцем його системи. Природно, що і в нашій країні цей інститут поступово склався лише після здобуття Україною незалежності. Відродженню місцевого самоврядування в Україні передувала чергова спроба підвищення ролі рад, як місцевих органів державної влади, шляхом удосконалення їх структури. Відповідно до рішень союзних органів, прийнятих в 1989–1990 рр., поряд з виконкомами і їх головами стали обиратись президії і голови рад. Щоправда, передбачалось обрання на посади голів Рад партійних керівників, але незалежно від наслідків цієї спроби діяльність представницьких органів де що активізувалась, хоча й викликала в самих радах суперечності між представницькими і виконавчими органами та їх керівниками. Початок реального відродження місцевого самоврядування в сучасних умовах поклали "Декларація про державний суверенітет України" [4, с. 429].

Окремо варто згадати період відродження української державності 1917–1921 рр. В організації місцевої влади і місцевого самоврядування Центральна Рада виходила з намагання реорганізувати попередню систему, пристосувавши її до потреб національно-державного будівництва. Перший Універсал зберігав існуючу систему органів місцевої влади, приписуючи переобирати їх там, де "влада зосталась в руках людей, ворожих до українства". В результаті поряд з губернськими й повітовими комісарами Центральної Ради та волосними, повітовими і губернськими земельними комітетами, радами селянських депутатів, на місцях діяло здебільшого старе проросійське або створене більшовиками місцеве управління (Ради робітничих і солдатських депутатів, Червона гвардія).

Непослідовність дій Центральної Ради проявилася в тому, що в Четвертому Універсалі вона вдалася до визнання Рад робітничо-селянських і солдатських депутатів як органів місцевого самоуправління, не визначивши їхнє місце в структурі місцевих органів. Невдалими виявилися спроби врегулювати відносини між цими численними органами в Земельному законі від 18 січня 1918 р., а також запровадивши законом від 6 березня 1918 р. новий адміністративно-територіальний поділ України на 30 земель. Структурна невизначеність системи самоврядування, відсутність належної правової бази та державного фінансування не дозволили Центральній Раді організувати діяльність органів влади й управління на місцях [5, с. 407-408].

У гетьманський період формування органів місцевого управління відбувалося в ситуації гострого протистояння з боку місцевих організацій політичних партій, більшість яких була соціалістичного спрямування. До того ж Гетьман, розпустивши органи місцевого управління і комісарів Центральної Ради, поновив діючий ще з апарату адміністративно-територіальний поділ. У губерніях, повітах і з місцевих поміщиків та земських діячів призначалися старости, яким належала вся повнота

влади на місцях. Губернські старости за своїм статусом практично дорівнювали царським губернаторам. За законом від 30 листопада поновлювався колишній інститут "земських начальників", утворювалися повітові та губернські ради у сільських справах. Територіальне самоврядування було позбавлене загального і рівного виборчого права. Усе це переконливо свідчить про те, що система місцевої влади формувалася за зразком колишньої російської моделі [5, с. 444].

Місцеве управління часів Директорії УНР на законодавчому рівні не було визначено і здійснювалося за зразком Першої УНР. Керівництво місцевими органами влади було покладено на Міністерство внутрішніх справ. Реальна влада на місцях належала призначеним Директорією волосним, повітовим й губернським комісарам та отаманам. Скасовувалися цензи у самоврядуванні, відновлювалася діяльність дореволюційних органів (земських зібрань й управ, міських дум й управ) та рад робітничих і селянських депутатів, домових комітетів. На домові комітети, що діяли у містах, урядом Директорії, зокрема, було покладено обов'язок подання списків прихильників гетьманської влади та осіб, що належали до монархічних чи більшовицьких організацій.

Інструкцією МВС від 24 червня 1919 р. "Про тимчасову організацію влади на місцях" встановлювалася структура та підпорядкування місцевих комісаріатів, визначалися повноваження комісарів, які порівняно з періодом Центральної Ради стали значно ширшими. До цих повноважень, зокрема, належали: нагляд за виконанням розпоряджень центральної влади, організація мобілізаційної роботи, керівництво міліцією. Губернські комісари здійснювали загальне керівництво земськими зібраннями й управами, міськими думами й управами. Вони також наділялися правами видавати обов'язкові постанови з питань охорони громадського порядку, спокою і республіканського ладу [5, с. 464-465].

На основі вищезазначеного можна стверджувати, що в Україні існує давня правова традиція місцевого самоврядування і досвід впровадження різноманітних концепцій був би корисним і у теперішній час.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні": станом на 8 січня 2015 р. / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. Вид. – К. : Парлам. вид-во, 1997. – № 24. – С. 170. – (Бібліотека офіційних видань).
2. *Камінська Н. В.* Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз : навч. посіб. / Н. В. Камінська. – К. : КНТ, 2010. – 232 с.
3. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика : посібник для депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів / Б. А. Руснак. – Одеса, 2011. – 536 с.
4. Декларація про державний суверенітет України / Відомості Верховної Ради України. – Офіц. Вид. – К. : Парлам. вид-во,1990. – № 31. – С. 429. – (Бібліотека офіційних видань).
5. *Іванов В. М.* Історія держави і права України : підручник / В. М. Іванов. – К. : КУП НАНУ, 2013. – 892 с.

СЕКЦІЯ V
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА І ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ РОЗБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Карнаух А. А.
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук, доцент (м. Київ)

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ В ПОЛІТОЛОГІЇ

Політологія – це відносно нова, молода дисципліна, це наука про політику. Політологія як самостійна сфера політичних знань має систему наукових понять та категорій. Зокрема, в політології широко використовуються поняття та категорії суміжних з нею наукових дисциплін. Це стосується і поняття соціального капіталу.

Поняття соціального капіталу стало особливо популярним у 1990-х роках. Проте на сьогодні не вироблено єдиної точки зору щодо визначення сутності та функцій соціального капіталу як багатофакторного ресурсу нації. Ідею соціального капіталу не можна вважати абсолютно новою. Багато вчених у галузі соціальних наук Західної Європи так чи інакше зачіпали це питання. Тут слід згадати А. де Токвіля, Г. Зіммеля, А. Сміта, К. Маркса, Е. Дюркгейма, М. Вебера та багатьох інших.

Обґрунтування політекономічного аспекту соціального капіталу вже знайшло відображення в дослідженнях М. Горожанкіної, М. Гуревічова, О. Грішнової, Е. Де Сото, Л. Стрельнікової, А. Шадріна.

Соціальний капітал – поняття, введене П. Бурдьє у статті “Форми капіталу” (1983 р.) для позначення соціальних зв’язків, які можуть виступати ресурсом отримання вигод. За П. Бурдьє, соціальний капітал є продуктом суспільного виробництва, матеріальних і тим самим класових практик, засобом досягнення групової солідарності. В такому розумінні соціальний капітал виступає не тільки і не стільки причиною економічних вигод, скільки проявом соціально-економічних умов та обставин, він є груповим ресурсом і не може бути виміряний на індивідуальному рівні.

Р. Патнем використав (1993 р.) поняття соціального капіталу, коли досліджував реформування управління в Італії, здійснюване з 1970 року. Дослідження показало, що

стан міських громад визначально впливає на реформування, а отже й на економічний розвиток країни. Згідно з результатами дослідження, у випадку, коли у місцевій громаді переважають горизонтальні зв'язки взаємодії, то вони стають джерелом довіри між людьми, зміцнюють відчуття громадянськості. Це переконливо пояснювало те, чому Північна Італія входить нині до найрозвиненіших регіонів Європи, а Південна з її авторитарною соціальною структурою, переважанням вертикалі влади, що породжує недовіру громадян, відстала у темпах розвитку [1].

Американські дослідники вважають, що „соціальний капітал – це здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на підставі свого членства у певній соціальній мережі або ширшій соціальній структурі… Здатність до нагромадження соціального капіталу не є індивідуальною характеристикою особистості, вона є особливістю тієї мережі стосунків**,** яку вибудовує індивід. Отже, соціальний капітал є продуктом уведення людини в соціальну структуру" [2].

Ключовими для формування соціального капіталу і визначення його стану є підкатегорії "політичний плюралізм та участь", "права на створення асоціацій і організацій" та "особиста автономія й індивідуальні права".

Як відомо, політична участь – це добровільна діяльність, завдяки якій члени суспільства беруть участь у виборі правителів і, прямо чи опосередковано, у формуванні державної політики.

Політичний плюралізм – характеристика політичної системи суспільства, за якої соціальні групи мають можливість висловлювати власні позиції через своїх представників у політичних і громадських організаціях. Плюралізм передбачає різні позиції, погляди, що відображають розмаїтість інтересів у суспільстві. Політичний плюралізм є умовою й ознакою демократичного режиму.

Реальним проявом соціального капіталу (його реалізацію на практиці) є участь населення у діяльності громадських організацій та громадських ініціативах. Сучасний демократичний державний устрій передбачає створення громадських об'єднань із метою захисту від небажаних дій державної влади з прийняття того чи іншого політичного, економічного або культурно-національного рішення, а також з метою об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Сукупність таких об'єднань отримала назву громадянського суспільства.

Одна з важливих проблем, яка сьогодні залишається в Україні – це низький рівень довіри населення до центральних органів влади. В першу чергу до парламенту, адже зберігається ризик стихійної децентралізації, яка може призвести до порушення територіальної цілісності країни.

В Україні вкрай низьким є рівень довіри до влади, що є закономірним відношенням народу до кримінально-корумпованої влади.

Однією з головних причин тотальної недовіри в сучасному українському суспільстві є нерозвинена мережа громадських організацій, які здатні продукувати зразки довірчих взаємин та поведінки. Саме через громадські об'єднання, громадсько-політичні рухи, політичні партії до активної державотворчої діяльності залучаються широкі верстви населення, реалізуються й захищаються політичні та економічні інтереси тієї чи іншої частини суспільства (народу, нації, соціальної групи). Вони є формою підтримки зв'язків між громадянським суспільством і державою.

Громадські об'єднання не залежать від держави, вони здатні впливати на державні інститути і водночас захищати суспільство від необгрунтованого втручання держави в громадське життя.

Щодо громадських рухів, то вони теж мають масовий характер і створюються з певною метою. Однак на відміну від громадських організацій - це структурно неоформлені масові об'єднання громадян і організації різних соціально-політичних орієнтацій, діяльність котрих, як правило, має тимчасовий характер і найчастіше спрямована на виконання певних тактичних завдань, після чого вони або розпадаються, або консолідуються в нові політичні партії чи громадські організації. Основною причиною піднесення ролі громадських рухів у соціально-політичному житті й у політичній системі суспільства є неспроможність традиційних партійно-політичних інститутів своєчасно помітити і оцінити нові реалії, пов'язані з можливостями участі населення у здійсненні демократичних перетворень.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Патнем Р.* Чтобы демократия сработала. – М., 1994.; *Р. Д. Патнем, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті.* Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії. – К., 2001.
2. Цит. за *Нестик Т.* Труд, капитал, энергия // Альманах "Восток". – 2004. – Вып. № 2, а також на Інтернет-сайті "Ситуация в России". – Режим доступу : http://www.situation.ru

Лізунова О. Д.
здобувач
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ)

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРІВ В МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ІНФОРМАЦІЮ

Вибори, виборчі права громадян у всякому демократичному суспільстві є одними з найважливіших елементів народовладдя, інструментом його здійснення з точки зору забезпечення кожному учаснику виборчого процесу реальних можливостей брати участь у формуванні представницьких органів державної влади і місцевого

самоврядування. Водночас, свобода волевиявлення багато в чому визначається саме кількістю і якістю інформації, яку отримують виборці під час виборчого процесу.

Певно, що закріплення та реалізація права на інформацію на конституційному рівні – запорука утвердження демократизму в Україні, однак лише реальне втілення конституційних норм в життя, на наш погляд, визначить ступінь забезпечення права на доступ до так званої "електоральної" інформації, наближенню України до європейських і світових стандартів забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Під механізмом реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина розуміють сукупність конституційних елементів, за допомогою яких в умовах додержання законності, з позиції гуманізму і соціальної справедливості здійснюються конституційні права та обов'язки, усуваються ті негативні фактори, які можуть завдавати шкоди їх практичній реалізації.

Проблемі реалізації конституційно-правових норм, що регламентують право на інформацію та механізм його реалізації приділяли увагу такі науковці, як: А. І. Арістова, Ю. С. Шемшученко, Т. А. Костецька, В. Ф. Погорілко, М. І. Ставнійчук, Л. В. Кузенко, А. І. Марущак, М. С. Демкова та інші.

Конституційне право на інформацію є універсальним, адже знаходить своє відображення майже у всіх сферах життєдіяльності людини. Вітчизняні науковці під конституційним правом на інформацію загалом розуміють сукупність можливостей, та важливе місце серед них займають інформаційні права громадян, пов'язані з проведенням виборів. З цього слідує, що відносини з приводу інформаційного забезпечення виборів, так звані "виборчі інформаційні" відносини, входять в комплексну групу відносин, пов'язаних з конституційним правом на інформацію. Серед них, зокрема, відносини, пов'язані із забезпеченням виборцям поінформованості (розширення кола об'єктивних знань) з питань виборчого законодавства, відносини, пов'язані з інформаційним забезпеченням проведення виборів на всіх основних стадіях, інформаційні відносини, що виникають у зв'язку зі створенням іміджу кандидата або політичного об'єднання (політична реклама, зокрема) тощо [1, с. 304].

Закон України "Про вибори народних депутатів України" встановлює обов'язок органів державної влади сприяти поширенню різнобічної, об'єктивної та неупередженої інформації, потрібної для здійснення усвідомленого, поінформованого, вільного вибору, важлива роль у цьому процесі належить інформаційному забезпеченню виборів.

Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 17 листопада 2011 р. вперше в історії виборчого законодавства закріпив як окрему категорію інформаційне забезпечення виборів та його складові, без конкретного тлумачення. Таким чином актуальною для юридичної науки, в тому числі науки конституційного права, є проблема аналізу інформаційного забезпечення виборів, його складових та

значення останнього в механізмі реалізації не тільки виборчих прав, а й права на інформацію, як окремого конституційно-правового інституту.

Певно, що ступінь розвитку конституційно-правового інституту прав і свобод людини і громадянина в державі є показником рівня розвитку самої держави, а належний механізм реалізації норм цього інституту, зокрема права на інформацію, свідчить про демократизм, існуючий правопорядок, законність тощо.

Найпростіше механізм реалізації права і свобод визначають як діяльність суб'єкта права, зобов'язаної сторони, законотворчого органу, правозастосовного органу та наявні юридичні норми, які регулюють їх діяльність [2, с. 185]. На наше переконання, механізм реалізації права на інформацію, зокрема, права виборців на інформацію також можна розглядати як процес діяльності відповідних суб'єктів.

Варто зауважити, що категорія інформаційне забезпечення виборів містить в собі декілька взаємопов'язаних складових елементів, тобто інформаційний елемент, забезпечувальний елемент і виборчий. Так у словниках термін "забезпечення" тлумачиться у близьких значеннях, але вони мають певні відмінності. Наприклад, у Новому тлумачному словнику української мови він розглядається у двох значеннях: 1) надання чи створення матеріальних засобів; 2) гарантування чогось [3]. У Великому тлумачному словнику термін "забезпечення" пояснюється через дієслово "забезпечувати", яке вживається у декількох значеннях: "створювати надійні умови для здійснення чого-небудь"; "гарантувати щось"; "захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки" [4].

Таким чином, семантичні аспекти дослідження змісту поняття "забезпечення" дозволяють розглядати його як вид діяльності, систему напрямків чи певні заходи, спрямовані на покращення чи удосконалення чогось конкретного. Тобто, спираючись на визначення терміну "забезпечення", як складового елементу інформаційного забезпечення виборів, останню категорію можна розглядати через призму діяльності відповідних суб'єктів.

Саме тому вважаємо, що діяльність з приводу забезпечення "виборчих інформаційних" прав громадян можна визначити як своєрідний механізм реалізації права громадян на "електоральну" інформацію, який в свою чергу, є складовим елементом механізму реалізації комплексного конституційного права на інформацію.

До елементів механізму реалізації конституційних права і свобод належать: конституційні норми, що закріплюють права, свободи та обов'язки; самі конституційні права, їх зміст та структура; конституційні обов'язки; гарантії їх реалізації; юридична діяльність, яка є самою суттю реалізації; законність і правосвідомість людини і громадянина, яка забезпечує правильне розуміння ним своїх конституційних прав шляхом їх реалізації; стадії реалізації конституційного права [5, с. 352].

Підтвердженням того, що інформаційне забезпечення виборів є механізмом реалізації права громадян на інформацію про вибори являються норми конституційного законодавства. Так положення статті 34 Конституції України

визначають основні засади відносин, що пов'язані з інформацією, а також інформаційні права, зокрема, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій розсуд. В свою чергу, положення статті 38 Конституції України закріплюють право громадян брати участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що на нашу думку, реалізується завдяки праву на інформацію, зокрема праву на "електоральну" інформацію.

Інформаційному забезпеченню виборів присвячено розділ VIII в ЗУ "Про вибори народних депутатів України", який має одноіменну назву, норми якого закріплюють та гарантують "виборчі інформаційні" права громадян, а саме право виборців на доступ до різнобічної, об'єктивної та неупередженої інформації, потрібної для здійснення усвідомленого, поінформованого, вільного вибору.

Праву громадян на "електоральну" інформацію кореспондують обов'язки держави, яка є і гарантом цього права, і правозобов'язаним суб'єктом в особі своїх органів. Реальність права на інформацію про вибори забезпечується всією систематичною організаторською діяльність органів державної влади, зокрема, системи виборчих комісій. В межах нашого дослідження, ми розглядаємо інформаційне забезпечення виборів як діяльність і відповідних суб'єктів по забезпеченню права громадян на інформацію про різноманітні заходи, що відбуваються під час виборчого процесу.

Таким чином, втілення в життя правових норм, що визначають право громадян на інформацію про вибори, здійснюється в межах налагодженого механізму реалізації комплексних виборчих інформаційних прав виборців. Такий механізм можна визначити як систему взаємопов'язаних елементів, від дієвості якого значною мірою залежить забезпечення кожному суб'єкту виборчого процесу реальної участі в ньому.

У цілому, регулювання певного права на інформацію, зокрема, права на "електоральну" інформацію в Україні не обмежується тільки нормами конституційного, а й здійснюється на рівні спеціального законодавства, яке на сьогодні в багатьох випадках не завжди відповідає рівню інформаційних правовідносин. Для реалізації цього права громадян України створено низку правових механізмів, які реалізуються перш за все під час виборчого процесу, основним з яких є інформаційне забезпечення виборів. Посилення науково обґрунтованого підходу до розробки основних засад правового регулювання питань, пов'язаних з інформаційним забезпеченням виборів – один із шляхів його реального та ефективного здійснення.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Виборче право України : навчальний посібник / за ред. В. Ф. Погорілка, М. І. Ставнійчук. – К. : Парламентське вид-во, 2003. – С. 304.
2. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. – К. : Видавництво "Юридична думка", 2007. – С. 185.

3. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1999. – 941 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.-Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.

5. *Колодій А. М.* Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Правова єдність, 2008. – С. 352.

6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

7. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 10-11, ст. 73.

Морозова В. О.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА КИТАЮ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

Розвиток інформаційних технологій в умовах глобалізації інформаційного простору актуалізує проблему інформаційної безпеки держави, під якою розуміють стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави в інформаційній сфері [3, с. 92].

Інформаційна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки України. І важливу роль в її забезпеченні відіграє інформаційна безпека телекомунікацій (стан захисту інформації в телекомунікаційних мережах). Вирішення проблем забезпечення інформаційної безпеки телекомунікацій для України неможливо без наукового дослідження досвіду інших країн світу. Саме тому інтерес для України представляє досвід Китаю, який в галузі розвитку телекомунікацій останнім часом здійснив значний технологічний ривок.

На час набуття Україною незалежності в КНР телекомунікаційна інфраструктура була нерозвиненою. В селах та у невеликих містах телефонний зв'язок був відсутнім. В країні діяв лише один державний телефонний оператор. Проте швидкі темпи росту економіки в результаті реформ 90-х сприяли бурхливому розвитку інформаційно-телекомунікаційної галузі. В 2005 році 85% сільського населення КНР мали телефонний доступ [4, с. 10].

До пріоритетних напрямків розвитку телекомунікаційної сфери Китаю відносяться телефонний (стаціонарний та мобільний) зв'язок, телебачення, Інтернет.

Число абонентів мобільного зв'язку в КНР у 2001 році перевищило 150 млн. Китай став першим у світі ринком послуг мобільної телефонії. За даними 2005 року число абонентів мобільного зв'язку досягнуло 400 млн.

Послугами телебачення користуються майже всі китайці – за даними РВС до 95% китайських сімей. До 2004 року монополістом, навіть, на новому ринку цифрового телебачення, було Центральне китайське телебачення, однак, у 2004 року уряд припинив монополію, видавши ще чотири ліцензії.

У 2001 році Китай став членом ВТО і мусив лібералізувати власні ринки, зокрема, телекомунікаційні. Вступ до ВТО вимагав створення нових правил регулювання телекомунікаційної сфери, перш за все, її відкритості. Проте це завдавало удару по інформаційній безпеці країни. Тому китайське керівництво вирішило приділити значну увагу контролю та захисту телекомунікаційної сфери в національних інтересах, навіть, після відкриття ринку [1, с. 226-227].

До початку реформ 90-х органами державного управління інформаційно-телекомунікаційної сфери в Китаї були до десятка відомств: Міністерство пошт та телекомунікацій, Міністерство інформаційної індустрії, Держкомітет з радіомовлення, кіно та телебачення, Державне управління стандартизації та ін. Після серії реорганізацій 90-х років головним державним органом управління в інформаційно-телекомунікаційній сфері стало Міністерство інформаційної індустрії (МІІ). У регіонах почали діяти її провінційні установи (Provincial Telecom Administrations – PTA). За законом, МІІ відповідає за загальне планування, управління та фінансування інформаційно-телекомунікаційної сфери, зокрема радіо-, теле- та приватним сектором телекомунікацій. Міністерство монопольно видає ліцензії, контролює роботу провайдерів та є фактичним провідником урядової політики в інформаційно-телекомунікаційній сфері.

Захист телекомунікаційної сфери посилюється шляхом ретельного контролю з боку уряду за діяльністю як іноземних, так і китайських інвесторів. Тобто, умови для інвесторів є жорсткими, але вони дійсно захищають телекомунікаційний сектор Китаю.

Цензура є державною політикою КНР в національному інформаційному просторі, особливо після спроби державного перевороту на площі Тяньаньмень в кінці 80-х. Перш за все, відкрита цензура стосується Інтернету.

В 1994 році, рік потому, як Інтернет в Китаї став доступний суспільству, Державна Рада затвердила “Правила регулювання безпеки комп’ютерних та інформаційних систем” (Regulations for the Safety Protection of Computer Information Systems), відповідно до яких держава встановила жорсткий контроль за провайдерами Інтернет-послуг і користувачами. Загальне забезпечення інформаційної безпеки в китайському сегменті Інтернету правилами було покладено на Міністерство державної безпеки КНР. Всі організації і приватні особи, зайняті у сфері Інтернет-бізнесу, повинні підпорядковуватися регулюванню, перевіркам и керуючим директивам Міндержбезпеки. Правилами суворо заборонено використання мережі Інтернет для створення, розповсюдження, копіювання або передачі “реакційної” інформації, зокрема: заклики до порушення державних законів, нормативних актів або

Конституції, повалення соціалізму або державної влади, порушення цілісності країни; поширення помилкової інформації. Порушення правил тягне серйозне покарання.

До ще більшого посилення цензурного контролю Інтернета в КНР призвела друга спроба китайської революції, рухомою силою якої стала релігійна секта "Фалунь". Після заборони секти та масових арештів, уряд вдався до ще більшої цензури телекомунікаційної сфери і, вперш за все, в галузі Інтернет. З'являються нові правила користування Інтернетом: "Правила надання та управління інформаційними послугами в Інтернеті" (Internet Information Service and Management Rules) та "Адміністративні правила надання Інтернет-новин" (Rules on the Administration of Internet News Information Services). Правила охоплюють основні сфери Інтернет-сервісу. Ці правила встановлюють низку обмежень для іноземних інвестицій в Інтернет, вимагають суворого контролю над змістом сайтів та надають можливість швидкого припинення діяльності цілих сегментів Інтернет–сервісу. При цьому обов'язок за первинне очищення ресурсу лягає на самі Інтернет–компанії. Згідно з правилами та відповідними до них інструкціями, забороняється розміщувати матеріали "підривного змісту", інформацію, яка "наносить збитки репутації КНР". Від операторів Інтернет-послуг вимагається слідкувати та фільтрувати зміст сайтів та мати інформацію щодо користувачів й передавати необхідні дані по першій вимозі поліції. Компанії, які не дотримуються правил, штрафуються або ліквідуються. Інтернет-портали повинні мати "програми безпеки", сортуючи та переправляючи у органи держбезпеки політично сумнівні повідомлення. Провайдери повинні видаляти небажані та заборонені матеріали. До розробників програм висунуті вимоги письмово гарантувати відсутність прихованих (таємних) програм, кодів та інших засобів злому або шпіонажу. Питання цензури контролюють не тільки спецслужби та всеохоплююче міністерство МІІ, а й спеціальна створена владна служба – "Бюро з контролю за інформацією в Інтернеті" (Internet Information Management Bureau), яка оприлюднила перелік забороненого ресурсу, в якому окрім стандартних (заклики до збройного повалення ладу та ін.) входять етнічний сепаратизм та "шкідливі релігійні культи", порнографія та насилля. Сайти, сторінки та адреси, які не відповідають вимогам цензури, закриваються чи блокуються.

Китай відрізняється жорстким підходом до всесвітньої мережі. КНР успішно вирішує завдання забезпечення тотального державного контролю над IP-мережами та методично посилює міри контролю, періодично розробляючи нові нормативні акти в цьому напрямку державного регулювання.

Отже, державна політика Китаю у сфері інформаційної безпеки в галузі телекомунікацій є ефективною. Вихід КНР на світові ринки супроводжується жорстким адмініструванням з боку влади та намаганням повного захисту національних інтересів. Це стосується інформаційно-телекомунікаційної сфери, що є стратегічної з точки зору національної безпеки держави. Захист телекомунікаційної сфери в КНР здійснюється не тільки за допомогою офіційного регулювання, а й

шляхом напівофіційного та неофіційного, але дуже дієвого адміністрування, зокрема, за рахунок особистих зв'язків та дій спецслужб.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Гуз А. М.* Історія захисту інформації в Україні та провідних країнах світу : навчальний посібник / А. М. Гуз. – К. : КНТ, 2007.
2. Динамичное развитие Китая и Индии в 2006 и 2007 гг. – БИКИ. – 2007. – № 10.
3. *Корміч Б. А.* Інформаційна безпека: організаційно-правові основи : навч. посібник / Б. А. Корміч. – К. : Кондор, 2004.
4. О развитии информационно-коммуникационных технологий в КНР. – БИКИ. – 2007. – № 4.

Мотишина І. М.
здобувач
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Кожна епоха ставить перед своїми учасниками свої завдання та відкриває свої перспективи, активізуючи процеси, які в подальшому можуть мати різні, часто суперечливі і непередбачені наслідки. Не є виключенням у цьому і сьогоднішній час. Впродовж останніх десятиліть українська громадськість, як і світове співтовариство є учасниками формування нової епохи – так званої інформаційної ери, в якій провідну роль починають відігравати відносини, що стосуються інформаційних процесів, де пріоритетними є знання, всебічний розвиток особистості, формування і запровадження нових, часто революційних інформаційно-комунікативних технологій і процесів, що є їх наслідками. Саме ці інформаційні процеси впродовж останніх років набули ознак цілеспрямованої і науково обґрунтованої інтелектуальної діяльності. Важливу роль у цих процесах покликано відігравати право, яке має можливість впливати на хід названих процесів (трансформаційних змін) безпосередньо, підтримуючи їх найпрогресивніші починання, підвищуючи рівень інформаційно-правової та загальної культури населення та демократизації суспільства в цілому. У свою чергу, розвиток української правової системи, визнання пріоритету прав і свобод людини і громадянина потребує нового підходу до розуміння правових понять і інститутів.

Вказані обставини обумовлюють активні дослідження у сфері інформаційного права і визначають місце інформаційного права в системі права України, а в подальшому – втілення досягнень науки в інформаційне законодавство України.

Право, виконуючи економічні і соціально-політичні функції і взаємодіючи з державою, постійно розвивається, удосконалюється та змінюється, реагуючи на виклики часу і регулюючи суспільні процеси, що виникають.

На сьогодні стан інформаційного суспільства потребує від правової системи динамічного розвитку, вироблення відповідних доктринальних положень, комплексної організації правового забезпечення інформаційної сфери та гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими та світовими стандартами. При цьому мова ведеться не про сліпе копіювання норм міжнародного законодавства (“рецепцію права”), а про їх імплементацію з урахуванням національних психологічних, економічних та ментальних особливостей.

На думку вітчизняних дослідників, об’єктивною передумовою становлення інформаційного права є виникнення різного виду загроз та складностей у зв’язку із розповсюдженням та споживанням інформації, котрі необхідно якимось чином подолати. Тому таким регулятором повинно стати інформаційне право, спрямоване на якісне та ефективне регулювання суспільних відносин, що формуються в ході забезпечення реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб в інформаційні сфері [1, с. 342]. У той же час, виділення інформаційного права із загальної системи права не пов’язано тільки із задоволенням суспільних та державних потреб і завдань. Процес формування інформаційного права пов’язаний також з наявністю в цій галузі наступних конструкцій: 1) самостійного предмету правового регулювання; 2) методу правового регулювання суспільних відносин в інформаційному праві; 3) системи інформаційного права; 4) джерел інформаційного права; 5) понятійного апарату, властивого лише даній галузі права та інше [1].

Інформаційне право набуває вагомого значення, у зв’язку з інформацією та усіма похідними від неї феноменами. Однак, разом із позитивними аспектами розвитку інформаційних технологій та процесу інформатизації, є і негативні, а саме: значне відставання технологічного розвитку одних держав від інших, інформаційні війни, кіберзлочинність, кібертероризм, низький рівень загальної інформаційної культури тощо. Виникає цілий комплекс проблем, пов’язаних із правовим забезпеченням інформаційних відносин та інформаційної сфери життєдіяльності людини, суспільства, держави та міжнародного співтовариства, які ускладнюються ще й відставанням реакції юридичної науки (інформаційного права) від темпів розвитку реалій інформаційного суспільства.

За висновками В. Г. Пилипчука, інформаційне право є комплексною галуззю права, так як воно регулює відносини, які виникають під час виробництва, передачі, обробки, розповсюдження, пошуку, отримання і використання інформації та одночасно міжгалузевою юридичною дисципліною, яка потребує всебічного філософського обґрунтування [2, с. 150].

На сьогоднішній день про інформаційне права можна говорити як про явище, яке відбувається, адже з проголошенням незалежності України почалося формування вітчизняного законодавства у галузі інформації та інформатизації, а останніми роками дослідження у інформаційні сфері зросли в прогресії. Проте багато правових аспектів інформаційного права залишаються вивченими не в повній мірі, крім того динамічний

стан інформаційного законодавства зумовлює появу нових інститутів і норм у системі інформаційного права. Так, реаліями сьогодення та перспективами розвитку інформаційного права є: 1) в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та нових суспільних відносин актуалізується потреба розвитку інформаційного права та його виокремлення в самостійну наукову спеціальність; 2) напрацювання системного підходу в державі щодо вирішення правових проблем в інформаційній сфері з виробленням єдиної державної ідеології, загальноприйнятої системи моральних, духовних цінностей та новітньої національної ідеї; 3) врегулювання питань національної інформаційної безпеки держави, людини та громадянина в умовах інформаційної глобалізації; 4) врегулювання та протидія інформаційній агресії та насиллю, спробам маніпуляції свідомістю людини, протидії інформаційно-психологічним операціям та наслідкам використання інформаційної зброї; 5) визначення правових аспектів розвитку та користування мережею Інтернет; 6) забезпечення права громадян на доступ до публічної інформації; 7) створення та дотримання умов для захисту персональних даних; 8) упорядкування та кодифікація інформаційного законодавства України з імплементацією норм міжнародного права; 9) узгодження понятійно-категоріального апарату галузі права; 10) визначення та філософське розуміння поняття "інформація" та його змістового наповнення; 11) розвиток та законодавче закріплення суспільних відносин за функціональними напрямами інформаційної діяльності; 12) покращення технічної сторони інформаційних відносин (оновлення парку ІКТ, розробка та виробництво вітчизняного програмного забезпечення тощо) та інше.

Підводячи підсумки, варто зазначити, що інформаційне право України – це відповідь правової науки на виклики інформаційної епохи XXI століття, яка має у своєму арсеналі як питання, що потребують вирішення, так і механізми, що можуть це вирішення забезпечити.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Панова І. В.* Інформаційне право: теоретичні засади формування, становлення та утвердження в системі права України / І. В. Панова // Митна справа. – 2011. – № 4(76). – Частина 2. – С. 340–345.
2. *Пилипчук В.* Розвиток правової науки в інформаційній сфері: системні проблеми та пріоритети / В. Пилипчук // Право України. – 2013. – № 9. – С. 146-161.
3. *Кохановська О. В.* Розвиток теорії інформаційного права / О. В. Кохановська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки. – 2005. – № 63-64. – С. 22-25.
4. *Кушакова-Костицька Н. В.* Філософські проблеми права в інформаційну добу / Наталія Вадимівна Кушакова-Костицька // Університетські наукові записки. – 2010. – № 2. – С. 214-216.

Ширченко А. А.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ОСМИСЛЕННЯ МІСЦЯ І РОЛІ ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасному світі особливе значення належить саме інформації, інформційним технологіям, інформаційним процесам та правовому регулюванню зберігання, використання і захисту інформації. Загальновживаним визанченням поняття "інформація" є – сукупність відомостей (даних), які сприймають із навколишнього середовища (вхідна інформація), видають у навколишнє середовище (вихідна інформація) або зберігають всередині певної системи. Відносини щодо правового обігу інформації і правові норми, що регулюють такі відносини, формують інформаційне суспільство.

Що ж насправді являє собою інформація та інформаційне суспільство? Термін "Інформаційне суспільство" було прийнято використовувати щодо нової світової спільноти, яка базується на інформації. Загальноприйнятого визначення – що таке інформаційне суспільство ще немає, хоча в розумінні кола проблем, які воно охоплює і які мають бути вирішені при цьому, є істотні просування. Найпоширенішими визначеннями слід вважати такі:

Інформаційне суспільство – це таке суспільство, в якому виробництво і споживання інформації є найважливішим видом діяльності, а інформація признається найзначнішим ресурсом.

Інформаційне суспільство – ступінь в розвитку сучасної цивілізації, що характеризується збільшенням ролі інформації і знань в житті суспільства, зростанням частки інфокомунікацій, інформаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті, створенням глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їх соціальних і особових потреб в інформаційних продуктах і послугах, а також правове регулювання відносин, що виникають у процесі задоволення потреб в інформації на реалізоване право законного доступу до неї.

Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому реалізований загальний доступ до глобальних джерел інформації та автоматизованої її обробки.

Кожен з нас має право, відповідно до норм Конституції і законодавства України, користуватися найбільш зручним для себе поняттям, але не слід забувати про певні характеристики, ознаки сучасного інформаційного суспільства, без яких воно не є досконалим у своїх проявах. Найголовнішими ознаками інформаційного суспільства є:

– формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору держави, як частини світового інформаційного простору, повноправна участь України в процесах інформаційної і економічної інтеграції регіонів, держав і народів;

– ставлення в подальшому домінування в різних сферах перспективних інформаційних технологій, засобів обчислювальної техніки і телекомунікацій;

– створення і розвиток ринку інформації і знань як факторів виробництва на додаток до ринків природних ресурсів, праці і капіталу, перехід інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціально-економічного розвитку, фактичне задоволення потреб суспільства в інформаційних продуктах і послугах;

– зростання ролі інформаційно-комунікаційної інфраструктури в системі суспільного виробництва;

– формування ефективної системи безпеки інформації і забезпечення її достовірності;

– підвищення рівня освіти, науково-технічного і культурного розвитку за рахунок розширення можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному і регіональному рівнях, і, відповідно, підвищення ролі кваліфікації професіоналізму і здібностей до творчості.

– створення ефективної системи забезпечення прав громадян і соціальних інститутів на вільне одержання, поширення і використання інформації як найважливішої умови демократичного розвитку.

З огляду на вищезазначене, можна зрозуміти, що інформаційне суспільство на досить високому рівні розвиває освітню сферу, роблячи величезні внески у її розвиток. Тому що знання формують основу для реалізації потреб освіти і складають один з найважливіших виробничих чинників.

У сучасних умовах інформація стає реальним соціальним ресурсом, так як інформація здатна допомогти людині адаптуватися у житті в умовах невизначеності, пристосуватися до постійних змін, виробити нові стереотипи поведінки, що відповідають новим обставинам. Інформація є важливим ресурсом соціально-економічного, технологічного і культурного розвитку. Більше того, інформація визначається головною вартістю цивілізації і отримує статус домінанти.

Цілком природньо, що при виникненні, розвитку та становленні будь-якої обширної сфери у всіх розвинених державах строються всі належні умови, щодо регулювання, контролю і безпеки цією сферою, так формуються нові галузі права. Таким чином в Україні розвивається інформаційне право, завданням якого є визначати права і обов’язки конкретних учасників суспільних відносин щодо інформації, як об’єкта суспільних відносин.

Сутністю забезпечення інформаційної безпеки є діяльність соціального суб’єкта, направлена як на захист інформаційного світу, так і на захист інформаційного права кожного громадянина. У зв’язку з тим, що такі моделі можуть бути відображені як у свідомості окремої людини, певної групи осіб, суспільства, так і на фізичних носіях інформації, інформаційна безпека має дві складові: інформаційно-психологічну, інформаційно-технічну.

Технологічними основами інформаційного суспільства є телекомунікаційні й інформаційні технології, які стали лідерами технологічного поступу, невід’ємним елементом будь-яких сучасних технологій, сприяють економічному зростанню, створюють умови для вільного обігу в суспільстві великих масивів інформації і знань,

спричиняють істотні соціально-економічні перетворення і, зрештою, становлення інформаційного суспільства. Але поряд з певними успіхами, процес інформатизації вищої освіти в Україні виявив цілий комплекс споріднених проблем, серед яких головною є відсутність єдиного підходу в обґрунтуванні і формуванні напрямів застосування інформаційно-комп'ютерних технологій для вдосконалення системотворчих елементів освітньої діяльності у ВНЗ.

Під категорією "інформаційне законодавство України" ми розуміємо множину нормативно-правових актів прийнятих Верховною Радою України у формі законів та постанов нормативного змісту, які регулюють суспільні відносини щодо інформації.

У публічному праві України вже створено велику кількість нормативних актів, які прямо або опосередковано регулюють інформаційні відносини у різних галузях суспільства, що є кроком вперед для розвитку і інформатизації сучасного світу.

Отже, Входження України до світового інформаційного простору – найважливіше завдання сьогодення, вирішення якого залежить від проведення глибокої структурної та технологічної реформи у всіх сферах суспільного життя нашої країни, впровадження сучасних інформаційних технологій (далі – ІТ), розуміння сутності і потенційних можливостей інформації та інформатизації. В Україні, так само, як і в усьому світі, проблемам інформації та інформаційних відносин приділяють увагу фахівці різних галузей права, однак найбільший інтерес в останні роки викликають питання, пов'язані із регулюванням інформаційних відносин у цивільному праві, реалізацією та захистом прав пов'язаних із інформаційними технологіями.

Поняття інформації, виступаючи в якості центрального в ряді природничо-наукових галузей знань, залишається і досі одним із найбільш спірних і неоднозначних, навіть загадкових явищ, які піддавалися філософському, економічному, математичному, історичному, а тепер і правовому аналізу.

Інформаційне суспільство – нова історична фаза розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація і знання.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Береза Т. А.* Україна на шляху до Всесвітнього Саміту з Питань Інформаційного Суспільства / *Т. А. Береза* // Інформаційне суспільство. Шлях України // Бібліотека інформаційного суспільства. – К. : "Відродження" та ПРООН, 2004.
2. *Мельник Л. Г.* Введение: На пороге информационного общества // Социально-экономические проблемы информационного общества / под ред. д.э.н., проф. Л. Г. Мельника. – Сумы : ИТД "Университетская книга", 2005.
3. *Скаленко О.* Глобалізаційні виміри інформаційної безпеки / О. Скаленко // Економічний часопис XXI. – 2004.

СЕКЦІЯ VI
ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА; АГРАРНОГО ПРАВА; ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА; ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПРАВА

Салтовський І. О.,
завідувач кафедри правознавства
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат філософських наук, доцент (м. Київ)
Салтовський О. І.,
професор кафедри політичних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор політичних наук, професор (м. Київ)

СУБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Загроза глобальної екологічної катастрофи є одним із найбільших викликів, що стоять сьогодні перед людством і потребують швидкої та ефективної координації зусиль для знаходження швидкої та ефективної відповіді й реалізації програми цілеспрямованих дій всього світового співтовариства.

Досягнення гармонійності та оптимальності взаємовідносин в системі "суспільство-природа" є головною передумовою та засобом подолання загрози глобальної екологічної катастрофи й породженої антропогенною діяльністю глобальної екологічної кризи, яка ставить під загрозу саме існування людини як біологічної істоти. Для реалізації цієї стратегічної, в соціально-екологічному відношенні, мети людству необхідно здійснити цілий комплекс глобальних заходів. Проведення цих заходів є досить складною справою, оскільки передбачає "нав'язування" всім членам суспільства певних цілей та норм поведінки і забезпечується окремим видом владних відносин який називається соціально-екологічною політикою.

Соціально-екологічна політика – це сукупність науково обґрунтованих принципів регулювання взаємовідносин суспільства та природи, що базуються на усесторонньому врахуванні законів їх розвитку, і що передбачає оптимальну структуру виробничих сил, темпи, пропорції розвитку яких забезпечують відтворення

природного середовища та гарантують суспільству економічне процвітання та благополуччя. Вона є тим засобом, який повинен сконцентрувати зусилля суспільства у напрямку оптимізації його природоперетворюючої діяльності та гармонізації відносин з природою.

З іншого боку, соціально-екологічна політика є відображенням фактичного змісту відповідних видів регулюючої діяльності держави та її органів у сфері економіки і господарювання, освіти й культури, права та управління. Підвищена увага до конкретних політико-правових способів вирішення соціально-екологічних проблем у кожній соціальній системі, до найбільше адекватних механізмів національних екополітик і програм – магістральний напрямок сучасного соціально-екологічного знання.

Мета соціально-екологічної політики полягає у забезпеченні гармонічної взаємодії суспільства та природи, в покращанні якості оточуючого середовища в процесі функціонування економіки, за умови повного задоволення матеріальних, духовних та екологічних потреб суспільства. Соціально-екологічна політика покликана узгодити соціальні та екологічні цілі суспільства як основу розв'язання проблеми глобальної екологічної кризи.

Оскільки проведення соціально-екологічної політики неможливе без узгодження (підкорення) інтересів та воль окремих індивідів чи їх груп спільній меті то головним її суб'єктом є держава. Держава, за своєю суттю, є механізмом узгодження інтересів індивідів і, як писав видатний український вчений, політик і письменник І. Франко, виражає "добро загалу". Саме тому вона може репрезентувати суспільство в цілому в його "діалозі" з природою спрямованому на відновлення гармонії між ними на якісно новому етапі розвитку людської цивілізації. Крім того держава має виключне право на прийняття законодавчих актів обов'язкових для всіх громадян держави, а також осіб без громадянства та іноземців, що перебувають на її території та застосовувати, в разі необхідності, примус для їх дотримання.

Держава присвоює собі виключне право на представництво загальносуспільного інтересу, а також на легальне застосування насильства задля його захисту. Крім того, держава має виключне право на стягнення з громадян певних коштів, що можуть бути використані для реалізації тих чи інших програм, в тому числі й спрямованих на оптимізації відносин суспільства та природи.

Різні органи державного управління, міністерства, відомства, органи державної влади можуть впливати на реалізацію регулювання соціоприродних відносин лише як складові держави і самостійними суб'єктами не є.

Окрім держави право на вираження загального суспільного інтересу, регулювання відносин задля його реалізації, створення відповідної нормативної бази та збирання коштів для створення ресурсної бази для їх вирішення на рівні територіальних громад мають також й органи громадського самоврядування. За певних умов вони також отримують і можливість використання легального насильства

для примусу громадян на своїй території до певних дій та створення для цього відповідних органів, наприклад муніципальної міліції.

В структурі соціально-екологічної політики сучасної держави можна виділити такі основні рівні – локальний, національний та глобальний.

Локальний рівень здійснення соціально-екологічної політики пов'язаний з гармонізацією відносин суспільства та природи в певних місцевих соціоекосистемах (міста, селища, села). Здійснювати завдання соціально екологічної політики на цьому рівні покликані органи місцевого самоврядування. Вони можуть приймати певні акти розпорядчого характеру (в рамках загальнонаціонального законодавства та власної компетенції) та слідкувати за їх дотриманням. В разі необхідності місцевим органам можуть надаватись права на закриття суб'єктів господарювання, що порушують екологічні норми природоперетворюючої діяльності прийняті в державі. На цьому рівні відбувається безпосередній контроль за виконанням екологічного законодавства та здійснюється більшість безпосередніх державних заходів з охорони оточуючого природного середовища. На локальному рівні суб'єктами соціально-екологічної політики виступають держава та органи місцевого самоврядування.

Однак стратегічні рішення приймаються на більш високому – національному рівні. Держава виступає головним координатором природоохоронної діяльності на всій своїй території. Їй одній належить виключне право на застосування, в крайньому разі, навіть силових засобів для реалізації загальнонаціональних інтересів, в тому числі і соціально екологічних. Для цього вона має потужний карний апарат та відповідні повноваження. Показовим є приклад здійснення державою соціально-екологічної політики з застосуванням економічних та адміністративних важелів в Гонконзі. З 1 липня 1990 року, власті цієї території заборонили використання продуктів з важкої нафти. За порушення цього розпорядження передбачалось тюремне ув'язнення на термін до 6 місяців. Наслідком стало зменшення викидів в атмосферу двоокису сірки на 80%.

Однак жодна держава не може вирішити в повній мірі соціально-екологічну проблему оскільки вона має глобальний характер. Забруднення оточуючого середовища не визнають національних кордонів – викиди окислів сірки європейських теплових електростанцій є причиною кислотних дощів в Скандинавії, американських – в Канаді, вирубування тропічних лісів Амазонії скорочують можливості регенерації кисню у всій атмосфері нашої планети, відходи швейцарських хімічних концернів по Рейну досягають вод Північного моря, радіоактивні викиди після аварії на Чорнобильській АЕС поширюються атмосферними потоками по всій планеті і т.п. Вирішення глобальної екологічної проблеми вимагає координації національних зусиль на міжнародному, глобальному рівні співробітництва та здійснення екологічної політики. При цьому й тут єдиним суб'єктом формування соціально-екологічної політики є держави, оскільки міжнародні організації діють лише в межах компетентності, що їм надаються національними державами.

Особливості сучасної глобальної екологічної ситуації примушують відмовитись сучасні держави від практики підтримання соціальної та екологічної стабільності за допомогою старих методів охорони довкілля. Запорука національної соціально-екологічної безпеки полягає в забезпеченні роботи та гармонійної взаємодії дієвих адміністративно-управлінських, правових та економіко-регулятивних механізмів реалізації докорінних змін у взаємовідносинах з оточуючим природним середовищем. Однак найбільш ефективною буде їх робота лише за умови високого рівня соціально-екологічної та політико-правової культури суспільства.

СЕКЦІЯ VII
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ПУБЛІЧНОГО, ПРИВАТНОГО, ГУМАНІТАРНОГО

Деменюк Т. Ю.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО НОВІТНЬОГО РОЗУМІННЯ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

Європейський суд з прав людини є однією з основних міжнародних правозахисних інституцій загальноєвропейської системи захисту прав людини до компетенції якої віднесено відповідно до ст. 32 Конвенції про захист прав та основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколом № 11, питання тлумачення і застосування даної Конвенції. Це нормативне положення дозволяє Суду робити консультативні висновки з приводу правових питань, що пов'язані з тлумаченням. Саме тому за роки продуктивної правотворчої діяльності Європейський суд сформував дієву систему інтерпретації норм права на правову допомогу через призму встановлених ним рішень по справах. Наразі це сформулювало розширене, новітнє трактування права на правову допомогу в порівнянні з прямою нормою, передбаченою п. "с" ч. 3 ст. 6 Конвенції.

Так, в зазначеній статті вказано, що кожний обвинувачений має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя. Це положення більш детально характеризується в судовій практиці і деякі його аспекти висвітлені в рішенні по справі "Пакеллі проти Німеччини" від 25 квітня 1983 року. Відповідно до пункту 31, Суд виділив три права, які гарантуються особі, обвинуваченій у кримінальному правопорушенні:

1) право захищати себе особисто;

2) використовувати допомогу адвоката на свій власний вибір; і, за певних умов,

3) одержати правову допомогу безоплатно, при чому Судом було вказано, що при розгляді справи стосовно прав людини адвокат, погодившись надавати позивачеві

правову допомогу, повинен керуватися виключно загальними інтересами, навіть якщо останній не має змоги оплатити надані послуги. Дане положення підкреслює, що право на правову допомогу не обмежується лише допуском або призначенням адвоката для ведення справи, але й має на меті практичне та ефективне використання цього права, що забезпечується через такі складові чинники як :

• Надання інформації. Надання обвинуваченим інформації має вирішальне значення, оскільки особа, яка не знає про надане їй право на юридичну допомогу, буде не в змозі використати це право для свого захисту.

• Доступ до заходів. Європейський Суд з прав людини зазначає, що у обвинувачених має бути доступ до всього спектру послуг і заходів, безпосередньо пов'язаних з правовою допомогою, які має належним чином забезпечити захисник. Сюди можна віднести обговорення справи, побудову захисту, збір доказів на користь обвинуваченого, підготовку до допиту, підтримку обвинуваченого в його скруті, перевірку умов утримання.

• Достатня кількості часу і конфіденційність. Необхідними умовами ефективної правової допомоги є конфіденційність спілкування з адвокатом і достатній час для підготовки захисту.

У справі С. проти Швейцарії Суд ухвалив, що адвокат захисту і сам підзахисний повинні мати змогу вільно спілкуватись без порушення конфіденційності, незалежно від форми спілкування – усної або письмової. Вони також повинні мати право на своєчасне спілкування під час здійснення арешту або затримання: в даній справі Суд визнав, що сорок вісім годин є строком, який порушує підпункт *"c"* пункту 3 статті 6 Конвенції.

В низці інших справ Суд вважає, що той час, який є достатнім для отримання правової допомоги в ході досудового провадження, має визначатися на основі конкретних обставин справи. У рішенні по справі Богуміл проти Португалії Європейський Суд з прав людини вказав, що ці обставини включають складність справи і суворість можливого покарання. У рішенні по справі Фатма Тундж проти Туреччини Суд без вагань визнав, що п'ятихвилинна консультація з адвокатом на початку строку перебування в поліції під вартою було недостатньою відповідно до стандартів Конвенції.

Важливі аспекти новітнього розуміння права на правову допомогу постали в ухвалах Суду з приводу того, що право на безоплатну правову допомогу захисника у випадках, коли це є необхідним, не є альтернативним праву захищати себе особисто. Це право є незалежним і згідно до нього застосовуються об'єктивні стандарти. Якщо у справі йдеться про правову проблематику, яка вимагає певного рівня професійних знань, то держава не може вимагати від обвинуваченого, щоб він намагався самостійно розв'язувати подібні питання.

Також, з практики Європейського Суду роз'яснено, що право на отримання правової допомоги виникає одразу після арешту, особі має бути наданий доступ до правової допомоги, коли її беруть під варту або ж коли обставини, що склалися, суттєво і негативно впливають на становище особи; це може статися ще до того, як офіційно мав місце її арешт. Зокрема, ніхто не може бути допитаний або запрошений для участі в слідчих або процесуальних діях без права на доступ до правової допомоги. Право на юридичну допомогу включає в себе й присутність адвоката на будь-яких допитах. Важливість такої процедури обґрунтована тим, що на етапі попереднього слідства, особливо під час будь-якого допиту або опитування обвинувачений часто опиняється в особливо вразливому становищі. У справі "Шабельник проти України" Європейський Суд постановив, що хоча основна мета статті 6 стосовно розгляду кримінальних справ полягає в забезпеченні справедливого судового розгляду Судом, компетентним встановити обґрунтованість "будь-якого... кримінального обвинувачення", це не означає, що ця стаття не стосується досудового провадження. Таким чином, вимоги статті 6 (зокрема пункту 3) можуть також бути застосовними ще до того, як справу направлено на розгляд суду, якщо недотримання таких вимог на самому початку може серйозно позначитися на справедливості судового розгляду. Спосіб застосування пункту 1 і пункту 3(c) статті 6 на етапі досудового слідства залежить від особливостей відповідного провадження та обставин конкретної справи. Момент, з якого стаття 6 застосовується в "кримінальних" справах, також залежить від обставин самої справи, оскільки провідне місце, яке займає в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд, спонукає Суд віддавати перевагу "матеріально-правовій", а не "формальній" концепції "обвинувачення". Суд повторює, що, хоча право кожного обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення на ефективний захист з боку адвоката, який, у разі потреби, може бути призначений офіційно, не є абсолютним, воно становить одну з основоположних засад справедливого судового розгляду. Згідно зі статтею 6, як правило, вже на початку поліцейських допитів обвинуваченому має надаватися можливість користуватися допомогою захисника. Права захисту буде в принципі непоправно порушено, якщо при засудженні його судом використовуватимуться викривальні показання, отримані під час допиту без присутності захисника. В зазначеному випадку ми бачимо як Суд постановив, що право на правову допомогу виникає в момент, коли становище людини стає суттєво уразливим, навіть якщо її офіційно не затримано в якості підозрюваного.

Суд пояснив, що становище заявника стало значно вразливішим одразу після вжиття серйозних слідчих заходів з перевірки підозри стосовно нього та підготовки версії обвинувачення, і постановив, що було порушено пункт 1 і пункт 3(c) статті 6 Конвенції, оскільки момент, у який настає право на правову допомогу, не залежить від того, який формальний статус має підозрювана у вчиненні злочину особа.

Таким чином, рішення Європейського суду з прав людини можна розглядати як правоконкретизаційний прецедент, а саме як правозастосовчий акт, у якому через правове положення конкретизуються норми Конвенції, які набувають в процесі тлумачення нового смислового навантаження і здійснюють вплив на становлення, реформування й модернізацію сучасних національних правозахисних систем, практичне застосування європейських правових стандартів при прийнятті рішень національними судами.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – С. 270.
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Пакеллі проти Німеччини” (Eur. Court H. R., Pakelli judgement of 25 April 1983, Series A no. 64).
3. Видання Української Правничої Фундації ,,Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі”. – 1999. – № 3.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Шабельник проти України” //Офіційний Вісник України. – 2009. – № 84. – С. 63. – Ст. 2855.

Павко Я. А.
аспірант Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Київ)

АРКТИЧНА РАДА – ФОРУМ ДЛЯ РЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ

19 вересня 1996 року на основі Оттавської декларації була створена Арктична Рада вісьмома державами (Канадою, Данією, Фінляндією, Ісландією, Норвегією, Російською Федерацією, Швецією, США) в якості форуму з метою з пошуку способів організації співпраці, координації та взаємодії між арктичними державами з питань Арктики, що становлять спільний інтерес із залученням об’єднань арктичних корінних народів та інших мешканців Арктики, особливо з питань стійкого розвитку й захисту арктичного навколишнього середовища [2, с. 721]. За своєю юридичною природою вона є міжнародною міжрегіональною міжурядовою організацією. Необхідно зазначити, що дана Рада здійснює нагляд і координацію в рамках Стратегії охорони навколишнього середовища Арктики щодо Програми арктичного моніторингу й оцінки, Програми збереження арктичної природи і фауни, Програми захисту арктичного морського середовища, Програми попередження, готовності й реагування на надзвичайні ситуації; визначає сфери, на яку має поширюватися Програма стійкого розвитку, а також її контролю і координації; поширює інформацію, заохочує інтерес щодо питань, які стосуються Арктики.

В 2011 році в рамках Арктичної Ради була підписана Угода про співробітництво у галузі авіаційного та морського пошуку та порятунку в Арктиці. Також слід підкреслити, що держави-члени розробляють Угоду про співробітництво щодо морських нафторозливів та їх попередження. В Арктичній Раді сформований постійний секретаріат, створений її міжнародний фонд – Інструмент підтримки проектів – з метою фінансування проектів реабілітації екологічно небезпечних територій в Арктиці. В цілому в межах Арктичної Ради держави працюють над 80-ма проектами. [1, с. 19]/

Нагадаємо, що Арктична Рада не розглядає питання щодо військової безпеки. Сесії Ради на міністерському рівні відбуваються один раз на два роки. В перервах між ними поточними питаннями займається її робочий орган – Комітет старших посадових осіб, який засідає три-чотири рази в рік. Рішення Арктичної Ради приймаються державами-членами на основі консенсусу. В контексті участі держав в Арктичній Раді варто розрізняти статус "постійного учасника" та "спостерігача". До "постійних учасників" слід віднести Приполярну раду інуїтів, Раду саамів, Асоціацію корінних малочисельних народів Півночі, Сибіру та Далекого Сходу Російської Федерації, Міжнародну асоціацію алеутів, Арктичну раду атабасків та Міжнародну раду гвічинів. "Постійні учасники" Арктичної Ради беруть участь у переговорах та в процесі прийняття рішень в межах діяльності Ради. Статус "спостерігача" на відміну від статусу "постійного учасника" в Арктичній Раді дає право державі, яка не є членом цієї міжнародної організації, брати участь у її роботі без права голосу та обрання. Статус "спостерігачів" в Арктичній Раді відкритий для: неарктичних держав; міжурядових і міжпарламентських організацій, універсальних та регіональних; неурядових організацій, які на основі рішення Ради, можуть зробити внесок в її роботу [2, с. 722].

"Спостерігачі" беруть участь на засіданнях Арктичної Ради, слідкують за діяльністю даної міжнародної організації, беруть участь в її роботі (на рівні робочих груп), можуть виступати з проектними пропозиціями через арктичну державу або постійного учасника. Дев'ять неарктичних держав отримали статус спостерігача. До них слід віднести Францію, Німеччину, Нідерланди, Польщу, Іспанію, Великобританію, Китай, Італію, Японію, Корею, Сінгапур, Індію. Необхідно зазначити, що дев'ять міжурядових і міжпарламентських організацій (Міжнародна федерація спільнот Червоного Хреста та Червоного півмісяця, Міжнародний союз охорони природи, Рада міністрів Північних країн, Північна екологічна та фінансова корпорація, Північноатлантична комісія з питань морських ссавців, Програма розвитку ООН, Програма ООН з навколишнього середовища, Європейська економічна комісія, Постійний комітет парламентарів Арктичного регіону) та одинадцять неурядових організацій (Консультативний комітет із захисту морів, Асоціація оленеводів світу, Союз із збереження приполярного регіона, Міжнародний арктичний науковий комітет, Міжнародна арктична асоціація суспільних наук, Культурні ворота

в Арктику, Університет Арктики, Північний форум, Міжнародна робоча група із справ корінних народів, Всесвітній фонд природи – Глобальна арктична програма, Міжнародний союз охорони здоров'я в Приполярному регіоні) отримали також статус спостерігача. Підкреслимо, що кількість "спостерігачів" в Арктичній Раді втричі більша, ніж держав-членів, а з врахуванням очікування на отримання статусу спостерігача – вчетверо більше [1, с. 20].

Зокрема, в Арктичній Раді було створено шість робочих груп: Робоча група із ліквідації забруднення Арктики; Робоча група з реалізації програми арктичного моніторингу та оцінки; Робоча група із збереження арктичної флори та фауни; Робоча група з попередження, готовності та ліквідації надзвичайних ситуацій; Робоча група із захисту арктичної морського середовища; Робоча група з стійкого розвитку в Арктиці. Слід зазначити, що робочі групи розглядають широкий спектр питань: від зміни клімату до реагування на надзвичайні ситуації. Кожна робоча група має свій мандат, оргкомітет, секретаріат, який очолюється головою. На нашу думку, Україна має всі підстави та можливості, щоб долучитися до діяльності цієї міжнародної регіональної організації , отримавши статус спостерігача [3, с. 31].

24-25 квітня 2015 року має відбутись засідання за участю міністрів півночі Канади, в місті Ікалуїт, яке підведе підсумки головуванню Канади (2013–2015). Протягом 2015–2017 рр. США буде головувати в Арктичній Раді. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що Арктична Рада є ефективним механізмом регіонального співробітництва, міжнародної координації дій держав в Арктиці з метою охорони навколишнього середовища, стійкого розвитку, збереження культури, традицій, національних мов корінних народів.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Васильев А. В.* Международное сотрудничество в Арктике и подходы России / А. В. Васильев // Арктические ведомости. – 2012. – № 1. – С. 18-25.
2. Действующее международное право. – В 3-х томах. – Т. 3. – М. : Московский независимый институт международного права, 1997. – С. 832.
3. Мала енциклопедія міжнародного права / за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького. – К. : Кондор-Видавництво, 2013. – 440 с.

СЕКЦІЯ VIII
МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

Андрусишин Б. І.
проректор з навчально-методичної роботи
гуманітарних інститутів
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор історичних наук, професор (м. Київ)
Гуз А. М.
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор історичних наук, професор (м. Київ)

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВАНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ЮРИСТІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Загальноприйнята система вищої юридичної освіти в Україні відповідає такій моделі, при якій спочатку (в основному 1-2 курси) вивчаються теоретичні дисципліни, а потім юридичні галузеві, і часто вони не пов'язані між собою і в часі, і, як наслідок, у свідомості студента. До початку вивчення практичних (галузевих) дисциплін студенти забувають значну частину теоретичного матеріалу, а надмір фундаментальних знань, не підкріплених практикою, призводить до перевантаження навчального процесу та слабкої практичної підготовки випускників.

Практично-орієнтована система викладання передбачає одночасне вивчення теоретичних і галузевих юридичних дисциплін, зі збільшенням частки практичних предметів з кожним наступним роком навчання і зміщенням акцентів з теорії на практику – тобто недопустимим є проведення межі між теорією і практикою. Важливо, щоб студент з самого початку навчання не лише вчив юридичні константи, нормативно-правові акти, але й розумів суть роботи юриста.

На наш погляд вивчення дисциплін, які формують знання з права без відповідної мотивації процесу пізнання, використання професійно-орієнтованих форм і методів навчання, пов'язаних із вирішенням завдань і проблем майбутньої професії, не в повну міру використовується і часто забувається. На наш погляд, викладач має використовувати таку організацію занять, яка, не знижуючи теоретичного рівня,

створювала б умови для студентів у ситуації, моделюючій їхню майбутню професійну юридичну діяльність. Все це потребує використання професійно-орієнтованих форм навчально-пізнавальної діяльності у підготовці майбутніх фахівців.

Вибираючи форми підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності, викладачу, в першу чергу, необхідно знайти ті, що допоможуть найповніше ознайомити всіх учасників навчального процесу з особливостями роботи, з вимогами, що висуває правова сфера до рівня загальної і спеціальної підготовки майбутнього фахівця, рівня розвитку його особистісних і професійних якостей.

Вибираючи професійно-орієнтовані форми навчання, варто виходили з того, що в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців для правової сфери має певним чином відображатись моделювання реальної професійної діяльності.

Такі форми навчання, як професійно-ділові та рольові ігри; практичні заняття з аналізом та моделюванням типових і нетипових практичних ситуацій; навчальні творчі проекти (створення моделі діяльності юриста); оформлення зразків документів, які використовуються у службовій діяльності юриста; бланки та зразки процесуальних документів сьогодні виходять на передній план, оскільки дають можливість більш плідно та ефективно підготувати майбутніх фахівців до майбутньої професійної діяльності.

З метою формування у майбутніх правників професійних якостей ми вважаємо доцільним застосовувати при вивченні галузевих юридичних дисциплін практичні заняття з аналізом проблемних практичних ситуацій.

Метод аналізу проблемних ситуацій полягає в тому, що в навчальному процесі викладач створює проблемні ситуації, які можуть виникнути в професійній діяльності. Від студента вимагається глибокий аналіз ситуації та прийняття відповідного оптимального рішення в даних умовах. Аналіз проблемних ситуацій виконує безліч різних функцій, слугує інструментом пошуку, вивчення, оцінки та вибору, навчання, виховання, розвитку, юридичної підготовки.

Цінність цього методу в тому, що у процесі розв’язання проблемної професійної ситуації студенти використовують свій досвід, застосовують аналіз, оволодівають професійними знаннями шляхом самостійного вирішення проблеми, а не пасивним прослуховуванням інформації, вчаться здобуті знання використовувати у практичній діяльності юриста.

Проблемні ситуації, тобто описання подій, явищ, що відображають практичну діяльність майбутнього фахівця правника, виконують низку завдань: допомагають усвідомити студенту себе як суб’єкта професійної діяльності; сприяють формуванню здатності застосовувати досвід у типових ситуаціях, передбачати проблеми в нетипових і нестандартних ситуаціях, що виникають (або виникатимуть) у реальній практичній діяльності; дозволяють оптимізувати процес формування навичок професійного спілкування; дозволять розкрити особистісний (творчий) потенціал студента; сприяють розвитку особистісних професійно-значущих якостей; дозволять

наблизити теоретичні знання до реальної професійної діяльності фахівця; дозволять використовувати міждисциплінарні зв'язки, залучивши знання з різних навчальних предметів.

Варто зазначити, що ефективність використання аналізу проблемних практичних ситуацій можлива за умов, коли: опис ситуації відповідає змісту та методиці теми; чітко і ясно сформульований; відтворює правдивій перебіг процесів та явищ, які мають місце в професійній діяльності; викликає пізнавальну потребу та спонукає студентів до інтелектуальної діяльності; враховує рівень знань та можливості студентів, що включають творчі здібності і життєвий досвід; не містить коментарів викладача, його емоційного ставлення до ситуації, а лише деякі вказівки необхідні для прийняття рішення.

Методика проведення аналізу проблемних ситуацій включає в себе такі етапи: 1) уведення в проблему, що вивчається; 2) презентація професійної ситуації; 3) вивчення ситуації та підготовка рішення; 4) групова дискусія; 5) підсумкова бесіда.

Існує велика кількість різних форм практично-орієнтованих занять. Викладачі мають можливість, виходячи із педагогічного досвіду добирати їх для кожної юридичної дисципліни. При підготовці юристів у ВНЗ ми пропонуємо використовувати: ділову гру, ігрове моделювання типових і нетипових практичних ситуацій, самостійна науково-дослідницька робота студента.

Варто зазначити, що застосування різноманітних професійно-орієнтованих форм навчання сприяє створенню умов для глибокого й повного засвоєння майбутніми фахівцями навчального матеріалу, вирішенню навчальних і професійних проблем, розвитку творчих та організаторських здібностей студентів, підвищенню їх комунікативної активності, вмінню застосовувати ефективні форми роботи, формуванню інтересу до професійної діяльності.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Алексюк С. М., Сисоєва С. О.* Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія / С. О. Сисоєва, С. М. Алексюк та інші ; за ред. С. О. Сисоєвої. – К. : ВІПОЛ, 2001. – 502 с.
2. *Андрусишин Б. І.* Форми позакласної роботи з правознавства в сучасній школі / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз // Інноваційні технології у вищій юридичній освіті : мат. міжнар. наук.-метод. конф., присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи – предтечі Києво-Могилянської академії 25-28 травня 2005 року / відп. ред. Н. В. Артикуца. – К. : Стилос, 2005. – 472 с;
3. *Андрусишин Б. І.* Методика викладання шкільного курсу "Основи правознавства" : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз. – К. : Знання, 2008. – 301 с.

Булда А. А.
завідувач кафедри методики викладання
соціально-гуманітарних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор педагогічних наук, професор (м. Київ)

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЕВ'ЯТИКЛАСНИКІВ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ПРАКТИЧНОГО КУРСУ ПРАВОЗНАВСТВА

Загальновідомо, що структуру змісту освіти складають знання, вміння, навички, що відбивають досвід репродуктивної і творчої діяльності, а також емоційно-ціннісних ставлень. Засвоюючи зміст освіти, учень опановує вже відомі способи діяльності, набуває досвіду творчої пізнавальної діяльності в розв'язанні правових проблем, що виникають у суспільних відносинах, та власних емоційно-ціннісних орієнтацій.

Навчальний предмет є спеціально сконструйованою формою змісту середньої освіти, що адаптує основи певної науки до потреб шкільного навчання. Така адаптація зумовлюється метою навчального предмета, віковими особливостями учнів та відведених на його вивчення кількістю годин. При цьому основна функція в навчальному предметі – це зміст даної дисципліни, заради якої він викладається.

У 2001 році була затверджена Національна програма правової освіти населення, метою якої проголошувалося "підвищення рівня правової освіти населення, створення належних умов для набуття громадянами правових знань, а також забезпечення їх конституційного права знати свої права і обов'язки". На виконання цієї програми з 2002–2003 навчального року в 9-х класах загальноосвітніх навчальних закладів було введено обов'язковий предмет – "Основи правознавства". Детальна характеристика цього предмета подана в численних наукових працях і статтях, присвячених шкільній правовій освіті й шкільному правознавству, тому залишимо розгляд його особливостей поза межами нашого дослідження. Попри окремі позитивні характеристики названого предмета, низка дослідників вказує на ряд його недоліків як-от: затеоретизованість змісту, відсутність практичної спрямованості, обмежені можливості предмета в формуванні пізнавального інтересу до правознавства і ціннісних орієнтацій учнів, розвитку їхньої громадянської компетентності, відсутність орієнтації на спеціальності, пов'язані з юриспруденцією тощо.

У пояснювальній записці до навчальної програми курсу "Практичне право" зазначається, що курс є пропедевтичним і не замінює обов'язковий курс "Основи правознавства", а доповнює і розвиває правову освіченість школярів. Головне його завдання – зацікавити учнів правознавством, озброїти їх вміннями діяти у життєвих ситуаціях відповідно до вимог законів, закласти основи правових та громадянських знань.

Особливості курсу “Практичне право” проявлялись у наступних його завданнях: ознайомлення школярів із правом і системою права, роллю права і юристів у житті суспільства; подолання правового нігілізму, прищеплення інтересу школярів до права, їх мотивування до дотримання приписів законів; забезпечення практичного сприйняття учнями права; розуміння учнями таких фундаментальних принципів і цінностей як права людини, демократія, правова держава, ринкова економіка та інші, що лежать в основі Конституції, законів, правової системи й суспільства в цілому; сприяння вихованню правової культури учнів і формування їхньої ефективної громадянської позиції, навичок активної участі в розвитку громадянського суспільства і правової системи України; розвиток базових вмінь і навичок учнів як-от критичне мислення, рефлексія, уміння міркувати, спілкуватися, спостерігати, здійснювати комунікацію в різних її формах, у тому числі й для розв’язання правових проблемних ситуацій.

Зміст курсу має чітке практико-орієнтоване спрямування – навчальною програмою передбачалося ознайомлення учнів із основними юридичними поняттями під кутом зору їх практичного застосування; набуття учнями правових знань, що можуть бути використані ними в повсякденному житті; формування вмінь учнів діяти в життєвих ситуаціях на основі норм права і приписів закону; використання в навчанні інтерактивних методів навчання (робота в групах, імітаційні і рольові ігри, мозковий штурм, дискусія тощо).

Таким чином, курс “Практичне право” є своєрідним поєднанням змісту й методики: учні здобували інформацію про право, закони, правову систему, права й обов’язки методами, що сприяють реалізації кооперативного навчання, розвитку критичного мислення і позитивної взаємодії між ними й учителями.

Метою вивчення практичного права є забезпечення умов для формування елементів правової культури, правових орієнтирів та правомірної поведінки учнів. Указана мета досягається через виконання таких завдань як: ознайомити учнів з правом, його важливою роллю в житті суспільства, сприяти усвідомленню найважливіших понять і термінів юридичної науки; сприяти формуванню в учнів фундаментальних цінностей (права та свободи людини і громадянина, демократія, активна громадянська позиція), що складають основу демократичної правової держави і громадянського суспільства в Україні; виробити в учнів уміння використовувати правові знання для реалізації й захисту своїх прав, свобод та законних інтересів; оцінювати і регулювати свої взаємини з іншими; здійснювати вибір моделі поведінки у повсякденних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на норми права, що стосуються неповнолітніх; опрацьовувати окремі положення нормативно-правових актів; застосовувати для розв’язування правових завдань критичне мислення, аналіз, синтез, оцінювання, рефлексію, уміння спілкуватись, дискутувати, розв’язувати проблеми; сформувати навички правомірної поведінки; розбудити у дев’ятикласників інтерес до права, заохотити їх до свідомого застосування й дотримання правових норм.

Основні напрямки формування правової компетентності учнів при вивченні практичного права здійснюється у змісті когнітивного, діяльнісно-процесуального й аксіологічного компонентів правової компетентності учнів 9-х класів відповідно до тем кожного розділу.

ПКП є предметом практичного спрямування – він надає учням правову інформацію практичного змісту, знайомить з типовими для їхнього віку проблемами і ситуаціями, пов'язаними з правом, та способами їх розв'язання, формує в учнів навички реалізації правових норм в повсякденному житті.

Навчання практичного права спрямоване на опанування учнями 9-х класів найбільш необхідними у повсякденному житті практичними знаннями про право й правові норми, права, свободи та обов'язки людини й громадянина, правові процедури розв'язання життєвих проблем, професії, пов'язані з юриспруденцією тощо.

Навчання учнів практичного права передбачає створення на уроці умов як для засвоєння знань і формування вмінь і навичок учнів, так і для розвитку їхнього позитивного ставлення до права, моделей правомірної поведінки, практичного апробування цих моделей і досвіду такої поведінки. Практичне спрямування змісту ПКП вимагає реалізації діяльнісного підходу в навчанні учнів, насамперед систематичного використання активних та інтерактивних методів, що обумовлено вимогами навчальної програми.

Навчальна програма наголошує на актуальності й важливості застосування на уроках ПКП активних методів, таких як: "бесіда, тестування, моделювання та розв'язання ситуацій, виконання творчих пізнавальних завдань, аналіз публіцистичних і художніх текстів, цікавих фактів з історії та сьогодення".

Ураховуючи, що мова йде про учнів 9-х класів, які знайомляться з основами юриспруденції вперше за час навчання в школі, на уроках практичного права вчителю слід застосовувати усний виклад навчального правознавчого матеріалу через розповідь, пояснення, шкільну лекцію й бесіду.

Розповідь має бути короткотривалою у форматі усного, описового, образного, емоційного, динамічного, логічного і послідовного викладу нового навчального матеріалу вчителем у доступній формі. Вона не передбачає запитання вчителя до учнів і навпаки – учнів до вчителя.

Пояснення – це монологічна форма викладу навчального матеріалу вчителем, у ході якого обґрунтовується певне положення, розкривається сутність чи проводиться аналіз певного правового явища, процесу тощо. На відміну від розповіді, воно ґрунтується більше на логічному мисленні з опорою на попередні знання й набутий учнями досвід.

Для виконання різних дидактичних завдань у навчанні учнів 9-х класів практичного права вчителю доцільно використовувати різні види пояснень. Серед них, наприклад, можуть бути такі як: структурні (висвітлення структури системи права, складу правовідносин, складу правопорушення тощо); закономірні (встановлення

закономірностей правопорушень); функціональні (з'ясування напрямків впливу норм права на поведінку людини) тощо.

Отже, аналіз особливостей змісту й організації навчання учнів ПКП дозволяє зазначити, що ПКП є поєднанням певним чином відібраного змісту та відповідної методики. Як навчальний предмет ПКП має значний потенціал щодо формування правової компетентності учнів 9-х класів у сукупності когнітивного, діяльнісно-процесуального й аксіологічного її складників. Проте, для реалізації цього потенціалу потрібна відповідна компетентнісно орієнтована методика навчання, ефективність якої уможливлюється дотримання сукупності певних взаємопов'язаних методичних умов.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Андрусишин Б. І., Гуз А. М.* Методика викладання правознавства в школі / Б. І. Андрусишин, А. М. Гуз. – К. : Вид-во "Знання", 2008. – 301 с.
2. *Булда А. А., Дребот С. П., Журба О. В., Субіна О. О.* Методика викладання правознавства (академічний курс, 10 клас, інноваційний аспект) : навчально-методичний посібник для вчителів та студентів / А. А. Булда, С. П. Дребот, О. В. Журба, О. О. Субіна. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 213. – 223с.
3. *Пометун О., Ремех Т., Пилипчатіна Л.* Правознавство. Практичний курс : методичний посібник для вчителів / О. Пометун, Т. Ремех, Л. Пилипчатіна. – К. : Логос – 2009. – 176 с.

Кобилянська І. В.
викладач Інституту кримінально-виконавчої служби,
кандидат педагогічних наук (м. Київ)

ФОРМУВАННЯ СПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Проблеми формування сприятливого середовища навчання є важливим питанням сьогодення, що торкається внутрішніх механізмів діяльності особистості, її емоційної, мотиваційної сфер. І одним із важливих завдань у педагогіці та методиці викладання у вищих навчальних закладах є індивідуалізація та диференціація навчання, що надає можливість управляти навчальною діяльністю студентів, враховуючи їхні індивідуально-психологічні особливості, здібності та нахили. Це стосується і вивчення дисципліни "Іноземна мова", де багато уваги приділяється залученню мотиваційного та емоційного компонентів, створенню гарного настрою у студентів, включенню вольових зусиль.

Відомо, що саме мотивація здійснює загальний стимулюючий вплив на протікання розумових процесів, стає джерелом інтелектуальної та творчої активності особистості, що позитивно впливає на якість знань; вона є найважливішою внутрішньою умовою розвитку, а отже сприятливим середовищем навчання, формує

прагнення до самоосвіти, самоудосконалення знань та є показником багатьох важливих якостей особистостей [1].

Велику увагу мотиваційній сфері приділяли такі відомі вчені, як: В. Г. Асєєв, Л. В. Благонадежена, Л. І. Божович, Є. П. Ільїн, В. І. Ковальов, О. М. Леонтьєв, Х. Хекхаузен та ін.

Метою статті є визначення системи мотивів та новітніх методик викладання іноземної мови з необхідністю створення сприятливого середовища навчання та підвищення його загальної якості.

Успішність і ефективність навчальної діяльності залежать від головного соціально-психологічного чинника – мотиву навчання. Мотив (фр. *motif*, від лат. *moveo* – рухаю) – внутрішня спонукальна сила, що забезпечує інтерес особистості до пізнавальної діяльності, активізує розумові зусилля. Як підкреслює С. Л. Рубінштейн, "мотив як спонукач – це джерело дій". Але щоб стати таким, він має сформуватися [3].

Відомо, що провідними в системі мотивів навчальної діяльності є соціальні, комунікативні й пізнавальні мотиви.

Найбільш впливовим серед соціальних є мотив досягнення – прагнення досягти успіху в професійній діяльності.

Цілком закономірною є значущість комунікативних і пізнавальних мотивів, оскільки відображають цільову перспективу оволодіння мовою, прагнення отримання результату в навчанні. Виникає необхідність у формуванні студентами найближчих і подальших цілей навчальної діяльності, на що викладач повинен звертати увагу, враховуючи їхні можливості та здібності.

Також при вивченні англійської мови слід враховувати емоційний стан студентів. Практика показує, що позитивного результату від уроку можна отримати, викликаючи інтерес та позитивний настрій у студентів, коли виникає повне задоволення від діяльності з іншомовною комунікацією. Таким чином, підвищується активність студентів, що в свою чергу мотивує їх на подальшу результативну працю.

Проте, можуть виникати емоції, які породжують пасивний стан розумової діяльності та небажання вчитися. Тут дуже важливо створити атмосферу оптимізації навчання, враховуючи рівень знань кожного студента. Адже, відомо, що невелика ступінь незнання викликає інтерес до навчання, а велика острах, що породжує невпевненість та апатію.

Сучасна методика викладання вимагає індивідуалізації навчання, щоб кожен зміг навчатися успішно відповідно до свого рівня, не порівнюючи себе з іншими, навіть сильнішими у навчанні студентами.

Сприятливим середовищем навчання вважається тоді коли кожен вірить у свої сили досягнення успіху в навчанні та вибудовує майбутню траєкторію особистої освітньої діяльності.

Також неабияке значення у формуванні навчального середовища має зв'язок студента з викладачем. Шукаючи найбільш ефективні способи впливу на особистість

студента, викладачі створюють особливим чином організований, освітній простір, який сприяє “навчанню із захопленням”.

Помічено, що створення приємних умов на занятті, сприяючи включенню ініціативи та емоцій студента сприяє успішності засвоєння матеріалів. Практика показує, що в багатьох випадках групова форма навчання сприяє кращій мотивації ніж індивідуальна. Групова форма навчання англійської мови залучає до роботи навіть пасивних студентів. Працюючи у групі, вони не можуть відмовитися виконувати своє завдання і бажають бути не гіршими за інших.

У процесі організації та перебігу практичних занять з англійської мови важливо забезпечити оптимальні умови для спілкування на рівні “викладач – студенти”, “студенти – викладач” на засадах демократизму й толерантності. Лише за умов вільного висловлювання власних думок, їх обґрунтування активізується процес пізнання, формуються пізнавальні й соціальні мотиви учіння.

У процесі проведення практичних занять з англійської мови використовуються різні методи навчання. Оскільки головним завданням цього виду навчальної роботи є формування умінь і навичок, провідне місце має відводитися різноманітним вправам (підготовчим, пробним, за зразком, тренувальним, творчим, практичним, усним, письмовим, та ін.).

Практичні заняття мають відповідати таким вимогам:

1. Забезпечення розуміння студентами необхідності володіння базовими теоретичними знаннями.

2. Усвідомлення необхідності вироблення вмінь і навичок, що мають професійну спрямованість.

3. Забезпечення оптимальних умов для формування комунікативних умінь і навичок.

4. Навчання студентів раціональних методів оволодіння вміннями й навичками спілкування.

5. Забезпечення самостійної діяльності кожного студента.

6. Дотримання систематичності й логічної послідовності у формуванні умінь та навичок студентів з іншомовної комунікації.

7. Розробка завдань для практичних занять з чіткою професійною спрямованістю.

8. Широке включення в систему практичних занять завдань творчого характеру.

9. Систематичний контроль виконання студентами практичних завдань.

10. Постійне заохочення практичної навчальної діяльності студентів.

При усвідомленні необхідності постійної практики для оволодіння іноземною мовою активність студентів гальмується, насамперед, страхами пов’язаними з особистісною тривожністю та негативним попереднім досвідом студентів, коли їхні помилки сурово каралися. Висока тривожність підсилює мотив “уникнення невдач” та

пригнічує мотив “прагнення до успіху”, тому урахування цієї особистісної характеристики є важливим для створення сприятливого середовища навчання.

Важливим фактором є також вміння викликати любов до дисципліни, вміння викладача захопити аудиторію проблемністю та різнобічністю інформації, емоційністю та творчістю викладання, постановкою цікавих проблем, культурою мови. Викладач повинен вміти встановити зі студентами особливий контакт, налаштувати аудиторію на свою хвилю. Таким чином, керувати активністю студентів, направляти її у визначене русло та впливати на якість його діяльності.

Навчальний процес вивчення англійської мови наближений до процесу спілкування. Отже, методичним змістом сучасного уроку іноземної мови має бути комунікативність.

Сучасна комунікативна методика пропонує широке впровадження в навчальний процес активних нестандартних методів і форм роботи для кращого свідомого засвоєння матеріалу. У практиці виявили досить високу ефективність такі форми роботи, як індивідуальна, парна, групова і робота в команді.

Найбільш ефективні форми парної і групової роботи:

– внутрішні (зовнішні) кола (inside/outside circles);

– мозковий штурм (brain storm);

– читання зигзагом (jigsaw reading);

– обмін думками (think-pair-share);

– парні інтерв’ю (pair-interviews) та інші [4].

Могутнім засобом створення позитивної атмосфери на занятті є також гумор. Вчасні жарти, втішні епізоди із життя, пов’язані із матеріалом теми не лише створюють позитивний клімат на занятті, а й підсилюють здібність до зосередження студентів, підвищують вміння вирішувати розумові завдання, та сприяють оновленню стомленого мозку. Сміх ніби масує мозок, забезпечуючи його свіжою кров’ю та інтенсивно видаляючи продукти стомлення, створює сприятливі умови для відпочинку та нової роботи мозку [2].

Розвиває й стимулює розумову діяльність студентів також стиль спілкування викладача, що характеризується “оптимальністю вимог, педагогічним оптимізмом, формування колективних форм стосунків у навчальному процесі, створенням у колективі атмосфери емоційної напруги, що приводить до успіху, утвердження мажорного стилю життя в аудиторії, емоційною контактністю відносин викладача та студентів [2].

Отже, одним із основних завдань успішного навчання англійської мови можна вважати створення таких умов, за яких би вони бачили реальні результати своєї роботи, були б упевнені в уважному та доброзичливому ставлені викладача, який враховує їхні індивідуально-психологічні особливості, та вміє створити на заняттях ділову і в той же час емоційно насичену атмосферу, могли б розкрити свій творчий потенціал.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. *Вилюнас В. К.* Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М. : изд-во МГУ, 1886. – 226 с.
2. *Витвицька С. С.* Основи педагогіки вищої школи / С. С. Витвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
3. *Кузьмінський А. І.* Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
4. *Глушок Л. М.* Застосування інтерактивних методів при викладанні англійської мови у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії / Л. М. Глушок // Педагогічний дискурс. – 2010. – Серпень. – С. 56-59.

Курило Л. Ф.
доцент Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,
кандидат педагогічних наук (м. Київ)

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Для якісної підготовки сучасного, цивілізованого типу фахівця-юриста, правознавця універсала, який відповідає високим критеріальним показникам світової юридичної освіти та науки, важливе значення має глибоке сутнісне розуміння викладачами вищих навчальних заходів юридичного профілю методологічних засад та змістовних складових дидактики з метою продуктивного опанування юридичними знаннями. Слід підкреслити, що майбутній юрист повинен досконало володіти фундаментальними уявленнями про право, правовими знаннями, необхідними вміннями й навичками їх застосування, а також глибоко усвідомити та належним чином засвоїти принципи та правила професійної діяльності, приділяючи особливу увагу принципам юридичної етики та юридичної деонтології. Зауважимо, що специфікою юридичної деонтології як узагальненої системи знань про внутрішній імператив службового обов'язку юриста, про кодекс його професійної поведінки є те, що вона допомагає виробити детермінанти загальних норм моралі, які застосовуються у специфічних умовах діяльності юристів-професіоналів [1, с. 159].

На нашу думку, значною мірою якість юридичної освіти залежить від рівня викладання юридичних дисциплін. Нагадаємо, що дидактика, в якості теорії освіти і навчання, розкриває закономірності засвоєння знань, вмінь і навичок та формування переконань, визначає обсяг та структуру змісту освіти, удосконалює методи та організаційні форми навчання, виховний вплив навчального процесу на слухачів [2, с. 69].

З нашої точки зору, узагальненим виявом змісту і сенсу юридичної дидактики, її синтетичних особливостей є фундаментальне поняття право-розуміння. Оскільки

праворозуміння ,на перший погляд, не є логічним наслідком профільної педагогічної діяльності,то дослідники і викладачі не приділяють йому належної уваги,не повною мірою використовуючи його достатньо високий дидактичний потенціал.Проте саме усвідомлення засвоєння праворозуміння та його творче застосування є теоретичним підґрунтям для проведення чіткого водорозділу між юристом-правознавцем і юристом-ремісником,викладачем-професіоналом і викладачем-аматором.

На думку академіка НАН України Ю. С. Шемшученка, проворозуміння є усвідомленням правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій [1, с. 720].

Засноване на науковому обґрунтуванні правових явищ, належній правовій культурі і правосвідомості громадян воно є формою пізнання сутності і ролі права у регулюванні суспільних відносин. Для праворозуміння як складного явища властиві такі підходи як позитивістський (юридичний позитивізм), природно-правовий, соціологічний, історичний [3, с. 11]. На наш погляд, досить перспективним у науковому і дидактичному сенсі є інтегративний підхід до праворозуміння. Сутність інтегративного підходу полягає у спробі поєднати раціональні компоненти різних концептуальних підходів до праворозуміння.Альтернативні концепції праворозуміння,які відображають різні аспекти його змістовного наповнення, жодним чином не передбачають, хоча і не виключають у гіпотетичному аспекті можливості їх протиставлення.

У контексті праворозуміння та юридичної дидактики викладач юридичних дисциплін має,насамперед, виробити чітку власну позицію, щодо доцільності застосування у педагогічному процесі відповідної концепції праворозуміння.

Коректно критикуючи інші,альтернативні підходи до сутнісного тлумачення праворозуміння, викладач має не лише аргументувати власну позицію доктринального спрямування, але й враховувати провідні тенденції розвитку вітчизняної та світової юридичної науки, інтелектуальний рівень та вектор наукової дискусії з окреслених правознавчих питань. Доцільно у дидактичному сенсі дотримуватись принципу забезпечення плюралізму та рівноцінності концептуальних підходів до право розуміння, розкривати переваги та перспективні можливості його інтегративного варіанту.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид. переробл. і доповн. – К. : Вид-во “Юридична думка”, 2012. – 1020 с.
2. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад ; редкол. М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2003 – 528 с.
3. Юридична дидактика : посібник із викладання права та юридичнх дисциплін / за ред. Р. О. Стефанчука. – К. : СПД Юсип’юк В. Д., 2009. – 191 с.

Морозова О. О.
доцент кафедри методики викладання
соціально-гуманітарних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук, доцент (м. Київ)

ВИКОРИСТАННЯ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ЗНАНЬ ПРО ЦІННОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ОСОБИ

Ставлення особи до політики може набувати різноманітних виявів політичної участі – від свідомого схвалення до стихійного заперечення. В рамках демократичної традиції неможливо заперечувати фундаментальну цінність участі, але багато впевнених демократів заперечують окремі форми участі. Крім того, деякі готові розглядати участь як універсальний засіб для вирішення проблем сучасного суспільства.

Поняття демократії само собою пропонує потребу в широкій політичній участі, завдяки якій особа прагне вплинути на уряд. Політичний статус особи, характер політичної ролі, яку вона виконує, визначається багатьма чинниками: соціальним становищем, місцем у системі управління суспільним життям, належністю до впливових політичних партій, мірою політичної соціалізації, розвитком і вдосконаленням політичної культури суспільства. Засвоюючи знання про політику, набуваючи досвіду політичної діяльності, людина стає громадянином – свідомим учасником політичного процесу. Активне включення особи в політичний процес потребує певних передумов, їх можна поділити на три групи: матеріальні, соціально – культурні та політико – правові. Не можна забувати і про психологічні та біологічні елементи особи (мислення, темперамент, воля, пам’ять, стан фізичного та психічного здоров’я, стать, вік тощо), які також впливають на політичну участь.

Серйозними проблемами політичної участі є здатність адекватно і на раціональній основі оцінити складну структуру сучасної соціальної реальності, а також системна напруга, коли результатом широкої і інтенсивної політичної участі може стати дезорганізація систем державного управління на всіх рівнях. Завдяки цьому, особа в ході участі стає менше пристосована до демократії, на її шляху виникає розчарування і політичний цинізм, так як результат участі далеко не завжди задовольняє всіх, хто проявляє власну активність [2, с. 148].

Регулятором політичної участі є її мета та цінності. Найважливішою рисою волевої людини є принциповість і здібність чітко ставити перед собою мету. Раз мета поставлена людина прикладає всіх зусиль за всяку ціну осягнути її. Отже, міцна й розвинена воля характеризується рішучістю, пов’язаною з розсудливістю. Перш ніж поставити перед собою ту або іншу мету, людина мусить всебічно й ґрунтовно обдумати її та врахувати засоби до її осягнення. На шляху до здійснення мети можуть

стояти іноді більші або менші перешкоди. В таких випадках волева людина не зупиняється, а вживає всіх заходів, щоб досягти мети. Отже, розумна упертість в досягненні мети, наполегливість – це неодмінні риси людини з волею і характером. Нарешті, одна з важливих рис волевої людини – це стриманість, уміння володіти собою, не піддаватися випадковим емоціям і афектам. Тому, мета ідеально містить у собі майбутній результат, спрямовуючи й організовуючи весь діяльний процес політичної поведінки. Як така спонукальна сила, ціль є складним інтегральним об'єднанням знань, волі, емоцій, цінностей, а також елементом проективної свідомості і завжди викликає доцільну дію [11, с. 524-525].

Мету можна поділити на дві групи: 1) конкретні цілі, передбачувані результати безпосередньої дії чи діяльності особи (ціль – що?); 2) абстрактні цілі – уявлення про якийсь загальний принцип, ідеал, задля якого здійснюється момент коли складається задум дії, ідеальна мета, план реалізації, а також зміст цієї участі, для чого здійснюється, діяльність (ціль – задля чого?) [7, с. 72].

Порівнюючи мету і цінність, необхідно розглянути ціннісний образ, який розкриває сферу потягів, прагнень. "Ціннісний образ – завжди певний синтез, результат специфічного узагальнення, цілісність культурних смислів, яка ніколи до кінця не розщеплюється понятійним аналізом і тому виглядає більш невиразним, ніж чітке і понятійне узагальнення" [3, с.13].

Видатний вчений О. Тоффлер, відкриваючи своєю статтею збірник "Цінності і майбутнє" писав: "перед людством відкриті сьогодні багаті і різноманітні можливості подальшого розвитку, але яке майбутнє воно обере, буде залежати, зокрема і в кінцевому рахунку, від цінностей, які визначають процес прийняття ним рішень. А це буде залежати від того, як чітко ми зрозуміємо і зможемо передбачити зміни в цілісній архітектоніці цінностей, які регулюють людську поведінку" [4, с. 23].

За визначенням В. А. Сіверса, "цінність взагалі не існує, як і не існує реальність, що її породжує. Але при цьому саме існування з конкретними людьми і конкретними цінностями є дійсним, оскільки воно є існуюче в реальності. Конкретна цінність, таким чином, є те, що передбачається цінним людиною, здатною відстоювати заявлену цінність чи просто формувати ціннісну проекцію іншого своїм існуванням" [9, с. 127].

Як вважає П. А. Рачков, цінність виражає відповідність між предметною дійсністю і нашими духовними цілями і смислами, тобто те, наскільки об'єкт узгоджується з уявленнями про нього. Це прямо пов'язано з природою ціннісних суджень: цінність завжди виступає як предмет якогось інтересу, бажання, прагнення людей, тобто як те, що має для них значення. Вони часто виступають як "цінності свідомості", що включають ідеали, принципи, нормативні уявлення про добро і зло, справедливість, прекрасне і потворне та інші духовні явища [8, с. 18].

Важливе місце в житті особи займають ціннісні орієнтації. Це політичні переконання, постійні уподобання, моральні принципи поведінки.

Саме в демократичному суспільстві ціннісні орієнтації як елементи саморегуляції участі є предметом виховання та розвитку особистості, а також цілеспрямованого впливу. Стійка структура цих орієнтацій зумовлює такі якості особистості, як гармонійність, надійність, вірність певним принципам та ідеалам, здатність до вольових зусиль, активність життєвої позиції, наполегливість у досягненні мети [6, с. 27].

Радянські дослідники під ціннісними орієнтаціями розуміють особого роду фіксовані установки.

В психологічній структурі виділяють свідомий і безсвідомий рівні. В структурі цінносних орієнтацій виділяють когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти [10, с. 503].

Як зазначає Є. І. Головаха, "найважливішою передумовою успішної самореалізації людини у майбутньому є узгоджена, насуперечлива система ціннісних орієнтацій, яка лежить в основі формування змістовно і хронологічно узгоджених життєвих цілей і планів" [1, с. 15].

Система цінностей слугує основою політичної участі. Вони виступають у формі ідеалів, ціннісних настанов, орієнтацій, ідей, забезпечують єдність суспільства, високий рівень самосвідомості і організованості.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Головаха Е. И.* Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – К., 1988.
2. *Гончаров Д. В., Гоптарева И. Б.* Введение в политическую науку / Д. В. Гончаров, И. Б. Гоптарева. – М. : Юристы, 1996. – 232 с.
3. *Золотухина-Аболина Е. В.* О специфике высших духовных ценностей. Философские науки / Е. В. Золотухина-Аболина. – 1987. – № 3.
4. *Каган М. С.* Философская теория ценности / М. С. Каган. – С.-П., 1997. – 205 с.
5. *Кувакин В.* Твой рай и ад: Человечность и бесчеловечность человека (философия, психология и стиль мышления гуманизма) / В. Кувакин. – М., 1998. – 360 с.
6. Людина і світ : підручник / Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, В. П. Андрущенко. – К. : Український Центр духовної культури, 1999. – 512 с.
7. Психологія і педагогіка життєтворчості : навчально-методичний посібник. – К., 1996. – 792 с.
8. *Рачков П. А.* Правда – справедливость / П. А. Рачков // Вестник Московського университета. Серия 7 (Философия). – 1996. – № 1. – С. 17-21.
9. *Сиверс В. А.* Измерение ценности / В. А. Сиверс. – Калининград, 1996. – 130 с.
10. Социологический словарь / сост. А. М. Елсуков, К. В. Шульга. – Мн. : Университетское, 1991. – 528 с.
11. Філософія : навчальний посібник / за ред. І. Ф. Надольного. – К. : Вікар, 1997. – 584 с.

Сулима-Камінська І. В.
старший викладач кафедри методики викладання
соціально-гуманітарних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)
Камінська В. С.
викладач кафедри англійської філології
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Одним з найоптимальніших шляхів формування правової культури молоді є засвоєння основ правознавства в навчальному процесі. Зокрема, студенти вищих педагогічних навчальних закладів для законодавчої орієнтації в подальшому житті та майбутній іншомовній професійній діяльності повинні здобути необхідний мінімум знань та вміле їх використання.

Розглянемо деякі правові категорії для ретельного вивчення порушеної проблеми. Звідси, правову культуру можна визначити як сукупність правових поглядів, що виражають відношення людей до чинного права, його мети, завдань, способів та методів регулювання, до оцінки правомірності його норми та уявлення про майбутню правову систему та норми [4, с. 18].

Правова культура впливає на процес державотворення, на реалізацію права та виконання його приписів адресатами. Вона значною мірою впливає на формування правової держави та створення цивілізованого правопорядку в країні. Крім того, правова культура – це глибокі знання і розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності й внутрішнього переконання. Основними показниками рівня правової культури вважають: а) право, що відповідає вимогам справедливості та свободи; б) рівень правосвідомості громадян і посадових осіб, їхнє переконання діяти у відповідності до вимог правових приписів; в) рівень культури творення та реалізації права; г) рівень якості роботи правоохоронних і правозастосовних органів та посадових осіб; д) якість системи законодавства, певний рівень законності й правопорядку.

Відомо, що в основі права лежить принцип справедливості, який характеризує моральний зміст нормативного характеру правил поведінки людей у суспільстві, встановлених і забезпечених державою. Законодавство являє собою зовнішній вираз права, визначає рівень свободи людини, яка постійно вступає у правовідносини з іншими людьми, колективами людей, державою та суспільством у цілому.

До правової культури належать: правові знання, в тому числі знання конкретних норм права; відомості про державний устрій, призначення держави, політичну систему суспільства; престиж юридичної професії, авторитет і ступінь розвитку юридичної

науки; участь громадян в управлінні державою, стан законності й правопорядку; форми й методи правового регулювання, якість роботи правоохоронних органів. І головним завданням студентської молоді – поглибити та розширити свої правознавчі знання на заняттях іноземної мови, що вмотивовує та удосконалює процес навчання.

А відтак, правова освіта – це не тільки знання, розуміння і психологічне сприйняття чинного права, а й поведінка особи в межах чинної правової моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми,свідчить про актуальність та недостатній рівень розкриття даної проблеми. Проблемою формування правової культури молоді, визначення змісту правової освіти у вищих педагогічних навчальних закладах займаються Г. П. Васянович, М. І. Городиський, М. Б. Євтух, І. А. Зязюн, О. М. Пєхота, М. К. Подберезський, Т. М. Почтар, О. С. Саломаткін, В. О. Сластьонін, Н. М. Яковлева та ін.

Більшість учених (В. В. Головченко, А. К. Івлєв, А. Р. Ратінов, Н. К. Семерньова, Н. В. Щербакова та ін.), досліджуючи правову культуру людини, обмежуються визначенням її структури, яка розглядається безвідносно до процесу навчання. Інші ж не тільки розробляють теоретичні аспекти правосвідомості (поняття, структура), але детально вивчають рівень правової культури молоді (А. І. Долгова, Н. Ю. Євплова, В. В. Оксамитний).

Як засвідчує аналіз педагогічної літератури, чимало дидактів та методистів займалися дослідженням окремих форм навчальної діяльності: групової (А. А. Алексюк, С. А. Кушнирук, Х. Й. Лійметс, І. Б. Первін та ін.), індивідуальної (Ю. Б. Зотов, І. Унт та ін.), колективної (М. Д. Виноградова, В. К. Дьяченко, Є. Д. Маргуліс та ін.), а також формуванням культурного світогляду студентів у процесі вивчення іноземних мов (А. Бородай, Е. Голанд, Л. Гордон, Ю. Мальований, О. Дорошенко, С. Ніколаєва, О. Тарнопольський, І. Підласий та ін.).

Правова культура вважається одним із головних аспектів правової культури й свідомості індивіда, що забезпечує можливість ефективного соціального буття. У процесі спільної діяльності і спілкування вартості культури пізнаються, освоюються, засвоюються і присвоюються особистістю. Так, навчаючись іншомовного спілкування, студент пізнає, відкриває й вивчає предмет бесіди за допомогою іншомовної лексики; працюючи, він зберігає й удосконалює вивчене тощо. А відтак діяльність дозволяє проникнути в глибину процесу, явища, образу, оцінити їх значення з позицій людського життя, наповнити власне життя здобутками культури. Інтелектуальний, трудовий, моральний, естетичний, фізичний розвиток завжди є новоутворенням в особистісній структурі, який з'являється у процесі активної діяльності особистості, що спрямована на конкретний об'єкт: практичну, навчально-дослідну діяльність, національне багатство, правову культуру тощо.

Зазначимо, що одним із провідних завдань виховання базової культури особистості є формування світогляду студентів. Іноземна мова є найпотужнішим

засобом у формуванні світогляду студентської молоді. Світогляд – це сукупність переконань, оцінок, система поглядів та принципів людини (філософських, соціально-політичних, правових, моральних, естетичних) на навколишній світ (явища природи, суспільні процеси, свідомість людей), своє місце в ньому. Лише світогляд дає людині усвідомлення власного місця в світі і тим самим ґрунт під собою... С. Гессен. Світогляд є духовним середовищем людини, її "внутрішнім Я". Осмислюючи свою суб'єктивність і навколишній світ, людина завдяки світогляду починає усвідомлювати себе інтелектуальною, формуватися як людська індивідуальність. Водночас світогляд є фактором самосвідомості епохи, складовою культури і відтак необхідним фундаментом освіти [3, с. 24-25].

У процесі іншомовного навчання молода людина пізнає себе та навколишній світ; поглиблює знання із спеціальності; змінює своє "Я" через спілкування; спілкується в дружній атмосфері та неформальній обстановці; ефективно засвоює знання; формує вміння та навички. З огляду на це актуальним, на нашу думку, поза всяким сумнівом є оволодіння студентами іншомовними комунікативними навичками на правознавчу тематику.

При вивченні іноземної мови найважливішим чинником є спілкування з її носієм. Але в реальному житті це інколи дуже важко. Інтернет надає великі можливості для спілкування, для реальної мовної професійно спрямованої комунікації (електронна пошта, різноманітні чати і конференції, спілкування в режимі on-line).

Використання різних видів, прийомів та методів роботи із студентами на заняттях іноземної мови сприяють удосконаленню процесу вивчення мови, мотивують молодь до активної роботи на занятті, створюють умови для зацікавленості студентів не тільки з правознавчої сторони, але й зі сторони іноземної мови.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Безрукова В. С.* Все о современном уроке: проблемы и решения / Валентина Безрукова. – М. : Сентябрь, 2004. – С. 57.
2. *Бим И. Л.* Методика обучения иностранным язикам как наука и проблемы школьного учебника / И. Л. Бим. – М., 1977.
3. *Голосніченко І.* Правосвідомість і правова культура у розбудові української держави / І. Голосніченко // Право України. – 2005. – № 4. – С. 24-25.
4. *Євтушенко Р.* Розвиток правової освіти – необхідна умова побудови правової держави / Р. Євтушенко // Історія України. – 2003. – № 9. – С. 18-25.

Чижова О. М.
доцент кафедри методики викладання
соціально-гуманітарних дисциплін
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук, доцент (м. Київ)

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАГМАТИЗМУ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Прагматизм, як філософсько-політична теорія, можна застосовувати при вивченні багатьох наук соціально-гуманітарного циклу: філософії, політології, соціології, соціології політики, психології, всесвітньої політичної історії, історії педагогіки та інших.

Слід підкреслити, що сьогодні відсутнє єдине визначення поняття "прагматизм", а це свідчить про те, що уявлення про філософію прагматизму еволюціонує разом з розвитком філософської і політичної думки та широко застосовується в різних галузях знання, а це робить методологію використання цього поняття, як філософської категорії, різноманітною, складною і не простою для вивчення.

Філософський словник дає таке визначення цього поняття: "Прагматизм – це філософська течія, що базується на практиці як критерії істини і смислової значимості" [1, с. 320].

Прагматизм виникає завдяки Ч. Пірсу (1839–1914), який ввів термін "прагматизм" в статті "Як зробити наші ідеї ясними" (1878). У цій же статті була запропонована методологія дослідження, позначена згодом як принцип Пірса, який говорить, що при розгляді будь-якого предмета спостерігачеві або досліднику слід з'ясувати, які відчуття цей предмет у нього викликає і які практичні ефекти можуть з цього випливати. Прагматичний метод встановлює, що значення будь-якого ствердження, визначається тим способом дії (поведінки), який з нього випливає і виступає як методика вивчення політичних наук. Далі прагматизм розвивався в працях В. Джемса, Дж. Дьюї та ін.

Увага до прагматизму істотно зросла в другій половині XX століття з появою нової філософської школи, яка зосередилася на критиці логічного позитивізму, спираючись на власну версію прагматизму. Це були філософи – аналітики: В. Куайн, У. Селларс та ін. Їх концепція була потім розвинена Р. Рорті, який пізніше перейшов на позиції континентальної філософії та був критикований за релятивізм. Сучасний філософський прагматизм після цього розділився на аналітичний та релятивістський напрямки. Крім них існує також неокласичний напрямок, зокрема, представлений роботами С. Хаак. Вивчення цих напрямків можна простежити та спостерігати в курсі "Філософії".

Мотиви використання філософії прагматизму знаходимо в творчості італійського політичного діяча епохи Відродження Н. Макіавеллі, політичне вчення якого широко прагматизується та застосовується при вивченні багатьох тем курсу "Політологія", "Соціологія", а також "Соціологія політики".

Прагматизм та макіавеллізм характеризують політичну діяльність та цілі політичних суб'єктів в процесі політичних відносин. Саме поняття політичних суб'єктів включає цілий ряд компонентів: політичні партії, громадські організації, масові рухи та етносоціальні спільноти. Цих проблемних методичних питань торкаються практично всі вище названі соціально-політичні дисципліни.

Слід підкреслити, що використовуючи теорію прагматизму, згідно з поглядами Н. Макіавеллі, які сприяють розвиткові держави, констатуємо: у політичних вченнях Н. Макіавеллі індивідум нерідко приносився в жертву "суспільному благу", а це ототожнюється не з "державним інтересом", а з Батьківщиною. Студенти, при вивченні теорії прагматизму в поглядах Н. Макіавеллі, повинні уяснити, що не абсолютистська держава, а Батьківщина – народ стала для нього кінцевим критерієм суспільної й індивідуальної моралі.

Проблема використання теорії прагматизму в навчально-виховному процесі важлива для з'ясування суті сучасних політичних режимів під такими прогресивними гаслами як свобода, рівність, єдність, самореалізація. Напевне, після падіння останньої імперії можна говорити про "еру прагматизму" у світовому політичному процесі, а також про те, що реалізацією політичного прагматизму є інформаційна влада, яка під фасадом відкритості політичної влади створює тотальний інформаційний контроль над суспільством та маніпулює суспільною свідомістю.

Отже, суспільна свідомість є результатом діяльності засобів масових комунікацій, які вкладають тему прагматизму в суспільну свідомість як методологію застосування теорії прагматизму при вивченні курсу "Політологія".

За часів Н. Макіавеллі, вважалося, хто контролює власність, той володіє світом, а головною цінністю постіндустріальної ери став інтелект.

Працею "Правитель" Н. Макіавеллі підтвердив, що він був одним із самих блискучих дипломатів своєї епохи і гідним представником школи Флорентійської дипломатії – школи майбутнього практичного прагматизму. Наукові положення його основних праць широко використовуються при вивченні соціально-політичних наук, а особливо в курсі "Історія зарубіжних політичних вчень".

Теорію прагматизму асоціюють, з точки зору використання при вивченні політичних наук, з Г. Спенсером – англійським мислителем, М. Вебером – німецьким соціологом.

Основу соціологічних поглядів Г. Спенсера складають прагматичні тенденції: процеси диференціації та інтеграції, зокрема, структурні та фундаментальні диференціації, що є методологією вивчення багатьох наук: філософії, політології, соціології.

Вивчаючи ці дисципліни студенти повинні з'ясувати, що Г. Спенсер вважав, що будь-яке свідоме втручання у перебіг процесів суспільної еволюції з метою їх прискорення або зміни у бажаному напрямі може завдати людям шкоди. Цим він пояснює своє негативне ставлення до будь-яких практичних спроб революційної перебудови суспільного устрою.

Що стосується філософського знання, то його основою складає, по Г. Спенсеру, метод аналогії між біологічним організмом, його еволюцією і соціальним, надорганічним організмом і його еволюцією. Цей метод, згідно з теорією прагматизму, грунтувався на тому, що і там, і там відбувається перехід від простого до складного.

Проблеми політичної науки, поставлені в різні періоди XX ст., і є предметом обговорення і дальшого дослідження в сучасних умовах. Не під силу охарактеризувати всі напрямки сучасної науки про політиків, що повинні уяснити студенти, які вивчають політичні науки, зокрема, політологію. Тут можна визначити лише деякі найважливіші проблеми. Для сучасної політичної науки характерна неоднорідність сфери предмета досліджень, багатоманітність і суперечливість теорій, ідей, міркувань про політику, політичну владу, політичні відносини, про їх місце і ролі в політичному процесі. Всі ці методологічні питання розглядаються багатьма політичними науками, а теорія прагматизму є їх підгрунтям.

Широка і багатоманітна панорама сучасної світової політичної думки пов'язана з творчістю німецького соціолога М. Вебера, автора праць з економіки, права, філософії, історії та соціології. Найвагоміша його заслуга полягає у розвитку методологічних аспектів соціології. Зростання соціальної ролі науки, по М. Веберу, є втіленням принципу прагматизації.

Окремим напрямом його наукових досліджень була соціологія політики і права, а метод розуміючої соціології дав змогу прагматично оцінити зміст і механізми влади. Керуючись теорією прагматизму, М. Вебер значну увагу приділив аналізу апарату влади, а веберівські дослідження започаткували концепції наукового управління суспільства. Прагматичні проблеми, які він розглядав, є і нині провідними в соціології. Теорією прагматизму і тепер методично керуються фахівці при вивченні соціальної структури, процесів соціальних змін, при аналізі соціальних диспозицій особистостей, її ціннісних орієнтацій, поведінки у виробничій, політичній та соціальній сферах.

Підкреслимо: становище і соціології, і політології в системі політичних наук кінця XIX – початку XX ст. не було однозначним. Тривалий час соціальні дослідження практично не були пов'язані з теоретичною соціологією і лише наприкінці XIX ст. у працях Е. Дюркгейма, М. Вебера, Тьонніса становище змінилося і вже на початку XX ст. проблема поєднання теоретичної та емпіричної соціології, під впливом теорії прагматизму, актуалізується, починається розробка методології емпіричних соціальних досліджень [2].

Основні ідеї теорії прагматизму, які слід використовувати при вивченні політичних наук, були сформульовані американським мислителем Ч. Пірсом, а також

В. Джемсом та Д. Дьюї, тобто чітко простежується думка, що прагматизм і гуманізм близько споріднені, що вони можуть вважатися як одне, єдине ціле.

Отже, спочатку XX ст. в науці про політику утвердились різні напрями і школи, визначились важливі орієнтації і концепції, які слід використовувати при вивченні курсів соціально-політичних наук.

Л і т е р а т у р а :

1. *Шинкарук В. І.* Вид-во Акад. наук укр. РСР / В. І. Шинкарук. – 1986, 800 с.
2. *Піча В. М.* Соціологія. Загальний курс / В. М. Піча. – К., 2000.

СЕКЦІЯ ІХ
ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ПОДІЛУ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Булда О. А.
аспірант
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ГРОМАДЯНСЬКИЙ СПРОТИВ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА

"Dictators are never as strong as they tell you they are,
People are never as week as they think they are"
Dr. Gene Sharp

Розвиток української державності, демократизація та європейський вибір формують нові абсолютно унікальні явища української політики, які впливають на формування та розвиток громадянського суспільства та свідомості українців. Історія має властивість повторюватись і сьогодні ми повертаємось до давно забутого минулого, де людина, то є держава. На сьогоднішній день українське суспільство отримало новий виток свого розвитку, вперше нове молоде покоління українців ідентифікує себе та визначає свою особливість та автентичність з новим європейським майбутнім, вперше не проводить асоціацій з радянським минулим та рішуче вимагає змін. Різниця у свідомості та пізнанні, створює конфлікт інтересів всередині суспільства та розпалюється зовнішніми чинниками. Межа становлення громадянського суспільства в Україні остаточно пройдена і поверненню не підлягає. Вплив людини, громадянина на хід історії, розвиток держави та відповідно свого життя є визначальним для цієї наукової статті.

Вперше термін *громадянський спротив* було використано Робертом Хелві, який визначив його як ненасильницьку боротьбу, яка ведеться демонстративно, відверто й активно для досягнення політичних цілей. Спротив означає зважений виклик органам державної влади через непокору, яка виключає будь-яке підпорядкування. Переважно цей термін вживається для позначення відповідних дій населення, які спрямовані на те, щоб перейняти контроль над урядовими інституціями шляхом безперервного тиску

на їхні джерела влади та зваженого застосування стратегічного планування і необхідних для цього операцій.

Коло наукових праць на предмет вивчення явища громадянського спротиву є досить обмеженим в Україні. Є кілька праць, присвячених вивченню суміжних понять, таких як, наприклад, пряме волевиявлення, ідеологія ненасильства, політична толерантність, теорія справедливості, легітимність політичної влади, громадянські права і свободи. Тож серед вітчизняних дослідників, які так чи інакше вивчають цю тему, слід назвати прізвища науковців А. Колодій, П. Ф. Мартиненка, Ю. С. Шемшученка, А. Ткачука, М. О. Паламарчука, В. Речицького, С. Ковтуна, М. Тура. Що стосується закордонних досліджень, то тематику громадського спротиву активно вивчали ще з часів Генрі Торо. Також слід назвати прізвища Ханни Арендт, Еріха Фрома, Махатми Ганді, Мартіна Лютера Кінга, Джона Ролза, Марека Новіцького, Майкла Рендла, Джин Шарп, Д. Коена, Ендрю Арато, Рональда Дворкіна, П. Денхоффа, П. Вірно, К. Шмідта, Р. Г. Апресяна, Ю. А. Мельвіля, Г. В. Мальцева, М. Валцера як авторів, які присвятили свої праці вивченню явища громадського спротиву.

У контексті цього дослідження неможливо оминути тему так званих "кольорових революцій". Методи громадянського спротиву широко використовуються організаторами таких подій у пострадянських країнах і подекуди це призвело до зміни урядів у цих державах. І тут постає питання: чи насправді події кольорових революцій є вираженням громадської волі і перемогою справедливості, чи тут не обійшлося без маніпулювання громадською свідомістю, гри на емоціях і настроях пересічних громадян з метою приведення до влади певної політичної сили за будь-яку ціну? З одного боку, ненасильницьке порушення законів, що здійснюється в ім'я демократичних цінностей, слугує укріпленню суспільства, є мірою дозрілості суспільства. З іншого боку, маніпулювання масовою свідомістю є досить небезпечною для демократії справою, адже багатотисячні тривалі акції громадянської непокори під антикорупційними та радикально-демократичними гаслами можуть бути лише інструментом боротьби політичних технологів за перемогу в політичних перегонах їхніх грошовитих клієнтів, а думки, переконання і настрої великої кількості пересічних громадян насправді нічого не значать самі по собі. Тут ключовою є ідея народного суверенітету і поняття громадянської чесноти Ж. Ж. Руссо, згідно з якою народ, який свідомо вийшов на вулицю, протиставляється масі, якою маніпулює режим. Ставка робиться на пріоритет закону морального над конкретним законом будь-якої держави, що дає право давати відсіч порушенням прав людини і громадянина. Але метою усіх кольорових революцій було повергнення політичних опонентів, що вже суперечить смислу громадянського спротиву, який полягає не в досягненні перемоги над супротивником, а в подоланні несправедливості як у свідомості людей, так і в їх діяльності. Так чи інакше, кольорові революції змінили хід історії саме завдяки широкомасштабним, добре організованим акціям громадянської непокори. Громадська

непокора може бути дуже ефективною зброєю впливу.Функціонування демократичних інститутів істотним чином залежить від типу панівної політичної культури в конкретному суспільстві. Без сумніву, громадянська непокора є елементом політичної культури суспільства.

Актуальність дослідження теми громадянського спротиву як фактору забезпечення політико-правової відповідальності держави перед суспільством не потребує зайвих підкріплень, оскільки суспільна активність та самоорганізація громадян останні роки набула широко масштабу по всій території нашої держави. Стимулом до такого широкого спротиву стали внутрішні чинники спровоковані зовнішніми факторами. Усвідомлення можливості втратити мінімальну надію на демократію, суверенітет та навіть державність змусили кожного з нас задуматись про своє життя та діяти. Актуальність дослідження зумовлена достатньо тривалим процесом становлення в Україні громадянського суспільства, а також необхідністю вивчення проявів громадянської прямої дії, що свідчить про поступове перетворення українського народу з об'єкта державної влади на повноцінний суб'єкт влади. Творити закони, а не лише жити за ними, змінювати своє життя та розвиватись завжди буде актуальним у будь-якому суспільстві.

Методи громадянської непокори налічують собою близько 200 способів встановлення справедливості та повалення диктатури. У людей, що ведуть ненасильницьку боротьбу існує цілий арсенал "ненасильницької зброї". Всі методи ненасильницької боротьби розділені на три великі категорії:

1) ненасильницький протест і переконання;

2) відмова від співробітництва (соціального, економічного і політичного);

3) ненасильницьке втручання (за допомогою соціальних, фізичних, економічних способів, наприклад паралельне здійснення влади, тощо).

Метод – це конкретна зброя чи засіб дії в межах тактики ненасильницької боротьби. Методи передбачають десятки специфічних форм (бойкоти, страйки, відмові від політичної співпраці, тощо).

Ненасильницький спротив є більш складним способом боротьби проти диктатури ніж збройне протистояння, оскільки "Безсумнівно, насильство породжує насильство", – каже знаний німецький кримінолог Крістіан Пфайффер. Тому обираючи шлях ненасильницького, мирного протистояння лідерам руху опору чи опозиції важливо розробити стратегію та план її втілення, що передбачає детальну розробку стратегії та залучення людських ресурсів задля досягнення мети.

Сучасна статистика говорить про поширення так званих "імітаційних демократій", це така система державного устрою, при якій демократичні права та свободи регулюються та обмежуються згідно з інтересами правлячої еліти. При наявності зовнішніх ознак демократії, існують приховані від громадськості механізми впливу на політичний процес. Реальне управління та прийняття рішень відбуваються незалежно від демократичних інститутів. Сьогодні багато експертів сходяться на тому,

що Росія і ряд країн СНД (Казахстан, Азербайджан і т.д) зі своєю політичною системою найбільш підходять під імітаційне демократію, допускаючи при цьому сильний вплив державних корпорацій та силовиків на владу.

Існує думка, що ступінь демократизованості держави визначається середнім рівнем політичної свідомості і громадянської активності його населення. В імітаційних демократіях ці показники звичайно вкрай низькі, що обумовлено прагненням правителів деполітизувати населення заради збереження влади з одного боку, і загальною аполітичністю громадян з іншого. В умовах імітаційної демократії можливо чисто формальний поділ державної влади на три гілки - виконавчу, законодавчу і судову, але на відміну від положення в реальної демократії, ці три гілки не рівносильні: виконавча влада, як правило, домінує над двома іншими гілками влади.

За даними Civility Report 2015 The Peace Worldwide Organization: “In Ukraine, freedom of expression, association, and assembly were further suppressed. Security forces used excessive force to disperse protesters. Torture was and other forms ofhuman rights abuses widely used with immunity. Human rights defenders risked being attacked. Government failed to bring to justice the security personnel responsible for human rights violations. The nation harasses its non-Slavic ethnic minorities especially the Roma, Tartars, and political asylum seekers. Jews were harassed. Government favored Russian minorities over Crimean Tatars, Hungarians, Poles, and Ruthenians, and others. It has been in conflict with Russia over Crimea. The country was a source, transit, and destination for trafficking in women and children within the country and from the former Soviet Union states,

Albania, Cameroon, Moldova, Germany, and Czech Republic, and Pakistan to Greece, Cyprus, Western Europe, and the Middle East for prostitution”.

Також за даними цією організації Україна входить за рівнем захисту та реалізації прав людини до групи D поруч з Зімбабве, Туреччиною, РФ тощо.

Найвищий рівень забезпечення прав людини у світі та реалізації принципів демократії та миру спостерігається в Данії, Фінляндії і Люксембурзі.

В той час, коли порушення прав людини були найгіршими в Центральноафриканській Республіці, Еритреї, Північній Кореї, Сомалі, Суданії Сирія. Глобальний світ продовжує скорочуватися. Найгірші випадки порушення демократичних свобод були спровоковані Росією і Сполученими Штатами. Росія приєднала Крим і спровокував війну в Україні, викликаючи багато смертельних випадків, що негативно впливає на розвиток та співпрацю всіх без винятку країн світу.

В свою чергу міжнародна організація Freedom House відповідно до проведеного дослідження Discarding Democracy: Return to the Iron Fist FREEDOM IN THE WORLD 2015 (Highlights from Freedom House’s annual report on political rights and civil liberties) зазначає: “Anti Democratic practices lead to civil war and humanitarian crisis. They facilitate the growth of terrorist movements, whose effects inevitably spread beyond national borders. Corruption and poor governance fuel economic instability”, що підтверджує негативну тенденцію до розвитку тоталітаризму, деспотії та диктатур у нових формах.

У цьому дослідженні встановлено рейтинги країн відповідно до рівня свободи, щодо України та Криму, то зазначено наступне: “Events in Eurasia in 2014 were dominated by the upheaval in Ukraine. Gains related to the ouster of

President Yanukovych through the Euromaidan protests in February, which led to the election of a new president and parliament later in the year, were offset by Russia’s seizure of Crimea in March and ongoing battles with pro Russian separatists in eastern Ukraine. Crimea, evaluated separately for the first time for Freedom in the World 2015, emerged with a dismal freedom rating of 6.5 on a 7-point scale and a Not Free status, reflecting repressive conditions in which residents-especially Tatars and others who opposed the forced annexation–were deprived of their political rights and civil liberties”.

Отже, відповідно до проведеного дослідження необхідно зазначити, що за останні 5 років статистичні дані підтверджують поширення диктатури, але у нових проявах. У контексті політично-економічної ситуації в Україні дана статистика носить світовий масштаб. Саме тому ненасильницький спротив залишається єдиним можливим варіантом поліпшення суспільної ситуації світу та єдиним способом протидії збройному та ядерному поширенню. На сьогодні ми спостерігаємо не лише наявність соціально, політичної та економічної кризи, але й гірше військове озброєння та ядерна гонитва набирає все світових масштабів, що може спричинити війни, заворушення та масове знищення всього людства.

Мирний спротив є ефективним, що було доведено революційними подіями у багатьох країнах, зокрема Грузія, Сербія та Україна. Планування, стратегія, тактика та активні дії дійсно можуть забезпечити та реалізувати демократичні засади людства, головне пам’ятати тріаду запоруки успішного мирного спротиву:

1. Звільнення від диктатури можливе;
2. Досягнення свободи можливе, але вимагає ретельного стратегічного планування;
3. Пильність, працьовитість та дисципліна є визначальними для ненасильницької боротьби та її ефективності.
4. Свобода не вільна. Людина, країна, держава можуть мати свободу, але можуть бути не мати волі. Якщо народ усвідомить , що йому необхідно для визволення, він зможе спланувати стратегічні дії, за допомогою яких важною працею та зусиллями, він зрештою зможе досягти демократії та бути готовим до її захисту. Свобода, здобута у такій боротьбі буде стабільною.

До зброї треба вдаватися в останню чергу –
коли інші засоби виявляться недостатніми.
Макіавеллі.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Gene Sharp*. The politics of Nonviolent action. – P. 34, Albert Einstein Institution.
2. *Freedom House.* Discarding Democracy: FREEDOM IN THE WORLD 2015.

3. Civility Report 2015 The Peace Worldwide Organization.

4 *Fromm E.* On Disobedience and Other Essays. Harper & Row Publisher, 1981; Fromm E.Disobedience as Psychological and Moral Problem // Morality and the Law. Ed. by Baird R. and Rosenbaum S. Buffalo. – N.Y., 1988. – P. 93-99.

5. *Almond Gabriel A., Verba Sidney.* The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations, Princeton, 1963. – P. 12-26.

Джердж С. Ф.
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук, доцент (м. Київ)

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ. АСИМЕТРИЧНА ВІДПОВІДЬ

В терміні "інформаційна війна" – ключове слово інформація. Інформація розрахована на свідоме сприйняття. Проте лише 15% інформації ми сприймаємо свідомо, а 85% будь-якого інформаційного повідомлення ми сприймаємо в площині несвідомого. Слова формують образ. Образ викликає в нас емоцію, в якій немає місця раціональним міркуванням.

Емоції, що повторюються, формують стійку реакцію та запускають асоціативний ряд. Таким чином формуються стереотипи сприйняття.

В гібридну війну Україна занурилась без підготовки, в період коли держава була деморалізована. Проте росіянам не вдалося абсолютно перемогти на інформаційному фронті.

В попередні роки російські ЗМІ тисячі раз розповідали про звірства нацистів. А сьогодні, показуючи окремі кадри про українських солдат, російські телевізійні фокусники домальовують знаки СС на їхні каски, формуючи цілий ланцюг негативної реакції. Так працюють медійні технологи, які ведуть проти України інформаційну війну.

Дійшло до штучного створення новин про Україну за допомогою імітації та акторів. Потрібно детально розбиратись у впливі ЗМІ на особистість і на суспільство, щоб ефективно протидіяти інформаційному тероризму.

Технологія інформаційної війни – це сегментування аудиторії. Інформаційна або смислова війна спочатку перемагає розум і лише згодом територію.

Важливим є заборона пропагандистських каналів. Багато контраверсійного контенту мають і українські телеканали – це залежить від соціальної відповідальності бізнесу. Проте медіа власників необхідно спонукати до дотримання громадянської позиції.

Інформаційна війна та війна реальна поєднані. І не відомо ще яка частина відіграє головнішу роль. В Росії вся інформаційна стратегія підпорядкована одному задуму і одному центру прийняття рішень та діє в комплексі з іншими чинниками: військовою складовою, економічним тиском, енергетичним шантажем.

В демократизацію Росії вкладені величезні зусилля та кошти. Проте життя показало, що це не дало результату. Кремль вважає, що Інтернет є головним місцем прориву західної ідеології в Росію, бо все інше під контролем.

Майже вся риторика в російських ЗМІ антиукраїнська. Україна не подається як суб'єкт міжнародної політики. Пропагандист Дугін закликає до екстермінації (знищення) українців. І це показують російські телеканали. Їхні головні тези: всі пострадянські країни не здатні самостійно вижити, і не можуть жити без допомоги РФ.

Російська пропаганда є правонаступницею радянської пропаганди. Вона вдосконалювалась і сьогодні досягла свого максимуму.

Кремлівська дезінформація постійно підтримується і тиражується, а ми часто після першої реакції заспокоюємось. Росіяни в інформаційні війні йдуть на крок попереду нас. Наша альтернатива – це відкритість влади в країні як протидія корупції та реальні зміни. Україна має чимало викликів для розбрату всередині (релігія, мова, географія), але протидією може бути міцний зв'язок між суспільством і владою на підставі взаємної довіри. Один із напрямків російської пропаганди – відчужити громадян від держави. В Росії насправді проблеми ще більш глибші, якщо говорити про конфесійні, мовні, національні, економічні проблеми. Ми повинні інформувати, що відбувається в РФ.

Захід має труднощі із відповіддю Росії. Європа зайняла позицію умиротворення агресора. Затягується прийняття рішень. Всі думають, якби не вийшло щось на гірше. Проте в умовах війни важливо наскільки ми вчасно і правильно реагуємо. Путінська інформаційна система врізається в політичні інституції Заходу та несе небезпеку. Усвідомивши, що зараз відбувається в Україні, ми краще розуміємо, що відбулось в Грузії та Молдові.

Російська тактика інформаційної війни – це напад. Україна здійснює тактику захисту. Постійно обороняючись ми програємо. Необхідна ініціатива, контратаки. Потрібно викривати ті проблеми в Росії, які сприймаються як стереотипи. Всі думають, що правда – це завжди захист, а потрібно іноді нападати правдою. Війна це не лише захист і напад, це і війна на території противника.

Прийняття рішень в РФ швидше, ніж в Україні. Час внести корективи в систему прийняття рішень для протидії російському тиску. Оперативність та терміновість комунікації надважлива, адже важливо хто сказав перший.

Існують міжнародні конвенції щодо заборони хімічної зброї, протипіхотних мін, тепер є необхідність прийняти міжнародний запобіжник для протидії інформаційній агресії.

Важливим є питання іномовлення на російськомовний інформаційний простір. Росія закривається від всіх. Але потрібно протидіяти. Частково цю функцію розпочав канал БТБ. Важливо взагалі транслювати загальноукраїнські канали на Східну Європу та колишні радянські республіки.

Треба більше креативних ідей від України. Потрібно самим більше себе показати позитивно. Більше уваги цікавим історіям, які базуються на фактах.

Збільшити потужність телеретрансляційних центрів на територіях, що межують із захопленими землями. Збільшити глибину поширення сигналу українських радіоканалів на захоплені території. Створити нові студії донецького та луганського телебачення, замість тих які були захоплені терористами.

Телеретрансляційні центри на окупованій території, які передають російські пропагандистські канали, потрібно вивести з ладу. Поки є окупація – не може бути на окупованих землях телебачення, тим більше терористичного.

Адже телебачення дає ефект одночасного виходу на масового глядача на відміну від Інтернету, і за рахунок візуалізації стає потужним засобом інформаційної війни.

Україна набуває досвіду і цей досвід починає принципово змінювати ситуацію.

Люди не хочуть інформацію сприймати лише читаючи та дивлячись, а хочуть спілкуватись, комунікувати. Є стереотипи сприйняття. Слухають те, що хочуть почути. Новини подаються як розвага. Розвага більше подобається ніж правда. Відбувається зміщення в сторону форми, а не змісту. Варто брати важливі факти і робити з них факти цікаві, які сприймаються значно легше.

Ефективно протидіяти інформаційній війні зможуть підрозділи психологічних операцій. Центр формує головний вектор, але виконання ефективне, коли воно децентралізоване. Комунікативна стратегія кожного повинна бути частиною загальної стратегії. Меседж який ми створюємо, треба повторювати багато разів. Різні історії, різні теми, які мають різні складові, повинні бути підпорядковані одній стратегії.

Головна стратегія - показати якою ми хочемо бачити нову Україну.

Дьоміна О. С.
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ)

СОЦІАЛІЗУЧІ УМОВИ ТА ЦІННІСНІ ОСНОВИ ЛЕГІТИМНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Однією з ключових проблем, пов'язаних з українськими реаліями формування духовних засад політичного процесу, є питання взаємозв'язку довіри населення до влади та формування політичної духовності нації. Ця проблема полягає в тому, що дефіцит легітимності владних і адміністративних інституцій призводить до нігілістичного ставлення громадян до процесів їх формування, що є шляхом від демократії до атворитаризму. Проблема ця від части є спадком радянської системи організації різних рівнів влади. "В радянський період, – пише А. Міщенко, – влада майже не застосовувала механізмів своєї легітимації. Головними з них були – самолегітимація влади (переконання лідерів в їх беззаперечному праві на здійснення політики), створення суспільства зі свідомістю "авторитарної особи", демонстрація сили держави для утримання в покорі громадян і, таким чином, псевдолегітимації (штучної, показової легітимації) "партії влади" та "вождя". В результаті – глибока криза влади, наростання делегітимаційних процесів, повна недовіра з боку населення" [1, с. 441].

Причини нелегітимності влади можуть бути різними – від незадоволення соціально-економічним становищем, рівністю, справедливістю у суспільстві до негативного сприйняття зусиль чинної влади щодо вирішення суспільних проблем та дотримання демократичних принципів. Основою делегітимації політичної влади є відсутність контролю правлячих суб'єктів за тими сферами, процесами та ситуаціями в суспільстві та за його межами (наприклад, конфлікти з іншими країнами), що масова свідомість схильна відносити до відповідальності правлячих сил.

Використання європейського досвіду становлення та розвитку громадянського суспільства в контексті легітимаційних процесів безперечно пожвавить та оптимізує як процес українського державотворення, так і євроінтеграційні процеси загалом. Тож в осмисленні взаємозв′яку духовних та легітимаційних компонентів політичного процесу не можна обмежуватись лише функціями владних суб'єктів. Особливої уваги заслуговують інститути громадянського суспільства, які окрім суспільно-стабілізуючого та державотворчого, мають і неабиякий легітимаційний потенціал.

Громадянське суспільство сьогодні повинно виступати провідником ідей гуманізму, людяності, соціальної зорієнтованості політики, цінності громадянства, методом формування позитивного впливу на суспільство. В умовах становлення демократичної держави інститути громадянського суспільства мали б стати запорукою

консолідації нації, недопущення конфліктності, налагодження діалогу. Більше того, інституції громадянського суспільства також мали б перебрати на себе ідеологічну роботу, виховання населення, сприяти формуванню політичної культури і моралі, політичної свідомості та духовності, соціалізації населення. Вплив інститутів громадянського суспільства на формування ідеології полягає в тому, що головним значенням їх діяльності є саме сприяння трансформації приватних інтересів окремих громадян, соціальних верств, зацікавлених груп у суспільний політичний інтерес.

На нашу думку, подолання негативних тенденцій владних відносин у сучасній Україні знаходиться саме в площині актуалізації громадського значення національних цінностей у формі національної ідеї, а головним завданням в здійсненні легітимної моделі влади в державі постає вироблення ідеології демократичної, соціально-правової держави, максимально наближеної до розуміння і розділення цієї ідеології, цих символів і знаків більшістю, що й сформує основи політичної нації.

Вміння відчувати себе необхідним елементом суспільно-політичної цінності дається лише завдяки постійній громадянській освітній і самоосвітній діяльності, що особливо актуалізує проблему політичного просвітництва у зв'язку з сучасними українськими реаліями феноменології політичного процесу. Політична освіта є важливою суспільною справою, від успішності якої залежить стабільність політичної системи, доцільність рішень, що ухвалюються, ефективність громадських програм і урядового керівництва.

Політично освічене суспільство з розвинутим почуттям громадянської гідності є головною умовою встановлення демократії, яка виражається не лише у альтернативних виборах, не тільки у справедливих законах та пропорційному представництві, але й у такому стані громадської свідомості, менталітету, коли люди пов'язують свій добробут з певними духовними, моральними, естетичними цінностями гуманізму.

Як слушно відмічає О.Бабкіна, політична наука та освіта дає теоретичне обґрунтування політичних процесів та інститутів, аналізує й оцінює стан політичного життя суспільства, сприяє утвердженню цінностей, ідеалів, норм цивілізованої політичної поведінки, громадянської і політичної культури соціальних суб'єктів.

Політологія виконує також функцію політичної соціалізації, формування культури спілкування між громадськими, політичними організаціями, етносами, особами і державами, між країнами, поваги до прав людини та законів держави. Вивчення політичної науки повинно сприяти подоланню стереотипних уявлень про те, що політика – це переважно боротьба, протистояння, конфронтація. Адже політика – це також засіб інтегрування соціальних суб'єктів, досягнення громадського миру, соціальної та міжетнічної злагоди, консенсусу. Таке розуміння політики завжди було притаманне прогресивній політичній думці в Україні [2].

Вітчизняна практика засвідчує, що важливим чинником формування особистості в сучасних умовах виступає політична освіта. Цей різновид соціального

впливу на поведінку дає сучасній людині необхідну інформацію про політичне життя та пов'язані з ним її власні інтереси.

Крім того, політична освіта визначально впливає на політичну соціалізацію особистості, що являє собою сукупність компонентів становлення політичної свідомості та політичних ролей на основі засвоєння суспільно-політичного досвіду, традицій і норм політичного життя, накопичених поколіннями; перетворення знань про суспільство, політику на політичні переконання і здобутки, необхідні навички суспільно-політичної діяльності, а також набуття предметного змісту політичних знань і переконань.

Так чи інакше, людина у процесі своєї соціалізації виробляє комплекс бачень, що утверджують її у власній життєвій позиції. Політичні цінності покликані інтегрувати здобутий і сформований у процесі політичної соціалізації політичний світогляд І саме цей світогляд ціннісно визначає місце окремої людини і цілих спільнот у системі політики. [3, с. 215].

Система соціалізації, яка спирається на політичну освіту, здатна створити умови для того, щоб індивід посів належне місце у сфері політики з урахуванням притаманних йому здібностей і схильностей; гарантувати основні права і свободи особи; максимізувати шанси і використати інноваційний потенціал тих людей, які є найбільш здібними й водночас свідомо орієнтованими на служіння суспільству; забезпечити якість публічної інформації про суспільні проблеми, передумови та обставини політичних рішень, що ухвалюються, а також про соціальні наслідки здійснюваних дій [4, с. 508-509, 618-619].

Отже, процес духовного державотворення України – це перехід до домінування громадянських, політичних та духовних цінностей, інтересів людини і суспільства, принципів моральної, відкритої та відповідальної політики, високого професіоналізму і відданості, що можна назвати служінням народу і Батьківщині. Духовне відродження, вважає О. Радченко, як державна ідеологія, як національна ідея на практиці має означати послідовну, виважену й відкриту політику, чесні, стабільні і прозорі правила в бізнесі, повну свободу слова і гарантований судовий захист конституційних прав людини і громадянина, соціальну справедливість і захищеність особи, всі необхідні умови для саморозвитку та самореалізації людини [5, с. 52].

В умовах формування демократичної, соціальної, правової держави недооцінка потенціалу політичної науки і освіти призводить до небажаних наслідків у суспільному житті, в подоланні існуючого протиріччя між сучасним рівнем розвитку політичної науки і реальними потребами і процесами розбудови української держави, формування політичної і громадянської культури населення, підготовки професійних політиків.

Формування демократичної політичної свідомості громадян, набуття ними досвіду та навичок активної політичної поведінки, подолання існуючої фрагментарності історичної пам'яті, делегітимації, і становлення на цій основі

громадянської політичної культури набуває першочергового значення на шляху політичного розвитку України. Ці завдання мають вирішуватись конкретними шляхами загальної політичної соціалізації, політичного виховання і політичної освіти громадян.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Міщенко А. Б.* Вплив довіри на легітимацію влади в сучасній Україні / А. Б. Міщенко // Гілея (науковий вісник) : збірник наукових праць. – К. : ВІР УАН, 2010. – Випуск 30. – С. 440-447.
2. *Бабкіна О. В.* Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування / О. В. Бабкіна // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. – 2011. – Випуск 5. – С. 5-10.
3. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах / авт. колектив : М. І. Михальченко (керівник) та ін. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 336 с.
4. Політологічний енциклопедичний словник / [ред. – упоряд. В. П. Горбатенко ; ред. : Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабакін]. – 2-е вид. : доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
5. *Радченко О.* Україна в пошуках аксіологічного підгрунтя національної ідеї / Олександр Радченко // Актуальні проблеми державного управління : збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. – Випуск 3 (35). – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. – С. 48-54.

Меньшеніна А. Є.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО БРЕНДИНГУ

Все частіше політична наука набуває міждисциплінарного значення. Вже не викликає сумнівів та не потребує доведення її зв’язок з соціологією, філософією, історією чи економікою. Разом з тим маркетинг є відносно новим надбанням для політології, але його роль для політичної теорії та практики є неоціненною.

Новим напрямом зв’язку між політологією та маркетингом є брендинг – створення бренд-політики країни. Питання створення не просто позитивного іміджу держави, а бренду як стійко закріпленого, сприятливого уявлення про країну, є надзвичайно актуальним для сучасної політичної науки. Адже чітко та стабільно сформований образ держави на світовій арені дозволяє їй займати лідируючі позиції в рейтингах успішності країн, залучати міжнародні інвестиції, будуючи сильну економіку і тим самим підвищуючи життєвий рівень громадян.

Проблеми формування державного брендингу та репутації країни широко вивчаються в рамках економічних дисциплін, зокрема, у маркетингу (С. Анхольт, Ф. Котлер, Л. Авраменко, І. Логунцова, М. Окландер, У. Олінс, А. Панкрухін). У концептах "образ країни" та "імідж країни" дотична проблематика досліджена в політичних науках та комунікативістиці (Е. Галумов, В. Королько, І. Панарін, Г. Почепцов, К. Хачатуров) [5, с. 220]. Серед вітчизняних дослідників брендингу в рамках політичної науки варто відзначити таких вчених як Д. Богуш, М. Бойко, Т. Нагорняк, М. Пилипак, В. Кривошеїн, В. Солових, А. Федорів, Ю. Щегельська та інші [2, с. 7].

Засновник терміну "національний брендинг" С. Анхольт зазначає, що в сучасну епоху брендами називають велику кількість речей. Тому не дивно, що політичні партії, релігії, міста та нації іноді називають брендами. Більшість людей розуміє цей термін як хорошу репутацію. Погана репутація приносить збитки, хороша – прибутки, тому важливо контролювати її для свого блага. Можна сказати, що бренд – це добре ім'я чого-небудь, що пропонується публіці [1, с. 14].

Такі характеристики держави, як об'єм ВВП, політична система або культура, сьогодні стають певним різновидом товару (маркетинговим брендом). Дослідження підтверджують, що країни з сильними брендами здатні ефективніше будувати економічну вартість та експортувати власні продукти, залучати інвестиції, туристів і таланти, змінювати стереотипи і будувати власні конкурентні переваги [3, с. 129].

Поняття "бренд" має довгу історію. В часи Стародавніх Греції та Риму брендинг використовувався для ідентифікації крамниць чи ремісничих знаків. Етимологія слова "бренд" має витоки з давньонорвезької мови, де слово "brandr" означало "випалювати", "ставити тавро" на худобу чи іншу власність. Роль бренду як особливого ім'я, символу, дизайну, що допомагає ідентифікувати певний продукт серед інших схожих товарів, посилилася у 1980-і роки, коли проблематикою брендингу почав займатися маркетинг.

Перші роботи, присвячені можливості застосування маркетингу до некомерційних сфер діяльності, з'явилися на Заході наприкінці 60-х рр. XX століття. Їх автори – американські економісти-маркетологи Ф. Котлер та С. Леві – висунули ідею щодо можливості використання теорії та практики маркетингу в некомерційних сферах для вироблення стратегій з метою зміни поведінки мас [8, с. 15]. Однією з перших робіт, присвячених саме брендингу країни є книга провідних науковців-практиків Ф. Котлера, Д. Хайдера та І. Рейну "Маркетинг територій: залучення інвестицій, промисловості і туризму до всебічного просування територій", видана в 1993 році [4, с. 18].

Варто зазначити, що категорія "національний брендинг" увійшла в науковий обіг завдяки видатному британському експерту в галузі брендингу, лауреату Нобелівської премії з економіки у 2009 році С. Ангольту. За ним державний, національний брендинг визначається як систематичний процес узгодження дій,

поведінки, інвестицій, інновацій і комунікацій країни для реалізації стратегії конкурентної ідентичності. Саме за так званим "шестикутником Ангольта" вимірюється показник національного бренду (Nation Brand Index): експорт, управління, культура, населення, туризм, імміграційне законодавство та інвестиції.

Протягом останніх двох десятиліть національнй брендинг став поширеною державною стратегією. Зважаючи на цю практику, національний брендинг пропонує державі шлях до підвищення національної конкурентоспроможності в глобальній економіці.

Разом з тим як зазначають провідні спеціалісти в галузі брендингу територій С. Анхольт та Кейт Дінні, процес формування бренду країни є більш тривалим та складним, ніж брендування товару чи послуги. Додаючи до цього, С. Анхольт пише, що брендинг територій "пов'язаний з найскладнішими філософськими питаннями, які тільки виникали у людини: з природою сприйняття реальності, з відносинами між об'єктами та уявленнями про них, з феноменом психології натовпу, із загадками національної самосвідомості, лідерства, культури та соціальних зв'язків, а також з іншим" [7].

Бренд держави – це образ певної політичної системи, партій, політиків і державних діячів, який відповідає реальності та пов'язаний з об'єктивними інтересами нації і характеризується унікальними ознаками. Тобто бренд держави є комплексним поняттям, що включає матеріальні і нематеріальні атрибути, відрізняється за своїми функціональними та емоційними перевагами, ґрунтується на чітко визначених цінностях і політичних пріоритетах і позиціонується в політичному середовищі як знаковий політичний символ [2, с. 8].

Державний брендинг можна розглядати у двох напрямках: як чинник розвитку сучасної політичної культури та як інструментарій для здійснення політичної діяльності держави. Таким чином, брендинг держави одночасно є метою і засобом, характеристикою та інструментом. Ці два підходи не суперечать один-одному, але розкривають глибинний сенс брендингу як засобу становлення, трансформації та забезпечення конкурентної переваги у відносинах з іншими державами та суспільством. взагалі.

Даючи характеристику розробки та впровадження в життя брендингових стратегій в політичній діяльності держави, варто зазначити, що частіше перевага належить саме культурному, ціннісному та етнічному аспектові реалізації бренд-політики держави, аніж універсальним практикам брендингу. З цієї точки зору державний, національний брендинг можна порівнювати з модернізаційними теоріями та практиками, які довели, що сліпе наслідування та копіювання досвіду більш успішних країн є неправильним та майже безрезультатним.

Тому державний брендинг має реалізовуватись еволюційним, поступальним шляхом. У своїй книзі "Бренд Америка – мати всіх брендів" С. Анхольт зазначає, що образ певної держави формується шляхом змішування навмисних дій та

випадковостей [1, с. 20]. Англійський дослідник зазначає також, що взаємодія держави зі світом відбувається на базі шестикутного каналу комунікації (експорт, управління, культура, населення, туризм, імміграційне законодавство та інвестиції), реальних вчинків та манери їх реалізації. І саме у сукупності цих дій формується бренд держави, але цей процес може займати не один рік.

Створюючи бренд країни потрібно пам'ятати, що національний бренд повинен давати відповідь на питання про те, хто живе у цій країні, які це люди, чим країна відрізняється від інших, що виробляє і з ким має стосунки, хто представляє державу на світовій арені та які великі імена чи назви держава вписала в історію, яка репутація у держави в світі та серед бізнес кіл [4, с. 36]. Такої думки дотримується ще один розробник теорії брендингу територій – Т. Гед, автор моделі 4D Branding. Він зазначає, що країна чи держави мають говорити про свій потенціал, талант та продукт в контексті національного брендингу, а не просто про країну як об'єкт. За його теорією побудови бренду території 4D Branding, брендинг має спиратися на такі чотири виміри (dimensions): функціональний, соціальний, ментальний та духовний.

Українська дослідниця брендингу територій Т. Нагорняк зазначає, що бренд держави, як і маркетинговий бренд, характеризується такими самими складовими становлення. Так, на етапі проголошення незалежності держава набуває юридичного статусу, стає суб'єктом міжнародного права, затверджуються її державні символи – герб, символіка, прапор, гімн (тобто формується держава як торгова марка). Бренд держави формується тоді, коли вона стає надбанням громадськості, її починають сприймати як унікальне утворення. Ці уявлення залежать від особливостей культури суспільства чи окремих її складових – субкультур, і тому можна говорити про різні бренди країни актуалізовані в різних національних культурах (субкультурах) [6, с. 302].

Означені підходи до розуміння та реалізації державного брендингу підтверджують вагомість усвідомлення та застосування стратегій брендингу в політиці держави. Адже бренд формує перевагу держави на зовнішньополітичній арені, що робить внутрішньополітичну ситуацію сприятливою для подальшого успішного розвитку.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Анхольт С., Хильдрет Д.* Бренд Америка – мать всех брендов / С. Анхольт, Д. Хильдрет. – М. : ООО "Издательство "Добрая книга", 2010. – 232 с.
2. *Кривошеїн В. В.* Загальнотеоретичні засади державного брендингу / В. В. Кривошеїн // ГРАНІ. Соціологія. – 2013. – № 12 (104). – С. 6-12
3. *Люльчак З. С., Ліпенцев А. А., Галущак Ю. І.* Національний бренд та брендингу контексті міжнародних подій / З. С. Люльчак, А. А. Ліпенцев, Ю. І. Галущак // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Логістика. – 2012. – № 735. – С. 127-136.
4. *Нагорняк Т. Л.* Брендинг території як державна та регіональна політика / Т. Л. Нагоняк: [монографія]. – Донецьк : Вид-во "Ноулідж" (донецьке відділення), 2013. – 367 с.

5. *Нагорняк Т. Л.* Країна як бренд. Національний бренд “Україна”// Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4 (9). – С. 220-228.

6. *Нагорняк Т. Л.* Національний брендинг України як вектор її політичного реформування / Т. Л. Нагорняк // Вісник Дніпропетровського університету № 9/2 Політологія. – 2012. – Вип. 22(3). – С. 299-304

7. *Anholt S.* Competitive Identity. The New Brand Management for Nations, Cities and Regions / S. Anholt. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2007 – 160 p.

8. *Dinnie K.* Nation Branding: Concepts, Issues, Practice / K. Dinnie. – Oxford : Elsevier. – 2008. – 264 p.

Мироненко В. П.
здобувач Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ)

ЯКІСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ УРЯДУ ПАРЛАМЕНТСЬКОЮ КОАЛІЦІЄЮ

Формування уряду є важливим моментом, як для виборців, так і для політичних партій, оскільки надає останнім можливість впровадити політику, яка дістала демократичну підтримку, тобто легітимізувати електоратом. У більшості парламентських демократій, як правило, жодна з політичних партій не отримує більшість місць у законодавчому органі за результатами парламентських виборів. Формування парламентської коаліції, яка визначає склад головного виконавчого органу країни – уряду, є закономірним підсумком виборів в більшості парламентських демократій і знаходиться у фокусі уваги, як політологів, так і економістів. Але ці дослідження, як правило, орієнтовані на прогнозування того, які саме партії увійдуть до складу уряду, а не на пояснення механізмів розподілу міністерських портфелів між партнерами по коаліції

Акцентування уваги виключно на представленості політичних партій в уряді є одним з наслідків домінування на ранніх етапах досліджень кількісних методів – встановлення практично ідеальній пропорції між міністерствами, отриманими конкретною партією, і кількістю її членів в парламентській коаліції. Цей очевидний взаємозв’язок був виявлений ще Е. Броуном і М. Франкліном [1] в емпіричному аналізі пропорційного розподілу, обґрунтованого В. Гемсоном [2]. Справедливість так званого закону Гемсона підтверджують і недавні дослідження впливу формування передвиборних коаліцій на розподіл місць у майбутньому уряді, а так само пошуки взаємозв’язку між розміром партії і кількістю її міністрів у коаліційному уряді [3].

Такий підхід довгий час блокував подальші спроби пояснити механізм розподілу портфелів, відмовившись від вузьких рамок кількісного підходу. Очевидно, що пост прем’єр-міністра або його заступників є для політичної сили більш значущим, ніж, приміром, пост міністра освіти чи охорони навколишнього середовища. І навіть ті

вчені, які підкреслюють справедливість закону Гемсона, змушені визнати, що пропорційна взаємозв'язок між міністерськими портфелями і кількістю парламентських мандатів, потребує більш надійного теоретичного обґрунтування [4, с. 600].

Якісний аспект розподілу портфелів, або іншими словами, питання про те, хто і чому отримує ті чи інші міністерські портфелі в ході формування коаліційного уряду, найбільш активно досліджується останні два десятиліття. Але слід визнати, що спроби його представників сформулювати комплексну теорію, підтверджену практикою, поки не принесли бажаного результату. До цього підходу відносяться теорія партійної сім'ї, представлена Я. Баджем і Г. Кеменом [5], і модель розподілу портфелів, розроблена М. Лавер та К. Шепслем. Обидві ці теорії стверджують, що розподіл міністерських посад в уряді відбувається виходячи з інтересів конкретної політичної партії. При цьому, на відміну від кількісних підходів, емпірично обґрунтувати достовірність якісних теорій досить складно. Основні труднощі полягають в особливостях партійної системи кожної країни, в якій ідеологічний спектр партій може бути неповним, загальною тенденцією до дивергенції партійних ідеологій, національними механізмами формування урядів держав тощо.

Початок теорії партійної сім'ї було закладено в роботі Е. Браун і К. Фест, котрі припустили, що "деякі портфелі розглядаються партіями як виключно важливі для посилення лояльності певних позапарламентських клієнтських груп, від яких вони залежать для підтримки своїх позицій в парламенті" [6, с. 533]. Однак запропонована ними схема відповідності між 8 партійними сім'ями і 15 типами міністерських портфелів, на які вони претендують, виявилася справедливою лише відносно міністерства сільського господарства, яке в країнах Західної Європи дістається аграрним чи християнським партіям.

Важливий теоретичний внесок у розвиток досліджень якісних аспектів розподілу портфелів зробили М. Лавер та К. Шепсле, які запропонували модель розподілу портфелів [7]. Завдяки цій моделі можна з досить високою точністю передбачити які міністерства будуть запропоновані конкретній партії і яким буде склад коаліції, оскільки деякі урядові пости можуть мати особливу важливість для одних партій, і бути менш значущими для інших. За допомогою моделі розподілу портфелів Лавера можна визначити найбільш сильні партії, які входять до складу будь-якого уряду, створеного парламентською більшістю, і отримують в ньому більшість портфелів. Як правило, в числі лідерів виявляється велика центристська партія, яка займає серединну позицію хоча б в одному вимірі. Таким чином, можна зробити висновок, що партія, яка займає медіанну позицію відносно державної політики у сфері, контрольованій певним міністерством, з більшою ймовірністю його очолить.

Теорія особливості політики розглядає партії не тільки як організації, що прагнуть до розширення електоральної бази та отримання посад в уряді, а й реалізації

своїх програмних установок. Вона була розроблена Я. Бадж і Д. Фарлі [8], які взяли за основу виборчі програми політичних партій, що є одним з головних інструментів комунікації між партією і виборцями. Оскільки ці публічні офіційні документи затверджуються керівними органами партії і є обов'язковими для всіх членів партії, то вони являють собою найбільш достовірну інформацію про пріоритети партії для виборців, які, в свою чергу, можуть залучити партію до відповідальності за обіцянки на майбутніх виборах. Програми також зменшують невпевненість потенційних коаліційних партнерів щодо їхньої поведінки в майбутньому. Вивчивши виборчі програми, дослідники зробили два важливих висновки: 1) партії достатньо мало згадують про своїх конкурентів в ході виборчої кампанії, а ще менше аналізують їх програму; 2) партії не пропонують вирішення політичних проблем, а скоріше навпаки, намагаються сфокусувати увагу виборців на виграшних для себе моментах (успішний досвід вирішення проблем, хороших економічних показниках, досягнутих під час їх перебування у владі та ін.).

Отже, дослідження механізмів формування коаліційних урядів, створених на основі парламентських коаліцій, в демократичних країнах еволюціонували від кількісних до якісних підходам, при цьому перші не втрачають своєї актуальності.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Browne E. C.* Aspects of coalition payoffs in European parliamentary democracies / E. C. Browne, M. N. Franklin // American Political Science Review. – 1973. – Vol. 67. – P. 453-469.
2. *Gamson W.* A theory of coalition formation / W. Gamson // American Sociological Review. – 1961. – Vol. 26. – P. 373-382.
3. Party size and portfolio payoffs:A study of the mechanism underlying the proportionality relationship in coalition governments [H. Back, H. E. Meier, T. Persson] // Journal of Legislative Studies. – 2009. – Vol. 15. – P. 10-34.
4. *Warwick P. V.* The portfolio allocation paradox: An investigation into the nature of a very strong but puzzling relationship / P. V. Warwick, J. N. Druckman // European Journal of Political Research. – 2006. – Vol. 45. – P. 635-665.
5. *Budge I.* Parties and democracy: Coalition formation and government functioning in twenty states / I. Budge, H. Keman. – Oxford : Oxford University Press, 1990. – 243 p.
6. *Browne E. C.* Qualitative dimensions of coalition payoffs / E. C. Browne, K. Feste // American Behavioral Scientist. – 1975. – Vol. 18. – P. 530-556.
7. *Laver M.* Making and breaking governments: Cabinets and legislatures in parliamentary democracies / M. Laver, K. A. Shepsle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 301 p.
8. *Budge I.* Voting and party competition / I. Budge, D. Farlie. – L. : JohnWiley & Sons, 1977. – 555 p.

Москаленко О. П.
старший викладач Відкритого міжнародного
університету розвитку людини "Україна" (м. Київ)

КОМПРОМІСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ

Діалектика державної влади та опозиції – найважливіший чинник в житті будь-якого суспільства на будь-якому відрізку його розвитку, особливо в кризові часи ы в періоди всеосяжних зрушень, ломок, ведучих не просто до модифікації стосунків влади, але і до зміни самої соціально-політичної моделі державного устрою, орієнтації та світоглядних, компромісних концепцій і всього народного світосприймання.

Між владою та опозицією часто виникають конфлікти, тип вирішення яких залежить від багатьох факторів.

Так, до умов, що сприяють регулюванню і вирішенню політичних конфліктів влади та опозиції, відносять рівноважне співвідношення сил протиборчих сторін і визнання ними процедури переговорів як способу вироблення взаємоприйнятих рішень.

Проте позитивний результат можливий тільки в тому випадку, якщо суб'єкти конфлікту проявлять до того політичну волю, здатність вести переговори, схильність до компромісів.

Тільки після того, як сторони вникнуть в позиції один одного, зрозуміють стиль аргументації партнера за переговорами, виявляться можливі шляхи вирішення проблеми, контури компромісів.

Поняття компромісів в політиці трактується як поступка деяких вимог, відмова від частини власних вимог на користь угоди з іншою партією, опозицією.

В такому трактуванні компроміс – це чистий технічний засіб, метод пом'якшення суперечностей, що загострилися, протиборства.

Проте глибинний сенс цього поняття і багатший, і складніший.

Компроміс включає такі ознаки: збирання, об'єднання, співпрацю взаємодіючих сторін деякі характеристики взаємного виключення, протиборства, конфліктності, які виявляються у відносинах між владою та опозицією.

Компроміс характеризує суть мирного регулювання конфлікту влади та опозиції, оскільки він орієнтований на виключення його насильницьких форм, на зниження інтенсивності.

Більш того, він означає істотні переміщення в позиціях конфліктуючих сторін, оскільки, за справедливим зауваженням Р. Арона, "врешті-решт погоджуватися на компроміс – означає частково визнати справедливість чужих аргументів, знаходити рішення, прийнятне для всіх" [1].

Компромісні тенденції взаємодії влади та опозиції є або результатом рівноваги сил, тобто у відомому сенсі вимушеними угодами, або результатом свідомого вибору і, в цьому сенсі, добровільними.

Проте, суспільні групи, особливо політичні організації, прагнуть до перемоги і панування над супротивником. Якщо суспільство недемократичне, то політичний устрій прагне до тотального усунення супротивника – опозиції, навіть до його фізичного знищення.

У демократичному суспільстві перемога по самому своєму характеру є політичною, її результати частково відповідають інтересам супротивника – опозиції, а тому вона більшою чи меншою мірою є компромісом.

Природно, що рівновага, що досягається за допомогою політичного компромісу, є рухомою, вона постійно коливається, порушується і відновлюється.

З погляду ряду авторів така рівновага, тобто компроміс між владою та опозицією, складає основу стабільного, стійкого розвитку політичного життя суспільства.

Історично найбільшу здібність до компромісів виявили ліберальні демократії Заходу, соціальний устрій яких, тип господарської діяльності, політичний розвиток і діалогова політична культура полегшували і стимулювали взаємні поступки і пошук балансу інтересів влади та опозиції. Природна схильність до компромісів була і залишається однією з найважливіших особливостей конституційно-плюралістичних режимів і сьогодні.

Проте функціональна роль компромісів в умовах розвиненої демократії далеко не однозначна. Для демократичного режиму однаково небезпечна як надмірна прихильність ідеям, тобто неприйняття компромісів, так і надмірне прагнення до останніх.

Особливо виразне прагнення до компромісів виявляється в діяльності основних владних інститутів – уряду і парламенту, а нерідко і у взаєминах між ними.

Оскільки функціонування парламентської демократії базується на принципі більшості, гонитва за яким нерідко стає нав’язливою ідеєю багатьох урядів і провладних фракцій в парламенті. Пошук більшості, необхідний тому що без цього не можна ухвалити жодного відповідального рішення. Компромісом є створення парламентської більшості, формування коаліційного уряду, а також формування кабінету. Адже навіть в президентській республіці, де парламент не має права безпосередньо втручатися в кадрові призначення президента, останній пропонує кандидатури, враховуючи можливу реакцію на них депутатів парламенту. Політичний курс, що формується таким урядом, також є компромісом між владою та політичною опозицією.

Однак, в тому випадку, якщо пошук більшості підміняє є пошук самого рішення, прагнення до компромісу може привести якщо не до загибелі режиму, то до його паралічу.

Парламент як інститут, що представляє різні інтереси і що працює на базі компромісів, може угледіти бажану мету тільки на тій підставі, якщо була досягнута згода, але і виконавча влада не вільна від подібних спокус. Президенти і прем’єр-

міністри теж вимушені шукати компроміси опозиції з різними політичними думками, а тому переговори і компроміси складають не менш значущу частину в бюрократичному житті, ніж в законотворчому. Правда, парламенти, як представницькі і відкриті органи влади, вимушені проявляти велику чуйність до негайних вимог опозиції, часто в збиток довгостроковим інтересам. Таким чином, роль компромісів, компромісних тенденцій неоднозначна навіть у відкритих суспільствах, де вони є життєвим і самостійним принципом демократичної політики [2].

Компроміс може бути використаний не тільки на благо. Трагедія багатьох демократій минулого полягала в тому, що компроміси в різних областях приводили до катастроф. Особливо наочно це виявилося в зовнішній політиці європейських держав в між військовий період. Класичний приклад – Мюнхенська змова 1938 р. Спроба утихомирити агресора за рахунок "здачі" Чехословакії не тільки не понизила агресивні амбіції А. Гітлера, але і розв'язала йому руки для нових територіальних захоплень.

Отже, перспективи досягнення компромісів, дія компромісних тенденцій залежать не тільки від дій конкретних політиків, державних діячів, але і визначаються природою проблем, які потрібно вирішити.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Козер Л.* Завершение конфликта // Американская социологическая мысль : тексты / под ред. В. И. Добренькова. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 560 с.
2. *Степанкова В. М.* Понятие социального конфликта в теории Р. Дарендорфа // Социс. – 1994. – № 5. – С. 141-143.

Прухницька О. В.
старший викладач кафедри соціології
Національного технічного університету "КПІ"

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Соціальний захист означає соціальну підтримку верств населення, тобто заходи, що включають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги найбільш вразливим верствам населення створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення та комплекс законодавчо закріплених гарантій, що протидіють дестабілізуючим факторам, таким як інфляція, спад виробництва, економічна криза, безробіття тощо [1].

До основних елементів прагматичної державної політики в галузі соціального захисту населення відносяться:

– встановлення необхідних параметрів життя (розміру прожиткового мінімуму, мінімальної пенсії, соціальної допомоги);

– захист населення від зростання цін і товарного дефіциту;

– вирішення проблем безробіття і забезпечення ефективної зайнятості, перепідготовка кадрів;

– пенсійне забезпечення людей похилого віку, інвалідів, сімей, що втратили годувальника;

– допомога з безробіття, одноразові чи щомісячні виплати на дітей, з материнства, з хвороби, житлові субсидії;

– надання необхідної медичної допомоги;

– соціальне страхування [2].

Щодо соціального захисту населення держава має надавати економічні, правові і соціальні гарантії.

Українська держава повинна розвивати соціальне страхування, перейти від бюджетного до страхового принципу фінансування значної частини видатків на соціальну сферу, тобто йдеться про створення нових механізмів управління коштами соціального страхування на основі паритетності представників від застрахованих осіб, роботодавців та держави. Сьогодні в Україні запровадили нову систему пенсійного забезпечення, а також необхідно вирішити весь комплекс законодавчих, фінансових та організаційних проблем щодо запровадження загальнообов'язкового медичного страхування.

Логіка нової стратегії передбачає принципову корекцію політики доходів – перенесення основних акцентів соціальної політики, насамперед, на працюючу частину населення. Нині повністю втрачено стимулюючу функцію заробітної плати, її вплив на розвиток виробництва, науково-технічний прогрес, а економіка, що базується на низькій вартості робочої сили, не забезпечує високих стандартів споживання, процесів нагромадження, якісного відтворення робочої сили.

Стратегічним завданням держави стає поетапне підвищення частки оплати праці у структурі ВВП.

Нагальним завданням формування і реалізації політики заробітної плати є підвищення рівня самоорганізації і консолідації роботодавців, посилення дієздатності системи соціального партнерства, розширення діалогу влади і бізнесу. В цьому контексті вирішуватиметься питання реформування структури органів соціального партнерства.

При цьому важливе не тільки соціально-економічне, але й політичне значення має забезпечення реального рівня такої соціальної гарантії, як мінімальна заробітна плата, а при підвищенні розмірів мінімальної заробітної плати, встановлення заниженого її реального рівня [3].

Потребує суттєвого удосконалення діюча система пенсійного забезпечення, пільг, а також допомоги. Порядок надання пільг регулюється понад 40 нормативно-правовими актами; згідно з діючим законодавством налічується близько 30 пільгових категорій і понад 20 різних видів пільг. Розрахунки Міністерства фінансів України

вказують на те, що діюча система пільг орієнтована здебільшого на забезпечене населення [4].

Неефективною є система адресної соціальної допомоги, для чого необхідно забезпечити:

– диференціацію максимального рівня допомоги для різних категорій населення;

– активізацію виявлення нужденних, передусім серед неблагополучних сімей з дітьми, уніфікацію видів соціальної допомоги, зведення їх до однієї адресної виплати з пріоритетним призначенням адресної допомоги окремим категоріям.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Іванова О. Л.* Соціальна політика: теоретичні аспекти / О. Л. Іванова. – К. : Академія, 2003. – 107 с.
2. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) "Шляхом Європейської інтеграції" / авт. кол. : А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. ; Нац. ін-т стратег. дослідж., І-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
3. Соціальний захист як ознака цивілізаційного суспільства. – Віче. – 2005. – № 5.
4. *Спікер П.* Соціальна політика: теорія та підходи / П. Спікер. – К. : Фелікс, 2004 – 400 с.

Радченко Л. М.
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук, доцент (м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В останні десятиліття XX ст. однією з найважливіших ознак загально цивілізаційного розвитку стало дослідження процесу демократизації. Сучасна демократизація суспільства поєднує в собі класичні риси демократичного розвитку й особливості, що випливають з характеру плюралістичного постмодерного суспільства.

Демократизація – процес послідовної інституалізації переходу від тоталітарної або авторитарної форми управління до демократії, утвердження на основі свідомого вибору політичними силами суспільства демократичних механізмів влади [3, с. 191].

Демократизація суспільства є мінливим процесом, що відбувається шляхом соціальної перебудови. Демократизація є спрямованістю політичного процесу, що характеризується розширенням прав і свобод громадян та їх організаціями, участю народу в політичному житті та його впливом на прийняття політичних рішень, посиленням контролю з боку суспільства за діяльністю держави, забезпеченням вільної конкуренції різних політичних сил, ідеологічного і політичного плюралізму.

Процес демократизації поєднує реформу інститутів держави, розрив з попередньою політичною практикою, а також відмову від колишніх методів керівництва. Демократизація зумовлюється глибокою внутрішньою кризою економічної, політичної, соціальної структур суспільства, застарілою системою цінностей і тому пов'язана із проблемами модернізації. В кожній країні процес демократизації відбувається власним шляхом, зважаючи на історичні, соціокультурні, економічні тощо чинники.

На думку, дослідника Д. Растоу, найважливішою умовою для успішної демократизації є наявність національної єдності, тобто, такого стану, коли більшість громадян потенційної демократії не повинні сумніватися щодо своєї належності до певної спільноти, оскільки латентний розкол є серйозною перешкодою на шляху до демократії [1, с. 50-51].

На розвиток процесу демократизації суспільства на сучасному етапі існування людської цивілізації визначально впливають такі чинники:

– втрата привабливості й делегітимація авторитаризму як моделі національно-державного розвитку внаслідок виявлення його економічної неефективності як інструмента модернізації суспільства;

– глобалізація територіального поширення сучасної демократичної хвилі й масове зростання у світі привабливості демократичних моделей та зразків політичної поведінки внаслідок культурних впливів, що йдуть від західної цивілізації;

– наявність міжнародно-правових стандартів, а також специфічних універсальних чинників (високий рівень індустріального, економічного розвитку, урбанізації; розвиненість масових комунікацій; наявність ринкової, конкурентної економіки; соціальний плюралізм; масовий характер освіти), які підтримують демократичні імпульси в різних країнах [4, с. 21].

Усі ці моделі переходу до демократії передбачають певні зміни, без яких демократизація взагалі неможлива. Універсальними вимогами успішного переходу до демократії є:

– утвердження чи розширення сфери приватної власності та формування ринкових відносин;

– створення середнього класу й умов для соціальної мобільності;

– широкі інвестиції в освіту й розвиток науки;

– формування громадянського суспільства;

– гарантії прав людини й створення системи їх захисту;

– поділ політичної влади на законодавчу, виконавчу і судову, чітке розмежування їхніх повноважень;

– політичний плюралізм;

– розгалужена система вільної політичної комунікації.

В умовах сучасної демократизації України відбувається поступове подолання звичних стереотипів щодо політики, влади, демократії, держави, місце і ролі людини в

суспільно-політичному житті, руйнування політичних міфів та рудиментарних ознак радянської системи. Весь світовий та вітчизняний досвід свідчить про те, що політику не можна трактувати виключно як сферу конфронтації та суперництва в боротьбі різних сил за владу. Натомість вона сприяє інтегруванню соціальних груп, досягненню громадської злагоди, консолідації, співробітництва та подолання політичних, національних, міжпартійних, міжособистісних конфліктів, реалізації національної ідеї.

Становлення демократії в Україні передбачає розв'язання комплексу проблем, спрямованих на досягнення основної мети – становлення самодостатньої, саморегульованої системи із сучасною формою державного правління, пануванням закону, гарантованими правами й свободами людини, громадянською залученістю населення до вирішення суспільних справ.

Демократизація українського суспільства на рубежі епох повинна ґрунтуватися на взаємодії й гармонізації діяльності демократично орієнтованих інститутів, системи державного управління й раціонально налаштованої та цілісної в морально-етичному сенсі бюрократії [4, с. 25]. Виходячи з цього, проблема взаємозв'язку демократії, управління і бюрократії набуває за умов сучасного вітчизняного розвитку сутнісного характеру. В наш час, коли закладаються підвалини української держави і громадянського суспільства, зазначена взаємодія може послугувати цементувальною основою, яка дозволить громадянам України бути активними учасниками державотворчих процесів і господарями власної долі.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Зеленько Г. І.* "Політична матриця" громадянського суспільства на прикладі України та країн Вишеградської групи : монографія / Г. І. Зеленько. – К. : Знання України, 2007. – 336 с.
2. *Козьма В. В.* Демократизація українського суспільства та проблеми становлення демократичних інститутів / В. В. Козьма // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін : збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Спецвипуск. – С. 447-451.
3. Політична енциклопедія / ред. кол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
4. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Ф. Солдатенко (кер.) та ін. ; НАН України ; Інститут політичних та етнонаціональних досліджень. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.

Ткаченко А. Р.
студентка
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО РИНКУ

Політичний процес розкриває ті реальні зміни станів політичних об'єктів, що склалися як відповідно до свідомих намірів суб'єктів, так і в результаті численних стихійних впливів. У цьому сенсі політичний процес робить акцент на практичних змінах явищ, а з огляду на таку інтерпретацію політичного процесу його центральною характеристикою є зміни, які означають будь-які модифікаційні структури і функції, темпи еволюції та інші параметри політичних явищ.

У науці склалося багато уявлень про витоки, механізм та форми змін в економіці та політиці. Так, Маркс вбачав основні причини політичної динаміки у впливі економічних відносин, Паретто пов'язував їх з циркуляцією еліт, Вебер – з діяльністю харизматичного лідера, Парсонс – з виконанням людьми різних ролей, тощо. Але здебільшого основним витоком політичних змін називають конфлікт в якому бере свій початок конкурентна боротьба.

Термін "конкуренція" в перекладі з латинського concurentia – змагання, суперництво – це ситуація, при якій індивіди з різними чи протилежними інтересами прагнуть максимального збільшення власних переваг чи винагород. М. Вебер визначав конкуренцію як мирний конфлікт, що зводиться до спроб досягнення контролю над обмеженими ресурсами. Він порівнював регульовану конкуренцію з соціальним відбором (наприклад, конкуренція між працівниками в сфері політики за отримання дефіцитних посад, яка формально регулюється за допомогою професійних норм поведінки). Нерегульована чи насильницька конкуренція порівнювалася Вебером з природнім відбором (прикладом чого є міжвидова боротьба за виживання). Згідно Веберу, конкурентна боротьба є невід'ємною рисою всіх соціальних відносин [1, с. 172].

Згідно з теорією політичного ринку, яка виникла у 60-ті роки минулого сторіччя, політичний процес у демократичних країнах функціонує як політичний ринок, якому притаманні (за аналогією з розумінням ринку у класичній економічній теорії) такі принципи як: автоматичний механізм самонастроювання ринку; наявність системи взаємодіючих ринків товарів; розгалужена ринкова інфраструктура; стійке перевищення пропозиції товарів над попитом на них; наявність конкуренції між виробниками за споживачів; свобода вибору покупцям виробників, а виробникам – покупців.

Втілення цих принципів у політичному житті призводить до того, що політичний процес стає полем гострої конкурентної боротьби за владу або інші привілеї між акторами політичного ринку [2, с. 396].

Політична конкуренція не є єдиною формою ринкової взаємодії у політичному процесі. Окрім неї політичні відносини, які являють собою різноманітні взаємозв'язки і взаємодії, що виникають між соціальними спільнотами й індивідами, створеними ними політичними інституціями й організаціями з питань втілення політичних інтересів і політичних потреб у сфері завоювання, формування і функціонування політичної влади [3, с. 203], розвиваються у вигляді співпраці, панування експлуатації, тероризму, репресій тощо. Оскільки головною метою політичної взаємодії є, насамперед, здобуття влади як основного засобу задоволення одночасно багатьох основних потреб людини, то найчастіше вона відбувається у формі політичної конкуренції.

Політична конкуренція є такою формою політичної взаємодії, в якій суб'єкти політики в межах правових (або не правових) правил змагаються за перевагу у розподілі влади, матеріальних ресурсів і престижу. Політична конкуренція в рамках цивілізованих правових норм, що відповідають стандартам високорозвинених країн, є однією із рушійних сил суспільного прогресу, оскільки сприяє виробленню механізмів взаємного політичного контролю одних політичних сил над іншими, забезпечує розширення сфери громадського контролю над політичною владою, а також стимулює конкуренцію в інших сферах суспільного життя. Вона стимулює боротьбу еліт за ефективні результати у сфері поліпшення стандартів життя громадян; забезпечує постійну зміну кадрового потенціалу еліт, що сприяє зростанню попиту на високі інтелектуальні, професійні і моральні якості політиків;формує в масовій свідомості здатність раціонально оцінювати результати політичної діяльності як окремих політиків, так і політичних сил; виробляє механізм взаємного політичного одних політичних сил над іншими, а також стимулює розширення сфери громадського контролю через залучення засобів масової інформації, громадських асоціацій, організацію масових політичних заходів; усуває з арени політичної боротьби політиків і політичних сил, які не відповідають високим професійним і моральним вимогам; забезпечує високий рівень конкуренції в інших суспільних сферах – економіці, науці, тощо. Звісно, така конкуренція закладає міцний фундамент під ефективні та суспільно корисні результати політичної співпраці.

Політична конкуренція не завжди буває добросовісною (тут можна навести приклади фальсифікаціями виборів під час президентських кампаній 2004 року у Румунії та Україні). Вона може відбуватися за нецивілізованими правилами, з використанням принципу "хто сильніший, той і правий". Нормальному розвиткові конкуренції (особливо у нерозвинених суспільствах) перешкоджає багато факторів, серед яких можна виділити: відсутність сильних партій і політичних лідерів, здатність вести між собою рівноцінну боротьбу за здобуття і розподіл влади, що заважає

представництву реальних інтересів різних верств населення у владі; відсутність сильних громадських організацій, здатних захищати свої інтереси на різних рівнях влади; монополізацію інформаційного простору правлячою верхівкою, залежність засобів масової інформації від влади та олігархічних угрупувань і, як наслідок, можливість формування "потрібної, правильної" громадської думки; велику концентрацію фінансових, інформаційних та владних ресурсів в олігархічних угрупуваннях, що надає їм можливість впливати на результати політичної діяльності через підкуп партій та засобів масової інформації; використання адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній, що призводить до розбавлення громадян їхнього права на вільне волевиявлення; слаборозвинений середній клас, наявність якого у сталих суспільствах значно зменшило можливість влади нехтувати інтересами різних соціальних груп.

Ці перешкоди призводять до того, що конкуренція переростає у такий стан, який супроводжується погіршенням відносин сторін політичної взаємодії, зростання можливостей різкого погіршення становища та збільшення непередбачуваності розвитку ситуації, а також якісними зниженнями можливостей управляти нею і навіть втратою її керованості, внаслідок чого конфлікт набуває вищої точки свого розвитку – кризи [4, с. 197-198].

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Соціологія: термін, поняття, персоналії [текст] : навч. словник – довідник / уклад. : В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. ; за заг. ред. В. М. Пічі. – К. : "Каравелла", Львів : "Новий Світ – 2000", 2002 – 173 с.
2. Політологія: Акад. курс [текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Л. М. Герасіна, В. С. Журавський, В. Я. Зимогляд, Н. П. Осипова. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Вид. дім "Ін Юре", 2006. – 520 с.
3. Політологія [текст] : підручник / І. С. Дзюбко, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін. ; за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. – К. : Вища школа, 1998. – 304 с.
4. *Савчук С. И.* Основы теории конкурентоспособности [текст] / С. И. Савчук. – Мариуполь : ИПРЭЭИ НАН Украины, "Рената", 2007. – 520 с.

Чижова О. М.
доцент кафедри методики викладання
соціально-гуманітарних дисциплін
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
кандидат політичних наук, доцент (м. Київ)

ДЖОН ДЬЮЇ ТА ЙОГО ПРАГМАТИЧНІ ІДЕЇ

Джон Дьюї (1859–1952) – американський філософ, один з провідних представників прагматизму, який висунув новий варіант цієї теорії – інструменталізм.

Перші великі прагматистські роботи Дьюї (“Дослідження з логічної теорії” – 1903; “Як ми мислимо” – 1910) були присвячені проблемам логіки та теорії пізнання і хоча ці ж проблеми розглянуті філософом пізніше (“Нариси з експериментальної логіки” – 1916; “Логіка: теорія дослідження” – 1938), та все ж головні інтереси Дьюї незмінно зосереджені на соціальній проблематиці [1].

Логіку Дьюї розглядав як засіб аналізу та розробки універсального підходу до вирішення людських проблем, а всю діяльність людини включаючи і духовну і, особливо, інтелектуальну, Дьюї розглядає як пристосовану саму по своїй суті.

Оскільки інтелектуальна діяльність споконвіку розглядалася як “пізнання”, а її результати як “знання” і “істина”, ці поняття продовжують вживатися в прагматизм у зв’язку з діяльністю інтелекту – інтелекту Дьюї. Однак, прагматизм виключає навіть постановку питання про пізнання та істину в їх традиційному розумінні. Основоположники прагматизму у відмові від колишнього значення “пізнання” і “істини” вбачали суть та головне завдання свого вчення (Пірс, Джемс, Дьюї).

Як стверджував філософ, різні види, форми і типи діяльності людини розглядаються і оцінюються з однієї точки зору – з точки зору пристосування, а всі інші відмінності між ними виявляються несуттєвими і можуть не прийматися до уваги. Це прирівнювання форм і типів людської поведінки (у тому числі розумової) на загальній базі пристосованої поведінки складає основу універсального застосування найважливішого методологічного принципу інструменталізму – принципу безперервності, що заперечує будь-які суттєві відмінності між теорією і практикою, ідеальним і матеріальним, відчуттям і поняттям, наукою та мистецтвом і т.д. і т.п. на основі прирівнювання форм і типів людської діяльності на загальній базі пристосованої поведінки.

Універсальним засобом здійснення бажаних змін в будь-якій сфері суспільного життя є зміна звичок, відмова від старих, вже не оправдовуючи себе і вироблення нових, більш корисних та ефективних.

Оскільки універсальним засобом здійснення бажаних змін суспільного життя, за Дьюї, є заміна звичок, яка може бути досягнута шляхом виховання та навчання, тому система народної освіти, школа, педагогіка набувають значення вирішального чинника суспільного прогресу. Отже, педагогічна доктрина отримує своє місце в світогляді прагматизму, в якості його необхідного компонента. Висування на перший план ціннісної проблематики інструменталізму характерно для філософського вчення про цінності, що склалися в США наприкінці XIX – початку XX століть в науці під впливом дії прагматичних тенденцій.

З точки зору неопозитивізму між фактом і цінністю пролягає непрохідна прірва, а висловлювання про факти не стоять ні в якому логічному зв’язку з ціннісними міркуваннями, тому що для прагматизму характерний інший погляд, який висловив Джемс, а Дьюї поклав в основу свого інструменталізму.

Суть цього погляду полягає в запереченні логічної відмінності між пізнавальною і оцінювальною діяльністю. Шлях до істини і шлях до цінності, як стверджував Дьюї, – це один і той же шлях. Якщо неокантианці розуміли цінності як щось вічне, абсолютне, як норми, як щось належне на противагу існуючому, то прагматисти розглядають цінності як щось, що виростає з досвіду і має значення тільки в ньому і для нього.

Поняття "досвід" є центральним пунктом навчання як Джемса, так і Дьюї [2]. Але якщо Джемс визначав досвід дуже абстрактно як "потік свідомості" або "потік суб'єктивного життя", то Дьюї дає йому більш розгорнуту характеристику, зокрема, за допомогою "принципу безперервності". Дьюї вважає величезною помилкою розгляд досвіду як пізнання, а даних в ньому об'єктів як пізнавальних або непізнавальних. Досвід, заявляє Дьюї, аж ніяк не зводиться до пізнавального відношення.

Дьюї розуміє досвід зовсім не так, як, Бекон або Локк, для яких досвід був способом пізнання. Для Дьюї досвід – це повсякденний досвід людей, це світ почуттів, переживань та активності людини, сфера його звичайної життєдіяльності. Дьюї відкидає саму постановку питання про пізнання незалежного від людини і зовнішнього йому світу як позбавленого сенсу.

Інтелекту та науці відводиться роль допоміжного засобу для досягнення практичних цілей. Їх завдання, за Дьюї, в тому, щоб складати плани на майбутнє і вишукувати кошти для їх здійснення, в тому, щоб найбільш ефективно вирішувати "людські проблеми".

Не варто думати, що Дьюї у своєму трактуванні досвіду, обмежується простим відтворенням ходячих уявлень буденної свідомості. Те, що виходить з-під пера Дьюї, – це не збірники життєвих повчань, а теоретична філософія, яка використовує щоденну свідомість як матеріал і ключ для вирішення специфічних філософських проблем. У повній відповідності з прагматистською максимою, значення зовнішнього світу вичерпуються практичними наслідками. А ці наслідки – опір нашим зусиллям, крах наших сподівань, необхідність змінювати наші плани і вишукувати кошти для досягнення прагматичних цілей. Інакше кажучи, визнання зовнішнього світу, незалежної реальності зводиться до визнання елементів опору і примусовості у досвіді або в тому світі, в якому ми живемо.

Проблеми, які більше всього хвилюють Дьюї – це соціальні проблеми. Дьюї з гіркотою констатує не тільки наявність, але й поглиблення розриву між фантастичними успіхами природних наук і відставанням моралі, занепаду людських цінностей та зростаючої некомпетентності у вирішенні соціальних проблем. Він вважає, що головна проблема сучасності – встановлення правильних відносин між досягненнями науки і людськими цінностями, прагне поширити інтелектуальні методи, які обумови успіхи науки і техніки, також і на соціальну-етичну область, застосувати їх до вирішення соціальних проблем, а звідси і його інтерес до проблем

логічного методу. Дьюї вважає, що цілком можливо поширити методи рішення природознавчих та технічних проблем на проблеми соціальні.

Функція інтелекту, за Дьюї, полягає в тому, що він є інструментом регулювання нашої поведінки. У світі, де постійно відбуваються зміни, життя не може цілком регулюватися за допомогою звичок, традицій, звичаїв. Ми повинні звернутися до більш ефективного інструменту регулювання поведінки, яким є інтелект, роль якого, за Дьюї, полягає в тому, щоб знайти найбільший вдалий спосіб впоратися з труднощами, що виникли, перетворити невизначену проблематичну ситуацію в певну, вирішену. Процес цього перетворення Дьюї називає дослідженням.

Якщо при описі окремих етапів дослідження і при розборі деяких конкретних прикладів Дьюї фактично припускає не тільки можливість, але й необхідність пізнання навколишнього середовища, що оточує нас, то як тільки він переходить до принципової гносеологічної характеристики науки, мислення і т.д., то можливість пізнання, як опису, якоїсь незалежної реальності, їм категорично заперечуються.

Якщо б Дьюї підкреслював лише активний характер пізнавальної діяльності, то тоді його концепція не була б прагматистською.

Суть прагматизму саме в протиставленні пізнання як відображення дійсності і її перетворення – так стверджував Дьюї [3].

В інструменталізмі Дьюї пізнання розглядається як вид дії, спрямованого на перетворення матеріалу досвіду, що стає “умінням вирішувати проблеми”.

Пізнання, за Дьюї, має справу спочатку з зовсім невизначеним хаотичним матеріалом, воно змінює і поступово формує ті чи інші об’єкти. Дьюї відкидає не тільки матеріалістичний погляд, згідно з яким у досвіді нам “дана” об’єктивна реальність, але й позитивістську теорію “чуттєвих даних”.

Відповідно до його концепції в пізнавальному досвіді нам взагалі нічого не дано: ні яких-небудь даних, ні фактів. Тому не існує ніякого безпосереднього знання.

Отже, об’єкт науки є підсумок пізнання, але завершення дослідження, за визначенням Дьюї, є знання або істина. Отже, в інструменталізмі Дьюї ще більшою мірою, ніж в прагматизмі Джемса, істина, знання і реальність співпадають. Інакше кажучи, в інструменталізмі Дьюї, як і в прагматизмі Джемса, істина визначається як корисність або працездатність ідеї.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. Прагматизм // Історія філософії : підручник / Ярошовець та ін. – К. : Вид. Парапан, 2002. – 542 с.
2. *В. Джемс.* Прагматизм. М. Эбер. Прагматизм, исследование его различных форм; П. Юшкевич о прагматизме. – К. : Вид. “Україна”, 1195. – 291 с.
3. Прагматизм полытичний // Політологічний енциклопедичний словник. – К. : Генеза, 1992. – 283 с.

Шаповал К. І.
студентка Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

КОНВЕНЦІОНАЛЬНІ ФОРМИ ПРОТЕСТНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Необхідність дослідження сутності політичного протесту як багатогранного явища в політичній науці обумовлена процесами, які охопили сучасний світ. В Україні сьогодні політичний протест також залишається однією з актуальних форм участі населення у політичному житті суспільства та ефективним інструментом впливу на органи державної влади, який у своєму арсеналі має різноманітні методи законного вираження настроїв у середині суспільства.

Вагомий вклад у розробку теорії політичного протесту зробили Дж. Дженкінс та Б. Кладерманс, які у книзі "Політика соціального протесту: порівняльні перспективи держави та соціальних рухів (соціальний рух, протест та розбіжності)" розглядають сутність політичного протесту, різновиди соціальних рухів та їх відмінність від політичних партій, протестний потенціал держави та громадських організацій [5]. За визначенням Політологічного енциклопедичного словника, поняття політичного протесту визначають як, одну з форм вияву незгоди окремої особи чи певної соціальної спільноти з панівним політичним курсом або рішенням вищих органів державної влади (законодавчої, виконаної, судової), а також стосовно тих чи інших соціальних явищ, політичних дій [4, с. 549].

У цілому політичний протест можна розділити на два основних види. Перший – це легітимна поведінка: демонстрації, мітинги, пікети, бойкоти, підписання петицій, не пов'язані з порушенням чинного законодавства. Стаття 39 Конституції України наділяє громадян правом збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування [2]. Другий – нелегітимні дії, які, у свою чергу, поділяються на насильницькі й ненасильницькі. До перших можна віднести спектр дій від бунтів до замахів на життя людей і тероризму. До других – "громадянську непокору", за якої громадяни з морально-політичними мотивами уникають виконувати закони, але не застосовують по відношенню до представників влади насильство. Сюди відносяться: свідома відмова підкорятися законам (а у виняткових випадках – відмова від сплати податків), проведення несанкціонованих акцій протесту, припинення будь-якої ділової активності. До насильницьких неконвенціональних типів політичного протесту відноситься тероризм – опозиційна діяльність екстремістських організацій або окремих осіб, метою якої є систематичне або одиничне застосування насильства (або його загрози) для залякування уряду і населення. Характерною рисою, яка відрізняє тероризм від кримінальних злочинів, є проведення таких насильницьких акцій, які здатні породити в суспільстві стан шоку,

отримати широкий резонанс, вплинути на хід політичних подій і прийняття політичних рішень [1, с. 75].

М. Сабітов виділяє наступні види конвенціональної протестної участі населення у політиці, поділяючи їх у залежності від рівня залученості індивіда (групи) до політичного життя суспільства. Конвенційні форми політичного протесту низького рівня активності: а) протестний абсентеїзм, тобто свідоме ухилення від участі у виборчій кампанії, спричинене негативним ставленням до інституту виборів і відсутністю віри в можливість вплинути на політичний курс за допомогою виборчого процесу; б) увага до опозиційних ЗМІ, участь у віртуальних "соціальних мережах" протестної спрямованості [3, с. 7]. З точки зору конституційного права, абсентеїзм – це добровільна неучасть виборців у голосуванні на виборах. В рамках соціологічного підходу електоральний абсентеїзм – це відмова від реалізації електоратом своїх виборчих прав, а також спосіб "вимірювання ступеня політичного відчуження, існуючого між правлячою верхівкою і народом. Чим вищою є частка тих, хто не бере участі у виборах, тим більше ступінь політичного відчуження" [1, с. 76].

Конвенційні форми політичного протесту середнього рівня активності: а) створення опозиційного контенту в соціальних мережах"; б) електоральний протест. У статті 34 Конституції України громадянам гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [2].

Конвенційні форми політичного протесту високого рівня активності: а) участь у роботі опозиційних партій у виборчих кампаніях; б) участь в опозиційних мітингах і зборах; в) звернення до владних структур або до їх представників; г) активність в якості політичного діяча (висування кандидатури, участь у виборах, керівництво суспільно-політичним рухом або партією) [3, с. 7]. У статті 36 Конституції України зазначається, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах [2].

Протест, який виражається у відповідності з інституціалізованою формою політичної участі, в першу чергу через голосування на виборах різного рівня, є найбільш прийнятною формою громадянського протесту. Електоральна поведінка залишається на сьогодні найбільш популярною формою участі громадян у політичному житті країни. Це пов'язано, насамперед, з тим, що голосування є більш традиційною формою поведінки громадянина, ніж, наприклад, участь у мітингах, страйках тощо, разом з тим така форма участі дозволяє відчувати "почуття виконаного

обов'язку" перед державою і суспільством. Найчастіше зустрічаються такі форми електоральної протестної поведінки як ухилення від голосування, негативізм (голосування проти всіх альтернатив) і альтернативізм (голосування проти "основних" альтернатив) [1, с. 75-76].

Політичний протест є багатогранним явищем у політичній науці та виступає, перш за все, виразником стану політичної системи суспільства, наскільки система готова та має можливість сприймати вимоги, які надходять від суспільства. Оскільки політичний протест є реакцією суспільства на політику яку проводять владні органи, доцільно розглядати дане поняття як одну з форм взаємовідносин між індивідом (групою, суспільством) та державою. Політичний протест, який набуває конвенціональної форми участі населення в політичному житті суспільства – це позитивне явище, яке дає змогу визначити ступінь його відкритості, можливості відповідати на сучасні вимоги громадян та є проявом його демократичності.

Л І Т Е Р А Т У Р А :

1. *Дементьева И. Н.* Модели и факторы формирования социального протеста в зарубежных и отечественных концепціях / И. Н. Дементьева [Текст] // Проблемы развития территории, 2013. – № 6 (68). – С. 73-82
2. Конституція України. Закон України "Про внесення змін до Конституції України" № 742-VII від 21.02.2014.: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р.
3. *Сабитов М. Р.* Политический протест: теоретические проблемы дефиниции и типология // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). – 2012. № 9 (17).
4. *Шемшученко Ю. С., Бабкіна О. В, Горбатенко В. П.* Політологічний енциклопедичний словник [Текст] / Ю. С. Шемшученко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
5. *Jenkins J. S., Klandermans B.* The Politics of Protest. Comparative Perspectives on State and Social Movements [Text] / J. S. Jenkins, B. Klandermans. Univ. of Minnesota Press: UCL Press. 1995. – P. 6.

Підсумковий документ
Міжнародної наукової конференції
"ОДИНАДЦЯТІ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ. ФОРМА СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ"
21-22 травня 2015 р.

У 1991 році на політичній карті світу з'явилася нова країна – Україна. Здійснилася одвічна мрія українського народу про свою самостійну незалежну державу. З проголошенням незалежності реалізувалося право українського народу на самовизначення, передбачене Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами. Відтак, Україна перейшла від формальної суверенності до реальної міжнародної правосуб'єктності та увійшла в складну систему світового політико-правового простору, окресленого глобалізаційним контуром.

28 червня 1996 року Верховна рада України від імені Українського народу "усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями" прийняла основний закон держави – Конституцію, яка визначила Україну як суверенну й незалежну, демократичну, соціальну й правову державу. Нарешті українці стали державною нацією, подолавши долею визначений історичний трагізм на цьому тернистому шляху.

Учасники конференції відзначають, що за роки незалежності Україна зробила певні кроки в бік підвищення впливу права на суспільні відносини, розвитку правової держави і громадянського суспільства. Разом з позитивними змінами у політико-правовому просторі сучасної Української держави мають місце й негативні тенденції: непрозорість, закритість, забюрократизованість в діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; девальвація таких правових цінностей як свобода, рівність, справедливість, відповідальність; політизація правового простору та домінування принципу політичної доцільності над верховенством права; погіршення якості нормативно-правових актів, зниження ефективності законодавства; суперечливість та невизначеність характеристик політичного режиму (змішування різнорідних ознак – від демократії й автократії до анархії, охлократії та олігархії), конфліктність між вищими органами державної влади тощо.

Це знижує рівень ефективності соціальної дії права, а, відтак, детермінує в суспільстві соціальну напругу, правовий нігілізм, спільнотні депривації, деформації правосвідомості, що негативно впливає на характер, рівень, стан правової і політичної культури українського суспільства та призводить до виникнення й ескалації різних видів соціальних конфліктів, розчарування громадян у можливості реалізувати політичні і соціальні очікування, викликає невдоволення, апатію, ворожість, прояви агресивності з боку значної частини населення. А соціально-економічний і політико-правовий хаос в українському суспільстві, свавілля і корупція у різних сферах державної влади підривають підвалини молодої української держави, відкидають її на

поріг соціально-економічного та політичного занепаду й позбавляють довіри й поваги народу.

Зважаючи на викладене, учасники конференції вважають за доцільне рекомендувати органам державної влади та їх посадовим особам, науковій спільноті, освітянам:

– теоретично визначити і обґрунтувати механізм забезпечення умов збереження і розвитку надбань української нації в економічній, політичній, соціальній та духовній сферах її буття;

– активізувати науковий, культурний і моральний потенціал українських науковців та систематизувати знання здобуті дослідниками у різних галузях юридичної науки (кримінальне, цивільне, сімейне, конституційне, адміністративне, освітнє, фінансове, господарське, аграрне, екологічне, міжнародне право тощо) в контексті його експлікації у правотворчість і правозастосування з метою розвитку парламентаризму, демократії, гарантій прав і свобод громадян;

– спрямовувати діяльність держави, її органів і посадових осіб, громадських організацій та трудових колективів на подолання проявів таких негативних явищ як правовий нігілізм, маргіналізація права, деформація правосвідомості тощо на тлі політичної, соціальної, економічної, гуманітарної нестабільності в сучасному українському суспільстві;

– прискорити розробку і прийняття програм правової освіти і виховання населення з метою формування відповідного ставлення до права та практики його реалізації, вміння використовувати свої права, дотримуватися заборон і виконувати обов’язки;

– сприяти утвердженню і впровадженню ідейних засад Конституції України та інтеграції України в європейський і світовий політико- правовий простір.

– з метою загального оздоровлення національного політико-правового середовища, усувати прогалини у законодавстві, долати недосконаліть, суперечливість деяких законів шляхом їх вдосконалення і гармонізації, привести окремі правові норми у відповідність з реаліями життя , відновити довіру населення до владних інститутів, припинити прояви маніпулювання свідомістю громадян;

– забезпечити державно-правове регулювання сфери економіки, боротьбу з бідністю, зниження порогу соціальної нерівності, боротьбу зі злочинністю тощо;

– визначити і науково обґрунтувати чіткі, відповідні сучасному і перспективному стану українського суспільства орієнтири щодо ступеня децентралізації державного управління;

– розробити концептуальні засади проектів законодавчих актів з найважливіших питань розвитку суспільства і держави;

– вивчити і проаналізувати законодавство зарубіжних держав, практику його застосування та вдосконалювати вітчизняне законодавство з урахуванням світового досвіду;

– організовувати науково-практичні дискусії, круглі столи, конференції щодо форми сучасної національної української держави для визначення шляхів і способів суспільних перетворень та забезпечення ефективного державного управління;

– забезпечувати належну наукову експертизу законопроектів шляхом залучення до її проведення як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців;

– враховувати наукові висновки щодо законопроектів, які вносяться на розгляд Верховної Ради України;

– сприяти реалізації національної ідеї в державотворчому процесі, забезпечувати духовний, мовний, культурний розвиток як титульної нації, так і національних меншин, що проживають на території української держави, турбуватися про культурний розвиток національної діаспори.

Звертаємо увагу світового співтовариства на те, що нині людство знаходиться на порозі світової війни, висловлюємо занепокоєння з цього приводу. Закликаємо світову інтелігенцію, вчених, вчителів, викладачів і студентів, усіх людей доброї волі єднатися і дати рішучу відсіч яструбам неоімперіалізму – руйнівникам (та їх посіпакам) як суверенітету та цілісності України, так і мирного планетарного світоустрою.

Нагадуємо, що по суверенній волі Українського народу – громадян України всіх національностей Україна де-юре і де-факто – незалежна, демократична, унітарна держава, територія якої в межах кордонів, визнаних міжнародним співтовариством, є цілісною, недоторканою і неподільною. Сподіваємося на перемогу здорового глузду, що сприятиме стабілізації ситуації в регіоні військово-політичного конфлікту, повернення статус-кво щодо Криму, відновленню міжнародної та міждержавної консолідації на засадах партнерства, добросусідства і дружби.

Нині Україна є суверенна, демократична держава. Проте, в сучасних умовах, коли актуалізувалися великі загрози її територіальній цілісності і державному суверенітету варто замислитися: чи потрібно повертатися до вже пройденого, чи знайти свою власну дорогу до суспільно-політичного ідеалу й зайняти гідне місце в світовому співтоваристві.

З М І С Т

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ 3

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Андрущенко В. П.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА СТАБІЛЬНОСТІ І ПРОЦВІТАННЯ УКРАЇНИ 3

Оніщенко Н. М.

ФОРМА ДЕРЖАВИ ЯК ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ 6

Андрусишин Б. І.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ 11

Горбатенко В. П.

ВИЗНАЧАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРЕХІДНОГО СТАНУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 14

Пархоменко Н. М.

РОЗВИНЕНЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОЗНАКА ПРАВОВОЇ І ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ 18

Мікулін В. П.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 23

Огірко Р. С.

ПРОБЛЕМА ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У “ПАКТАХ І КОНСТИТУЦІЯХ ЗАКОНІВ І ВОЛЬНОСТЕЙ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО” ГЕТЬМАНА ПИЛИПА ОРЛИКА 26

Бучма О. В.

РЕЛІГІЯ І ПРАВОВА НОРМОТВОРЧІСТЬ В КОНТЕКСТІ ФОРМОТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ 31

СЕКЦІЯ І
ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; КАНОНІЧНОГО ПРАВА; ФІЛОСОФІЇ ПРАВА; ІСТОРІЇ ПРАВОВИХ І ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ

Акуленко В. І.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ДЕРЖАВАМ ЇХ ПОХОДЖЕННЯ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР 38

Бернюков А. М.

ПОЗИТИВНЕ ПРАВО ЯК ОНТОЛОГІЧНА СУБ'ЄКТИВНІСТЬ 41

Білозьоров Є. В.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У СТРУКТУРІ СУЧАСНОГО ПРАВОЗНАВСТВА 44

Гавронська Т. В.

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ 47

Губань Р. В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ ПЕРІОДУ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917-1921 РР.) 51

Давиденко О. В.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ШЛЮБ ТА СІМ'Ю ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 Р.Р. У СУЧАСНІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ 53

Деркачова Н. О.

М. Ф. ВЛАДИМИРСЬКИЙ-БУДАНОВ ЯК РОДОНАЧАЛЬНИК УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ 56

Дубчак М. В.

ПИТАННЯ ПОХОДЖЕННЯ ПРАВА У РАННІХ ЦИВІЛІЗАЦІЯХ 58

Дяченко Н. Я.

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА: РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 60

Коляда С. В.

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЛІЦЕЇСТІВ ВІЙСЬКОГО ЛІЦЕЮ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ЛІЦЕЮ ІМЕНІ ІВАНА БОГУНА) 63

Іжевська М. Р.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЇ СУВЕРЕНІТЕТУ В АНТИЧНОСТІ 65

Крилова Ю. І.

ПРИЧИНИ І УМОВИ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ З КАРЛОМ XII 68

Кушинська Л. А.

УКРАЇНСЬКІ ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ЯК ІСТОРИЧНА ОСНОВА РОЗБУДОВИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ 70

Лавриненко В. Г.

ЯВИЩЕ СТРАТЕГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЧИННИК ДОСЯГНЕННЯ ДЕРЖАВОЮ ЦІЛЕЙ У ПОЛІТИЦІ БЕЗПЕКИ 73

Лебедєв Д. В.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА І ЗАКОНОДАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МЕДИЧНОГО ДЕПАРТАМЕНТУ МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ОПІКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 Р. 76

Лугова Д. О.

ДЕРЖАВНА І ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА 80

Маньгора Т. В.

ПОГЛЯДИ А. ЯКОВЛІВА НА ДОГОВІР ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО З МОСКОВСЬКИМ ЦАРЕМ ОЛЕКСІЄМ МИХАЙЛОВИЧЕМ 83

Марущак О. О.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ 86

Мельничук М. О.

ПРАВОВИЙ СТАТУС МЕДПЕРСОНАЛУ В УСРР У 20-ТІ РР. ХХ СТ. 89

Невмержицька Н. О.

ПРИНЦИПИ УНІФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА 92

Опольська Н. М.

СОЦІАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ПРАВА НА ТВОРЧІСТЬ 95

Осипенко С. В.

КОНЦЕПЦІЯ ПОДІЛУ ВЛАДИ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ 99

Павко А. І.

ВНЕСОК АКАДЕМІКА Б. М. БАБІЯ У РОЗРОБКУ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ПРАВНИЧО-ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ 101

Падалка Р. О.

ЩОДО ВЗАЄМОДІЇ ПРАВА ТА ЗАКОНУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ 106

Ригун Н. В.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ "НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ" У ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ 110

Романенко Н. А.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ХХ СТОЛІТТІ 113

Свириденко Г. В.

ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА ЯК КРИТЕРІЙ ЦИВІЛІЗОВАНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ 115

Середа О. В.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДИ СУДОВОГО ВІДОМСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ 118

Славінська І. М.

СПОРТИВНА СПІЛЬНОТА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ 122

Соломінчук В. В.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРОФСПІЛОК РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ 124

Федоркін Д. В.

ВЗАЄМОДІЯ ВЛАДИ ТА СУСПІЛЬСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ 128

Шевчук З. Ю.

ПОЛОЖЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 131

Шитий С. І.

ВІДРОДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ПОЛОЖЕННЯХ ЗАКОНУ ПРО ВИЩУ ОСВІТУ 134

Ярошенко М. О.

КОРУПЦІЯ СЕРЕД ГУБЕРНСЬКИХ ЧИНОВНИКІВ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. 137

СЕКЦІЯ ІІ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА; КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА; КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛІСТИКИ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Жмур Ю. М.

УМОВИ “ЗАКОННОГО ПРОНИКНЕНЯ” ДО ЖИТЛА ТА ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ ЗА СТ. 162 КК УКРАЇНИ 141

Зорка Ю. В.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 304 КК УКРАЇНИ (ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ) 144

Кончаковська В. В.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА РОЗБІЙ:
ПЕРЕДУМОВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ 147

Краснопольська Л. П.

УГОДА ПРО ПРИМИРЕННЯ (МЕДІАЦІЯ)
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ 149

Кулакова Н. В.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ,
ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
В КРАЇНАХ ЄВРОПИ 153

Пєсцов Р. Г.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УХВАЛЕННЯ ЗАОЧНИХ ВИРОКІВ
ЗА СТАТУТОМ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ВІД 1864 РОКУ 155

Слободенюк Д.

ТЕРМІН "ДИВЕРСІЯ" В КРИМІНАЛЬНОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА 159

Стефаник Ю. О.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА
ІНСТИТУТУ БАНКРУТСТВА 162

СЕКЦІЯ ІІІ
ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА; ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ;
СІМЕЙНОГО ПРАВА; ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ;
ТРУДОВОГО ПРАВА; ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Ковальчук О. Г.

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ 166

Можайкіна О. С.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УКЛАДЕННЯ
ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ МІЖ ФІЗИЧНОЮ
ОСОБОЮ-ПІДПРИЄМЦЕМ І НАЙМАНИМ ПРАЦІВНИКОМ 170

Чернега В. М.

ПАРИТЕТНИЙ АСПЕКТ У СТРУКТУРІ ПРИНЦИПУ
СПРАВЕДЛИВОСТІ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ 172

Шимон С. І.

ПАТРОНАТ У СИСТЕМІ ВСТАНОВЛЕНИХ ДЕРЖАВОЮ
ФОРМ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ 175

СЕКЦІЯ IV
КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА; АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА; ОСВІТНЬОГО ПРАВА; ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Бобрицький Л. В.

ФУНКЦІЇ РАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПРОТИДІЇ ВИЯВАМ ТЕРОРИЗМУ 179

Городнюк Д. Е.

МІСЦЕ ОМБУДСМАНА В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ 182

Кархут О. Я.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ: ПРОПОЗИЦІЇ ДО ЗАКОНОДАВСТВА 185

Кострик К. І.

МІСЦЕ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ РОЗПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ 188

Красноступ Г. М.

ГРОМАДСЬКЕ МОВЛЕННЯ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТА ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ 191

Кумков Д. Л.

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ-ЮРИСТІВ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН.. 194

Ладиченко В. В.

КОНСТИТУЦІЙНЕ БУДІВНИЦТВО – ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ 197

Макарова О. В.

ПРАВОВА ОСВІТА ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 202

Мудролюбова Н. О.

ПОЯВА НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ПИТАНЬ У ЗВ'ЯЗКУ З АНЕКСІЄЮ КРИМУ 205

Неколяк Р. В.

ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ СФЕРИ..... 208

Островська Б. В.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ 211

Пивовар І. В.

МАТЕРІАЛЬНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДДІ ЯК ГАРАНТІЯ ЙОГО НЕЗАЛЕЖНОСТІ..... 213

Постол К. А.

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРАВОВІДНОСИН З ДЕРЖАВОЮ..... 217

Семенюк В. В.

СТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ 220

СЕКЦІЯ V
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА І ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ РОЗБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Карнаух А. А.

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ В ПОЛІТОЛОГІЇ 224

Лізунова О. Д.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРІВ В МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ІНФОРМАЦІЮ 226

Морозова В. О.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА КИТАЮ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ 230

Мотишина І. М.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 233

Ширченко А. А.

ОСМИСЛЕННЯ МІСЦЯ І РОЛІ ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ 236

СЕКЦІЯ VI
ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА; АГРАРНОГО ПРАВА; ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА; ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПРАВА

Салтовський І. О., Салтовський О. І.

СУБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ 239

СЕКЦІЯ VII
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ПУБЛІЧНОГО, ПРИВАТНОГО, ГУМАНІТАРНОГО

Деменюк Т. Ю.

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО НОВІТНЬОГО РОЗУМІННЯ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ 243

Павко Я. А.

АРКТИЧНА РАДА – ФОРУМ ДЛЯ РЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ 246

СЕКЦІЯ VIII
МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

Андрусишин Б. І., Гуз А. М.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВАНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ЮРИСТІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ 249

Булда А. А.

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЕВ'ЯТИКЛАСНИКІВ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ПРАКТИЧНОГО КУРСУ ПРАВОЗНАВСТВА 252

Кобилянська І. В.

ФОРМУВАННЯ СПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ 255

Курило Л. Ф.

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ 259

Морозова О. О.

ВИКОРИСТАННЯ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ЗНАНЬ ПРО ЦІННОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ОСОБИ 261

Сулима-Камінська І. В., Камінська В. С.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ 264

Чижова О. М.

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАГМАТИЗМУ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ 267

СЕКЦІЯ IX
ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ПОДІЛУ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Булда О. А.

ГРОМАДЯНСЬКИЙ СПРОТИВ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА 271

Джердж С. Ф.

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ. АСИМЕТРИЧНА ВІДПОВІДЬ 276

Дьоміна О. С.

СОЦІАЛІЗУЧІ УМОВИ ТА ЦІННІСНІ ОСНОВИ ЛЕГІТИМНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ 279

Меньшеніна А. Є.

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО БРЕНДИНГУ ... 282

Мироненко В. П.

ЯКІСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ УРЯДУ ПАРЛАМЕНТСЬКОЮ КОАЛІЦІЄЮ 286

Москаленко О. П.

КОМПРОМІСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ 289

Прухницька О. В.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ 291

Радченко Л. М.

ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 293

Ткаченко А. Р.

СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО РИНКУ 296

Чижова О. М.

ДЖОН ДЬЮЇ ТА ЙОГО ПРАГМАТИЧНІ ІДЕЇ 298

Шаповал К. І.

КОНВЕНЦІОНАЛЬНІ ФОРМИ ПРОТЕСТНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА 302

Наукове видання

Матеріали Міжнародної наукової конференції

ОДИНАДЦЯТІ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів **несуть повну відповідальність** за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Виготовлення оригінал-макету *Т. Ветраченко*

ВИДАВНИЦТВО
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Підписано до друку *20 травня 2015 р.*
Формат 60х84/16 Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 19,81. Облік видав арк. 20,59.
Наклад 110 прим. Зам №
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26